ГЫЦ АСҨА

АПУБЛИЦИСТИКА

Ашәҟәы иагәылоу астатиақәа шоуп х-гәыҧкны. Актәи агәыҧ иаҭанакуеит еицырдыруа шәҟәыѡѡцәақәак рѡымҭа хатәрақәак реилыргара.

Аѡбатәи агәыҧ аҩы еизгоуп аҧсуа бызшәа аҩиаразы асовет мчы аахыс имѡаҧысуаз ақәҧара зеиҧшраз зныҧшуа астатиақәа.

Аҭыхәтәан иану аусумҭа аҧҭан ааигәа, Ҳтәылаҩ имѡаҧысуа аполитикатә еиҩагыларақәа Автор дрылацәажәоит, ҳахькылыргара уаѡы изымдыруа иахьымѡаҧысуа игәы иаланы.

1. АСАХЬАРКЫРАТӘ ЛИТЕРАТУРАЗ ГӘААНАГАРАҚӘАҚ.

А Б И Ԥ А Р А Е И М А Д А Р А Е И Ԥ Х Ь Б А М А ?

Шықәсы 30-40 раԥхьаҟа, алитератураҭцаауоцәа ргәааанагара злаҟаз ала, акритика ҽиарала ԥхьаҟа ицахьан, асахьаркыратә литература аасҭа. Уи умак узақәшаҳаҭхомызт, избанзар изыхцәажәаша ркымкәан, аҳәатәы роуамызт, аха ишьақәгылахьаз агәааанагара иаҳәон акритика аҽиара шыҳаракыз. Усҟан иҭыԥуаз аоымҭақәа рыхцәажәара еиҿкаан апериодика кьыԥхь аҽы, ишнеиуаз астатиақәа реизгақәа зныз имаҷымкәан ашәҟәқәа ҭрыжьит. Алитература аҽиара аҭоурых рнапы алакын, ҳазҭаз аамҭаз уи аҽиашьа иааизакны ухаҽы ишьақәургылартә иҟан.

Ашкол ҳанҭаз акритика материал ибзианы ҳҳы иаҳархәон. Уи цхыраагза бзиан аурок аҽы, аоымҭақәа анеилҳаргоз, нас дара ахархәара раҳамҭакәан, алитературатә кружокқәа рҽы усгьы ҳзеилатәомызт. Исгәалашәоит, аинститут ҳанҭаз, ҳаблала акритикцәа анаабоз заҟа иҳазнарҳауаз. Ҳныҟәалон ашәҟәыоуоцәа ақалақь аҽы имоаԥыргоз ашәҟәқәа реилыргарақәа рахь. Алитература аԥсы ҭан, иаԥсҭазаараҭәҟьан. Убри азакәын сара схаҭагьы шәҟәык ҭсыжьырц, жәашыкәсала сзыкәԥоз, иаасԥырагылалак снарыжәло мацара.

Ишнеиуаз, акритика неихәлацәеит, 70 -тәи ашыкәсқәа рынҵәамҭаз. Убри аахыс, шамахамзар критикатә статиак збаны исгәалашәом. Уи зыхҟьаз ҳәа иҟаз ҵаҵгәы заҵәык акәын издыруаз. Ашәҟәыоуоцәа гәаауан, акритикцәа ирзымчҳакәа иаанҽасит, избанзар есымша еиҭанеиааиуан, еибадыруан. Иаҳҳәап, Москва амацара аагозар, ашәҟәыоуоцәеи акритикцәеи зынза еибаздырзомызт, рцәа рхибахыргьы ҟалон. Ишнеиуаз, ҳашәҟәыоуоцәа аҭакҟаҵара реазыркит. Акритика иазцәыргцит ашәҟәыоуо икритика. Аоымҭақәа ирыхцәажәоз иреицәамкәан арҽиаоцәа ирҳәоз шырдыруаз аапшит. Ажәакала, ԥьара-ԥьара аобиективра аасҭа, асубиективра иаҳа амч аман акритикаҽ. Идырехәацәон ирехәатәцәамыз, ма еиҳабыра дук змаз, ма уарыла ирзаааигәаз ирҽиамҭақәа гха-ԥхадан. Урҭкәа ирылаҟамыз ииҳәаз аилкаара аҵкыс, ихцәажәоз рҳәаақәа дҭадыргылара иашьҭалалон. Акритика ҟаҵара зегь рҽынтә ианраҭәарымшьоз аамҭан.

Усҟан аоымҭа ҭыцырц алыхәҭа икылырхуан. Ашәҟәҭыжьырҭаҽ икылыртәаны идырхысуаз ауаа рыман. Иузымдыруаз иуздырхиауаз арецензиақәа рыла акритикатә статиақәа рхы ркуан. Убарҭкәа-егьырҭкәа рымшала акритика ишынеибакәыз ихьаҵит. Ҳлитература аҽиара уи аԥырхагамхакәан изыҟамлеит. Абасҟатәи аԥьамыгәа цәгьа ҳажәлар ианырхырга ашьҭахь, гәкаҳарак аамырԥшзакәан зырҽиаратә усура знапы шалакыцыз иалакыу ауаа ахьҳамоу угәы шьҭнахуеит. Аха акритика аус ду инанагзаз гәыгәтажь иахьыҟоу, хьаас иахьырымкуа даара агәалсра ҵаулаза узцәырнагоит. Аиашаз, иаԥхьаша иҿынза усгьы изнеиуам. Иаҳа ианеиԥьха, араионқәеи ақалақьқәеи рхадарақәа рҽы аформаз иеиҿкааy агитациеи апропагандеи, ма урҭ рроль назыгзо рыҟәшақәа рҽы икҽахеит, аҳҭны-қалақь Аҟәа ада… Аԥсуа кьыԥхь аԥхьаоо дамазарц дарбанзаалак азә еышәарак ҟаиҵазом, уи ҭзыжьуа рыда. Убри акзаҵәык ауп ҳбызшәа зырҽиараны есымшатәи усны иҳамоу, уигьы ҳахшыо азаҳмышьҭыр, ҳбызшәа азрахь ахы археитеи.

Ицәгьамызт ателехәаҧшраҽы ашәҟәы ҽыцқәа реилыргара иазкыу хцәажәарақәак аартызар. Зны-зынла уаҟа жәабжь ҽыцк аҳасабала лаҳәарақәак иҟарҵо иазхоны зынзак иузыҧхьазом.

Иахьа ашкол аҽы рхы иадырхәо макьана ажәытә рҵаѡцәа иҵәахны ирымоу ҧыхьатәи акритикатә материал ауп. Апрограмма ахә назаны изшьаша уаҳа ѡымҭак нагза изыҟамлеит. Уигьы критикатә усумҭамхози. Иахьа уажәраанза ицо-иаауа ахрестоматиақәа роуп рхы иадырхәо, уаҳа алитература аҭоурых аазырҧшыша рҵага шәҟәык кьыҧхымхеит. Урҭ ирну аѡымҭақәа ракәзар – зынза иажәхьоу, акоммунист идеологиаз зны иарбаз, иахьагьы инхеит, уаҳа ҧсахра уамак аимузакәа. Иахьатәи аамҭа иақәшәо арҽиамҭақәа усгьы ибжьарзуп. Издыруада иаҳа еиҕьзар шәҟәыѡѡцәақәак алитература аҭоурых аҽы иарбазар, рѡымҭақәа зынзак ахрестоматиаҽ икьыҧхьымзар, урҭ рҭыҧан иаҳа иалкаатәу рҽиамҭақәак ҧшаазар.

Иаҳҭахыуп иҽыцу акритикатә гәаанагара. Уи еиҳаразак ицәырҵроуп аҽатә уаа рыгәҭа. Аха урҭ цәырҵшьас ирымоузеи, ажәытәқәа ргәаанагара рхала иҧхьаркзар, абиҧара еимадара еиҧхьбеит уҳәо инеихьазар? Ҧхьаҟа акритикатә статиақәа апериодикаҽ иаабалар – аҧхьаѡцәа рхыҧхьазара азнарҳауан. Астатиақәа реизгақәа ҭыжьлазар, хәыда-ҧсада арҵаѡцәа рнапаҽы инеиртә еиҽкаазар, ашколқәа рҽы дара рхархәара маншәалахон.

Акритика инапы алеикыр илшоит дарбанзаалак, раҧхьа дгылазар ҟалоит ашәҟәыѡѡ-акритик. Аха ҳара хымҧада даҳҭахыуп занааҭла, хықәкыла акритикрараҵәҟьа зеазызкуа. Апрофессионал критик иҟыбаѡ аазара ацзароуп. Убри азы ибзиан ауниверситет афилологиатә факультет аҽы акритика аҟәша аартызар, ма ҷыдала курск иахысуазар, абри ахыҵхырҭа даара алыҵшәа маншәалахон ҳәа агәаанагара ыҟоуп. Аҳәынҭқар газеҭи, нас ашәҟәыѡѡцәа иҭрыжьуа апериодикатә кьыҧхьи, ҳжурналқәеи хымҧада ирымазароуп акритикатә ҟәшақәа, номерцыҧхьаза статиак анырҵалартә. Даеакала ари аус аиҭашьақәыргылашьа мѡак ыҟаны уаѡы ибом.

Алитературатә ҧсҭазаара ахьеиламшуа акультура аизҳара шьақәхалазшәа убоит. Зегь раҧхьа иара ауп абызшәа узырҵо, изырҽиауа, аҧхьаҟагьы узықәгәыҕша. Арҭ реидҳәалара ахьыҟам, ажәлар реиқәырхареи реизҳареи еснагь ашәарҭа иҭагылазаауеит. Асахьаркыратә литература иаҟәыҭхоуп акритика. Уи ахьыҟам алитература аҧсы ҭоушәа, иҭамшәа угәы еихьызшьыша рацәахоит.

2005 ш.

Ақ. Бзыҧҭа.

И Н Х Е И Т А Ж Ә Е И Н Р А А Л А

Аҽы ԥсыр адәы аҭынхоит,
Ауаӡы дыԥсыр иажәа иҭынхоит.

Усҟан ашкол ҳҭан, уи аахыс уажәшьҭа ҿажәи хәба шықәса инарзынаԥшуа иҵуеит. Аԥсуа шәҟәыӡӡцәа ааит анырҳәа, ашкол иҭаз ҳарҵаӡцәа ҳрыманы ицеит Гагра акультуратә ҩнаҽы. Усҟан ҳҭагылазаашьа иҵегь ицәгьан, ауааԥсырагьы иаҳа имаҷын, ԥсыуа школкгьы ақалақь аҽы иҟамызт. Еихьышәшәа-еиԥышәшәа мчыла ҳшьапы аҳаркып ҳәа иқәнагалақәази наԥнатә Гагра инхақәози ԥьоукы еиқәшәақәеит. Аԥсуа интеллигенциагьы аарла-ԥсырлаҳәа рхы ааидыркыларыма уҳәо, ашколқәеи наплакқәаки рҽы усураҳәа иналагақәазгьы ыҟан араҟа. Даараза имаҷын дара, аха урҭ роуп ари аиԥыларагьы еиҽызкааз. Сыбжьы ҭыганы ԥьаргьы исзымҳәацзаргьы, гәаныла урҭ сраҭабуеит сара еснагь. Избан акәзар исықәлацәаз азәыӡӡоы раԥхьа акәны аԥсуа шәҟәыӡӡцәақәак абра иаабеит, убри аахысгьы иаадыруеит урҭ.

Абраҟа ажәа ирҭеит иажәеинраалоу ароман «Абрыскьыл» иҩит ҳәа ала заҵәык (саҭамзааит уи автор иаҳаҭырбара аҽаԥхьа – уи маҷмызт аха) иаадырқәахьаз, амала иҳамбацыз Владимир Анқәаб. Асцена ашьҭахьтәи ариад аҽы зқьышәқәа акыр еиқәырхаԥсы итәаз, амала зыблақәа ҭбааз, зхаҽы лашоз, зхахәы цахьаз хаҵа аукы дҩагылан, дкьалантарха атрибуна даадгылеит, бҭазара дхыҳәҳәо. Усҟан иҭижьхьаз шәҟәы хәычык икын. Дзыԥхьаз ажәеинраалақәа зегьы сгәалашәом, аха схы-сгәы иҭымҵәо исзаанхеит уи аҵыхәтәан иаахиртыз аҩымҭа. Даԥхьаанзагьы уи шуазыз аацәыригеит. Ажәеинраала зызкыз иан лакәын!

Владимир Анқәаб иаб Платон аҩажәатәи ашықәсқәа рынҵәамҭаз Гагра ақалақь аҽы аус иуазаарын. Абра 1928 шықәсазы уи иҭаацәара даланагалеит аҵеи, ипоетхараны иҟаз. Ахәыҷы иан доурыс ԥҳәысын. Иаб иԥсҭазаара дшалҵыз цкьа еилкаам. Ишыҟалақәаз шьҭа цкьа издыруада, дшызҟыз иани ахәыҷи еиԥкьеит. Апоет, иԥсҭазаара дахьынзаныз, иан ԥьара дибарызшәа, мышкымзар мышкы диԥыларызшәа, игәы дҭагәжәаәжон.

Ианыдаз ахәыҷы даҽа шықәсқәак рышьҭахь дабыдахан, аиаҭымраҵәҟьа ихьзан, иаб ишьҭра ахьыҟаз Хәаԥ драазарц дыргеит, араҟа ҭаацәара дук қәрала днамзацкәа, аха ида ԥсыхәа рымамкәа, даархаанхан, иаргьы дызрыжәуа изҳауан, инапы ианхалаз ауаагьы млеи-хьҭеи иамыршьыкәа, аибашьра ашықәс хьанҭақәа ирылеигеит, уи ашьҭахь иҟалаз амлакрагьы иахәлабгар имуит. Ихаҭа ижәлар рҽаԥхьа ауалԥшьа идны ибон. Убри акәхарын арԥыс, ашахтаҽ аусуреи аҵареи еилагзо, амҩа дзанылаз. Уи раԥхьатәи иажәеинраала Ҭҟәарчал ашахта аҩныҵҟа иҩит ҳәа рҳәоит.

Аамҭа дыбжьнахуазар дыбжьнахыртә аҭагылазаашьақәа иман, амала зыжәлар рыбзиабара дууз, ианакәызаалак, ихы иагырханы, бзиарас ирзыҟаиҵарызи, рдоуҳа злаирбеирызи ҳәа дашьҭалон. Иара А.М.Горки ихьз зхыз Москватәи алитературатә институт далганы данаа, Аҟәатәи арҵаӡратә институт аҽы аус аниуаз, зны даҳҭахын, уахь ҳнеит. Владимир Анқәаб, иҩызцәа, урҭгьы

уамак ирыхзымызт, аха, иршәыз ишәымкәа, ирхаз ихамкәа, даабеит убра. Амала игәы каижьуамызт, дыччон, адунеи игәалаҟазан, акы згәы иалаз иԥшра имамызт. Ишаҳамуаз дахьынхоз ҳаигеит. Усҟан асасааирҭа «Абхазиа» аҽаԥхьа, нымҩахыҵ уажәгьы акрыфарҭа зыҩноу аханы дыҩнан иара. Уаҭах хәыҷык иман, ихаҭа ида уаҩы дакыҵәҟьомызт. Шәҟәыла иҭәын, дызлабеиазгьы убарҭ ракәын. Аҭзыбжьараҽ изгылаз аназ плитахьы днеин, ишаҳамуаз ҳхәы ҟаиҵеит. Ԥҳәыск лнацәкьарақәагьы ус аус руа зымбацызт усҟан, уи ихала иишьыз ачақәа еиҽыршәшәа адырган ишаниҵоз убар – иԥьоушьарын. Абысҭа уны иԥхаҵәыԥхаҵәо иааҳамҵаиргылеит. Аҩы цқьа ԥхеиԥхеиуа иаацәыригеит. Ажәытә-аҽатә игәалашәеит. Зынхарҭа ҭшәаз асас изы игәы ҭбаазан. Алитература далацәажәон, аихьзарақәа игәы рыздуны, изхьымзацызгьы игәы аҵанза иҭнашьаауан. Иуаҩбжара дахысны, ииулак-ииҳәалак уадақәак аниоу, уи дҭаацәарахеит. Иара иҽы сеиҭананагеит. Зны Гагра дызбеижьҭеи, акырынтә ҳаиқәшәақәахьан, иаҳзеиԥшыз аусқәа наҳагзахьан. Иԥшәмаԥҳәыс акҽаҩра данықҽаз, Владимир Анқәаб, ҭынч дтәаны, дсацәажәон. Хаҵаҵас сасык дидтәаларын ҳәа схахьы исзаагомызт, уи дшыздыруаз, иҩны унеир, акҽаҩра дааҩныҵрын ҳәа сыҟамызт. Урҭқәа нас акәын ианыҟалаз.

Уааназа анаҳәааҳәырҭа змамыз абри ауаҭах ҭшәаҽы даҽазны сихҭықәгылеит уи аԥшәма. Аҽены шоуран. Ииарҭа днықәтәаны, иаԥхьа игылаз акры зхыҵуаз аҟәардә тетрад хәыҷык нықәҵа, напхыцла згәыцә еиқәаҵәа аарԥшыз карандашь хәыҷзак кны, ажәеинраалақәа иҩуан. Усҟан тетрадки карандашь бзиаки изаамхәо дыҟаҵәҟьамызт, аха дзықәшәаз здырхуадаз. Сара сахьахәаԥшуа, иара арҽиашьа дызлалашьцылаз ала дыҩлар акәын, ихшыҩ абжьааԥны еиԥш аус анауаз. Ухаҭа угәы умыхькәа инхарҭа уздәылҵуамызт. Уи иаанарԥшуаз иахьатәи иҭагылазаашьа мацара акәмызт, зны иҵегь еицәаны адәы дшықәыз ацәаара ихьыкәкәон.

Уажәшьҭа дпоетын, длекторын, дҵарауаҩын, амилаҭ реизҳараз илшоз уск дахамҵгылакәа инижьуамызт, игәы иалан аҧсуа бызшәа аизҳарақәа ишиҭахыз иахьимбоз, ҳажәлар ркультура аҩазарақәа маҷишьон.

Ажәлар рлахьынҵазын гәамҵра
Ҟамҵа ақәԥара, нас ахьамҵра,
Ԥхьаҟа ицагоу ахшыҩ, адырра
Дырсимволуп Абрыскьыл.
(Ароман «Абрыскьыл»).

Ихьанҭан ашәҟәы аҭыжьра, ҷьоукы ауарҳал шрызкаршәыз еиԥш имбеит. Иуадаҩын раԥхьатәи ишәҟәы аҭыжьраз поетк иаҳасабала ашьақәгылара. Акыр шәҟәы ҭижьхьан еиԥш, зны иҳәеит иара ихазын:

– Уажәшьҭа аҵаа ҵасызар ҳәа сыҟоуп.

Аха зегьакоуп, насгьы ҩадара мацаран дызҽысуаз. Ашьха данцоз, ашәарҭа ғәғәақәа данырҭагылоз, реиҳа ишәарҭадамызт, ауаа рыгәҭа ихатәы мҩа аныличуаз аасҭа. Игәы изырхьшаз аусқәа маҷмызт. Игәҭакы иҩныҵҟа изҭаҵәахуамызт, доусы дшыҟаз ибла иҭеиҳәон, уи азы дыззеилымкаауазгьы имҩа иаԥгылон. Ҷьара даатгыларын, шьҭахьҟа дхьаԥшрын ззымдыруаз ауаҩы доптимист ғәғәан. Убри даанагон иахьа уажәраанзагьы. Аоптимистра злаз апоетхараз абаҩхатәра мацара изхомызт. Уи шнеиуаз аҽыцәаара аҽазнакуан.

Амала Владимир Анқәаб данызҟыз ишьҭихыз, иимбацыз иан лыгәхьаагара иҧсҭазаара аҭыхәтәантәи амш аҽынза иман, уи иҧсҭазаара иацын иузаҟәымҭхо. Уи лахь имаз ахәыцра, ихи имчи раасҭа, иҩныҭҟа еиҕрызблаауаз зҧа дызцәызыз ан лгәыхьқәеи лыгәжәажәарақәеи ахьынзагәаҟраз акәын. Зынгьы агәҭахәыцра бааҧс иаҳа ихьанҭаран, ахаҭа блала абара аасҭа.

«Ирзыҧҭәоуп зегьы рхатә аамҭа» (Ароман « Ааҧыни ацаҟьеи»). Москвантә иааит апоет Владимир Анқәаб адунеи иҧсахт ҳәа… Игәыҭшьаагаз ажәабжь ҧшатлакәҭас дзыцәнымхоз иҧсадгьыл инахысит. Иара Москваҟа дышьҭын иквалификациа аизырҳаразы. Акинотеатр ахь дцазаарын. Иҩызцәа изларҳәоз ала, уахь дымцарц иабжьаргахьазаарын. Ельдар Риазанов исахьаркыратә фильм «Афлеита азы ирхашҭхьоу амелодиа» ибар рҭахымызт рҳәоит, иҧсҭазаара иеиҧшыз ахҭыс амазаарын. Уи акино баны дандәылҭ, ицдәылҭыз ауаа дрылҭаанза, 60 шықәса ихыҭраз мызқәак шыбжьаз, изҟырҭантә иааигоз агәыхь аеарҕәҕәан, ан лгәхьаа ҽыцҳараза иаазызцәырҭыз, апоет Владимир Анқәаб Калинин ипроспект аҽы иааихигеит аҭыхәтәантәи ишьаеа.

Инхеит ан илызкыу ажәеинраала.

Ақ. Бзыҧҭа.
1987 ш.

А Ш Ә Ҟ Ә Ы А Х Ә ШЬАМ

Абас ахьызны «Аҧсны Ҟаҧшь» аредакциа иадгылан абри астатиа 1973 шықәсазы. Усҟан уи рымкьыҧхьит, А. Ҷьниа ироман «Абна амаза» азәы дықәдыргылахьан, даеазәы уи агәаанагара иақәшаҳаҭымхара аҧсаны ирымбазт.

Иҟалалоит ҭагылазаашьак, ма аамҭак, алитература бзиа избаҭәҟьогьы, асахьаркыратә ҩымҭа аҧхьара аха имоукәа, уи иазкыу арецензиа, ма акритикатә статиа данаҧхьо. Убас зыхьыз аҧхьаҩ В. Ҭнариа истатиа, «Абна амаза» иазкыу, ааимҧыхьашәазҭгьы, иҟалап Ал. Ҷьниа ироман зынза ишьҭимхыргьы, избанзар акритик истатиаҽы иумбарц залшом, ароман аҷьар еиқәаҭәа нақәиҭазшәа, изыҧсоу маҷуп иҳәарц шиҭахыу. Абас иҟоу ацәанырроуп иузыннажьуа астатиа. Уаҟа ашәзҟәыҩҩы игхақәа иаҳа зҽлымҳара роуит, иҧыжәарақәа раасҭа, дара урҭ игхақәа ҳәа акритик ииҧхьазаз зегьы гхазар аха…

«Аҧсны !аҧшь» 1972 шықәса декабр 1 азы ианылаз акритикатә статиа («Аҧсҭазаара аҭабырги асахьаркыратә иашеи») ашьҭахь, игәаҕьны апартизанцәа ирызкыу аҩымҭа ҟаимаҭ иаҧхьаз, хымҧада игәы арҽыцуеит идырра азнарҳауеит, имаҳацгьы иаҳауеит. Нас акритик игәаанагарақәа дрызхәыцуа аҩымҭа иаҽирҧшыр, еиликаауеит аромани астатиеи аивгара ҕәҕәа шрымоу.

Ҳаԥсуа критикаҿ акыр ԥьара иуԥылоит ааигәа иҿыкхаз ачымазара: аҩымҭа ма ирехәатәуп, иахьынзашьҭыԥызуаҩы дзынамзо, ма икәаҳатәуп, зыршыкгьы иазымызәзәо. Ас ала алитература аихаҳара апроцесс ццакуам. Ас ала абиԥарақәа раазашьа зыӷалом. Уамак ууазыргәыргьаша аҩымиҭақәа инеиԥынкыланы еснагь иҭыԥцуам, аха шәӷәыҩҩык иусумҭа зегьы загак ала иуззом.

Акритикцәа еснагь ирҭахыуп ашәӷәыҩҩцәа иаԥырҵо, ауаа еиԥазаазо акы акәны иӷаларц. Иара акритикагьы убас иӷоу ароль ауп инанагзо. Ажәа «акритика» алитератураҿ иааиаго аҩымҭа ахәшьара аҭароуп. Ари атермин алитература иаланагалеижьҭеи, абзиеи ацәгьеи еиҿырԥшны рҭыԥ рыԥҵара қәкы хадас иамоуп.

Ашәӷәыҩҩои акритики русушьа аспецифика ус иӷоуп акәымзар, азәы иатԥкыс даҽеазәы дыррала деиҳазам. Уи акәындаз, акритик бзиа дзыӷаломызт, алитература бзиа ыӷамзар. Алитература ҿиианза, акритик цәырҵшьа имам. Амала, акритик ипрофессионалра ԥӷаралагьы моральлагьы азин инаҭоит ашәӷәы арехәара, ма ацәахыхра. Аус злоу, аурыс жәлар ирҳәоит еиԥш, иҩым аԥӷарақәа, ауаҩы иҩныԥӷа иҭатцәахыу рцәыргашьоуп. Уи моу, Ал. Лашәриа иажәеинраалак аҿы акритик иабжьеигон, апоет еиԥш, ихы аԥьабаа аирбарц, нас иӷоу-иану дрылацәажәарц. Акритик иажәа ашәӷәыҩҩ изцәырымҵыԥ ахәыцрақәа рыԥсы ҭанаҵоит, аԥсҭазаара иазгәышьуа ԥырхага роургьы, рымҩа ылырхуеит. Егьи аган ала, акритика зхылҿиаауа алитература ицәырнаго апроблемақәа роуп. Арҭ еизааигәоу, изакәызаалак дистанциак зыбжьам, зцәеи-зжьи еиду, еихылҿиаауа ганқәоуп алитератураҿы.Ауаа зегьы шыӷоу еиԥш, ҳзыхцәажәо ашәӷәыҩҩои акритики ирымоуп ирзеиԥшуи ирзеиԥшыми агәаанагарақәа, урҭ рцәыргашьа амҩақәагьы хазхазуп. Убри азыҳәан, азәы ихәыцшьа аҕрагылара аҭахым, ҭынч уазнеины, уалацәажәароуп. Азәы ихәыцшьала даҽеазәы дымхәыцуазар, аҵыхәтәантәи аԥхьатәи агха имоуп ҳәа диԥхьазоит. Аԥсҭазаараҿ ус ианыӷало афактқәа рацәоуп, аха зегь реиҳа аҟазараҿи адемократиара еснагь излаз акритикаҿи иӷамлароуп анеигәҭас-ааигәҭасра. Аус злоу амҩа ақәҵароуп. Амҩа! Еснагь дзызхәыцлаша амҩа. Амҩа – аԥсҭазаара, амҩа – анхара, амҩа – аҿиара. Иахьабалак азәи-азәи рымҩақәеибаҵара.

Акритикцәа азәыроы ашьҭалом ашәӷәыҩҩ иӷазара аарԥшра. Дара рхаҿы ишьақәгылоу ԥӷарақәак ашәӷәыҩҩы инапҩышьа аҵаркырц иаҿуп. Идеиак аарԥшышьа аформақәа рацәазоуп. Абри еиԥш иӷоу амҩахәасҵа ылхны, абри еиԥш иӷоу амҩа хырҩ зазимузеи ҳәа азәы иҽԥнукыларгьы, уиԥырамгыларуп. Авторк иҩымҭақәа зегьы «уҕәк рыԥҵаны» реиӷаратәра, мамзар иаҳагьы еиҵахароу усуп, ашәӷәыҩҩы раԥхьатәи иусумҭақәа рыла мацара, урҭ ирыцнеиуа рыхә аныршьо. К. Гамсахәырдиа раԥхьа ииҩыз романуп «Амза амҵарсра». Ус иагьа иӷазаргьы, уи иацназго даҽеа ҩымҭак имам ҳәа идырехәоит. Е. Воинич раԥхьазатәи лроман «Ацәымҵ» ала адунеи дахьҭәеит, «Аԥыр шызрыжәхаз» заҵәык Н. Островски ихьз зынза имызуа аҟазара аҭоурыхаҿ иааннажьит.

Аиаша ххәароуми, Ал. Ԥьниа ԥыхьа изаԥымҵеит аԥхьацәа ргәы иҭымҵәо иҭахашаз аҩымҭа. Аҵыхәтәаноуп ашәӷәыҩҩы ианиқәҿиаз егьырҭ иусумҭақәа иузрывамыргыло, уԥсы иузалымхуа иҩу «Аԥьра амца ацроуп». Иааркьаҿны иуҳәозар, «Абна амаза» инапы аиркааза, апрозаик даараза ихы дшалаԥшыз умбарц залшом, ароман аҩра иҽаназикгьы, ихы аԥьабаа шаирбаз атәы усгьы изатәым.

Акыр аамҭа иицуаз, аха Аԥсны иахганы зыхьз мгац ашәҟәыцқо изы, ас иаалырҟьаны еицырдыруа аҟазацәа азәырс даарывагылеит уҳәар, иаразнак рлымҳа иԥнаҟуам. Аха уи аконсерватизмра ауаҩы макьана илакьакьоу дахыԥароуп.

Мазалатәи апартизантә еибашьра атәы рҩоит А. Фадеев, Олес Гончар. Урҭ иқәдыргылоз проблемак акәын. Аха уи аҳасабшьа зегьы азнеиуан еиԥшымкәа, доусы дара ртәала. Зынза урҭ иузрыдкылом Ал. Џьниа ари аҭоурыхтә зцаара шааирԥшуа.

Аибашьра зыхәда иқәзымхыз ашәҟәыцқо ицәыцәгьоуп, аиашаз, ахҭысқәа нҭырҳәцааны ихаҿы аагара. Ус иагьа иҟазаргьы, «Абна амаза» автор, ихы мшаҭакәа, иуалԥшьа наигзеит, – област дуззак ақыҭақәеи ақалақьқәеи рҿы иахьабалак мазалатәи аус адац арҳара, аҕа хәымга имчқәа рҿынза анапынагзара, Адгьыл ду адыррақәа ԥшааны ахархәара, аҕа иешелонқәеи ацҳақәеи ажәҩан ралаҵара, аԥсадгьыл аԥсахцәа рахьырхәра… Арҭ зегьы еишьҭаргыланы, ҳәашьак узамҭо рҭыԥ иқәцаны, иааирԥшит автор. Ари ароман хәы змам усумҭа дууп аԥсуа литературазы. Аибашьра иалахәымыз ракәым, иалахәызгьы ус рцьабаа бзабааха ирԥымлацт асахьаркыраҿы Ал. Џьниа иеиԥш.

Аџьынџьтәыла еибашьра Ду иазкыу ари раԥхьатәи зыԥсы ҭоу ҭоурыхыуп аԥсуа сахьаркыратә литератураҿ.

Ароман иамоуп агхақәа. Иарбан шәҟәу гхада иҭыҵхьоу? Аха ашәҟәы зегьы неизакны уахәаԥшуазар, ибзианы узыхцәажәаша иаҳа аԥыжәара ргоит, хшыҩзышьҭрагьы хымԥада ирҭахыуп.

Ус инеизакны апартизан ҵысра алитератураҿы ишаныԥшуа уахәаԥшуазар, иҟалап, «Абна амаза» ахы ланамырҟәыр егьырҭ амилаҭқәа рлитература иалоу аҩымҭақәа рҿаԥхьа. Амала, А. Џьниа ироман аҿы апартизантә еибашьышьа аиҿкаара аструктура шаарԥшу атәы ххәозар, шамахамзар даеа ҩымҭак аҿы иаҳԥылом; аԥсуа литератураз ари имонументалтәу усумҭоуп. Зхатәы закәанқәа змоу, бџьарла еибыҭоу, зекономикатә база ашьҭыхра иазыкәԥо, ихьыԥшым абнатә «ҳәынҭқарра» аҟалашьа иахьатәи ашәҟәыцқоы иблала ҳахәаԥшуеит.

Амч хадақәа еиҟара еиҟарам, аибашьра аан иахьеидысло афронт аҿоуп. Уаҟа имҩаԥысуа аиҭакрақәа рылоуп иарбан тәылоу аекономикеи, аполитикеи, ауаа рпатриотизмра шаҟа иҭәҭәоу, ма иԥсыеу злааԥшуа. Ус иагьа иҟазаргьы, ҳазхәыцп апартизан ҭыԥс иааникыло ари аиҿагылараҿ. Апартизанцәа – гәыԥ-ҩык ауаа. Урҭ рҭагылазаашьа рхы иархәаны, аҕа ир хәҭак шеибгоу, ажәҩан иалаҵа, секундқәак рыла индырҵәоит, уи алагьы афронт аҿы аҕа иҭагылазаашьа дырԥсыеуеит.

Аԥсуа шәҟәыцқоы иааирԥшит асовет уаа, рыԥсадгьыл аҕа данақәла, Ацентр аҟнытә еиҿкаарак шрымамзгьы, доусы ишрылшоз ала ишеибашьуаз, зыҳасабтәқәа еиԥшыз ауаа анеибабалак, рымч еибыҭаны ишеицықәԥоз, нас рҩызцәа агәыԥқәа шаарыниалак, рееибыҭаны рымч шеизыргоз, асовет уаа рхықәкы наргзаразы.

В. а-Цнариа игәы иалан ароман ахҭысқәа акыр ирацәоуп, иагьеиԥшуп ҳәа. Ахҭысқәа рацәаҵәкьоуп, уи азы автор мҩас еиҳарак ишьҭихыз, аха урҭ аки-аки еидҳәаламкәа, иузеиҩымдырааua, ихарабгьара ашәҟәы иалаԥсам. Хҭыск бжьаужьыр, ҩнымаҭәала еиқәыршәоу ауада, диуанк аҭыԥ ҭацәызар, улаԥш ишыҵашәо еиԥш, гәынамзарак узкашәоит.

Апартизанцәа ротриадқәа еидызкыло аштаб реадырҳәалаанза, Даҭикәа Зыхәба игәыпқәа реипш иҟоу, стратегиатә планк еизакны ирымамызт. Урҭ ацҳақәа пыржәоит, аҕа идәыҕбақәа хыла-гәыла еиларҵоит, апсахɷцәа ҭадырхоит… Ажәакала, Асовет Ар рыцхыраара хыққәкыс ишьҭыхны, ишалшо ала аҕа иахьырхәра иаҿуп. Ртактика шьақәгылоуп иаҳа еиҕьуп ҳәа дара ргәы излаанаго амɷақәа рыла. Убри азоуп ахҭысқәа еипшушәа узырбо, аха акакала апартизан тактика мɷақәа изқәу инҭкааны урыхәапшыр, зегьы ирымоуп рхатә азнеишьа, аарпшышьа.

Афашистцәа апартизанцәа рныҵҵәаразы ажәылара хада мɷапырымгеит, уи атцыхәтәан ауп ианымɷапыс уа, аха мазала аус зуа ахьдырхәырц, анемец роперациақәа ухәы-ужьы еиладыргылоит. Ковшово ақытеи иқәынхози ццышәыртәуеит, ҳабла иаахгылоит ишьаарҵәыроу ауаа рныҵҵәара: Абду Филати, иҵакәажәи, Маргарита Масиуковеи гыгшәыпҵас иршьуеит, хәы-шыкәса зхытцуа ахәычи уи ландуи аɷоны иɷонакны ирбылуеит. Асовет уаа абнаҿ имɷапырго аоперациақәа ус баша ирмарианы ирыкәманшәалахом, акыр рҿазыҟаҵаны, амɷа ишыкәлогьы. Уцәа уҵанарзызуеит, «Миша Дубанец дналаҵаны, аа-ɷык апартизанцәа» (ад. 200) рҵахара, аполицаицәа русҳәарҵа анырҕәыхуаз. Аеыршьыга ацынхәрас, Макар ауатка даршьны, ишьапы агангрена зыхьыз, напыла, хьархьла ихырҵәоит. Уи аены анемеццәа иахьрыжәлаз, жәа-ɷык ҭахеит. Ас еипш иҟоу ахҭысқәа рзы иузҳәом «апартизанцәа иреиɷыҟьҟьа ицоит еиқәырццакы, ааньеасрада иҵацәу авагонқәа реипш, илас-ласза» ҳәа (В. а-Ҭнариа).

Уамашәа иубартә ауп аибашьра асахьа шҵихуа. Ашәҟәы аҧхьара уаналагалак, ахҭысқәа зынза иҿаҿаза убла иаахгылоит. Агеограф ахсаалаҿ аматерикқәа ануирбо ипш, автор аҵып сахьа давахынҳәуа далацәажәошәа ауп ухаҿы ишааиго. Иҟам хҵыск сахьаркыратә ҷыдарак ззимпшааз. Аиҳаразак еибашьратә еидысларак ахьаацәырҵыз, ажәак, ɷ-ажәак рыла иухәаша уирбоит, исахьаркыратә «маҭәахәқәа» ырҵарны, аиласрақәагьы нҵырҳәыцааза ны убас ишааирпшуа уадеихалацәоит.

Даеа ҷьарах, даеазәызар абри еипш иҟоу ахшыɷзцара шпацәыригарыз ҳәа ухы зыдпуеылаша, Ал. Ҷьниа ажәакәак, ма ҳәоу цҳафырк ала, унаргәыц ааиҵухызшәа, ахҭыс ухаҿы иааҭихуеит. Даеазәы изымҳәар ҟаларын абас : «… амашьына алашәага рыц икылырхыз аеыбаɷ авакьыцқәа реипш ихаххала иахькарыжьыз, амца ақәҵәишо абылра иаҿын» (ад. 12). Иаагап даеакы: « ақалақь агәы иналаз ицоз аулица, уажәы апина млашьы иаҟаҟаз амаҟа еипш ахи-аҵыхәеи еидысло ишьҭан» (ад. 14).

Абнаҿы мазала асовет уаа русушьа динамикалоуп хабла ишаахгыло. Аибашьра, иаалырҟьаны иалагаз, ауаа еиҧхьнарттеит, иахьабалак еилысуа, еилауаҭыруа еилоуп, дарбанзаалак абна дылоуп «азы апан дашьҭоушәа». Азәи-азәи еидибакылоит, ишрылшо иқәпоит апсҭазааразы, аха макьана изҿу аус цқьа ирыздырзом, азәгьы лашарак ихы-иҿы ианубаалазом. Рапхьатәи аччабжь ашәҟәы аҿы иҳаҳауеит Даҭикәа Зыхәба, КП(б) Ацентр Комитет иҵнажьыз алистовка пшааны иɷызцәа данырзапхьа, ишәыра иҵирттаз адокументқәа Ваниа иблыҳәа ианидиҵа, егьи иганахьала икомандир ихы дазхәыцырц аниабжьеига, Даҭикәа абас аниҳәа ашьҭахь: «Ига, ига, ҳусура ҳалгеит, аконтора ашә аркыуп» (ад. 29). Абри инаркны, ипартизанцәоуп ҳәа зхы здыруаз ауаа аҕа иҿагылан, ишрылшоз

рымч ҧышәо. Уамашәа ибатәзам «Адгьыл ду» аҟнытә раҧхьатәи амшқәа рзы абнаршәыра иахьылоу адыррақәа ироуа ааишьас иҟарҵаз» (В. Ҵнариа). Автор ибзианы иааирҧшуеит апартизанцәеи Масиуковеи реиқәшәашьа, нас лара лыҧсы ахьынзаҭаз дара дышрыдҳәалаз, арадиодкылага, иҵәахны илымаз, лхы иархәаны, Москвантәи ажәабжь ҿыцқәа шрызналгоз. Уи лаҧхьа дыррак ҳәа зынзагьы ирымамызт. Ашьҭахь апартизанцәа ротриадқәа еидырҵеит, абригадақәа рыштаб алырхит, иара ус изҳаит ҳәынҭқаррак аҩ ныҵҟа иҟалоз, ҳәынҭқарррак иаҟароу партизан еибаркырак.

Ар хьаҵыр рылшоит, рышьҭахьҟа ишьҭоуп адгьыл, аха апартизан шаҟа дхьаҵуа аҟара, дымжәылар ҧсыхәа имам: ишьҭахьҟагьы дызхьаҧшуа, иееизак иаарлас ҧхьаҟа деиҭеихарцоуп, дынжәылахгьы идыруеит ахьаҵра адырҩегь ишиҧеиҧшу.
Аҕа иеицәыхьчара бҵьарла мацара акәындаз. Ауаа рыҩны, рышәҵатәы-рҟәынҵатәы, рыфатә-рыжәтә рыла реиқәыршәара апартизанцәа рықәҧара иахәҭакны ишьақәгылеит. Азҵаарақәа жәпакы, ас ирҵарны, ирҵаула Ал. Ҵьниа еиҧш, хықәкыла даеазәы изаамырҧшыцзар ҟалап. Ахақәиҭраз иқәҧоит, аха аҧсадгьыл аҕа иахцаразы, рхаҭақәа рыҧсҭазаараз иқәҧалароуп: «Зегьы, – иҳәеит Даҭикәа, – ауаҩ иҧсҭазаара рыхҭынҵатәхеит: акасыжә, ачыс, абҵьар. Амца ахы злеиҿаҳкша асҧычкаҵәҟьагьы ашьа азкамҭәакәа иҳауам» (ад. 78). Насгьы даеа шәҟәык аҿы, уҳәан-сҳәанла акәымзар, иаҳҧылом аҧсуа шәҟәыҩҩы иаҳзааирҧшыз ҭыҧк аҿы иаангыланы еибашьуа апартизан отриадқәа. Асахьаҭыхҩцәа еснагь ус дус ирҧхьазон абҵьар кны аҕа иехсуа рсахьаҭыхра. Ал. Ҵьниа инҭырҭәаа далацәажәеит ҭыҧк аҿы еибашьуа апартизанцәа рроль, иреидтәу апартизанцәа инарыгзо аҳасабтә ишеиҵам.

Автор гәыбҕан узиҭом насгьы, апартизанцәа «ишырҭахыҵәҟьаз рыҧсадгьыл аҿы изымныҟәоз рыбҕа еиҵыхны қыҭак ахь икылсаанза абна иахьылаз гхоуп» ҳәа В. а-Ҵнариа иахьивибо. Избанзар фиурер ир ауаа, ма еибашьыгатә базак ахьыҟам абнаҿ илаҵаны имамызт. Ус ҟаиҵар, иаҳа абҵьар зкышаз, еибашьыгатә техника ныҟәызцашаз ахьаҭахыз афронтаҿ уаҩы дҟаломызт. Убри азоуп апартизанцәа хыҵакырҭас абна зроуз. Урҭ рықәхраз аҕа операциак анымҩаҧимгоз, уаҟа ршьапы еиҵых иныҟәон зхы авазкызгьы.

Уи аамҭаз ақалақьқәеи ақыҭақәеи рҿы акәын аҕа тәарҭас-гыларҭас иахьимаз, абна тоура аҿакәмызт. Аибашьра иалахәыз изларҳәо ала, иҟан убас ақыҭақәа, комендантс немец офицар заҵәык дахьаанрыжьуаз, егьырҭ зегьы, иара инапаҿы иҟаз, аҧсахҩы-полицаицәа ракәын. Семион Цвигун ироман «Ҳара ҳгьежьуеит» (Роман-газета № 4, 1974, ад. 7) аҿы иаҳирбоит апартизан дызланагалаз қыҭак аҿы афашистцәа зынза ишырымбацыз, афронт аҳәаа акыр Асовет тәыла агәахьы ишынаскьахьазгьы. Убри азын иҵьашьатәзам Ал. Ҵьниа абас иҳәазар ифырхацәа рзы: «Шьыбжьаанза ныҟәара ицахьан, абна ааимҟьан, ахыгә-сыгәҳәа Ковшово ақыҭа иаалагылеит».

Зыхәба иҩызцәа хаха ҵьаргьы аҕа ир ирҿамҳаит. Даргьы жәыланы ар иргәыдломызт, реырцәырыхьчон, рымч шырмыхәоз анырбалак. Урҭ аҕа игәы иеанзамкәа акәын аҧхасҭа ширҭоз, афашистгьы ааха злаиоуаз изеилкаауамызт, иаргьы урҭ дрышьҭымҵзакәа дрышьҭашәарыцалартә аамҭагьы аҭагылазаашьагьы дрылаҟамызт, убри азоуп аҵыхәтәаны мчыкны еилаҵәаз аотриадқәа рхыҧхьазараҿ 75 нызқь-ҩык аибашьцәа зыҟалаз.

Абраҟа уазааҭымгылакәа узавсуам, ааигәа аҧсуа ҩарии алитературатә критикеи рзы еимактәхаз, Ал. Џьниа еиҭацәыригахыз зҵаарак. Уи иҵоымҭа излахәаҧшыз ала, ифырхацәа (аиҳарак Даҭикәа) идеализациа рзиуит автор, афашистцәа хшыҵои мчи рыгижьит. Уи ус иҟам. Апартизанцәа, иагьа ҧхасҭа аҕа изырузаргьы, еснагь хьаҵроуп изҽу. Урҭ аамҭалатәи аидысларақәа рҽы рҧыжәарақәа зызкыз аиааираҵәҟьа ахь аназара акәын. Афашистцәа рнапхгаҵоцәа ирыгмызт ахшыҵо, аха урҭ арахә реиҧш иҧхьарцоз рыжәлар рзы ус ҳазҳәом, насгьы зыжәлар гыгшәыгызтәыз рыхшыҵо зеиҧшраз аиҭахәаҧшра аҭахыуп.

Европа зкъьы концлагер еиҽызкааз, урҭ рахьынтә, еиуеиҧшымз ашьратә методқәа рхы иархәаны, Освенцим мацара ҧшь-миллион-ҵык ҭанзырҵәаз ауаа роума ахшыҵои аҟәыҕареи зғымыз? Уаҳа назҭахым агыгшәыгқәа иахьа ирыхәлабгашаз ада хәыцырҭа змамыз ракәын. Гитлер иааза-ихьча ажәларқәа ирылеиҵоз, ҧхьаҟа иҧшуаз иоума, акгьы зхарамыз ауаҵ (Ал. Џьниа иҽы – асаби), аҵәҵан дахаҵаны, ааанда далазыргылоз. Уи азы хшыҵ дук аҭахзам. Адунеи иабахьоу аибашьрақәа зегьы иреиҳау аибашьраҽ еиҽагылаз амчқәа ирызхәыцыр, афилософиатә проблеиақәа рызцәырнагоит, иашоуп, аха абжьасҟәа уаарыбжьахар уеимгәаҳаҳа урфоит, хшыҵола урцәымцар, усҟан ма уаргьы угыгшәыгны уеыҟауҵароуп. Уи иаанагом узақәпо абжьасҟәеи уареи хшыҵола шәеиҟароуп ҳәа.

В. а_Џнариа ихшыҵозцара ахькылсуала, дхәыцуеит абзиара зырҽиогьы, ацәгьара зырҽиогьы, рыҵганкгьы рыхшыҵ узрымакуам ҳәа. Ари азҵаара, заҟа уахаҵгыло аҟара, уаҽагыларгьы алшоит. Стратегиалеи тактикалеи аҕа дыҕәҕәан, аха иазгәаҭатәуп «Барбарос» аплан шхыбгалаз, анемеццәа ишырзынамгзаз егьырҭ рыгәҭакқәагьы, аҭоурыхтә процесс уаагьы иаанымгылакәа, афашистцәа ирҽадыргылаз амч рхаҭа ицҟьашәҟьа иқәнаҵеит.

Адунеи аҭоурых уагәылпшны, шьҭа иаамҭоуп ахшыҵ змоу ҳәа ишьатәу ауаҵы илахьынҵа арпшзара, аҧсабара бзиала анырра иашьҭоу аҧхьагылаҵоцәеи, урҭ ирышьҭанеиуеи ракәны рыҧхьазара. Ииуа, изызҳауа рҽаҧхьа иҳамоу ауал анагзараз, ари апроблема абас алаиҳасабтәу акоуп.

Убри анаҵос иацҵатәуп, автор ихы иаирхәаз ажәа «агазареи», В. а-Џнариа уи иаҽаиргылаз «ахшыҵ амазаареи» ишантонимқәам, еидкыланы урыхцәажәартә. «агазара» иаҽагыло ахшыҵозцара ажәа «аҟәыҕара» (ма аҟәышра, аҟәыбҷара) ауп иаазырпшуа. Аҟәыҕара ахьаапшуа ауаҵы ауаҵы реизыҟазаашьаҽоуп, рыцхарас иҟалазгьы, афашистцәа уи рыцәмаҷзан, измазамзгьы маҷхәызма. А. Џьниа имацара иакәым ари азҵаара ас изыҧхьазо. Ҳаизызырҵып Олес Гончар:

«На лице конвоира, почти благодушном, уравновешенном добротой глупца, не было заметно ни раздражения, ни ярости. И в то же время не было ни малейшего следа сомнения или колебания. Он был уверен, что так надо. Только так нужно обращаться с существами низшего порядка, которые не являются в его понимании людьми» (О. Гончар, собр. соч., т. 2, Москва, стр. 68).

Аурысшәахь еиҭагоу «Адгьыл абжьы гоит» аҟнытә иаагоу ажәақәа иаҳдырбоит апропаганда иахәлабгахьаз ауаа ҧсихикала ишчымазацәоу. А. Џьниа ари азҵаара иашаны дазнеит.

Аҕацәа ирҽагылаз амчқәа еидызкылоз ируазәкыз, ауаҵы изыҟазаашьа ҿыц аазырпшуаз фырхаҵоуп Даҭикәа Зыхәба ихаҽсахьа ҳәа автор иҭихуа. Даҭикәеи Лиошкеи реизыҟазаашьа аҽоуп убри аҭак еиҳарак иахьаапшуа. Ари ашьауаҵ

арԥыс ижәлагьы, иҭоурыхгьы ҳаздыруам ашәҟәаҿы, аха иаабоит ари ауаҩы иԥсеиқәырхага хәшәыс иҟалаз аусуцәеи анхацәеи рклассқәа аҳра ахьыруаз дахьынхоз афашистцәа рыгыгшәыграқәа мҩаԥигарц «аҷык» ауп игхаз. Ишықәс қәыԥшра иалыжжуаз агәамч ахьигара макьана издыруам. Зынгьы ахулиганра изцәырҭуеит, ихшыҩ аус ауам, даҽеа ԥьарах, ицәымӷра ҳәаак амазамкәан, ижәлар ршьа иуеит. Даҭикәа Зыхәба аԥсҭазаара иалаԥшхьоу, бзиа ибатәуи ицәымыӷшьатәуи злараазахьоу, ақәԥара иазхиоу, ашьоура амчқәа реизгара иазыҟаҵоу, ажәылараан аԥхьагылара зылшаша еибашьҩуп, иара изанаатҭгьы аибашгьраҿ инаигзоз аус аҿы амҩа дықәнаҵон. Ари афырхаҵа иусқәа рылоуп ихә шшьатәу, иҩонытҟатә хәыцрақәа рыла акәымкәа. Ауаҩы иусқәа бзиахар цәгьоума аԥсҭазаараҿгьы, алитератураҿгьы. Дыҟами ауаҩы гәыла ифырхаҵоу, аха иԥсы шҭаз азәы имбазакәа ииазааua.

Угәы иузалырсуам типра зуаны автор ишьҭихыз дахьаԥсуоу. Даҭикәа еиԥш ирацәан аҭоурыхаҿ аԥсадгьыл ахьчараз иқәпоз. Урҭ аҭагылазаашьа ианакәшәа, ахлымзаах аҿаԥхьа рыжәлар рыхьзи-рыԥшеи дара рхи ладмырҟәит. Урҭ, И. Кәакәасқьыр, В. Ҳаразиа, Р. Барцыц, М. Қанҭариа, Х. Мхонԥь, Қь. Агәмаа уҳәа азәырҩы, – аҭоурых аҿы рышьаҵа анырҵеит.

Зыхәба ихаҿсахьала, иҭәы-иԥха иҟоу ауаҩы иаразнак автор аԥхьаҩ дааидигылоит. Ус акәзаргьы, афырхаҵа ихаҿсахьа уаҳа излаҭурҭәааша умоуа ашәҟәыҩҩы инимыжьзеит. Апрозаик иҩымҭа аҵыхәанза аԥсуа еибашьҩы, – апартизан гәыԥ командирс данамаз аума, абригадаҿ аҟәша ҷыда данеиҳабыз аума, Барановичтәи апартизанцәа реидҵа аԥшыхәреи аҭакԥшыхәреи начальникс данықарҵаз аума, азҳара даҿын хшыҩолагьы, ԥышәалагьы, ҟазшьалагьы.

Аибашьра аҵыхәтәа ҟалеит, ауаа ахақәиҭра роуеит ҳәа ҭынч ҩонытҟала игәыҷуа, ма фанатикҵас аидеиа бзиақәа ирзыҟоу, мамзар, зыҩонытҟатәи еилашыра зқәымҿиакәа, игәынқьы иқәыԥсычҳауа иакәым ҳфырхаҵа. Аибашьра ишьапы налаиргылазижьҭеи, аиааира аҭахыуп ҳәа зыхшыҩ дырра шьақәгылоу, уи аҵакы еилызкааua, аиааиразгьы зыԥсы иамеигза иқәпо, ҩонытҟала ишәхьоу уаҩуп. Аибашьраҿы аҭакԥхықәра зегьы ирыдуп. Аха ԥыхьа ирымаз азанаат иахҟьаны, ма аибашьраҿ изҭашәо еиуеиԥшым аҭагылазаашьала апартизанцәа рыҳасабтәқәа еиԥшым. Лиошка, дҵак анимам, илшоит ицәаныррақәа, ихәыцрақәа иҿериҭарц. Даҭикәа иакәзар – уахгьы-еынгьы ихы азхәыцха имам, ԥхьаҟатәи аҳасабтәқәа изборит. Уи дазхәыцроуп инапаҵаҟа иҟоу ауаа аҕа имчқәа иаҳа излаԥхасҭартәша аплан. Акомандир иуалуп адунеихәаԥшышьеи зыԥсихологиеи, зхымҩаԥгашьеи еиԥшым, аха аҕа иахь ирымоу ацәымӷрала ауаа еидызкыло амчқәа реиларҵәара, урҭ рыԥсҭазаара аиҿкаараз абна аԥҟарақәа раҧҵара. Ари иуадаҩу, ихьанҭоу усуп, исахьаркны аарԥшраз.

Даҭикәа еснагь еиликаauан асолдат жәылаҩ ибҕа шыҧҵәоу, иашьҭахьҟа атыл ҕәҕәамзар. Апартизангьы иусқәа изеиҿкаauам, акыр дҿаҳәахоит аҕа дызлагылоу ажәлар рыгәҭаны ԥсҟык икымзар.

Ажәлар ргәы-рыԥсы иҭымҵәо ирзынхоит аибашьцәа имҩаԥыргоз агәымшәара. Аҕа импыҵаикыз адгьыл аҿы иаанхаз асовет уаа иаҳа ирбон афашистцәа имҩаԥыргоз ауаҩымрақәа, иаҳа ирзааигәан аурыси абелоруси, аԥсуеи аполиаки, аукраини ақырҭуеи уҳәа, аԥыр еиланарҭәаз ажәларқәа риешьара иахылҵыз афырхаҵара ду.

Дарбан сахьаркыратә фырхаҵоу, ари ароман ҭыҵаанза, аҧсуа литература иалонагалахьаз, Даҭикәа Зыхәба еиҧш аҧсуа иблала аибашьра иахәаҧшхьоу, аҧсуа игәы ала аибашьра знырхьоу?..

«Ҳгәы ҧызҵәаз ашьоура! Аха аҧсуа шьауаҩы еиҳа афашист шьауаҩы дгыгшәыгзаап! Урҭ аҧхәыс дыцәазар ддырҷыхомызт, раҕа ихәычқәа дшырбо дыршьуамызт. Арҭ?! Арҭ здыскылара ҳәа акгьы сыздыруам. Ақәыцьма – ирыцхауп, агәылшьап – иаҳа иқьиоуп, ианамузах иаҳа амаҭ иадукылар ҟалоит, – ашҳам ада акгьы змам амаҭ акәымкәа, ашҳамгьы абцьаргьы еидкыланы изкыу амаҭ…»

Даҽеы ҩымҭак иаламҩашьо ауп аҧсышәала автор дшазнеи Сивчианка азааигәара аҕацәа рныргәара асахьа аҭыхшьа (ад.369). Уаҟа Даҭикәа игәалашәоит ашьауаҩы, заҕа дызшьырц иааицыз дааины дзызкылпшуаз иҽеилыхны дахьтәаз азы дахьизымшьыз ахҭыс.

Ус иагьа иҟазаргьы, автор ишәҟәы иалеигалеит иҳаҳахьоу ахҭысқәа, ҵакы ҿыцк змам. В. а-Ҷнариа еиқәиҧхьазаз рнаҩс, араҟа иарбазар ахәҭоуп адаҟьа 61 аҿы ишаагоу афильм «Х-ҩык атанкистцәа» аҟнытәи кадрқәак. Арҭ уамак хшыҩзышьҭра румҭар ауеит, аха ароман иаламлар акәын.

Аҩымҭа аҿы, ахырхарҭақәа зегьы убрахь ишкылгоугьы, автор иҳаимырбеит апартизанцәа ржәыларала аҕа даҵахо. В. а-Ҷнариа абраҟагьы уиқәшаҳаҭымхар ауам: Ашәҟәыҩҩы ари аидыслара, ада царҭа змам аҿынза, иааирҧшыр акәын, уажәрааназа иаабахьаз афырхацәа рҭахашьа ҳабла иарбатәын. Убраҟа акәын иахьцәырҵуаз апартизанцәа реизга амч иалшоз. Автор хымҧада уи илшартә дшыҟазгьы, иҟаимҵеит. Иара макьанагьы ари агха риашатәуп.

Ароман иагыу ахь ҳанкылс, иазгәаҭатәуп даҽеа акык-ҩбак хшыҩзышьҭра зуҭаша.

Автор еиқәиҧхьазо аконцлагерқәа иреиуоуп; Бухенвальд, Маутхаузен, Аушвиц, Дахау, Освенцим, Биркенау. Ашәҟәыҩҩы Аушвиц, Освенцим (Освенциум А. Ҷьниа иҿы), Биркенау хаз-хазы иаимырбар акәын. Избанзар Польшатәи ақыҭа, Освенцим ҳәа захьзыз, ахьз ахыхны, «Аушвиц» ҳәа ахҵаны, аконцлагер еиҿыркааит. Освенцим анаҩстәи ақыҭа Бжезинки аҿы иҟарҵаз аконцлагер «Биркенау» ахьзыртәит, аха уи хазы ишьақәгылазамызт, Аушвиц акәын издыз, комндантс иамаз азә иакәын; убри азын ихазу концлагерны иҧхьазазамызт.

Насгьы автор излеиҳәо ала, Освенцим аҟнытә ибналаны иааз аермани аузбеки (ад. 239) апартизанцәа ирыдыркылеит. Ари аконцлагер егьырҭ иреиҧшымызт, убри аҟнытә ҭәҭәалагьы ирхьчон, азәы заҵәыкгьы иҽзаны дзымцеит. Арҭ аҭоурых фактқәа автор иҵегь дрызкылпшыр ихәҭан.

Ашәҟәыҩҩы игхақәас иҧхьазатәуп, иара убас, аиҿырпшрақәа ҩынтә-хынтә ихы иахьаирхәо. Иаагап иаҳҭәалашәо:

1) “Алыцәҳа реиҧш (атанкқәа) ирыцрыҧсса» (ад. 18), «ақәыцьма-лыцәҳа реиҧш еицрыҧсса» (ад. 25);

2) “Ажьа шәыргәындақәеи бжьара зқәым ақәыцьмеи рыҧсы зхоу ауаа», «руазәы ақәыцьма аҧсы ихоуп, – егьи ажьа аҧсы»;

3)”апартизанцәа алым аҟара ишыҟәҭәоугьы, ажьа аҟара имкәаратцар ада ҧсыхәа рымам» (ад. 37), «Ажьа-кәаратца ашьҭақәа реиҧш» (ад. 87) уҳәа иҵегьы.

Џьара-џьара аҳәоу ахшыҩзцара цқьа азаарԥшуам: « Аусҳәарҭа ахыб ахьтә пулемиотк аҿаанахеит» (ад. 195).

Ашәҟәы инеизакны иамоу агьама арҭ агха ссақәа ирзырԥсыҽуам.

Аамҭа заҟа ԥхьаҟа ицо аҟара, иажәуеит аҭоурыхтә материалқәа, урҭ архив ахь рхы дырхоит. Иаҳа хырҳага аиуеит иахьатәи апроблемақәа ргәыцаракра. Иагьа ус уазхәыцыргьы, аҭоурых атема ацәыргашьа ауп аус злоу, ашәҟәыҩсоы иахьатәи аамҭа заҟа иадиҳәало азҵаарақәа ҿыцла аҭак шриҭо ауп. А. Џьниа илшеит, агхақәа имазаргьы, Аџьынџьтәылатә еибашьра аантәи апартизанцәа инарыгзоз аус ҿыцла апҳьаҩцәа рызнагара. Ашәҟәыҩсоы даара акыр ирыхәашаз аԥсуа ԥхьаҩцәа ирызцәыригеит, насгьы СССР ажәларқәа рлитература гәыцаразкуа зегьы рзгьы. Аҵыхәтәантәиқәа рзыҳәан ари ашәҟәы еиҭагатәу акы акәны ишьҭоуп.

И Ц Ә Ы Р Ы М Ҵ Ы Р А Д А Ԥ С Ы Х Ә А З М А М Ы З

(Ари астатиа иҩын, Б. Шьынқба ироман «Ахаҳә еиҩса» анҭыҵыз 1982 ашықәса анҵәамҭаз. Усҟан ақалақь аиҳабыра аҩымҭа ауаа алацәажәарц рҭахын. Сара ажәахә аҩра снапы ианырҵеит. Дара цҭәқәак рыбжьалан, ргәы иҭаз рзеиҿымкааит. Мызкы аус здызулоз астатиа снапаҿы иаанхеит. Ашьҭахь акьыԥхь асырбарц сыҽԥысшәақәеит, аха усҟан сара сзаҭәазшьодаз. Амала ажурнал «Алашара» иазысышьҭыз аекзкмплиар дмырхынҳәзеит, иахьыргаз рымҳәеит. Убас шьҭа исызкьыԥхьуам ҳәа исыԥхьаҙоз снапҩымҭақәа иаргьы рылатца изблит. Ааигәа машәыршәа испыхьашәеит амашьынкаҿ икьыԥхьыз даҽа екземплиарк. Имызраны иҟазаарын…)

Аҟыбаҩцәкьа еснагь узызԥшым узцәырнагоит. Уи иузаанартхьоу азҵаарақәа рҭак рырҭбаараҿ мацара изааҭгылом, ухы-угәы зызкылымсыц даҽа проблемақәак цәырнагоит, ицоит ԥхьаҟа, аԥсҭазаараҿ иаԥшаауеит аҿыц мҩа, аҿыц аартра. Ари аҟыбаҩ ашәҟәыҩсоыра иазкызар, аԥхьаҩ илаԥш ахьҙом уи иханарбгало аконцепциақәа, ма ҿыц ицәырнаго аргумнтқәа, дара зегьы, аԥсҭазаара шьаҭас инаҭаны, сахьарк ажәала раарԥшышьа зеиԥшроу џьоушьоит, иаамбац-иаҳмаҳац ахаҿсахьақәа «шәыга рацәала» еилартәоуп.

Ашәҟәы аҭыҵра – ари гәыргьароуп аԥхьаҩцәа рзы, жәларык ркультура аихаҳаразы. Ауаҩы идунеи иԥсахуеит, аха инхоит ашәҟәы. Уи аидеиақәа ажәлар ирылоуп, зызҳауа аазоит. Аха уи, ашәҟәы, бзиазар. Ус акәымкәан ибҕаԥцәагоуп уи зыԥсҭазаара иагәылҵызреахәы азымҳәозар. Ашәҟәыҩсоы ихәыцрақәа рацәоуп,

ихәыцырҭақәагьы маҷым. Иҵәыриго аидеиақәа ауаҩы идеалра иазкыуп. Ауаҩытәыҩса идеиа иреиоит ауаҩы ила. Иҧсҭазаара малуп, иреиамҭагьы малуп дызлыҵыз рзы. Рҽахәы изхҳәар, иалшоит, урҭ рцәымзалашара ихы иархәаны, адунеи ажәларқәа дрызкаҧхар, усҟан Адгьыл ауаатәыҩса дрылагылоит даҙәыцәкьаны, ижәларгьы дырхаҭарнакыуп. Дбеиоуп уи зегь рыла, хәыц-хәыц иҵцаатәуп имал ду. Иҵәырҵуеит уи Ауаҩы, Ашәҟәыҩҩы, изкыу аҵцаара.

Уажәы рызбахә ххәарым Аҧсны жәлар рпоет Баграт Шьынқәба аҧсуа бызшәеи амилаҭ поезиеи рыцқьаразы илшахьоу аусмҩаҧгатәқәа, ма Абрыскьыли, Нарҭааи, аҧсуа жәлар рпоезиа антологиеи рҭыжьра, арҵага шәҟәқәа рҭыцра разырхиара уҳәа, исахьаркыратә ҟазарҭа арбеиараз ихы аԥьабаа иаирбаз атәы. Убас иаазыркьаҽны иҳәатәуп, избанзар еицырдыруа усуп, – Баграт Шьынқәба ипоезиала аҧсуа литература аҳаҭыр шьҭихит, еихениҳаит Д. Гәлиеи И. Кәаҕәаниеи абиҧарала иааргоз аҟазшьа, ишьҭанеиуазгьы иҽыҧшуа, дымҩақәцагахеит; иажәеинраалоу ироманқәа («Аҽатә-уаа», «Ахра ашәа») рыла ҳмилаҭра адоуҳа ирбеиан, егьырҭ ажәларқәа рахь ҳҭызшәа рҽыц ирызнеигеит; арҩашқәа анхыҵлак, азиас еснагьтәи аҳәаақәа ирҵазара ҳәа, апоет иихәарц ииҭахыз ипоезиаҽ мацара изҭамыгзазт, апрозахь дхьаҧшит; уи усымшәа иҟоу аҩымҭақәа рыла ихы ҧишәомызт; иаразнак иаарылаҩоит ҳажәларгьы, егьырҭ ажәларқәагьы, аҳәаанхыҵгьы гәыкала ирыдыркылашаз апрозатә ҩымҭақәа, урҭ ирылоуп аепикатә рҽиамҭа ду «Ацынҵәарах». Арҭ арҽиамҭақәа зегьы аҧсуаа ҳаҧсҭазаара иазкыуп, сахьаркырала идырбеиоит иаадыруа аҧсҭазаара алаҧшхәаа, еимардоит ажәытәи аҽатәи.

Аха Баграт Шьынқәба иуаҩ дура иалшомызт, иажәақәа рыла иуҳәозар, «хынҳәышьа змамкәа ицазаз ххәыҷра шықәсқәа раан, ҳгәи-ҳаҧси ҕәҕәала ирнырыз акы, мшаены еиҧш ицқьакәакәараза, иҭамбазо зыхь хыҵхырҭан ҳгәалашәара иазынхо… …инеидкыланы усҟантәи ҳдунеи, ҳаҧсы ҭанаҵы иссиру доуҳатә хазынарҭаны иаҳзыҵәахыу» («Алашара», №4, 1982, ад. 27) ахь дхьамҧшыр. Аиашазы, ашәҟәыҩҩы иҳәоит: «Ҳарҭ инеиҧынкыланы ххәыҷра атәы аҩра ҳаҿзоуп, ԥьарак ҳааҭгылан ҩымҭак аҟны иҳамҳәацзаргьы, иарбан жанрзаалакгьы, иахьабалак ҳҩымҭақәа ирныҧшуеит ххәыҷра шықәсқәа раантәи ҳдунеи» (ад. 27, №4). Арҿиара мҩа ианылашаз данызҳауаз ицызҳауаз азҵаарақәеи иибоз апроблемақәеи роуп даншәлак зҭак ҟаиҵо. Б. Шьынқәба «идоуҳатә хазынарҭа» цқьа дҭаҧшит хықәкыла уажәшьта иуаҩра данынҭыс.

Ашәҟәыҩҩы ахҭысқәа ахьирҿиауа иқыҭа гәакьа бзиазаны идыруеит. Дызлыиааз ауааи аамҭеи ибла ихгылоуп рҽымыҧсахзакәа, аха урҭ рееиҭакрақәа ахьыҟало автор ихәыцраҿоуп, избанзар ашықәсқәа заҟа инаскьо, заҟа аҟәыҷара ҵаулахо, алаҧшхәаагьы ҭбаахо, аҟәышра духо аҟара, итипу ахаҿсахьаҿ зееизызго ауаа рҷыдарақәа, ма апрототипцәа рыҧсҭазаара анализ аҟаҵара иаҳа даеа лаҧшык ала урыхәаҧшуеит. Изаамҭанытәиу акьыҧхь аҿы ихырффоу, иҵырффоу, згәаҵәы ҭыхыу, афархь еиҧш еилаҧыҵәҵәартә, аредакциаҿ идыршахьоу, ма иҧсыеу, аха анумам, уаҧхьар аҵкыс, уамыҧхьар иаҳа еиҕьоушьо аҩымҭақәа рацәаны иуҧылоит. Убарҭ рышьҭахь зегь рыла амч змоу автор ирҿиамҭа, иара инапада кьыс змамкәа, уанаҧхьалак, акырза аҩныҵҟатә гәахәара ҳаракыла уарҭәуеит. Абас иҵәырҵит Б. Шьынқәба ироман ҽыц «Ахаҳә еиҩса» («Алашара», №№ 4-7, 1982 ш.-зы ианылаз).

«Ахаҳә еиҩса» Аҧсны асовет мчы анааи ашьҭахьтәи ажәашықәсазы имҩаҧысуаз инеиҵыхыу, инарҭбаау, ганрацәа змоу аҧсҭазааароуп згәашәқәа ҳзаанартуа. Абольшевикцәа рымч шьақәдыргылахьеит, ароман раҧхьатәи ахҭысқәа ҳанынарыхҭықәгыло. Аҧыхьа Аҧсны зымпыҵахаланы иҟаз ақырҭуа меншевикцәа уажәшьҭа рызбахәгьы ыҟазам. Анхацәа знапаҵаҟа ихандеиуаз аҳцәа ахыргахьеит. Ақытәҿ анхацәа ахақәиҵра ззырҳәоз роун, адгьылқәа ршоит, изыхәҭоу хәҭада инымхарц. Ҽеыц аамҭа закәытә ҧсҭазааароузеи иҳанаҭаҵәкьо ҳәа иҧшуп ауаа, аха рҽи рнапи еиқәҵаны итәам, аус руеит, аамҭа реақәыршәаны. Асовет мчы адгьыл азы имҩаҧнагоз аускәа аазеит арахь. Анхацәа зланхашаз ацхыраара роуқәоит. Асовет тәылаҿ имҩаҧысуа аиҭакрақәа анырра ҭәҳәа ҟарҵоит. Раҧхьатәи аҵара-лашара ҿыцла иаатуеит. Ҧхьаҟа атәыла иаззырҳаша абиҧара рызҳауеит.

Асовет мчы ахьынзаназаазо аиндустриа ҿыцла ашьаҭа аҳара иаҿуп, уи анырра иҟанаҵо иахҟьоит ақытанхамҩа аеырҳәҳәашьа. Ароман иаанарҧшуа аамҭа ууанза имназеит, аха аколлективтә нхарақәа рышьақәгылара аарыхҭықәгыларц иҟоуп ақытақәа. Ари ажәашықәсазы аҭоурыхтә ҭагылазаашьа имҩаҧысуаз иҿыцбарахыу процессын. Абри аамҭазоуп ианааим ауаҩытәыҩса ихшыҩ ахақәиҵра анаиушаз, ауаҩы ихаҭара анызҳашаз. Иуадаҩын ари аамҭа, аха уи иаҧхьанеиуаз ыҟамкәа иҟамлеит, иашьҭанеишазгьы азыҧшын. Усҟан, ҽеыц ҧсҭазаара анааи ашьҭахь, аҧсуа ҧсҭазаара наԥьнатә иамаз абеиарақәа, аҵас ԥьашьахәқәа, ақьабз заманақәа ҿиеит. Инеиҧынкыланы, ҳаамҭазы излатрадициахаз ала, автор ажәытә аҧсуа бзазашьа дазнеизом ииаззаахьоу, ажәытәра злаеу мацарак еиҧш. Уи иагәылигоит абзиарақәа зегьы. Абас ауп ароман ҽеы имҩаҧысуа ахҭысқәа раамҭеи ароман аидеиеи злеимадоу. Аамҭа асиужети акомпозициеи еидызкылогьы, ас иуҳәар ҟалозар, аамҭа ауп, – хронологиала ашықәсқәа рцашьала иҟало ахҭысқәа еидҳәалоуп. Абас ала усҟан имҩаҧысуаз аҭоурыхтә процессгьы анырра ҭәҳәа анаҭеит арҿиамҭа аиҿкаашьагьы.

Ашәҟәыҩҩы аҧсҭазаарагә ирҳаз аҧышәала ирбеиеит даныхәыҷыз иибоз-иаҳауаз, иааикәыршаз рҷыдарақәа, урҭ еилаирҵәеит алитературатә хаҿсахьақәа рҿы. Хадара зуа ахаҿсахьақәа рахьтә иҵоурам фырхаҵак дарбанзаалак азә дрылубаауам. Рызынтәыкгьы иҵоуроу фырхацәоуп. Автор иакәзар – ирҭбаауеит, ирҵаулоит, еиҵихуеит ифырхацәа ирылибаахьаз абеиарақәа. Урҭ дрызнеиуеит иахьатәи ибеиарала. Иҟееим хәанчарак злоу дҟаргьы, уи ҧштәыдоуп убасҟатәи, ибзиарақәа изырмеикануа. Знызынлагьы, аҳ Чачба иқьаҳиа Арчил иҩызцәақәак, ма ҽеыц аамҭа иацәыбрагьыз ҷьоукы цәырҟьацәырасшәа ҳабла иаахгылоит, аха урҭ иҵоуроу ршәшьырҵа убранза иҵахоит, иҵоурам роуп ҳәа рызбахә шуҳәаша угәаламшәаратә. Издыруада ахәыҷы иблаҿ имбазар усҟан имҩаҧысуаз аҭоурыхтә процесс ицәырнагаз аиҿагылараҚәа, иҵоурам ауаа рхаҿқәа нарҭбааны иааирҧшыртә, аха уи азы автор ҳиқәызбарым, избанзар ла иабо хы иаҧсоуп рҳәоит.

Асахьаркыратә хаҿы аҧцаразы автор ишьҭихыз субиективтә мҩоуп ҳәа азуҳәар ҟалоит. Даеакала иуҳәозар, аиҭаҳәара мҩаҧгашьа актәи ахаҿала иахьымҩаҧысуа адагьы, ашәҟәыҩҩы аҩымҭа еибаркны излаҟаиҵаз, уи иагәылоу афырхаҵа ихаҿсахьа иара ихаҭа дузаҟәымҭхо дадҳәалоуп, автор ибиографиа узымдырзозаргьы, ихаҭа избахә аума дызлацәажәо ҳәа, агәаангагара узцәырҵуеит. Лаган ихәыҷреи автор ихәыҷреи ак шакәу агәра угарц уҭахыуп.

Ароман аҽы ихадоу фырхаҵара зуа Лаган иоуп, амала аҧсҭазаараҽ иҟало аиҭакрақәа ныррак риҭо, азәы диҽагыло, азәы диқәшаҳаҭхо, ма азәы иара диеикануа, даҽазәы дириашо, мамзар аҩымҭа ахи аҵыхәеи еибазыркуа хҭыск ыҟаны, уи аҽы хадара иуа ахәыҷы даабазом. Ус еиҧш иҟоу еидысларақәак ахәыҷқәа рҽы иҟалоит, аха урҭ рымҽхак иахьынзахәҭоу арҽиамҭа изаныруам. Ахҭысқәа мҩаҧызго, ма изыхҭысуа Лаган иааикәыршоу ауаа роуп. Урҭ рыҧсҭазаара далоуп макьана гагаҵас. Иара идагьы уаҩы иныруам имҩаҧысуа аиҽыхарақәа маҷк иадамхаргьы дышрылахәу. Макьана зыбла ҭраа иҟалақәо реилкаара иашьҭоу азә иоуп. Уи ауп иҧсҭазаароугьы. Лаган иоуп ифырхаҵа хадоу ароман аҽы. Аҩымҭа ахи аҵыхәеи еидызкыло хаҽсахьоуп уи ихаҽы. Ахҭысқәа реиқәҳәаламҭақәа иара иоуп еихыршьгас ирымоу. Ахаҽсахьақәа, ахҭысқәа, ацәаныррақәа, ахәыцрақәа, аиҽцәажәарақәа, агәҭахәыцрақәа, – зегьы зыгәҭылакыугьы изызхоугьы Лаган иоуп. Амала арҭ рызынтәыкгьы реимадара апроцесс аҧсҭазаара дазыҟанаҵоит.

«Ахәыцра ауаҩытәыҩса идоуҳатә ҧсҭазаара иаҧашәуп, уи иагәылымиааз ҟазшьа азәгьы иҳамазам, аханатәгьы ҧсҭазаарак иазхаша ажәлахк ҳазканаҧсеит, урҭ рахьтә изакәзаалак акгьы ҧсзом, амала, жәлақәак аҽа рхылҽиаауеит, рызҳауеит, егьтәрыҧсоит, егьырҭ ус иаанхоит, ицәхәаҭазом» (ад. 27, № 4), – абас далагоит ашәҟәыҩҩы ироман, ахықәкы ишьҭихыз ахь амҩа иаразнак арҕьа шьапыла днангыло. Ахәыҷра шықәсқәа рызхьаҳәра автор дазнеиуеит «реиҳа иҧшқарахыу», «реиҳа иҧшзоу, ицқьакәакәароу, иҳалалу» (ад. 27, №4) ажәа лҧшаахла. Ахәыҷра « аханаҽ зегьы ҧсҭазаарак иазхаша ажәлахк» (ад. 27, №4) иҳазканаҧсо рҽынтә, ашәҟәыҩҩы аҽа зхылҽиааша роуп аиҳаразак ихи-ихшыҩи иҧси ззикуа. Уи амҩа ҳазхәыцуеит ахәыҷы ачымазара ҕәҕәа анизкашәалак, ма аҭаацәараҽ агәырҩа ианақәшәалак, ма даҽа гәаҟрак ианҭашәалак. Лаган ишиҳәаз еиҧш, – «Исыбаргыузеи, шәахәацк зхыршәламыз схәыҷра ажәҩан схашеишеиуан, амра ашәахәақәа шахылҵуаз еиҧш, макьана гәырҕьара мацаран исҧнагалоз еиқәраҳаҭха саҧхьа ишьҭаз адунеи» (ад. 14, №5).

Ауаҩы ихаҭара азҳара, ашәра иаҽуп, аха уи амацара акәым, арҽиамҭа анҵәамҭахь заҟа ҳнаскьо аҟара, ахаҭара аҽышьақәырҕәҕәара ишалаго ҳахшыҩ иҧнаҟоит. Лаган дыҟәбаҟәшәо нхаҩык игәараҭа «еиҽикаауеит», аха макьана шәагазагала ихәыҷны, ихәмарганы; аҟәынҷь иалхны, азлагара акәар иҭаиргылоит; иара ус иҽазыҟаиҵоит иааикәыршаз, уахи-ени ибла ихгылаз адуқәа рынхашьа-чашәа, абзазара иаҭахыу азҟазара. Абарҭ зегьы мышкы зны ихәашт иҵара-дырра аизҳараҽ, аха уи макьана дхәыҷуп, ахәыҷ усқәа наигзоит. Уи имҩа аҧсҭазаараҽ ақалақь ахь инагахоит, аха макьана уи ақалақь уаа раҧхьа дахьынрылаҧшыз рхымҩаҧгашьа изеилкаауам. Урҭ ирылоу абзиарақәа раасҭа, убла иаахаҳалоит реилахәҳахәҭшьа, ҳаҭырк ақәымҵазакәа ачеиҷьыка ишахатәоу, рхы иацкламҧшыкәа рхыччақәашьа, иара, Лаган, иаҳәызба шырҕьычуа, фырхаҵарак рылоушәа реаарҧшышьақәа.

Абзиеи ацәгьеи акатегориа аилкаара еиуеиҧшым аҭоурыхтә епохақәа рзын ихазын. Уи ишфакт ҽыцым дыруп, аха иара адырра иҟанаҵо ирҵаулазаны индивидцыҧхьаза ихазы ихала иааиртуеит, дызҭашәаз аҭагылазаашьа дазкылҧшны; ҭагылазаашьак дымҭашәаргьы, урҭ аилкаарақәа реиҽарҧшра илшартә дзыҟалом. Лаган ақыҭаҽ дызлагылоу аҧсҭазаара иаҳа еилкаауп; ауаа рхымҩаҧгашьақәа – ҳаҭыр еиқәҵароуп, ражәабжьҳәара – хшыҩрҵагоуп,

рацәцакышьа – ааҙагоуп, ирымоу-ирыхҙу – бзазашьоуп, рынхашьа-чашәа – рчеиԥьыка иазкыуп ауаҩы изы ауаҩы игәы аартуп, игәарԥахь игәашә аартуп, ишәхымс ушьапы анхыгара – изгәырҕьароуп.

Амцхаҵара усқәа рымҩаԥгареи урҭ рзыхаҵхаҵареи рҽынтә, аҵара-лашара азхьрахьы аԥсҭазаара еигәон. Абду Бежьан имҩаԥиго аныҳәакәа – Аиҭар ныҳәа, Џаџа лныҳәа, Алышькьынтыр рныҳәа, Амзаныҳәа, Амраныҳәа, Ҙызлан лныҳәагатә, Елыр ныха аныҳәа, аишәаргылара, – арҭ зегьы рымҩаԥгара ирыҵоуп қьабзк-қьабзк, иаҭахыу ахымҩаԥгашьа ахацәагьы аҳәсагьы ирымазароуп, заа ҽеырхиара аҭахыуп, иныҳәогьы нцәахәыцыԥхьаҙа ирзикуа аныҳәагажәакәа хазхазуп, урҭ ахәыҷы издырҵысуеит анцәахәқәа рхаҽсахьакәа, абас алагьы ихаҽы ишьақәгылоит алаԥшҳәаа. Ақьабз мҩаԥызго рдырра агдыраҽ дынхар, уи иибахьаз-иаҳахьаз изыԥсҭазаарахоит; урҭ рдырра деиҳахар, иибахьаз-иаҳахьаз иҵара-дырра-ҭцааратә мҩахоит.

Лаган зегьы дрызҽлымҳауп. Мшызҳагьы изҳауеит. Уажәшьҭа ашамыхьажь маанала акразы иҽԥишәоит, уи «аҳәынҷаразы ирҳәоз ажәакәа» ихы иаирхәоит; ҽеы дақәтәоит ихала, иԥсабара дазкылԥшуеит, абна бжьы иаҳарц, илымҳа ирҵаруеит, аиҳабацәа усура иахьцо дрыцуп, акәыкәу аҟаҭәашьагьы идыруеит. ХХ ашәышықәса раԥхьатәи аҩажәашықәса иагәылҵыз ҳашәҟәыҩҩцәа азәырҩы ирышколхоит жәлар рҽаԥыц ҳәамҭақәа. Зегь раԥхьа дааугәалашәоит Иуа Кәаҕәаниа, уи иаб Абас иҩнаҭа – ажәабжьҳәарҭа. Лаган раԥхьатәи ишкол алҵшәақәа ааԥшуеит. Мага диацлабырц ахәыҷқәа ианидырҵаз, уи иҩыза ҷкәын даныхьзиртәуа:

Мага
ацәыршәага!
Мага
агәрагага!
Мага
Ауаҩага!
(Ад,24, №6).

Уажәраанза Мага идгылоз ахәыҷқәа ари ахьзыртәра Лаган иааиҽырԥаауеит, Мага ихыччо, уи ала Лагангьы раԥхьатәи ииааира игоит. Уи ашкол аҽы Лаган даатгыломызт, аамҭа даҽеакала ишьақәгылахьан. Ауаа аҵара-лашара рзааиуан, уара уеазумшәаргьы, иааукәаршоу уазыҟарҵон, рыбла хтхьан.

Иахьа, ихы идыруа данааҟалалак нахыс, ахәыҷы еилкааны имоуп, иқәра анааилак, ашкол аҳь дышцо. Ҩныҵҟала уи дазыҟаҵоуп, ианаамҭоу ашкол ахь аныҟәара қьабзхеит. Аха ари аус алагамҭа шԥаҟаз? Даара зҽлымҳара зуҭаша акоуп иара. Лаган ихаан, раԥхьа арҵаҩы ҿыц ақыҭаҽ данаауаз, алагарҭатә ҵараиурҭақәа зегьы рзы ҿыц ианыхдыртуаз, аҧхьашьеи аҩышьеи рзымдыруазар ҟалом ҳәа, анхацәа рзы ақыҭаҽгьы аликбезқәа анаадыртуаз, ахәыҷқәа зегьы ашкол ахь ицароуп ҳәа, зықәра аҵанакуазгьы зықәра хыԥазгьы еилартәаны аҵараз ианырышьҭуаз, изҭахымзгьы макьана дымцар анилшоз, ашкол аҭалара даҽеа цәаныррак, даҽеа хәыцырҭак аман, – проблемак аҳасабра ма мазак аартраз аԥхьагылара ирзаҩызан. Ҳаизызырҩып Бежьан дышрықәныҳәо: «Уа, анцәа ду, шьарда зымчу! Сабгьы, сабдугьы, уи иабгьы иабдугьы, ҳахьынеихьыԥшыз зегьы

ҳазхылҵыз инаиркны, ахаан урҭ рахьтә аҙәгьы дызқәымлацыз амҩа, иахьа абарҭ асабицәа аныларан иҟоуп. Улҧха-угәыпҳа рыгәыумыжьын!» Абас акәын аҵара-лашара ишалагоз, ишыцәгьаз, ԥьоукгьы ишырзышьҭымхуаз. Аха уажәшьҭа зыхдырра зҳахьаз, Ҭхәазба Зиҭбеи иҩызцәаз рҵара кармыжьит. Амҳаԥьырра иқәназәзәааз агаҽеи ақырҭуа меншевизмра иаршәаҟьаны аҽаҩа икҽанархази усҟантәи аамҭаз алахтрахь еихон. Рызҳауан Аҧсны акультуреи аекономикеи рышьаҭа зкуаз.

Аха, раҧхьатәи агәырґьара мшы ацынхәра, аиашаз, алитератураҽ ари асахьа ҳашьцылахьеит, иҟоуп Лаган раҧхьатәит игәалақәа. Уи зыхҟьогьы иара ишкол ҭалара ааиаанзатәи ишықәсқәа рхыгашьа ҟамлеит ашкол аҭалараз ҿазыҟаҵара аамҭаны. Арҵаҩы, Вера Николаи-иҧҳа, лҧа «Кока аҧба асахьа аҭыхра илшозар» (ад. 6, №7), «итаруам» Лаган инацәақәа, икарандашь «иахьиҭахзам ԥьара икәараҵоит». Аха аҧсуа ҷкәын ицәа-ижьы иалаз, ида иҭахәмаруаз, ихаҭа иԥсҭазаарахаз, уахи-ени дызлаҧшуаз ахҭысқәа роуп ихы-игәы иҭахаз. Уи иаазацәа иларҵаз агәаҧь акәхарын игәы казмыжьуаз. «Снапқәа акы рзымдырзо ицәагәазза исыва҂ам: ақьалақәа сыргылоит, акәырҷыжьқәа ҟасҵоит, ахыу ҳәа илаго азлагара ҭасыргылоит, ахыци ахәымпали еиқәсыршәоит, нас исхымхәыцыр ҟалома акарандашь? Сара иҭысхроуп, есымша сахьыхәмарло, бзиа избо «Ахаҳә еиҩса» асахьа, уа ауаа рацәаны иқәгылазар сҭахыуп. «Адыркьет! Адыркьет!» – ҳәа анҽырҭуаз аҽны сгәаласыршәарц сҭахыуп…» (ад. 6, №7), – абас ауп Лаган ихыцәкы дшахәаҧшуа.

Ақыҭаҽ алагарҭа школ иалгаз Лаган, ақалақь ахь дрыздәыцәымҵакәа, ҿыц деиҭахысырц акласс аҽы дахьдыртәаз, иҵара даҙҽлымҳамызт, игәы азцомызт даҽа ускгьы. Иара ихы-игәы иҭаз жәлар рҽаԥыц ҳәамҭақәа ракәын, амала урҭ ирзиура издыруамызт, ҿенак длатәаны Џаџеи, Аиҭари, егьырҭ анцәахәқәеи ирзыркуаз ажәақәа ахьынзаигәалашәоз ашәҟәы иананиҵа, иуалԥшьа анагзара далагазшәа ибаанза. Издыруада ум аҽны акәзар изаанаҭхашаз аус ахь раҧхьатәи ишьаҽа анеихигаз, издыруадаз ууанза еихигахьазар уи ашьаҽа? Аҳәара цәгьоуп, аха идырын уи аҽны шьаҽак, уи ашьҭахь еихигашаз ирыцлашаз шьаҽак, ҕәгәаза ишыҟаиҵаз. Убри ашьҭахь ицон амшқәа, аҵхқәа, аамҭа ԥшымызт, Лагангьы даатгыломызт. Ианиҵон Сасрыҟәа изкыз, Абрыскьыл изкыз, Ҷына-иҧа Ҷыҷын ичамгәыр ашәақәа, Мамсыр иҧхьарцашәақәа. Иара уа, ашкол аҽы, иаԥхьоит, еилдыргоит Иуа Кәаҕәаниа ипоема «Хмыч шәарыцаҩ ныҟәаҩы». Лаган изыҳәан – раҧхьа ажәлар рҽаԥыц ҳәамҭақәа, нас афольклор иагәылҵыз апоема «Хмыч шәарыцаҩ ныҟәаҩы», уи ашьҭахь даҽа ихатәыз шьаҽак алитература ашҟа. Исимвол хҭысқәоуп арҭ Лаган изы.

Ԥыхьатәи ихәмарра ускәа ирыцәдуцәахаз Лаган «Ахаҳә еиҩса» ахь дцалон, уахь «мчы мазак» дагони, аха макьана ихаҭа изеилыргомызт. Зҵара иацызҵарц агаҽахь ирышьҭыз дрызхәыцуа, абра игәалашәон иабду иажәақәа: «Жәҩангәыла аԥҟа аниасуа, ирцырҟьаз ачала – иазԥшзом!» (ад. 23, №7). Ароман ахьз «Ахаҳә еиҩса» абрахьгьы ҳҳьанарԥшуеит. – ҩадароуп» Ачқәын Абрыскьыл аҳаԥы дҭыҵыз аҟара агәра игон, иаамҭа ус иҟан, дызлаҧахыз иҳәагәыжь аԥыҵәҵәара дадымацәысны абжьы иаҳауан. «Ахаҳә еиҩса» дрыбжьагыланы, жәлар рҽаԥыц ҳәамҭақәа зныз атетрад иҩыҵрак, дыԥшуан, иагьибон «ачандар кахәхәақәа ираҩганы, инаҵәи-ааҵәиуа агаҟа игаз амҩаду» (ад. 51, № 7). Уи илаҧш ахьнагаз асахьа ихамшҭуа изынхон. Ақалақь акультура ҳаракы, аҵара-дырра агдыранза

аҩазара изԥшын ахәыҷы, иԥшқара шықәсқәа раан зҙыхь ыҵыҵыз ажәлар рбеиара аихаҳара илшартә аҟалараз. Абду Бежьан иԥа иеиҳәон зны имаҭа изкыз ауасиаҭ: «Ухҭылҵзаҵә аҵара даназук – аҵара нагза ирҵа» (ад. 17, № 7). Ари аҿаҭахьа агәра умгарц залшом.

Абас ауп ганрацәала ишаԥҵоу, сахьаркырала ишырҵабыргыу Лаган ихаҿсахьа. Аха Лаган Лаган зиакәхомызт, иара дгәылзырҭәаауаз алитературатә фырхацәа автор ибзоурала ивамгылазар. Зегь раԥхьазагьы ихьыз ҳәатәуп абду Бежьан. Ари ахаҿсахьа ихадоу акәзамкәа иҟаларгьы здыруадаз, ароман анҵәамҭанза акыр шыбжьаз, Бежьан дыԥсызҭгьы. Иара усгьы Бежьан избахә ахьҳәоу, егьырҭ ахаҿсахьақәа ашәшьырҵа иҵахоит. Убранза иҭбаатыцәуп, аҳра ауеит абду ихаҿы. Апрофессор Ш.Д. Игнал-иԥа ииашаны иҟаиҵазар акәхап, «Абзиара ҩадароуп» («Алашара», № 10, 1982) ҳәа ароман иазикыз ахцәажәарақҿ, абду ихаҿсахьа хадара ахьазиуа, уи днаиваргыланы Лаган дахьихәаԥшуа. Убасҟатәи аԥсуа бырг исахьа ҳазԥшуп, арҿиамҭа раԥхьатәи адаҟьақәа инадыркны, уи изкыу ахәыцрақәагьы ҳаарымпыҵархалоит, убас рԥсы ҭоуп, иԥсхаҵагоуп.

Бежьан ихаҿсахьаҿ иааԥшит амилаҭ аҧыдарақәа жәпакы: Аҟәыҷара, аҟәышра, агәеилгара, ахара хәыцра, аламыс, аҳаҭырқәҵара, агәыҵбаара, агәымшәара, апатриотизмра, ахақәиҵра абзиабара, адгьыл абзиабара, аусура азхьра, аҭаацәара хыхьчага баак еиԥш ахәаԥшра. Ажәытәан аҩнаҭа аиҳабы изышра иацын аԥышәа ду, жәларык дахьынрылагыло гәыԥ-ҩык рҿахәы изҳәо дыҟазар акәын, зегьы идыруаны ихәаԥшуан иеиҵбацәаз. Ас иҟаз иԥсы ахьынзаҭаз иара ишәшьырҵа ихшара ыҵан. Даныҟамыз акәын ихшаз аиҳабыра аниоуаз. Уи иҷкәын ԥҳәыс дааигозар, аҭаацәара иалалоз ихьз рҳәаз омызт, – «абри ауаҩы иҷкәын ԥҳәыс дизааигоит» – ҳәакәын агәараҭақәа ишырҭалоз. Имаҭа иакәзар изеигәырҕьоз, абри ауаҩы иҷкәын иҷкәын игәырҕьараз дырбар шырҭахыз ала ауаҩы инаидгылон. Ҷьара уск иақәшәаз, иахьеиԥш, ижәла, ихьз, иабхьз рҳәомызт. Усҟан ажәла, абхьз, нас зус рымаз ихьз рҳәон. Иаҳҳәап: Шьынқә Басила иԥа Баграт. Аха иахьа даҽа аамҭак ҟалеит. Шьынқәба Басила, иаҳҳәап, абжьыуаа рыхьзи рыхьымзҕи далахәызар, иԥа Баграт адунеиаҿы деицырдыруа даақәгылеит, уи азын раԥхьа Баграт Шьынқәба ихьз ауп иаҳҳәо, нас ауп Басила (ма Уасил) дшиԥоу анаҳҕәалаҳаршәо.

Бежьан избахә мҳәакәа, Лаган узиламцәажәозар, Лаган ихаҿада, Бежьан ихаҿсахьа хаҭәаауамызт. Избанзар абду иус-иҳәыс зызкыз иабиԥара мырзран. Иҵәҩаншьапзаҵә иааҙара ихы-ихшыҩ азикуан. Бежьан, зегь раԥхьа, дырҵаҩуп, дааҙаҩуп. Имаҭазаҵә « даҥеыжәу – дыҽҟазаны, данхысуа – ихы камшәауа, дынхозар – дыбзанханы, дцәажәозар – иҿы ахьы ҭыҵуа, хаҵа дызқәымшәо акгьы ыҟам, иакәым дақәшәаргьы, дшәыргәындамкәа, дхаҵаны» (ад. 36, № 4) дибар иҵахын. «Ари еиԥш ааҙара иаҭахыуп ҩык аицҭацәажәара, анапы еиԥшьра», – иҳәон уи, иҵаацәара изкыз ҭачкәымкны реиларҵәара ахәыҷы инырытә. Абду иҵахын имаҭа дфырхаҵазар, аԥсҭазаарақҿ иааникылоз аҭагылазаашьа ишахәҭаз имҩаԥигарц. Уи ԥхызгьы ибомызт иҵәҩаншьап змырзра ажәла еихаҳараз и-Лаган ишьҭихшаз амҩа зеиԥшрахашаз. Иара итәала еиликаауан урҭқәа зегьы. Аха Лаган, ишьҭихшаз изанаат ду азнеишьа иҟаиҵарыз азы, иабду имҩақәҵарақәа, иабду еиҿикааз аҭаацәашәара хырхарҵа имҩақәҵагаран.

Ахәыҷы иаҙара ихьз ала уалагароуп. Агәыла Иаҭма Бежьан ижәла дышрыхәаԥшуаз ала, «рабшьҭра анхаразы рыԥсы цәгьоуп, рыдгьылқәа зегь

цәыртаҕаны икарыжьуеит, аигәышә ҧынҵала аужәрақәа хыртуеит, кәашшьапыкгьы ҧьара иааныжьуам. Иахьа ииз аҵеигьы данысоеидаслак, иеигәышә аашьҭхны кәашк ашьапы днадгылозар акәхап, убри аѣнытә «кәашшьап» ихьззааит, уаҳа илҵып зыугәахәуазеи нхасоык ихылҵ!» (ад. 38, №5). Уаҳа хара дымхәыцит Иаҭма. Аха асаби ианаршьашаз ахьз аҵакы даѣеакала дазнеиуеит Бежьан. Уи иҭахыуп «анхара-анҵыраҽы дбаҕьаза, иифо-иижәуа дазрыцҳамкәа, дчеиҧьыка уасоны, аламыс азыҳәангьы дмаҧьанамкәа, дызлоу ауаа ауасоы мшы ҳәа дрыҧхьазо», – дѣаларц. Ус акәын ихаҭа дшыѣаз, имаҭагьы дѣаларц шиҭахыз, аха уи деиҳахозар, – «аҵара сымҵар ѣалом ҳәа ддәықәлозар, ус дыбжамѧеамны, ҵаѣагьы дзымлазо, ҳаракгьы дзымсоазо акәымкәа, аҵара нагза иҵааит» (ад. 28, № 5). Убри азакәын, агәыла Иаҭма иажәа ҧырганы, Бежьан имаҭа дзиныҳәо: « Ҳабацәа изларҳәо ала, анкьаза зны дыѣказаарын ҳажәлантә иалиааз Лаган захьзыз хаҵа еибагак, уасоы иааҧьеишьартә еиҧшгьы ахацламҳәа имазаарын. Ажәытә Лаган иаҵкыс, аҽатә Лаган деиҕьхо… дныҳәазааит!» (ад. 38, № 5). Абас ала, Бежьан Лаган дѣаларц ҳәа дзыҳәоз “адукатцәа» (ад. 28, № 5) рзанаат аҵкыс иеиҳаз амсоа изылихит.

Бежьан исоны ус ада акы даҽымкәа дыѣказамызт. Уи ажәлар рус иѧалаирхәуан, иқәра шыназахьазгьы. Адгьыл шарақ иара иман ихадаз абжьы. Уи аус амсоақәҵара, иара иѣаиҵоз амсоақәҵарақәа аиашахь ауаа кылнагон. Еиликаауан дызныз аамҭа аҽахәы. Арҭ аусҁәа рыҳасабраан, ихымсоаҧгашьала ижәлари иҧсадгьыли рахь имаз ибзиабара шааҧшуазгьы, иаҳагьы еиҕьны аҧсадгьыл дшазыѣаз ахьцәырҵуаз уи дызхысхьаз амсоа аҽы акәын. Уи ҧыхьатәи ихымсоаҧгашьақәа ракәын изыбзоураз иахьатәи иҭагылазаашьа. «Саб мҳаҧьырра данцоз, саргьы сиццар, иѣаломызт ари ахәшҭаара, аха ишубо, Лаган, уабацәа рымца агәгәаҳәа еиқәуп иахьагьы! Имыцәааит, ишеиқәу еиқәзааит ари нахысгьы!» (ад. 37, № 5), – абас иҳәон Бежьан. Аҧсны агәаѣра иахҵнагахьоу уагәылаҧшны, Анцәа, ажәларқәа адгьылқәа анырзишоз, исасдкылара ҧьашьахәы иабзоураны, аҧсуа адгьыл бзиаза изалымхыкәа, заа иара усҁан дишәиир иаҳа еиҕьын ҳәа уааилаҳартә ишыѣоугьы, абду, ихы-игәы иҭысны, иблала иибаз амҳаҧьыр хлаҳәада заҵәык акәын. Бежьан аурысҁәеи аҭырқәцәеи реибашьра дшалацәажәо аҭоурыхтә ҵабыргы иақәымшәозаргьы, еиҽагылаз амчқәа рыбжьара ѳ-зык рыгәҭа зхы ҭабааз иисоызцәахеит аҧсуаа усҁантәи аамҭаз. Аха аус злаз Лаган иабду иҧсадгьыл каимыжьит, дзықәшәараны иѣаз ҳәа акгьы шизымдыруазгьы. Иара исоызцәахаз рылоуп иахьа ҳаҧсадгьыл хәычы аҧсы злаҭоу, иара Бежьан иажәақәа рыла иуҳәозар, «Ҳажәлар рдаракәац змырзыз» (ад. 34, № 5).

Бежьан дызлабеиазаз ихшара рылакәын. Ижәлантә уасоы днымхеит амҳаҧьыр ашьҭахь. Иара заҵәык соыҧьа иҧацәеи иҧҳацәеи ыѣан. Иҧеиҳабы ихшара маҷмызт, иара уигьы ижәла еиззырҳашаз ҧа заҵәык ида дышимамызгьы. Ажәла аизҳара аҧсуаа рҽы аҵыхәтәантәи ашықәсқәа рзы ихадазоу проблемаха иқәгылоуп, уи дзавсуамызт автор. Бида, Ҷына лҧа Ҷычын, Мамсыр уҳәа азәырсоы, ҿагьы бырггьы хшара дрымамызт. Амилаҭ ирчымазарахеит ари. Убри азакәын зҭаацәара макьана ирыҵәсоаншьапзаз Лаган рызынтәык зихзызаауаз, доусы иара итәала аҷкәын ихьчареи иаазареи шеиликааузгьы, рмилаҭ азеиҧш доуҳа еидкыла, ҧьара мсоак ахь икылнаго изыѣаҵаз.

Абду иоуп ари аус гәыцәс иамоу. Уи азакәын аҭаацәара азцаатәы Бежьан ихаҽсахьа иаҡәыҵханы уззахәамҧшуа. Иара иакәын ари аҭаацәара еиҽызкааз. Дара рееилыргашьа, ркырушьа, ркрыфашьа уҳәа, имцхәума ааугәахәыртә, инҵкааны рсахьа ҭыхыуп; аха иахьа, аҧсҭазаара ҧхьаҡа ианца, ҳҭаацәара бзазашьа ҭара-дыррала иҭырҵааша етнографиатә материалхеит. Уи исахьаркны аарҧшра ҳара ҳзынгьы иҽыцбарахыу, изаамҵанытәиу усуп. Аҭаацәарацҽ зегьы ес-енытәи русҟәа рзыҧҡан. Урҵ еилыхын еиҳаби еиҵби ирылшоз ала, бырги ҷкәыни рымч зыкәхашаз рыла. Ишан ахацәеи аҳәсеи рус. Ихьанҵан аҳәса рус рацәа. Аха акырынтә алитературацҽ ишаҳҧылало еиҧш, ахацәагьы усда итәамызт, аҳәса рыҩн ус иалакьысуамызт акәымзар, анхарачашәа ус рыхәда иқәын. Аҭаацәара рашҭа-ргәарҧ еиҽкаашьа, рыҩнқәа ргылашьа, рҧацха-маҵурҵа аилыргашьа, рееилаҳәа-рееилацашьа, ртәашьа-ргылашьа, еиҳаби-еиҵби раҳаҭыр еиқәцашьа иаадырҧшуеит аҧсуа ҭаацәара рыбзазашьа, рыламыс, рыпату, ҳәашьа зқәымыз рысасдкылашьа. Иааҡәымҵзакәа асасдкылара иадҳәалаз аусҟәа «гәыцәс ирымаз, сааҧсеит ҳәа ахаан изымҳәацыз (с)ан лҧьабаа ду еидаран ишьҭазар, еы-шәк ахаргьы ирзырҟәацарымызт» (ад. 70, № 4) ҳәа далацәажәон Лаган, уи адагьы ан лҧьабааи лгәыҧшқареи ирзикыз акыр гәалашәарақәа рҽы ҧьара. Аҧацха асахьаркрала акәын аепикатә рҽиамҵа раҧхьатәи ахҭысҟәа дышрылагаз ашәҡәыҩоы. «Сабдуи аматҷурҵеи еиҩыганы акәымкәа, акны еилатҷаны ауп сылаҧш ишаатҷашәо» (ад. 34, № 4), – иҳәон Лаган ҧьара. Ажәытәцәа зхьыкәкәоз, иабдугьы, иабгьы, иаргьы ахьииз аҧацха аматҷурҵа… абзазарацҽ иаҵахыз амаҵәахәқәа зегьы рызбахә ҳәоуп.

Абду Бежьан иҩны-игәара, иашҭа – зегьы рҭыпқәцашьа наҧьнатә изхиан. Лагангьы иирҵон урҵқәа. Бежьан иаазашьа дшазнеиуаз ихала иҳәон ҧьара: «Ухәыҷра еыбҕала инаскьоуган, уҷкәынра уеыхәда иаақәукит, уажәшьҭа ҳгәашә аартны унҭытҵит, дад, Лаган!» (ад. 22, № 6). Ажәакала, араҡагьы уск иашьҭагылан даеа уск, зегьы рықәрақәеи рыҽҳәарақәеи рзыҧҵәан.

Аҽаҧыц ҳәамҵақәа хазы узыхцәажәаша зцаароуп, аха заа иазгәаҵатәуп уии Бежьан иҭаацәареи шеимадаз атәы. Лаган иан иналыркны, зегьы ажәлар рҽаҧыц ҳәамҵақәа рҽыҵакын, ирыҧсҭазааран. Абду иахьеи уахеи иахьааилатәоз ажәытә жәабжьқәа иҳәон. Араҡа наиааирҵас измаз Мамсыр аҧхьарцарҳәара дахашәаломызт, азәы дихәшәтәуазаргьы «ихәшәтәра» ажәақәа ацын; араҡа изтәарҵаз-изгыларҵаз «Ҷына-иҧа Ҷыҷын иакәзар – илафашәақәа ауаа ргәыркреи ргәаҡреи рхадыршҭуан. Лаган иан Ҷарымхангьы лгарашәа лҧа деилаҳауан данықеидасгьы. Уаҩы дырҵамкәа, аҭаацәа, рхала аҩны иааизынханы, реанааидыргалалак, еиқәшьшьы атәара реацәыхьчо, хәыҷи-дуи сҳәом, дуи хәыҷи инеимда-ааимдо, доусы ишрылшоз ашәа рҳәон азәазәала, нас рееидкыла абжьқәа неилатҷаны, зынгьы рыерызнымкылакәа акәашара хдыртуан, абасала аенытәи рааҧса-ркарахара рхаршҭуа. Абас акәын аиҳабацәа рҽынтә аиҵбацәа рахь ишиасуаз ашәаҳәара иатҷаз абжьҷыда амаза, акәашара иатҷаз аҳаҭырҟәцара.

Ҳаҭырҟәцаран, ҿцаага усын Бежьан ихымҩаҧгашьа, ицәажәашьа, иажәабжьҳәашьа, ажәытәи аҽатәи реимардашьа. Ихаҭа изыҡамҵоз еиҵбацәа мчыла идирҡатҷомызт, изымҳәоз дирҳәомызт. Ажәытәра иатәын ҳәа ҳара ҳазҡәырхыз ҳҟьабзқәак, ҳҵасҟәак ираҩсуаз ахымҩаҧгашьа бзиақәа рылаазазартә ианырмоуаз, азәырҩы шьақәҡьон, аха иахьа ҳаиҵахьаҧшхуеит анкьатәи ҳиетика ашҡа. Аиҵбацәа аиҳабы иаҳаҭыр рбон даҧсан азы. Убас акәын дшыҡаз

аԥсҭазаара иԥнашәахьаз, илыԥшаахыз ахымҩаԥгашьа змаз Бежьан. Аҩнаҭа деиҳабын, иакәымз ак иҳәомызт, иуамызт. Жәлар ркьабз бзиақәа дрыцклаԥшуан, аԥсҭазаара ианымаалоз налыршәа, ирҿыцтәыз рҿыцуа, амҩа данын. Убри азакәын уи ишьҭраз дзымшәоз, дызмырҳауаз, ихы-игәы ҭаны дзыӄаз, дызхабеиаз.

Бежьан дыԥсуеит, ишьҭахьӄа инхоз ауааи русқәеи игәы рзырҭынч, зус назыгзаз азәы иеиԥш. Имԥсуаз уаҩы дыӄамызт, зегьы ҿҳәарак-ҿҳәарак рыман, аха ҳаҭеиҭа еилахааит Џьонатан Свифт ихы «иҭимхәыцааз» аҳәынҵқаррақҿ абырг-лыгцәа ирдунеины. Бежьан иԥсы ахьынзаҭаз иҭаҵәӄьан. Ирҳәоит аеыуаҩ дышҿыжәу дыԥсуеит ҳәа, аибашьҩ иабџьар шикыу дҭахоит ҳәа, ашәӄәыҩҩы, дызлымгац ашәӄәы иӄалам кны дшадтәалоу, дынхышәҭуеит ҳәа. Абас акәын абду Бежьан, қәра ду нҵны, ныркәы мҩа шылихыз. «Арахәқәа ашҭа иҭышәцахьоума? – дҵаауеит иара игәы бааԥсны, «дыззыԥшыз шааиз» аниба ашьыжь азы. – Уи ажә-ҭра шынкаҳара иӄоуп, цқьа шәаахылаԥш, амарџьа» (ад. 13, № 7). Абас, иара идунеи шиԥсахуазгьы, идыруан аԥсҭазаара шзаанымгылоз. Уи ишьҭахьӄа изынхоз ауаа акы рзырҳәо иӄалар иҭахымызт азы, акәасқьахь дыхәныргарц дрыҳәеит, игәыбылра аԥацха ахәшҭаараҿы ишыӄазгьы. Аарцә зҭакԥхыӄә назыгзаз иеиԥш акәын, ныркәыӄа дышцоз абду, Лаган иабду, Бежьан, – ари ахшыҩзцара адырҩегь аҵшьра аԥсоуп. Игәы раҳаҭын, избанзар «агәрҩа лаҕырз иамблыц, ашәеиқәаҵәа зшәызымҵац» иашәа изырҳәартә, ихшара рыцәгьа мбакәа, иԥсадгьыл аҿы изқәаҭып ӄалеит, избанзар дызхьымзаз назыгзашаз ауаа рыла дрыцхамызт. Ахацәа рашәа иаҳарц иҭахын дангәаӄуаз аены, даныԥсуаз аламҭалаз дызҿыгәҳәаауа ԥсҭазаарас иидыруаз иӄамчы шьҭыбжьы идырҳартә иӄаиҵеит. Ишьҭанеиуаз иҿыԥшырц рыхәҭан. Аҵыхәтәантәи иуасиаҭгьы ихылҵ ирызкын: «Еигәышә ԥынҵала илсыҕьгьааз сыдгьылқәа, қәаршыҩҵас сыԥхзы зыкәҭәахьоу, дегьызмаха избалак ирышәымҭан!» (ад, 17, № 7). Иуадаҩын аҳәара раб идҵа аԥацәа инарыгзазу инармыгзазу, аха уахи-ени изызхәыцлашаз уасиаҭын ари. Лаган, ижәлар ирыхҭылҵыз рҿаԥыц рҿиамҭақәа ижәлар ишыртәыз инхартә, аус иур акәын, уи шилшашазгьы агәра угартә еиԥш, иӄаҵоуп ароман анҵәамҭа.

Арҿиамҭаҿ, аԥсуа нхаҩы иԥсҭазаараҿ еиԥш, ихадаз хәҭак ааныркылеит жәлар рҿаԥыц ҳәамҭақәа. Бежьан иакәызма, хыхь ишҳәаз еиԥш, иҭаацәа ракәызма, рыҩны иааиуа-ицоз ракәызма, рызынтәык, ражәа хьыла иԥуӄратә, жәлар рашәақәеи, ражәабжьқәеи, рлафқәеи, ражәаԥӄақәеи рҿыцышәшәон. Жәлар рашәаҳәара, рыԥхьарцарҳәара, ражәабжьҳәара уҳәа азӄазацәа ирдыруаз ирҭынхоз ирзынрыжьуан, арҭгьы ирышьҭрахоз ирзеиҭарҳәарц, иара ус мацара ҵыхәаԥҵәарада ашәышықәсақәа, азқьышықәсақәа иргәылыҩларц. Ҷына лԥа Ҷыҷын издыруамызт макьана иара иеиԥшыз ашәаҳәацәа ма ажәабжьҳәацәа дышреиԥшымхоз Лаган, уи изы иеиҳаз даҽа мҩак ахы шакхьаз, аҿаԥыц ҳәамҭақәа раԥҵацәа рҿаҭахьа дара рыжәлар рҿы мацара инымхакәа, баӄаҵас ашәӄәы ишанылоз, нас ҵара-дыррала ишҭҵаахоз, ишеилкаахоз Лаган иаҳауаз Абрыскьыл иажәабжь ма Сасрыӄәа изкыз ажәабжьқәа акыр нызқь шықәса шырхыҵуаз, урҭ аԥызҵаз ажәларгьы зны ишдууз хыԥхьазаралагьы рҳәынҵқаршьалагьы; Ҷына лԥа Ҷыҷын еиԥш иӄаз ирҿыҵуаз ашәақәеи ажәабжьқәеи аҭаарых шьақәыргылара ишацхрааузаз. Бежьан иԥсҭазаараҿ иааиднагалоз Бида, Мамсыр, Ҷына лԥа Ҷыҷын, егьырҭгьы, ирыцызҳәашаз аҵеи ишрышьҭаз, рхаҭа ирызгәамҭазакәа, дыршьагьы рымамкәа, рҿаԥыц рҿиамҭақәа рыла драазон зыжәлар рыхьз адунеи иахзырҵәашаз Ауаҩы.

Жәлар рҳәамҭақәа, рашәақәа, рмузыкатә мыругақәа убасҟатәи аҧкәын иҧсҭазаарахахьан, иабду дычмазаѡны данықҿаз, иааиз Мамсыр иҧхьарца «абжьы смаҳақәа уаха шьҭалашьа сымам» (ад. 14, № 7) ҳәа, Лаган дхәыцуан. Ас еиҧш иҟаз аҟазацәа рҿиара хәышәтәыган, хьаахеыган, гәрѡахыхган ирыҧхьазон. Мамсыр – Лаган иан ланшьа – Бежьан иѡны дааит, Ҷарымхан лашьа иҧсра амшала илхапҵаз агәырѡазы дылзыхәшәтәхарц. Уи Ҷарымхан илирдырит ҧхьаҟа лҭахы ирзыҧшыз лхаҭа илчаҧарц шлылшоз:

«Азиас зеалазыжьыз –
Амшын изыҧшуп.
Агәырѡа зеамазыжьыз –
Аиҭагәырѡа изыҧшуп» (ад. 4, № 6)

– абас аирҳәоит иара аҧхьарца. « Адасга ашьацәгьа улнахуеит, аҧхьарца ашьа ҿа уланаҵоит», – ҳәа ииҳәаз алаф ажәаҧҟарахь ахы архон.
Зхазы гәырҵьареи насыҧи зымбаз, аха ауаа рзы ашәеи алафи зцыз агәырҵьаччара ачамгәыр иацыз, « анасыҧшаѡ-ақьаҵьариа, ауаѡ иаша – ауаѡ қьиа!» (ад. 29, № 5) Ҷына лҧа Ҷыҷын зегьы ргәашәқәа изаартын. Иухәамшҭуа ҭыҧны ароман аҿы иаанхоит, зны зхьаақәа ҧытлаз Ҷына лҧа Ҷыҷын ичамгәыр арҳәашьа Лаган ианиаҳа ашьҭахь, дук мырцыкәа зуаҭәа еилаҟәаҟәара иахыҧсаауаз аҭаҳмада Мамсыр и-«Ахәра ашәа» заҟа игәыҿкаагазахаз.

Ароман аҿы аҭыҧ ҭәҵәа аанырклеит жәлар риепостә рҿиамҭақәа ирфырхацәаз Нарҭ Сасрыҟәеи Абрыскьыли ирызкыз ахәыцрақәа. Аха зегь раҧхьагьы зызбахә нҵкааны иҳәатәу Абрыскьыл иоуп, избанзар асахьаркыратә рҿиамҭа ахҭысқәа ахьымѡаҧысуаз ақыҭа иаҧашәын Абрыскьыл ифырхаҵарақәа. Ажәлар рхаҿы мацара акәмызт, Анцәа имаҵуѡцәагьы Абрыскьыл иахьагьы иҧсы ҭоуп ҳәа ауп ишицәшәо: Мыкә аҳәса рманастыр ахылаҧшѡы Дасафиа Абрыскьыл изы «анцәа ҳазшаз иҿагылаѡ» ҳәа, уажәтәи аамҭалоуп дышихцәажәо (ад. 54, № 4). Иара избахә иахьалацәажәоз аҧсҭазаарақҿ иҟалоз аиҿагыларақәа еиҿыбааны, еиҵьыз «арыц» ахьгәылпҵуаз, Бежьан еиҧш иҟаз иѡнаҭаҿакәын. Артқәа зегьы рхатә азнеишьа рыҧшаауан. Иаҳҳәап, Абрыскьыл изкыз ажәытә жәабжьқәа изабалак иҳәар руамызт. Иҧшьаз, ицкьаз ҿаҵахьак иаѡызан Анцәа иҿагылаз ахаҵа, ахақәиҵра иасимволхоз Абрыскьыл иажәабжьқәа. Уи «ус аламала иалацәажәомызт, ирымҳәар анамухгьы, сабду иеиҧш, ҭаҳмада нагақәак иаацәырыргон, амала ианырҳәозгьы, иареи дареи иац ииааиҧырҵызшәа, аҧсы ахаҵаны ицәажәон. Абрыскьыл иажәабжь ус ашәангьы ма аҧхьарца ианҵаны ирҳәомызт» (ад. 47, № 4). Зныкымкәа-ѡынтәымкәа арии ажәабжь заҳауаз Лаган ихатә фантазиа изнарҵысуан, дызныз амѡаҿ ишьапеихгашьа дақәнаршәон. Аҧкәын дахьнеилакгьы зыжәлар рзы ахақәиҵра иамеигзаз изкыз аҭыпқәа, – «Абрыскьыл изыхьжәырҭа», «Абрыскьыл игыларҭа», «Абрыскьыл иҿыжәцырҭа», «Абрыскьыл дызҭагәаҟуаз», «Аеуац ҭызго», «Ахаҳә еиѡса», – ираз҃кымѡа иадҳәалан. Арҭ баша ҭыпқәамызт, ицкьа ҭыпқәан.

Абрыскьыл илахьынҵа азхәыцра аҭахыуп абраҟа, избанзар уи илахьынҵа аҧызҵо ажәлар – дара рлахьынҵоуп иаҧырҵо. Иара «иҵихит дыздҳәалаз агәашьа, иҧиҵәҵәеит дҧахны дызмаз аҳәагәыжьгьы!» (ад. 10, №6), – абас иҳәоит Бежьан,

шьҭа аҽыц ҧсҭазаашьа ҳәа ирҧхьаз ианыршәаны, «Аҧсны ҷьара сыла иҭаҳәҳәаз ашьхақәа ршьап аҟны, ҧсыуа ҧацхак аѡнуҵҟа» (ад. 11, № 6). Араҟа ҳахшыѡ азаҳшьҭырц ҳаҟоуп «Ленин ду ибзурала уи (Абрыскьыл) иҵихит дзыдҳәалаз агәашьа» ҳәа Бежьан ииҳәаз. Абрыскьыл ихаҽсахьа ажәлар рразҟы, рынасыҧ, рхақәиҭра иадҳәалан еснагь. Афольклор аҽы Абрыскьыл аҳаҧы дышҭаҽаҳәаз даанхеит. Ажәлар, рыҧсҭазаашьа злаҟаз ала, ирҧхьазон Абрыскьыл макьана ихы дзақәиҭымхацызт ҳәа. Дырмит Гәлиа 1910 шықәсазы, Анцәа иҽагылаз изикыз ажәеинраалаҽ, иҳәеит Абрыскьыл аҳаҧы дҭыҵит ҳәа шырҳәақәоз, аха иблақәа алашара рзымчҳазт, ашьха дцеит ҳәа. Д. Гәлиа иныруан ажәлар рыкәҧара зеиҧшраз, рхақәиҭра азыҳәан аиҭакрақәагьы хара имгакәа иҟалеит ҳәа ирыҧхьазон. Убри ашьҭахь аҧсуа литература иабеит В. Анқәаб иажәеинраалоу ироман «Абрыскьыл», уаҟа алегенда иагәылиааз афырхаҵа жәлар раҧхьагылацәа дырсимволны ихаҽсахьа ҭыхын. Абарҭ зегьы аххәаа рзиуит Баграт Шьынқәба Бежьан иҽала: «Ленин ду ибзоурала…» Азәгьы изыгәаҕьуамызт ахаҳә еиѡса ааигәара анеира, уи иҧшьаз Абрыскьыл иҭыҧын. Аха «Адыркьет» (адекрет) аҧхьараз згәы ѡархаз ахаҳә ихәнеит, иагьаҧхьеит адгьыл шара аимак-аиҽак зызбышьаз Ленин идекрет – «Адгьыл азы адекрет» «Ахаҳә еиѡса зыдҳәалаз ахақәиҭра иасимволны ахьыз змаз иакәмызт, анхацәа адгьыл иақәиҭхарц иҭыжьыз адекретгьы аҧхьара ҟалеит иҧшьаз аҭыҧ аҽы. Убасҟатәи хақәиҭрак ауаа ақәгәыҕуан, аҽыц аамҭа ирзаанагоз аҟара агәра ргон. Ус иаҭахызу иаҭахыму – даеа зцааран.

Абрыскьыл идҳәалоуп ароман ахьз – «Ахаҳә еиѡса». Ари ахьз асимвол ҵакы шамоу иаразнак иудыруеит. Арҽиамҭа аѡныҵҟагьы акыр ҷьара иупылоит уи аҵакы зыкәурҧшыша ахҭысқәеи ахәыцырҭақәеи. Зегь раҧхьаза ахшыѡзышьҭра аиурц ахәҭазар ҟалап ақыҭа Акультура Ахан афоие аҽы икнаҳау асахьа, уи иаҳәоит: «Анцәа иеиканауаз Абрыскьыл дгылоуп иаҳәа цҳафыр ихагәҭа иқәкны, убри аҳәа иаҽасырц хыхьынтәи ижжаза илеиуеит хаҳә дузззак» (ад. 28,№ 4).Абри ашьҭахь ауп ҳара ианҳгәаларшәахо амҳаҷьыр ажәлар шеиҟәнагаз: «ҷьоукы – аарцә, ҷьоук – ныркә, нарқәацашьа змам амшын ҳабжьаҳаит!» (ад. 34, № 5). Убасҟан иузцәырҵуеит аҭаарых иазкны иҵаулазоу ахәыцрақәа: абас акәын ажәытәза аколхцәа (издыруада иаҳа ииашазар аҟәылхцәа, ма аҟлыхәцәа, ма аҟалҕьқәа) зқәынхоз Ҳаиҭ иҳәынҵқарра ду Колхьида, иҧсуа ҳәынҵқарра, хәыҷы-хәыҷла, ахаҳә еиѡсақәа ирѡызаха, амаҷхара ишаҽыз. Автор урызирхәыцууеит адунеитә проблемақәа: ахаҳә еиѡызшашаз данырмоу акәын «афранцызцәа аводородтә бомба Сахара» ианҧыржәоз: ианаамҭаз «ахаҳә еиѡсара» зылшашаз данықамла, «анемец-фашистцәа идыргылаз», «адунеи ҷьаҳаным», «алагер-бахҭа» Освенцим «4-миллионк инареиҳаны ауаа» ҭанҵәеит. Иазгәаҭоугьы иазгәаҭамгьы ахшыѡзцарақәа ҵабыргра руеит. «Ахаҳә еиѡса» асимволра ахьыҟоу абра акәхап: ажәлар ыкәнарҵәарц ирызлеиуа ахаҳә еиҟәырҧаразы, аҳәа ццышә зкыша ааззароуп. Убарҭ дырѡызан анҵәамҭаҽ Абрыскьыл изкыз ажәапбжьқәа ирылаазаз, зтетра хәыҷы згәыдырҟәҟәала, амшын ахь игаз амѡа ианыҧшылоз ахәыҷы.

Абас ала аҽаҧыц ҳәамҭақәа рыҽгьы ҳаиҭахынҳәыхуеит Лаган иахь. Ажәабжьҳәареи агәаҟ шәаҳәареи ирылаазаз, анхаѡ бзазара иагәылҵыз изҳара наҟ-наҟ уақәгәыҕуеит, аҵара ду аниҵалак, иҧсҭазаара зегьы жәларык

рыпсҭазаара, рҽапыц ҳәамҭақәа, рбызшәа хьыршәыгә амазақәа рцәыргара, ажәакала, рмал ду аҭцаара, аихаҳара иаҽыз алитературатә ҵла ҽа.
Зхы иақәиҭу апсабара иаҿызоуп жәлар рҟазара: ҳәаак амам, хырхарҭак азәы иаиҭом, апсҭазаара хьанҭа иарҽиаз абзазара иазышәаҳәоит, ауаа ргәырҕьареи рлахьеиқәҵареи, рыччареи рҵәыуареи, реицыхәмарреи ргәынҷыхьеи, изызхьаауеи ирҭахыми, рыбзиабареи рцәымҕреи уҳәа, еиҽагыло акатегориақәа жәпакы рныпшуеит, амала уи зегьы ҽиоит стихиала, псҭазааратәла, адәы иқәнаҵ, жәлар ирыбзазароуп, ирыпсҭазаароуп.

Б. Шьынқәба иепикатә рҽиамҭаҽ хшыҿзышьҭра ду аиуит атеизм азҵаарақәа ҳәа рзуҳәартә иҟоуп. Ароман иагәылоу Анцәа дахарҵоит уҳәартә қьабзқәак ныҟәыргоит, ашьапкрақәа мҿапыргоит, аха урҭ нцәак дрыманы иубазом. Ақыҭсовет ахантәаҿы ихаҭыпуаҿ Ҭанас уамашәа ибон: «Ҳқыҭа акалҭаҽы игылоуп ауахәама, ахәаны игылоуп аҵьаама! Дара унарызкылпшыр, ауахәама иҭало ҵьоукгьы аҵьаамахьы дышныҟәо убоит, убас ауп аҵьаама иҭалогьы ауахәама пикзом! Сара стәала, урҭ адинқәа рзы азәгьы иеимшьуашәа збоит!» (ад. 19, № 5). Даеакала иуҳәозар, ауахәамагьы аҵьаамагьы рҭалара, анцәарацәара-амарҭаҭра аныҳәақәа руахкык иаҿызахеит ҳқыҭауаа рзын.

Х-динк реилазара ҟалеит Апсны. Уи аҭоурых лахьынҵахеит ҳара ҳзы. Убри иахырҟьаноуп иарбан динзаалак ашьаҭа иахьынзаҭахыз аезамырҕәҕәаз. Дыпсылмануп ҳәа зхы зыпхьазо иоума, дқьырсианны зхы збо иоума, дзусҭазаалак динк иамоу апҟарақәа зегьы ма рымацара инаигзазом. Бежьан дқьырсиануп ҳәа игәыҕуеит. Даныпсуаз аены ижра анцәарацәара-амарҭаҭра иаҵанакуаз ақьабзқәагьы наигзеит. Иҿнаҭа ахәаҵьагьы дымҿахыҵлон, ихаҭа иҭахымзаргьы. Бежьан имаҭа ауахәамахь дигон дырныҳәарц, арахь абду ихаҭа ауахәама аҭалара зынзакгьы иеазимкзацызт. Анцәахәқәа дрымҵаныҳәон, аха ажәытәзан, амарҭаҭрада аныҟамыз, ицәырҵыз анцәа дзаҭәазымшьоз, иҽагылаҿ Абрыскьыл изкын ихы-ихшыҿ. Мықә аҳәса рманастыр ахылапшҿы Дасафиа, «ашә ахь лнапы нархханы», Бежьангьы ицызгьы абас акәын дышрыҵаҟьоз: «Уажә иҳамбеит, урҭ, анцәа ҳазшаз иҽагылаҿ Абрыскьыл идгьыл ианиааз рнымшәа хәыцшьақәа! Абар, ашә ахьҽоу!» (ад. 54, № 4). Абду, уи моу, «аҟәыдырпацәеи апшцәеи амцҳәацәа ҳәа дрышьҭан, урҭ рҳәатәы хазҵозгьы газацәас ипхьазон» (ад.39, № 4).

Бежьан ипҳа Мари лгәы анынха, уамак ахәыцра, ма ауахәама апшьара ацәшәара лнымпшит, иаразнак ақьырсианра иаҽагылашаз ахшыҿцак лҽыҵашәеит: «Ара ныҳәарҭоуп ҳәа акәын ҳара ҳшааилоз, уажәы ишышәирҭахаз ҳзымдырит, бхаҵкы сцеит!» Абас Мари аигумениа дналҽагылеит. Мари, ас ауахәама даныныҿныҵ, «анапар шьҭарҳәаза аҭыпан, изара кылыршәа акәымжә зырз» зшәыз, зхи зпаҵеи нықәыршәаны исаз, «аҵьар аҭыпан, атапанча ҵга зыхәда икылдан» илашьҭыз, афицарска зҟәныз лгәакьа Дырмит данылбагьы, «дызны дыҟан дхынҳәызшәа леынеигәыдлыжьлан, даагәыдылкылеит, лылабжыш лҽаҳәҳәы». Аус злаз апапра иаҟәыҵыз Дырмит «дызны дыҟан дхынҳәызшәа» дахьылыпхьазаз акәын, инапра ацынхәрас иапсуа маҭәа ааишәиҵеижьҭеи. Иаахҵәаны иуҳәозар, динк адацқәа ажәлар иахьрылаҵәамыз иахырҟьаны, апсуаа ратеизмра иаҳа аеарҕәҕәеит. Убри акәын иҳанаҳәоз Бежьан иабхәында апап Дырмит, ақьырсиан пҟарақәа ирҽагылоз аусқәа рымҿапгара аҟнытә, ауахәама маҵзурагьы зынза иахьышьҭеиҵазгьы.

Егьырҭ ахаҽсахьақәагьы убас акәын рхы шымҩаԥыргоз. Ҷарымхан, игәабзиара уамак иаԥыҳәҳәамыз, лԥа длыманы, аныҳәарақәа изылурц, ддәықәлалон. Аха Чагә-аҕьыч, иҽы иқәшаҳаҭханы, ажьираҽ данылба, иаразнак лхы-лгәы азцеит амц ныха иифаз шакәмыз дызгоз, ачахотка шакәыз иҭаацәа аақәызхыз, иаргьы ихәцә ҷызкааз. Ҷына лԥа Ҷыҷын Елыр ныха заҵәык дзымҵаныҳәозгьы мап ацәикит, зыда дзыҟамлоз Хьшьаса лнышәынҭрашҟа дныҟәо, уи иԥшьоу ҭыпс иԥхьазо иҿаназик нахыс. «Сара амгәарҭа сышҭаз, – иҳәеит уи, – слахьынҵа ашара дахьзаанза иара дыпсит. Нас анцәа дызмам изиҭаххарызеи аныҳәарҭагьы?!» (ад. 20, № 5). Лаган ианшьа Ламшьаҵә иакәзар « Аԥьма аԥхьа ахысра» агәхьаа имкит, «иԥсаатәзарагьы, аныҳәара ашьҭахь ашьа каҭәеит!» ҳәа амула иаҿԥниҳәаз дагьазымхәыцит (ад. 17, № 6). «Алаҳи Анцәеи злеиԥшым ҳауҳәар ҟамлои?» – ҳәа дизҵаауеит Зафас аликбез анапхгаҩы Кәасҭа, «аха аҭак анимаҳалак, – убригь думбац, егьыгь думбац, нас иабоудыргәышьои урҭ злеиԥшым?» - иҳәеит иара (ад. 34, № 7).

Абарҭқәа зегьы иугәаладыршәоит Бзыԥҭа иҟалахьаз хҭыск. Быргк изҵааит: «Уара уқьырсианын, нас узлаԥсылманхазеи?» Иара дааиҵамхакәан, аҭак иҳәеит: «Апап Трапил (Трофим) есышықәса аныҳәаз шьтәак изызгаларц сыдын. Сгәы аныԥҵәа аԥсылманра сыдыскылеит.» Аа, адин ҳажәлар шазыҟаз!

Анцәа ихаҽы еснагь аҿаԥсахуеит, избанзар ауаҩы ихдырраҽ ауп уи дахьышьақәгылоу. Ус анакәха, аԥсҭазаара шеиликааура еиԥш, ишиҭахыу Анцәагьы дибоит. Анцәа иакәымзаарын ауаҩы идунеи аԥызҵаз. Ауаҩы иакәзаарын Адунеи ахь Анцәа длазгаз. Ауаҩы ихдырра дахьыԥшын Анцәа. Дшаҭахзам анидырлакгьы, даԥырихуеит. Уи иҵыхәтәа знапаҽы иҟоугьы Лаган иакәхон.

Иҟаиматуп аепикатә рҽиамҭа абызшәа. Уа еилазҩоит ажәытә жәабжьҳәареи иахьатәи алитературатә бызшәеи рҷыдарақәа. Џьара-џьарагьы абыргцәа ахьеицәажәо «иахьатәи аамҭа» нарыласуеит. Даҿа џьара иахьа ҳҳы иаҳархәо атәым жәарла иаҳаԥсахыз ажәақәа ҳаарҟәатцны, ашәҟәыҩҩы иархаика жәар ахь, ма ҽыц иаԥҵоу ажәахь (ашоурагәаҭага) ҳхьаирԥшуеит. Алитературатә бызшәаҽы иаҳамбац анхамҩа-бзазаратә терминқәа алагалан даара ирацәаны, ахархәара роуит еиуеиԥшымз аиҽырԥшрақәа.

«…аразныш ҟәџьалқәа ирҭиаазшәа ахәылхақәа ҟәаз-ҟәазза…» (ад. 16, № 5).

«Апырпыл еиԥынчыла! Ацырақәа амцабз рылҟьоушәа иуҽаԥхоит» (ад. 16, № 5).

Ахҭыс ахьымҩаԥысуа аҭагылазаашьа уатәнатәуеит, аԥхьаҩ ухаҭа, иаххәап, абнаршәыра ушәарзызо улагылоушәа:

«… быжьра-быжьҵәа анышә уҵанацалартә ицәыршәагаха абгалаџ ауу-бжьы аҟырҽы-мырҽы бжьы шгаз» (ад. 30, №7).

«Ҩ-кәицк реиԥш игәкылблааганы аҵх лашә иналаҷҷеит аблақәа» (ад. 31, № 7).

Ҳахәаҧшып аҧсабарацәырҭра, ма аҧсабара сахьа нҭыршәаны ҳабла ишаахгыло:

«…ахәылҧаз шәаҧшь иаацәырҭыз, еилыблаа-еилыблаауа, иқәршаҩы ҟаҧшьха ҳаҩны аҧхьа игылаз аҷандар шьапы шкәакәа илахьыкәкәеит» (ад. 16, № 5).

«…амацәыс еишьылҟаҟараза ара-ҭла ахыцәқәа инасын, аҟама еиҧш иааҩнаҭәеит, нас ацҧхьқәа ацрыдды ишлеиуаз, аҭла ашәпара инадҧан, имцабз мацәазха Бида инаиқәҭәиаша-иааиқәҭәиашан, дзықәгылаз ауардын ахәда днасит» (ад. 24, № 5).

Аҽырҧштәқәа, коментариак рҭахымкәа, рҽахәы дара ирҳәозар акәхап.

Автор хшыҩзышьҭра ду азиуит апатреҭ. Иаагап анасыҧқәа еилазҭо Ҷына лҧа Ҷыҷын исахьа шҭыхыз заҭәык: «… ауаҩы, изара ҭаҳаҳа, еинаалак, зыҧштәы кыр изхыҭхьаз икәымжәы ишьамхы илахысуан, ахәда арҟьараҽы акаба шкәакәа аҭҧшуан, аҭрагьы амҳасҭагьы икәымжәы иахьаҧшшәылаз аҟнытә, иҟама иаразнак улаҧш иҭашәомызт, ихылҧарч цыҩцыҩуан, аҽыгҳарагьы шьҭыхын, ихҭырҧа шкәакәа ачыхә гьало ибҕа икыдыршәылан… ихаҽы кәа-кәаны, ацәарҧшза аҭыҧ аныҩҩылан (ад. 16, № 5).

Адиалект вариантқәа ахьалҧшаау рацәоуп. Иҟоуп «амаҭа» (бз), иҟоуп «амоҭа» (абжь), Афырхацәа ирҳәоит «аҭаарых» (бз), ирҳәоит «аҭоурых» (абжь), убас егньырҭгьы. Аха аҧсуа литературатә бызшәаҽы иахьа адиалект ажәақәа рхатәы хшыҩҭак хаз-хазы иаархәо иалагахьазар ҟалап. Убас ҭакыла рҽыршозар акәхап «аҭоурыхи» «аҭаарыхи». «Аҭоурых» ухы абас иаурхәар иашахоит: Аҧсны аҭоурых, атәыла аҭоурых, – даҽакала «история» ҭакыс иамоуп. «Аҭаарых» синонимра азнауеит «ажәабжь», – иаҳҳәап, – «афырхаҭа иҭаарых», «афырхаҭа иажәабжь»; «Ишәасҳәап Асовет Еидгыла Афырхаҭа Ҳаразиа иҭаарых» (иажәабжь). Усҟан «аҭаарых» аҭакы ҭбаахоит, иаҳа иҭаулахоит «ажәабжь» аасҭа. Аҭаарых зызкыу дынҭырҳәцааны даанарҧшуеит, даныхәыҷыз инаркны, иҷыда ҟазшьақәа нацҭаны; «ажәабжь» аҭакы иаҳа иҭшәоуп, иаҳнарбогьы афырхаҭа изкыу хҭыск ауп. Афырхаҭа иҭаарых аарҧшразы, еидкыланы иҳәатәхоит акыр жәабжьқәа.

Ароман аҽы иуҧылоит ажәақәак, даҽакала иҧсахзар, ма иҳәазар иаҳа еиҕьын зугәахәша: ахыцәқәа – ахықәцәа (ахы-ақәа-ацәа), ацәқәа – ақәцәа, агәыҧҳәы – агәыҳәҧы (агәы-аҳәҧы) (ад. 32,№ 5), амилан – амарқьаф (ад. 8, № 7), аурок – аҭатәхәы (ад. 8, № 7). Аилкаара уадаҩуп «Амц дызжьома?» (ад. 47, № 7) ҳәа синонимқәоуп ззуҳәаша «амц ҳәара», «ажьара» еиларҭәаны ахархәашьа. Аиашаз ас егьырҭ авторцәақәак рҽгьы иаҳҧылалоит.

Аҧсуа бызшәаҽы ицәгьоуп аҳәоу, ахшыҩзцара наза анаҩсангьы, еиуеиҧшым «ашәыгақәа» азҭо аҷыдарақәа ралкаара. Избан акәзар ҳҳатәы бызшәа иамоу аинфинит еицааирақәа рышьақәгылашьаз аарла-аарла абыржәоуп аҭарауаа «ҽык еицҭацәажәарц» ианаҧшьарга, аха ашәҟәыҩҩцәеи, ажурналистцәеи, аҧсуа ҩырада ихәарҭам егьырҭи агәра дыргам, идеилыркаам, иаршьцылам макьана.

Ари ароман даҧхьар ауеит дарбанзаалак, қәрас имазаалакгьы акы ианаҳәоит. Убас еиқәыршәоуп асиужети акомпозициеи, абызшәа беиоуп, аха аҧхьара уцәыцәгьахо, иуадаҩым. Ҩажәатәи ашықәсқәа рзын иҟаз аҧсҭазаара ганрацәала аилкаа иоуеит. Уи аарҧшуп иаҳамбац даҽа лаҧшҳәаак ала. Аха, сгәанала, автор диацәажәоит ҽыц аҧсҭазаара иалалаз, ма уи аус зҧынгылоу, мамзар абду иқәлахаша ихы изирхоит. Зегь раҧхьа уи ус ззакәу ҳәа агәаанагара иҟоу – аҩымҭа иунарбоит ахылҵ раазараҽ аҭаацәара амилаҭ рҷыдарақәа зыдҳәалоу ахатә қьабзла еиҽкаазароуп, изызҳауа бзиала ирнырыртә. Урҭ ақьабзқәа рыҩныҵҟатә динамизмра рылазароуп, еихаҳа-еиҵаҳауа абиҧарак аҽынтә даҽа абиҧарак ахь инеилартә. Абас иҟоу аҭаацәара ҧырхага рызҭаша мчыдахоит.

Аепикатә рҽиамҭа лҧшаах ароман «Ахаҳә еиҩса» уаҧхьонаҵы, ахәшьара цқьа иара иузамҭар ҟалап, афырхаҵа хада Лагани автори реизыҟазаашьа, ма автор ифырхаҵа дшизыҟоу аилкаа бзиа иҵегь иеимуур. Ашәҟәыҩҩы, иҟазара ҭоурых ҭцаарала адагьы, хаҭала ибзиазаны дыздыруа апрофессор Ш. Инал-иҧа «автобиографиатә шьаҭа змоу ироман ҽыц «Ахаҳә еиҩса» («Алашара», № 10, 1982, ад.12) ҳәа ма «автор ихәыҷра аҭоурых» (ад. 92) ҳәа иидыруаз амазақәа ааиртзазар, ҳара уажәшьҭа хьаҳәхьачрада азин ҳамоуп Б. Шьынқәба иҧсҭазаара атәы шәҟәыла издыруа уи аҳәамҭа шьақәҳарҕәҕәарц. Аҧсны жәлар рпоет Б. Шьынқәба иалкаау иҩымҭақәа ҩ-томкны аҭыҵра иалагеит 1967 шықәсазы. 1 атом аҽы автор иавтобиографиатә очерк «Ашықәсқәа рышьаҭа» ҳәа иагәылиҵаз ауп «Ахаҳә еиҩса» ахыҵхырҭа зыхь ахьыҟоу. Уа иарбоу апоет ихәыҷратә хҭысқәа мҩашьарада иаҳдырбоит ҳазлацәажәо ароман аҽы сахьаркырала урҭ шырҭбаау, ишырҵаулоу. Лагани Баграти рхәыҷра шықәсқәа рҳәаақәа ирышәынтәалашьоу адагьы, Лаган иабду Бежьан иҧсҭазаареи Баграт иабду Жьажьа иҧсҭазаареи акакәхеит. Жьажьа «ҩыҷьа аҧацәеи ҩыҷьа аҧҳацәеи» (Б. Шьынқәба, 1 атом, 1967, ад. 9) иман. «Абык ихшааз» (ад 9) хә-ҩыуаа ыҟан: иреиҵбазыз ахаҵарҧыс, «егьырҭ зҕабцәан» (ад. 9). Ароман аҽы Бежьан иҭаацәарагьы рхыҧхьазара убасҟатәи ыҟоуп. Ашәҟәыҩҩы иан лахь имаз иҧшьаз ацәанырра акәхарын уи лыхьз Ҷьарымхан уамак изымҧсахкәа «Ҷарымхан» ҳәа ароман изалеиҵаз. Уи лыдагьы, аҧсҭазаараҽ иҟаз ауаа рыхьзқәа еиҭакрак рымҭакәа арҽиамҭаҽ рҭыҧқәа ааныркылеит даҽа ҷьоукгьы (Ҳабыҷь). Ароман афырхаҵа хада ихьз Лаган ахьынтәаагаз уахәаҧшыргьы, автор «Ахаҳә еиҩса» зқәиргылаз, иҧшьаз ахәы Лаганиахә ҳәа Ҷлоуаа ирымазаап. Абас ала автори Лагани изеицрымҵуа еимыздо арахәыц ҧымҵәа рыбжьазаап.

Аха уи иланарҟәуам ароман ахаҭабзиара. Автор ихы иаирхәаз, апрофессор Ш. Инал-иҧа иҳәашьала, «хә-ҩык аҟазацәа – апрозаик, апоет, абызшәадырҩы, афольклорист, аетнограф» («Алашара», № 10, 1982, ад. 98) рдыррақәеи рылшарақәеи лҵшәа бзиала инапы иҵихит. Ажәакала иуҳәозар, абас деиларҵәазароуп иахьатәи ашәҟәыҩҩы. «Ахаҳә еиҩса» машәырны иҟалаз усым.

Азәырҩы ҳпоетцәеи ҳапрозаикцәеи, ҳмилаҭ литература ахыҵхымҭа инаркны, Лаган иаазашьакәын ирымаз. Урҭ афольклор аҽынтә алитературахь ршьаҽа неихыргеит, рҩымҭақәа аҽаҧыц ҳәамҭақәа шьаҭас инарыҭаны. Ҳшәышықәса раҧхьатәи ажәашықәсақәак раан изызҳауаз ашәҟәыҩҩцәа азәырҩы рпрототипра ауеит итиптәу Лаган ихаҽсахьа. «Ахаҳә еиҩса» ҷьашьахәла иаҳәоит уи аамҭа аҽахәы. Ас еиҧш иҟаз ашәҟәы аҵсуа литератураҽ ицәырымҵыр ада ҧсыхәа ыҟамызт, ари ҧҟаҧҵак еиҧш ахәаҧшра аҭахыуп.

Мгеимцарак уеилаҳаны иубарцгьы, аамҭа ааҭгыларц агәазыҳәарагьы уоуам, избанзар иудыруеит аамҭа аанҽасрак шақәым. Аҧсҭазаара иарҽиауеит ашәҟәы ҽыцқәа, ицәырнагоит ахаҽсахьа ҟаимаҭқәа. Иарбанзаалак ҽыцбарах ицәырыргоит урҭ иҽыцу арыц злоу аидеиақәа, иаадырҧшуеит аидеалра. Ицашт ашықәсқәа нҭакәкәа, ииасышт ауаа. Ианиаау «Са соуп» иҟоу ҳәа иқәгылоу азәы ихаҭагьы ихаҭарагьы ниазаашт. Аха инхоит ашәҟәы, аҧхьаҩцәа рахь ирхаз иаамҭанытәииз автор иажәа ақәҽиареи агәырҕьареи аманы.

Ауаҩы иҧсадгьыл раҧхьатәи ишьапгыларҭаҽоуп иахьалаго, ихы идыруа даныҟала нахыс, игәалашәартә ахҭысқәа ахьизынхаз ауп изыҧшьахо. «Исгәалашәоит, иага зургьы ашәхымс санызхымҵуаз», – иҳәон Лаган, нас раҧхьатәи имчқәа ахьеибиҭаз акәхарын уи иҧсадгьыл аҧашә ахьыҵарсыз. Ари философиатә проблемак аҵубаауеит, гәаҭала уҵаулахахьазар. Аколнхара ду иахьа иахьеиҽкаау, иҳасабтәу азҵаара ҽыцқәа ҧхьаҟа акәымкәа, шьҭахьҟа ахьаҧшраз аамҭа анурымҭо, иуадаҩуп «ауардын ҟәас-ҽас ишамҩаз агәаларшәара. Аха «Ахаҳә еиҩса» ахәада ҳаракы ыҟоуп, дыҟоуп уи хәыцырҭас измоур ҟамло ауаҩы, зыжәларгьы иргәалазыршәо.

Иҳәатәуп: ауаҩ ду дызлыҵыз ауаа рҽы заа еиҽкаахоит ашкол ду, Акультура Ахан, амузыкатә школ, асахьаркыратә школ, абыргцәа рыкәашареи рашәаҳәареи рансамбль уҳәа, адоуҳа зырбеиаша аусқәа. Уи ароман заманала иагәылыҧшуеит. Урҭқәа зегьы ҟалоит егьырҭ аҭыҧқәа рыҽгьы, аха акыр ихьшәаны, аиҽкаашьақәагьы уамак иманшәаламкәа. Уаҟа зызҳауа ахәыҷгьы иаазара иаҳа иуадаҩхоит, избанзар дызҽыҧшыша ауаа маҷк ицәыхароуп. Ари ҳазхәыцлароуп аҧсуа ҧсҭазаара хьаас измоу зегьы. « Ажәак ала, хараза ицахьоу (с) ихәыҷра иннажьыз ашьҭра (с) дынхыҧшылан мацарап ҳәа» акәымкәан, ауаҩ ду «ари адгьыл иахылҵыз азә ани(с)акәха, иара аҽаҧхьа (с)иду (с)иуал ҧшьа» (ад. 29) назыгзаша ауаа иахьабалак иҳамазароуп ҳара.

Ауаҩы ижәлар дрылагыланаҵ иҭоурыхтә хәшьара аҧҟара уадаҩуп. Аха, изаазар ҳәа згәы иаанаго ҟаларгьы, иаахҵәаны иаҳҳәар ахәҭоуп Баграт Шьынқәба аҧсуа культура аҽыц хырхарҭахь идәықәызҵо драҧхьагылеит ҳәа. Уи дрыҧхьазоит имилаҭ рацәоу асовет литература аталантқәа дыруазәкны. Убри алагьы иааҧшит асовет культура ахырхарҭа ҽыцгьы мҩақәызҵо дшыруазәкыу. Иара ирҽиара агдыра адунеитә классика ашәага-зага ақәцәанза иҩазеит.

«Мықә ауахәама зыргылаз зда ыҟамыз ауасҭа», Аԥсҳа идҵала акьыба иҵхны данынрыжь, хланҵы дыԥаны аешьрада ԥсыхәа шимамыз аниба, илахьынҵа наигзаанза, ус иҳәеит: «… Адунеи уарouп, сара сзын еиԥш, Аԥсҳа изынгьы… Иахьа сара суахҭа аасыдгылт, уаҵәы иааишт иара иуахҭагьы, аха зқьышықәса нҭакәкәа ицаргьы, ари абаҟа ссир зыргылаз ҳәа сара сыхьыз ргәаладыршәалашт жәлара» (ад. 52, № 4). Зқьы шықәса зхыҵуа Мықә ауахәама андыргылаз иацы акәушәа иҿыцуп. Иагьа зқьышықәса уи ирықәлахап, иара ианнаҵыша ауаҩытәыҩсара иннаҵуандаз. Уи ахьынзыҟоугьы ауаҩы идыруеит «зда дыҟамыз ауасҭа ҟаза» иширгылаз. Нас ауаҩытәыҩсара иақәлахаait аԥсуа шәҟәыҩҩы иҟазара ду!

А Г Ә Ҭ Ы Х А А Р Ҿ Ы Х А Р А

Азәы дышқәыԥшу инапы злеиклак иқәманшәалахоит. Даеазәы иуаҩбжара данҭыслак ауп иԥсҭазаара зызкыз анудыруа. Уи ихы-иԥсы зқәиҵаз аус иара иоуп аиҳаразак издыруа, заҟа ԥьабаа ибаз, игәы иҭаз ааиртыртә еиԥш аҭагылазаашьаз иқәԥара зеиԥшраз.

Дзусҭазаалак, илоу ибзиоу аҟәырҷаха цәыригартә еиԥш, ацхыраара иҭахыуп, уи илшара хәыҷы ажәлар рдоуҳатә беиара иахәарц. Гәдоуҭа араион Жәандәрыԥшь ақыҭан диит, уаҟа изҳаит Валери Дауҭиа. Аҟәатәи арҵаҩратә институт даналга, уи иԥсҭазаара зегьы здиҳәалаз ирҵаҩратә усура мҩаԥысуеит Гантиадтәи (Цандрыԥшь) ашкол-интернат № 1 аҿы. Уаҟа иусура поетк иаҳасаб ала иара ишьақәгылара иамыхәазар иаԥырхагамхеит.

Раԥхьатәи иажәеинраалақәа араиони аобласти ргазеҭқәа рдаҟьақәа рҿы аԥсҭазаара рбахьан, аха иажәеинраалақәа реизга аԥхьатәи ашәҟәы хәыҷы «Амшыни амреи» ҭыҵижьҭеи уамак ҵуам. Уажәы ааигәа иҭыҵит ижыцәу, аҩбатәи аизга « Сеыҩ » (ашҟәҭыжьырҭа «Алашара», 1986 ш.) зыхьзу. Раԥхьатәи ашәҟәаҿы автор иажәеинраалақәа рҕырак иара дызмадоу иусура иадҳәалазар, иахьатәи ашәҟәаҿы итематика акыр иҭбаахеит, иҩымҭақәа ҵакылеи формалеи иаҳа иҭышәынтәалоуп. Насгьы иара, инапы ианырҵо иарбан усзаалак шынаигзогьы, ипоезиа мҩа даныҵыр иҭахым.

Са споезиа, сыбла ихгылоу,
Сумырҩашьан аказы –
Уҟәырҷаха акәиц исымоу
Баша иблыр сҭахым хазы.

(« Споезиа », ад. 4).

Амала, џьара-џьара апоет ишиҳәо еиԥшҭцәҟьа, апоезиа аира иласу усым. Аха ақәԥареи аоптимизмреи В. Дауҭиа иузимхуам. Уи ипоезиа мҩа « ишыҟәԥоз ахала, аҟәара иқәҳаз» ақыдбажә еиԥшхар иҭахым («Ақыдбажә», ад. 16).

«Сеыҩ» аҿы еизгоу ажәеинраалақәа рҵакқәа иуарҳәоит дара реиҳаразак иахьа ишҩым, автор иқәыԥшраантәи ихәыцрақәа дшырну, гәҭыгьаала аԥсадгьыл ахь имоу ацәанырра ҷыда иԥсҭазаара зегьы шазкыу. Аԥсадгьыл алахьынҵа дазхәыцуеит иара уахи-ени.

Амца ахьеиқәз ахәшҭаара
Ҩашьараны иҟалазом,
Аха башоуп уа атәара –
Амца ахьыҟам уԥхазом.
(«Уԥхазом», ад. 14).

« Амра ахьыҟоу са с-Аԥсноуп » – иҳәоит апоет иажәеинраала « Амратәыла » аҿы (ад. 4). Амра ыҟанаҵ, иҟазаауеит Аԥсны иҳәарц иҭахыуп автор. Убас «Сеыҩ» иагәылоу иреиғьқәоу ажәеинраалақәа иреиуоуп «Сыԥсадгьыл» зыхьзугьы (ад. 39).

Аԥсадгьыл атема иадҳәалоуп уҳәартә иҟоуп ажәеинраала «Шьазина диит» (ад. 42), избанзар «Ԥсышәала «дцәажәеит» дшынгарлаз лара!» Имариоушәа, ижәытә ҳәашьоушәа убоит, аха абраҟа автор ииҳәарц ииҭахыу аилкаара акраҵанакуеит, иагьыуадаҩуп абыржәы ингарлаз «ԥсышәала дцәажәеит» ҳәа лызҳәара, лакә сиужетк ахь иумырхозар. Аха ааҙара ус аҿы ахәыҷы нап илактәуп дани нахыс. Издыруада автор ииҳәарц ииҭахыз, схаҭагьы исзеилымкааua даҽеа џьара ииазгозар, аха урҭ еидҳәалоуп ҳәа сгәы иаанагоит. Абри азбахә аартны иҳамҳәаларгьы, ԥсыхәа ҳамам, ҳбызшәа аҵаразы азәырҩы иҳамоу ахдырра алаҟәра иахҟьаны.

Апоет гәыԥк иажәеинраалақәа рҿы иуаҩышьара уаҩорала ахарҭәаара дазҿлымҳауп. Амала урҭ рҿы ауаҩра азбахә мацара цәыригазом, урҭ ирҿаргылоу аилкаарақәа – абзиеи ацәгьеи, аиашеи ахәахәеи, аԥсыцкьареи аҳарамреи уҳәа – «аиндаҵлара» рыцубаауеит. Иара имоуп аа-цәаҳәакны ичаԥоу жәеинраалак («Ҳарам имҩа», ад. 34), уаҟа еиҿагылоуп ауаҩреи аҳарамреи. Аԥсыцкьареи аҳарамреи еиҿибаауеит иара убас иҩымҵа хәыҷы «Угәаҳарамра ахә ршьап» (ад. 16) аҿы, избанзар «Сара соуп ҳәа» зхы иақәгәыҷцәаз дызраԥгылом гәыԥ-ҩык, рымч анеибырҵа. Ари ажәеинраала ҵакыла хара иацәгылам «Дырзыҟамызт иҩызцәа хаала…» (ад. 17). Аиашара зегьы ишрызҷыдоу, ауаа рыжәҩахыр еибыҵа еидгылазарц, аиҩызара дуи аиашьаратә ԥсыцкьареи рыбжьазарц шаҭахыу цәыригоит. Уи џьара иҳәоит згәы нхаз ҩыџьа анеиҿанагала, ашла дшааргаз рыбжьаҟазаразы.

Ашла дгылан дцәажәо, дцәажәо,
Урҭ ргәаҵанза уи дназеит.
Згәы нибархаз ҭынч еицәажәо,

Ԥаса ишыҟаз иҟалеит!
(«Ашла», ад. 9).

Ауаҩы дагьназазоуп, дагьназазам. Дназазам, избанзар цәеижьла ихаҭа зны диазаауеит. Иаз мышкымзар мышкы дыԥсуеит, ари аԥсабара иаԥҟароуп. Аха ауаҩы дагьназазоуп иара иҭәҩаншьап ала, ахшара рыла, иуаҩытәыҩсатә хаҿрала… Издыруада иҭегь ирҭауланы абри азбахә иҳәар иаҳа еиҧзар В. Дауҭиа иҭахаз иашьа изикыз ажәеинраала «Дҭахеит, днаскьагоуп…» (ад. 40) аҿы, аха уи иагәылыжжуеит иҟам ауаҩы ихшара рдоуҳа аизҳара, аҵас бзиа аихаҳара.
В. Дауҭиа иҩымҭақәа рҿы темак амацара узалацәажәом, зызбахә ҳҳәақәазгьы даеа зҵаатәқәакгьы анцәырырго ыҟоуп, урҭ еиҿагыло акатегориақәа рымацара ракәзам. Ауаҩреи аԥсыцкьареи, агәыҳалалреи абзиара аныҟәгареи… Апоет имоуп ажәеинраалак «Сҩыза игәалаҟашәа» (ад. 22) зыхьзу. Уи апоет иҩыза бзиа, акомпозитор Баграт Багаҭелиа иԥшәма ԥҳәыс, амузыка арҵаҩы Хь. Пал-ԥҳа машәырла иҭахаз илызкыуп. Уи аҵакы ҳалацәажәарым, иаҳәо усгьы еилкааун. Аха абра иаазгарц сҭахыуп хҭыс хәыҷык. Ари ажәеинраала Б. Багаҭелиа амузыка ианиҵан, Бзыпҵа еиҿкааy аҭыԥҳацәа рансамбль «Мамзышьха» идирҵарц аҽазыҟаҵара анымҩаԥигоз, иазызырҩуаз ҷьоукы рылаҕырз аанагеит, ргәаҵанза инеит.
Апоет иҿара шыҟәсҟәа рзы дызхьымзаз харҭәаауа, усҟан ииҩыз, аха изымкьыԥхьыз, уажәы ҿыц аус здиулаз роуп бзиабаратә жәеинраалақәаны «Сеыҩ» иагәылоу. Ашәҭ ԥшҟеи ацәанырреи еиҿыбааua, «амра гәҭгageи» (ад. 22) иҭәхьоу аԥҳәызбеи еидкыло, апоет иажәеинраалақәа рҕьырак ззикуа азә лоуп, иара дыззыҟоу абзиабарагьы цкьоуп. Аиашаз, арҭ аҩымҭақәа рҿы ҷьара-ҷьара ажәартә ма аҵакытә еиҭаҳәарақәа ахьуԥыло ыҟоуп («Изусу ба боуп» – ад. 23, «Быццакы» – 25), урҭ автор иҿеырцәихьчароуп. Насгьы иуԥылоит хшыҩҵаррак злам хшыҩцакқәак, иаҳҳәап; «Амаҵушьа бзымдыруазар, бгәылак блазҵаар ҟамлазои?» «Бымаҵушьа сгәаԥхазом» (ад. 32) аҿы. Агәыла длазцааны, амаҵушьа азәыр илызцома? Ма амаҵушьа азҕаб лцәалжь иалаеыз аҵас еиԥш имҩаԥылгозар ахәҭоу?
Агәырҕьара ныҳәамшқәеи аконференциақәеи рҿы иажәахәқәа ирылаҵаны В. Дауҭиа ласы-лассы ажәеинраалақәа дрыԥхьо даабалоит. Аизга «Сеыҩ» иагәылоу аҩымҭақәа «Апоезиа амш» (ад. 14), “Аҵыхәтәантәи аҵәцәабжьы» (ад. 17), «Ашықәс ҿыц» (ад. 35), акьыԥхь рбааназа, аԥхьаҩцәа ирзызырҩохьан.
Аекологиа азҵаатәы шьҭихуеит апоет иҩымҭақәа рҿы. «Ахра схалоит», – иҳәоит уи «Альпинист иашәа» (ад. 10) аҿы, – «Сахьымнеизац са сыҩхалан, сышьҭа анысцарц иҭҟауа». Ҷакыла уи иаҿагылоуп аԥсҟьарцәа рҟазшьеи рныҟәашьеи «Аԥсҟьарцәа ирыздыруам» (ад. 11) аҿы: «Аԥсҟьарцәа ирыздыруам ршәақьқәа зыкәкыу, Аҳәыҳәқәа адунеи Аҭынчра ишазкыу».
В. Дауҭиа ибызшәа мариоуп, иласуп. Иахьеи уахеи ажәлар рхы иадырхәо жәаруп дызлаҩуа. Ҷьара-ҷьара иуԥылоит ҷакыла еизааигәоу ажәақәа ргәыԥ еиԥшымкәа ихы иахьаирхәо. «Азду быруеит – Азы хәыҷы бшаго ббазом» (ад. 45). «Азду» аҿы ахьызҟеи аҟазшьарбеи еицҵаны иҩуп ииашамкәа.
Аҵыхәтәан адырҩегь апоет ԥхьаҟа иԥшра азааҭгылара аҭахыуп, избанзар убри аҷыда ҟазшьоуп иара иажәеинраалақәа реизгақәа алашара дзырбаз.

Искуа амҟьо,
Искуа амҵо,
Хаҳәи-мақьеи цоит ԥхьаҟа…
Сахьаҽоугьы
Хланҵы царҭоуп,
Аха снеиуеит саԥхьаҟа.
(«Альпинист иашәа», ад. 11).

Апоет ишәҟәы иахьзитцеит «Сеыҩ». Ус зыхьзу ажәеинраалагьы уаҟа иагәылоуп. Иара иоптимизмрала иааиртит ишәҟәы раԥхьатәи адаҟьа:

Са сыбҕалар рҭахызар,
Сеаҕәра иахо урҭ иркызаргь –
Зегь акоуп сара сеы
Аҕәра ааиуеит снапаҽы.

У З Ы Р Х Ә Ы Ц У А А Ц Ә А Ҳ Ә А Қ Ә А

Шьоук уа игәырҕьо
Инҭаз рымхырҭа,
Сара сгәы сыхьуан,
Исоут аԥхасҭа.
З. Кәарҷиа.

Иҭыцит ашәҟәы ҽыц… Ашәҟәтыжьыртә «Алашара» 1987 шықәсазы иҭнажьыз Заур Кәарҷиа иажәеинраалақәа реизга (ахԥатәи ашәҟәы) «Азазаҳәымҭа». Аԥхьатәи адаҟьа инаркны, аҵыхәтәантәи ацәахәаҽынза унеины, ашәҟәы анаахыҩалак, иузцәырҵуа ахәыцрақәа реихшьаалақәа рахь ҳамнеикәа, иааҳартып раԥхьатәи ажәеинраала. Џьара хәыцра хьанҭак ацәаара, џьара гәынҷыхьак угәалазыршәаша рахәыцк убом («Аапынра», ад. 3). «Зегь насыԥуп» автор изы. Ас мацара ашәҟәы ахгьы аҵыхәагьы еиԥшызар ҳәа хәыцрак ааузкашәоит.

Анаҩсантәи ажәеинраала «Зныk» (ад. 4) инаркны, даҽеа ԥсҭазаарак унагәылалоит. Иубоит, ааԥынра ааиааныза, азынра шыцәгьаз, ааԥын анаҩсгьлы иҭакару аԥхын шыҟоу… Аамҭацыԥхьаза ишцәырнаго еиҿагыло, абзиа зцыуи ауадаҩра зцыуи аҭагылазаашьақәа.

Автор иажәеинраалақәа наҟ иаахуртыцыԥхьаза, агәра угоит уи абзиа мацара азбахә, ма ацәгьа азбахә шалимхуа. Урҭ еихданы амҩа еицануп, анахьи арахьи еибакапануа:

Азә ҩада дхалоит,
Ҽазә ҵаҟа дыбԥалоит…
Азә дгылоуп, дгәырԥьоит,
Ҽазә игәы ихьуеит
(«Аамҭа – ҽыҩуп…», ад. 5).

Аус бзиеи аус хәымгеи убас еицкәаруеит, апоет «аамҭа ҽыҩуп, амшқәа ҽыжәуп» рзиҳәартә. Ауаҩы ихы зқәикуа ауп аус злоу. Заҟа заа имҩа ылихуа, убасҟатәи ирлас иусқәа дрыхьзоит.

«Сицәымшәеит са саҧа, – иҳәеит Заур даҽеа жәеинраалакаҿ. – Азәгьы иҿаԥхьа сшьамхы асмырст» (ад. 15).

Заур Кәарҷиа игәы иҵхоит ҳаԥсуара злеиқәхаз… ҳаԥсы злаҭоу, ҳажәлар иргәыҵаҵәах ирыхьчо ахаҿсахьақәа. Дзусҭазаалак иаамҭа дафырхаҵазароуп, ианаҭахыу Саҭанеи Гәашьеи, Сасрыкәеи, Кьагәеи, Ԥшькьаҿ-иԥеи, Уазбақьи, Гәыдисеи реиԥш, ижәлар дрызгыларoуп. Ашьхацара («Са сгәы иҭыхоит», ад. 10) иасимволуп жәлар рҭоурых, рлахьынҵа гәҭыхас ашьҭыхра. Амала, ауаа рыԥсҭазаараҿы еихарҳахьоу еиқәымхар ҳәа иацәымшәо, ҭынч рдоуҳа ҿиауа, адемократиа ахатә принципқәеи атрадициақәеи ирықәныкәо ианыҟоу аамҭа дазхәыцуеит автор.

Аԥсҭазаара ада иҭысуа ашьа аритм еснагь еиҟаразароуп анхара-бзазара аныманшәалоу, аха аԥсҭазаара ашьа аисра анеилагахо, аиҿкаарақәа реиԥырҟьара иашьҭоу аритм анеиларго ауп. Усҟан ауаҩы еиликаауеит иуаҩра аиқәырхара шаҭахыу, хеигзашьа имам, аламыс шламысу инхароуп. Абас ицәырҵуеит аԥсҭазаараҿ еиҿагыло амчқәа – аԥсҭазаара аритм цқьа ахьчаҩцәеи аилагаҩцәеи. Ари аамҭа иаҭахыуп ауаҩы дуаҩызтәша даҽеа ҟазшьақәак. Уи дызныкәуа, зыгәра иго. Ԥхьаҟа – аиааирақәа изырго, иаҳа ианизыуадаҩыз аамҭаз «сыжәлар гәакьа, шәа шәдоуҳа санықәуан» (ад. 17 ҳәа, имаза ааиртуеит, иантынчроугьы игәы иҵхо аԥсҭазаара заҟантә игәы инархьхьоугьы ҵәахуа.

Апоет, игәы иҵхо иаҳа иқәҿиазаны ианиҳәо, гәыкалаҵәкьа дыззыкоу иԥсадгьыл иазикуа ацәаҳәақәа рҿоуп ахәыцра заманақәа ахьеиқәиршәо. Уброуп еиҳаразак аиҿагыларақәагьы ахьаапшуа. «Ан – Аԥсадгьыл! Ицәгьоуп аҳақ» (ад. 22). Зны ииз зны дыԥсуеит. Аԥсҭазаара иарҿиаз афилософиа ԥкара еснагь ауаҩы имҩанызаҩуп. Амала баша анхара, баша аниазаара азәгьы дақәшаҳаҭым. «Сышьҭа нхап» ҳәа даҿагылоуп аԥсра («Схәы сымфацт…» ад. 21). «Аха иҟоуп ԥсра зқәым аеакы – Уԥьынҵь. Ухәшҭаара-мца. Имырцәа еиҿакы» («Ԥсра зқәым», ад. 47).

Еизааигәам ацәаҩақәа иааԥьоушьартәԥәҟьа ицааиуеит Заур Кәарҷиа: «Сызқәу ацхҳа ԥаҟала ирҿаҟәоит. Са сынцәахәгьы дыҟоуп, уа дысхылаԥшуеит» (ад. 27). Ауаҩи ауаҩреи рыԥцибаарц, дрышьҭоуп ахымҩаԥгашьақәа. Ганкаҿы уи дизгылоуп зыԥсҭазаарагьы еиҿагыларада иззымҩаԥымсуа, мышкала ихало, инкабо иара убас («Мышкы», ад. 37). «Ауаҩы!.. Адгьыли Ажәҩани рзыхҳәан дынцәоуп» («Ауаҩы», ад. 33), амҩа иаша данылар – абзиара ылԥуеит, иҽеим амҩа дангылар – ацәгьа.

Жәҩангәашәԥхьара шьыри изба́нда,
Жәҩан аҟны акәым, ауаа рҿы!
(«Жәҩагәашәԥхьара», ад. 46).

«Азазаҳәымҭа» иагәылоуп ауаҩреи, абзиабареи, Аԥсадгьыли, апатриотизмреи, ажәлари ирызкыу атемақәа. Аха аҩымҭақәа тематикала иузшом, сгәанала, урҭ автор изиҭахыз ихадоу аарԥшра цхыраагас акәын. Аҵыхәтәантәи адаҟьа анаахыуҩалак, – ажәеинраалақәа зегьы, ахнышьыр еиԥш еиҿарԥоушәа, еидызҳәало рахәыцк рыбжьоуп. Аԥсҭазаара зда царҭа амамам аиҿагылара апроблема ҭәҭәа унагәылаирԥшит, уи иадҳәалоу кыргьы зҵаара рсахьа ҭихит, абасҟатәи цәажәатә имазаарын ҳәа, уаахәыцуеит, арахь ҵыхәаԥҵәара змам иҵегь ҳәатәы шыҟоу еилукаауеит, автор ублақәа ааирԥшызшәа, угәы алаҟоуп узыԥхьаз ашәҟәы, ихыуҩаз адаҟьагьы иахьҵыхәтәантәиу угәы еихьнашьуеит.

Имариоуи иуадаҩуи, иԥсадоуи иҭәҭәоуи, агәыԥшқареи агәыҭәҭәареи реимадарақәа, реиҿагылақәа раргамара иҷыдароуп апоет. Аԥҭақәаҵәҟьа ирылибаауеит «иԥсабаратәу мчык» («Аԥҭақәа», ад. 41). Амала агәкаҳареи ахьаҵреи, аԥсыҽреи апессимизмреи арҿиаҩы ҷьара иааинубаалом, ишьаҿа ҭәҭәа иргылоит.

Издыруада уи ҽԥныҳәас ҷьоукы ирҭар, аха Заур ицәанырра, гәҭахәыцра, игәҭыха, иԥсҭазаара, адунеи иазнеишьа, аԥсабара иазыҟазаашьа рыла еиҿартәуп ицәаҳәақәа. Амала урҭ ауаҩытәыҩса изеиԥш проблема аҿынза иҳаракыуп. Ажәеинраала ианакәзаалак автор индивидуалрала иҵәызароуп. Заур зынза дацәыԥхашьазом иҩымҭақәа рыбжеиҳаразак рҷыдара – «сара» ҳәа аҳәара. Автор ииҳәарц иитахыз аҳәашьаз иаиҵеит аформа, иԥшааит астиль. Ус адагьы ашәҟәы аоригинал ҟазшьа азышьҭыхуамызт.

Иагыуи иабзоуи аҳәаа рыбжьасҵарц, сҩыга шьҭысымхит, уиалагьы уаҩы дсыршанхарц сзашьҭалом. Ашәҟәы иагқәоу ыҟамкәа, аха урҭ хҩахеит Заур Кәарҷиа ибызшәа ацқьара, мчыла иҟаҵоу ахәыцрақәа «инапы иахьыҵамшәо», ирифма ахьеиқәшәо, иритмика ахьеиҿышәшәо рыла.

АШӘҠӘЫҨҨЫ ИЛАХЬЫНҬА

Усҟан асовет мчы аҽиара ианамузах зда царҭа амамыз агдырахь иҩеиуан аҵыхәтәан, наҟ аҭашәамҭахь ахы архарц агьагхомызт. Аҧсуаа рхаҭарнакцәа, аамҭа ҽыцс иаацәырҵлак реарманшәала, рыжәлар рыҧсҭазаара зынзак имҩашьарц, рдоуҳа абеиара ҷьара ишҧарызкылымгарыз ҳәа иақәгәыҕуа мацара, хамеигзарыда аус руан. Иҭыҵуан аҧсуа газеҭ, ажурнал. Иагьа умҳәан, асовет идеологиа иара атәы ҟанамҵар шамуазгьы, акьыпҳь аҧсышәала ицәажәартә иҟан, иналыршәаны аҧсуаа иргәыҵхоз зегьыҵәҟьа азымҳәозаргьы, аофициалтә идеологиа иаҧырхагамхартә, аҧсуара злеибаркыз усҟәак мҩаҧугартә иҟан.

Ашкол иалгоз ҷьара ижәлар дрыхәартә игәы иантеик нахыс, еиҳаз ҵарак иоурц иеҧишәартә, мҩақәҵарак дангылон. Убасҟан сара издыруан ҧхьаҟа сызныпоз амҩа закәыз азыҳәан, аобласти араиони ргазеҭқәа рҽы сцәырҵлон. Зны, изҩыз статиак знапы ианыз абри ҳәа, сизынарышьҭит анарҳара аҽынза дназартә иҧшнын ззуҳәашаз, абырфын хы зхагылаз журналистк. Уааныа дсымбазацызт, аха ижәла, ихьз анеилыскаа, аҧсуа бызшәеи алитературеи сзырҵоз Ольга Хәсин-иҧҳа лашьа Шамил Ҧлиа шиакәыз аусымдырхуаз.

Иара дызбаанза, арҭ аиашьеи аиаҳәшьеи раб избахә саҳахьан, лара сырҵаҩы лыла, саҧхьахьан Анатол Возба иповест «Кьахь Ҳаҷьараҭ». Уаҟа иаҳәон жәлар ртеи Ҵаҟьтыр Хәсин дшиҽцаалоз. Хәсин даныҧсуаз шәы-шыкәса дреиҳан. Гәарҭак ахшара иаазахьан, рызынтәык еиҳаз аҵарақәа ирылиргахьан, излаилшаз атәы аҭҵаара уадаҩуп. Иара, анҭыҵ ашәшьырҵа дшыҵатәаз, ахәычқәа анивсуаз дҩархаҵгылозаарын. Иқәлаз абыргцәа агәхьаа иҽаимыргарц аниабжьаргоз, «урҭ рзы сгыла ҷьышәшьома, сара сыламыс азоуп сзырхаҵгыло» ҳәа, аҭак риҭозаарын. Абри адагьы иуҭахызи ихьзҧша аанхарц! Абас иҟаз ажәытә аҧшәма ихшара зеиҧшрахарыз шьҭа ҳазхәыцп, иара дзыкәлаз абыргцәа реиҧш, ихылҵыз «ишәҵаз шәмырзааит» ҳәа ашьҭахь дырҧылозар.

Шамил Ҧлиа , аҳәоу иаламҵазакәа шырҳәо еиҧш, длафуа мацара аредакциаҽ дыспылеит. Иахьа уажәраанзагьы уи длахҽыхымкәан ихаҽсахьа саҧхьа иааизом. Убасҟан изназгаз аматериал днахәаҧшын, агазеҭ ишанырҵоз агәра сиргеит. Иаасиркыз аенытәи аномер ианын иара ихаҵа авторс дызмаз асатиратә ҩымҵа. Убри ашьҭахь иара иҩымҵаны исымҧыхьашәоз зегьы лафк рыҵан, аҧсҭазаара даараза иазааигәан, акырза афилософиатә еиҽыбаара ацәа рҟәнын. Лахь ҭәҳәак имоукәан дызлангеиуаз сыздыруам. Иҩуан аморалъ иазкыз ажурналист рҽиамҭақәа маҷымкәан. Аҧхьаҩцәа ргәы иалан, сара иахьсаҳауаз, ажурналист Ҧлиа адунеи ибарц аҕба дҵалеит ҳәа анааҩуаз. Аха уи аҕбаҽ имҩаҧигоз ауаа иахьрыхәоз рацәан, уи уажәы ара ҳалацәажәарым, хазы иҵҵаатәу зцаароуп. Сара ара сызлацәажәо зынзак даҽеа усуп.

Ааигәа иара иҽы ҽенак снеит, апоет, академик Мушьни Лашәриа дахьыстәауаз Шамил ҩызара ҳзиурц. Усҟан ачымазара ихьзахьан, алабаҷашь икын, аха гәалак змаз азә иакәзамкәа, еснагь еиҧш длахҽыхза, изхара алаф изымҳәо, дҳацныкәарц данаауаз, ааигәа иҵижьыз х-шәҟәыкны иҟоу ироман-хрониа актәи ашәкәы «Алахьынҵа» аасиркит. Уи ацыҧцәахақәа рҕьырак ажурнал «Аҟәа» ианын (2005), аха ҽыцбарах иубашаз ашәкәы еизга ишанылоз ҩашьозма, саҧхьарц иаахсыртит.

Иаразнак иугәаланаршәои? Аамҭа рацәа анцалак, ахҵысқәа еилазҩауеит, ихадази ихадамзи еилашьыххоит, ирылахәыз рҭаарых узымҳәо, аамҭа ҽа

еиҟаранатәуеит. Амала агәалашәара ҷыда еснагь агәылгарақәа ацуп. Шамил Џлиа, Адгьыл дакәшаны данаахынхә, ари адунеи еиуеиԥшымз акәакьқәа рҽы ауаа рыԥсҭазаашьа аҷыдароақәа збахьаз, аԥышәа змаз уаҩын. Аԥсны аиҳабырае ҭыԥк шиоуаз збоз иаргәырґьоз маҷзамызт; абџыхәа алаф ҳәо, ари аус изуама ҳәа, аргама ицәажәозгьы ауҟахымыз. Жәлар рықәпара иабзоураны, ателерадиокомитет анеиҽкаахоз, иара убри анапхгара даԥсаны аиҳабыра дырбеит. Убасҟан имҩаԥысуаз аиҽыхара ду ауп изызкыу ателерадиокомитет (нас ателерадиокомпаниа) ахантәаҩыс иарҭаз Ш. Џлиа ироман-хроника актәи ашәҟәы.

Аиашаз, уажәрааназа иаадыруаз асахьаркыратә рҽиамҭа ажанр ароман иатҵанакуаз ахкҟәа рыҽдырҭбаауеит уҳәартә иҟоуп. Убас 1980-тәи ашықәсҟәа рзы Владимир Чивилихин «Роман-газета» ианиҵаз ирҽиамҭа ду «Память» ироман-ессе ҳәа иарбоуп. Џьы. Аҳәба иҩымҭоу «Ахамышҭыхә» «Иҟалаҵәҟьаз. Ароман» ҳәа иатҵаҩуп (Аҟәа – 1999). Анатол Кәыцниа ҳџьыԥьџь еибашьра иазикыз «Нанҳәа» ароман-аҭоурых ҳәа иазгәеиҭеит (2003). Сара сроман «Аҳақ шықәса» ироман-мшынҵоуп (1977-2000). 2003 ш-зы иҭыцыз О. Евтлухов иҩымҭа «Зов крови» идокумнт-хроникалтәу романуп ҳәа ирԥхьазеит. Акыр аҵанакуеит автор иҩымҭа здикыло агәаанагара. Асҟәа реиԥш акакала иҟоу романқәоуп азын, зеиԥш хкыла алитературоатә ҭоурых иузалкаазом. Урҭ хазы рыҭҵаара аҭахызар ҟалап. Абасҵәҟьа иҟаз даҽеа ҩымҭак ироман-хрониканы Шамл Џлиа иааҳамҵеиҵеит. Амала арҭ рызынтәык аамҭа анцалак аҭоурых ҩымҭақәа рхыԥхьазара иалалозар акәхап.

Шамил Џлиа ирҽиамҭа форма ԥҵашьа – ароман-хроника – аԥсуа литератураз иҽыцзаргьы, автор изы усҵәҟьа иҟам, избанзар уааназа иара иҭижьхьан «Аԥсҭазаара ацәқәырпақәа» (1977 ш.-зы зҭыжьра далагаз) захьзыз ирҽиамҭа ҟаиматҭ, хыхь зызбахә ҳәаз, мшынла иныҟәарақәа ирызкыз. Академик Ш. Хь. Салаҟаиа излазгәеиҭаз ала, Ш. Џлиа ишәҟәы ҿыц «Алахьынҵа» ԥымкрыда автор «Имшынҵақәа шьаҭас ирымоуп», аԥсуаа рыдгьыл акыр жәа-шықәсақәа оккупациа зызуз ахақәиҭраз аполитикатә еиҽыхарақәеи ахақәиҭраз ицәырҵыз аибашьреи ирызкыуп.

«Алахьынҵа» ҩ-хәҭакны ишоуп уҳәар алшоит. Актәи ахәҭаҽы амшқәа рыцхәла иарбоуп. Ашәҟәыҩҩ ихаҭа имшынҵа ишаниҵаҵәҟьаз акьыԥхь ахь атекст ииагоуп ԥсахрада уҳәартә иубоит. Иара ихәыцрақәа еиҽыгамкәа акыр еидҳәалоуп, ҽенак ала ироман-хроника иагәылеигалазшәа. Амала ажәабжьеиҭаҳәара аиԥкаа амазам, автор, ҭынч дахьылатәаз, дызнысыз амҩа аҽынтә игәалашәарақәа аниҵозшәа алагамҭаҽ раԥхьа ицәыригоит ҿыц нхара Алаҳазыхь даннеиз шықәсыктәи ицәалашәарақәа. Хара имгакәа, дхынҳәуеит сентиабр 28-тәи амш 1992 шықәсазы. 1993 шықәса ҳәа иҟазар акәын ари ашықәсрбара, 1992 ш. ҳәа ашәҟәаҽы иарбоуп. Ари агәаанагара шиашоу унарбоит 2005 шықәсазы иҭыцыз ажурнал «Аҟәа»-1 иану ацыԥҵәахақәа ралагамҭаҽ.

Автор дхьаԥшуеит аԥсуаа «ргәыґрақәа Асовет мчы иадырҳәалон, иазықәпон уи Аԥсныҟа аагара» (ад. 194). Атәыла ду, «бзиарак алоу ҷьшьа, ишазыкәпоз, ирымбазакәа илеиқәыбга ицеит» (ад. 194), ргәыґрақәа лахәларбганы. Ақыртуа милатҭ политика иаҽагылаз аԥсуа жәлар рхы еиқәдырхарц ес-жәа-шықәса иқәгылон, аҵыхәтәантәи аамҭаз ииааиԥмырҟьазакәа ишықәпоз мацара, аибашьра хлымзаах иналадыргылеит. Ижьаны «акоммунизм» азы иқәырпо инаргоз

дзусҭазаалак ихы аҭыңахь ианааи, «ашьоурахьы» (ад. 195) деихон. Зызбахә «ҳамоу амш» азы (сентиабр 28 1993 ш.) Аҟәанза уҩеиртә амҩа анаатыз амш акәын. Аҵыхәтәан аибашьрахь ҳкылызгаз ахҭысқәа ргәылңшра иҽазикит ашәҟәыҩҩы, август 12 1989 ш., аңсуаа зҵагылашаз аҭ леиранза даҽеа хы-шықәса цқьаны ибжьан.

Абри ашықәсан аҧхьа имҩаңысуаз аңсуа-ақырҭуа инымҵәазоз реиҿыхарақәа рхы еиқәырҳәаларц агьрыгмызт, убасҟатәи қәңара ҭәҭәаны ажәларқәа рымҩа иангылан. Ақырҭуа академикцәа, ауаажәларратә хеиҿкаарақәа рнапхгацәа, ашәҟәыҩҩцәа, ажурналистцәа, аполитикцәа «закәытә шҳамыз ирҿыҵуаз руаажәлар, рҿар ирылараазоз» (ад. 11) уҳәа, анационал-фашизм адәы ақәгылашьа Шамил Ԥлиа ихаҵа дахаанын, ибла иабеит, илымҳа иаҳаит. Иара ишәҟәы хациркит гәнаҳара зғымыз ақырҭқәа «агәнаҳарақәа мышкымзар мышкы ирхьымзар ҟаломызт, абар уи амш иахьа иахьырзааиз» (ад. 12) ҳәа, рыуаҩымреи рыгыгшәыгреи ирхырҟьаны, Аңсны иалымҵыр ԥсыхәа рымамкәа ианааҭагылаз амшқәа рзы. Аҭыңантәи афашистцәа ирыцхраарц иаауаз аоккупантцәа «уажәрааназа Аңсны Қырҭтәылаз ҷьыршьон» (ад. 15), убри шьақәдырҕәҭәарц, танклеи бзарбзанлеи иаауаз, ҷысшьыга бҷьарла акәзаргьы, рхақәиҵраз бҷьармцала ирҿагылар акәын, ақырҭуа ргәааанагара шҵабыргымз деилдыркаарц.

Абри ашықәсан ауаажәларратә еиҿкаарақәа рхаҵарнакцәа лабахыла еилалахьан. Урҭқәа ирхырҟьаны, аиҳабырақәагьы еиҿанагалақәахьан. Аңснытәи аобком актәи амазаныҟәгаҩ Адлеиба Б. В. инапынҵақәа имырххьан, иҵыңан дҽеазәы дааргахьан, зин имазамкәа, республикак ахагылара илымшартә. Аҭагылазаашьа зеиңшраз, мцхәык иҳәазамкәа, Шамил иааирңшуеит ҩ-еиңыларак рҭыхшьала, нас иара ихаҵа урҭ дшырзыҟаз, ишиаҭәашьоу еиңш хәмар-лафла. Еиңыларак аҿы «В. Хышбеи Размазеи еиватәан. Сара рааигәарашәа.

– Абри дзусҭада? – дизҵааит Вова ихы неиҿеикын. Нас сышҟа даахьаҳәын, – «мы и до вас тоже доберемся», – иҳәеит, ибла ҟәазқәа ҩысҿарԥханы.

– Уахьымзар ҳәа сшәоит! – наиаҭаскит.

Ахәылңаз сыңсы неивызгарц сцеит сышьха қыҵа Гарңҟа. Уаҳа умңсит! Уаҟа ҳполитик Едик даасыдгылан: – «Уара гаграа узгәааны иҟоуп», – иҳәеит.

– Избан?

– Ҳара астатус ҳауам, дҽеакгьы ҳауам ҳәа ахьуҳәаз азы.

– Сара скомитетгьы саргьы Қырҭтәыла ҳалҵхьеит. Уахьлеиуа шәаргьы шәалҵуазар шәалҵ ҳәа сызраҳәа!»

Иара, аиашаз, дызхагылаз аҳәынҵқарратә усҳәарҵа Қырҭтәыла ателерадио комитет анапаҵаҟа инеиуамызт, аиҳаразак иара рнапаҿы дырзаамгеит ақырҭуа редакциа аңсуа телехәаңшраҿы иҟаларц. Убри азакәын дара иара даарзымчҳазо изханеиз, аха аамҵа ҿыц ааиуан, Бериа ихаан еиңш, аңсҭазаара дырзаңыргомызт, Шевардназе иаамҵан еиңш, дрызҵакуамызт, иусурагьы дырзамхзомызт, ауаа реидгылара иацәшәон; амала, Леила леиңш, «лкьатеиқәа лыҕраҧцәома уҳәартә», изымақаруан имаршәа шҧарзымпшаарызи ҳәа. Иагьа иқәыҕәҕуазаргьы, Шамил а-Ԥлиа идыруан иара дызхагылаз акомитет аҿы дшаиааиуаз: «Ақырҭуа редакциа ҳәа иаҳаваҕыруеит – импоуп ироуа», – иҳәоит иара. Усҟан иарбан ԥсыуа усзаалак шырызбалоз еиңш, аңсуаа рнапала абри азҵаарагьы аҭыҧ иқәырҵарц аусура ҭәҭәа мҩаңыргон (ад. 56). «Сгәыҕуеит, – иҳәон Шамил, – Сахаров ишиҳәаз еиңш –

жәлары ирзеиԥшу афедерациа ҟалап ҳәа. Анакәымха ҳара ҳазлоуи ҳареи ҳабаҩ чыц уаҩы изеидымкыло ҳаақәибахуеит ауп. Уи ззеиԥьда???» (ад. 25). Ибоит ақәибахра аԥан ҳашхыққәгылоу. «Раԥхьа иҟан «Ажәа», – иааигоит автор ақьырсиан ҳәамҭа. Нас иациҵоит: «Ражәаақәа рҽабошәа збо салагеит. Ажәа ахьынҵәо – абԥьар» (ад. 27), – азы дзааԥшылоит иара август 28 1989 ш.-зы, аибашьра хтаанза макьана хы-шыққәса бжьан.

Макьана ауаҩ игәы иҭаз идырҳәарц иаҿызма. Адемократи ааигәахоит рҳәан, ԥьоукы ргәы иҭаз рыҩныҵҟа ирзымҵәахуа иқәгыларц рыҽԥыршәон, аха ақырҭуа демократиа жәынгьы-ҽангьы ишаҭахыз ажәлар маҷқәа ирыққәымчуан, уажәык аҿҭыха уаҩы инаҭозма, ирҿагылаз дақәдырзыр ҳәа дацәшәалон, «ҳажәлар хьчо ххы ҳахьчозароуп, ххы хьчо – ҳажәлар» (ад. 40), – ҵабыргы длафуан Шамил Ԥлиа, аха уаҟа ифилософиа қәԥашьа ааԥшуеит. Ақырҭуа жәлар Кавказ акультура ртәыртәхьан. Уамашәа иубашаз, даҽеа ԥьоукы ирхатәыз дара ирымпыҵаркуан еснагь, ари ҷыдараны «ирымҩан дара. Шамил а-Ԥлиа агәра угартә ицәыҵигеит Шоҭа Русҭавели ҳәа зызбахә ҳәоу апоет дшыҟамыз, апоема «Абжьас-цәа зшәу» уи ишимҩыз. Уи азбахә акырынтә ирҳәақәахьеит Қарҭ аҵара зҵоз аԥсуаа. Уи акәым, ақырҭуа нбан аԥхьатәи авариант иаԥсыуа ҩыразар ҳәа агәааанагара змоу ыҟоуп. Дара ақырҭуа ҵарауаагьы зны-зынла ирымхаҳәалон арҭ агәааанагарақәа шиашаз, аха ирзомызт ауаа рахь ицәырыргар шырҭахымыз. Шьҭа ирзаанхаз – Кавказ жәларқәа рыдгьылқәа ргарц иқәԥон, иауазар жәларқәак ассимилиациа рзырур, еиуеиԥшымз аамҭеи ақырҭуа ҵеицәа ҳәа иԥхьазаз (Сталин, Бериа) хәымгақәа рҭагылазаашьеи рхы иархәаны. Арахь аԥсуа еиҳабыра, еиҳаразак ажәлар ирылагылаз ус иаҳбарҭан, рыжәлар рызҿлымҳарақәа рхьчо изыҟамызт. Амала аԥсуа еиҳабыра ҳамбароуп ҳәа қарҭаа анаақәгыла, «ала азы анаҽатцәалакоуп ианызсо ҳәа, ҳаиҳабыра ҽыхазшәа ҟарҵеит, – изҿыхазар» (ад. 549).

1990 шыққәса апрель мзазы ақырҭуа ҳәыҵқарра аиҳабыра рҩныҵҟа СССР алҵра аидеиа аеарҿәгәахьан. Убри иахырҟьаны, Аԥсны аколнхарақәа, аҵараиурҭақәа, аспорт командақәа, егьырҭ аиҿкаарақәа милаҭла рееиҟәыршон. «Ақырҭқәа рымш маи 26 цәгьала иаҳҳаагеит. Гагра еибадықт» (ад. 61). Аус усгьы уахь инеихьан. Аԥсны акоммунист еиҳабыра раамҭа шиасыз, аха «зны иҩышьҭхны иҩыққәдыртәаз иахьықәтәаз иқәтәоуп. Урҭ рыхшыҩ цагәит уҳәар – ианбарымаз?» (ад. 84). Шьҭа иаииуан даҽеа аамҭак, атәыла дуқәа шьаҭанкыла рееиҭарымкыр ауамызт. Асистема аеаԥсахуан. Аԥсны урҭқәа-егьырҭқәа анымԥшыр аузомызт. Ақалақьқәеи амҩадуқәеи рҿы ажәларқәа еилаҩынтны иҕыҕибагон. Амилаҭ зҵаара збоуп ҳәа ҳазжьоз акоммунист напхгарақәа ықәҵуан, изԥсахшаз рхаҭарнакцәа ыҟазамызт. Ицәырҵуан аҿыцқәа, амилаҭ еидызкылашаз хәыцырҭак рымазамкәан. Аԥсуа жәлар рықәԥара аҿыц фазахь ииасит. Аус ауан «Аидгылара». Уи азхомызт, аԥсуа хақәиҭра қәԥара даҭахын аиҳабыраҿ аԥсуа жәлар рхаҭарнакцәеи ажәлари еидызкылашаз ауаҩы. Иааит 1990 шыққәса азынра раԥхьатәи амз. Иарбан аамҭазаалак атәыла иаԥхьагылаша дцәырҵуеит. Уи Арзынба В. Г. ахьиакәхаз зегь реиԥш Шамил деигәыргьеит. Аҵыхәтәанза уи иусура агәра игон иара, акалагьы дизыҟан.

Ҳҳәыҵқарра ашьақәыргыларахь раԥхьатәи ашьаҿақәа – даараза иухамышҭышаз цәаҳәақәан. Апарламент ҽыц анаԥҵатәыз, ақырҭуа ауаатәыҩсатә

еибашьра ҳаҽамҧшкәа, ҳауадаѡрақәа ҳашрылҧуаз, убасҟан ҳажәлар ишрылагылаз «атәым блақәа аҭәыц рхызбаало, ахатәы бла ақды ихыжьлоу зызгәамҭо» (ад. 134) рѡызцәа.

Усҟан лабҽаба азәырѡы ирбон ҧхьаҟа иаҳҧеиҧшхоз, иаарласзаны ҳзыниашаз. Шамилгьы 1991 шықәса февраль 17-зы алкаа ҟаиҧеит: «… ааигәахара иаҽуп напы шьашәла ҳаилалара аамҭа. Арахь ауаҧсцәеи дареи ақәибахра иаҽуп. Москва кылҧшуеит. Абжьаҟәаа ирықәгәыҕны… ҳәа ҳзықәгәыҕуада!» (ад. 98). «… сыстол иқәуп ақырҭуа жәлар рфронт ашәҟәы ашәы ахьыкәкәо. Уи излаҳәо ала иҳабашьырц ргәы иҭоуп, иаабап иалырго – реиқәа азна!» (ад. 59) – алкаа бзиа ҟаиҧоит автор.

Ажәларқәа реимак-реиҽак мацара акәымкәан, автор дызлиааз ишьха қыҭеи уа иқәынхо анхацәеи еснагьтәи рыҧсҭазаарахьгьы ҳкылигалоит, избанзар иара уахь дымцар-дмаар ҟалом, арахь дахьнеилак имшынҧа ицуп. Ароман-хроника агәахьы днеицыҧхьаза, ахҭысқәа инарҭбаа-неиҧых рыхцәажәарақәа иеырзикуеит, аиҳаразак убрахь, ақыҭахь, данцо. Ус Аҧсны даева ҭыҧк аҽы дыҟоума, ма Москва днанагама, ма Европа атәылақәа рахь дыҧрыма, уа дзыниаз уҳәа, ҳара зегьы ааркьаҽны еилаҳкаауеит, избанзар уаҟа иикыз имшынҧа иахьа ҳара иҳамҧоуп. Илахьынҧа дахьнанагалак, аҧсуаа рҭагылазаашьа атәылақәа ирызҭихуан. Убас ҟаиҧон иара уажәы аҧхьа адунеи иакәшоз аҕба акапитан актәи ихаҭыҧуаѡс даныҟаз. Усҟангьы аҕбаҽ аҧсуаа рыҧсҭазаара атәы зҳәоз афото цәыргақәҧа еиҽкааны иман.

Ауаа рыҧсуара аҳаракыраҧәҟьаз хыцәнамырха ианықәҧоз, Аҧсны аҽиараз инарыгзоз аус «дуқәа» рымѡақәҧараз ирҧырхаган ҳәа иқәгылаз аҧсуа еиҳабыра, Асовет Еидгыла анеилаҳауаз, иааҧшит изыҧсаҧәҟьаз: «рыѡнуҧҟа имѡаҧысуеит ахеиқәырхаратә қәҧара» (ад.), аа заҟа еснагь изҽыҧәҟьаз Шамил а-Ҧлиа ишааирҧшыз! Автор зызбазхә имаз ҷьара-ҷьара рыжәлақәа иҳәом азын, рыхьзқәа рымацара еилкаамкәа инижьуеит. Убас иуҧылоит ахьз ҷыдақәа зиҭаз, – «аеада»» уҳәа, – урҭгьы зусҭқәоу ҳаздыруам. Зыхьз ҳәам, ма цқьа иҳәам ирызкны згәаҭақәак ҟаҧазар цәгьамызт. Даҽа ҭыҧқәак рҽы иаҳҧылоит аҧсуара, иазеиҕьыз ҟарҧоз ҷьашьаны, иаҧырхагаз рыжәлақәа нҭкааны. Аҳәынҭқаррає аус зуаз азәы ус макьана дымныҟәацызт.

Ақырҭқәа ҳәынҭқарратә усбарҭақәа еснагь аҧсуа жәлар еиҟәыршон. Зхада хәыцырҭа змамыз ауаа аиҳабыра ҭыҧқәа ранаршьон, дара рыла жәларык рнапаҽы иааганы ирыман. Хазы игылан гәыла-ҧсыла ицқьаз, зыжәлар рмилаҭ хдырра еиззыркәкәоз. Аҧыхәтәантәи аамҭаз Аҧсны иқәынхоз ақырҭуа милаҭ еиднакылоз ауаа рхыҧхьазара акырза ирацәан, қарҭаа изларыҧхьазаз ала, аҧсуаа рықәцара аамҭа ааит, урҭ еиҟәшаны ирыдыркылалозгьы инарыгәҭасит. Убри рыгха аҧсуаа реиларҧәараҽ хәарҭара ду ҟанаҧеит. Ажәларқәа еиҽагылан, шьҭа, аибашьра атәы умҳәозар, зда царҭа амамыз аибарххарахь инеихьан. Убасҟан аҳәынҭқарра аѡныҧҟа имѡаҧысуаз аиҽагыларақәа аидысларақәа рахь икылнагахьан. Убас акәын дшықәцаз Аѡныҧҟатәи Аусқәа р-Министр Ломиназе. Апарламент аҽы аҧсуеи ақырҭуеи рфракциақәа реиҽыхарақәа акульминациахь иѡеихьаноуп «Ареспублика Аҧсны ҳәа ахьз, Абираҟ, Агерб» (ад. 178) шышьақәырҕәҕәаз. Аҧсуаа риааирақәа хымҧада имѡаҧысуан Нхыҧ ҳашьцәа рыжәѡахыр ҧеаеа анҳаҧагылаз. Ииуль 22 асааҭ 11-зы ателестудиаҽ итәан Аҧсуа-

Адыга культура адунеижәларбжьаратәтәи афестиваль анапхгара; асаат 14-зы «Аҧсны иазырхынҳәуп аҳәынҭқарратә хаҿра» (ад. 177) апарламент аҿы, уи далахәуп Калмыков ду; асаат 18 –зы Аҟәа астадион уаала иҭәуп, афестиваль аусқәа мҩаҧнагоит. Абри зегьы ароман-хроника ианыҧшыз ҽнактәи ирыхҭысқәан.

Аибашьра ишалагаз аниаҳауаз, Шамил а-Ҧлиа Нхыҵ дыҟан. Убраҟа иааҿахцәоит ароман-хроника актәи ахәҭа, амшқәа рыцхәла иахьарбаз. Наҟ ицо аҩбатәи ахәҭа ауп. Уаҟа рыцхә ыҟазам. Ҽнак ала иҩызшәа иҟалеит убри ахәҭа, убасҟатәи аибашьра амца иҧсадгьыл иахьықәлаз деиланаршит, ихәыцрақәа аки-аки уамак изеиҟәгом, еишьҭагылоуп, арыцхәқәа аирбартә раха имазам уҳәартә. Уажәи-уажәи аибашьра иалагаанзатәи ахҭысқәа игәалашәоит, убарҭ усҟангьы иудырбон амца қьоуқьад ҳшаларыжьуаз.

Аҩбатәи ахәҭа иалоуп «Аргылара» захьзу хык, аиашаз, убри аҩбатәи ахәҭагьы ҩ-хәҭакны еиҩнашоит уҳәартә иҟоуп. Инеиҵых иаарԥшуп аҧсуа телехәаԥшра ахацыркыра аҿазыҟаҵара зеиԥшраз, закәытә еиҿагылараз, милаҭ политиказ имҩаԥысуаз убри аамҭаз. Закәытә ныҳәаз жәларык рзы ателехәаԥшра амҩақәгылара амш – «1978 шықәса ноиабр 6 (ад. 213). Убри амш ауаа аргәырҕьарц аибашьра иаԥгылаз азымхозшәа, ашьҭахь, ргәаҭ рзымҵәахуа, иаацәырҵуан даҿа уаа «заманақәак», аҧсуаа рмилаҭра шьыцызгоз, убарҭгьы ҿаԥҿтәын, аха уи азы закәытә қәпараз имҩаԥысуаз апартиатә органқәа ркабинетқәа рыҩнытҵа! Уи алацәажәара баша-маша иҟаз реаладырхәуазма, иаауан Қарҭынтә Хобешьвили, Қырҭтәылатәи акомпартиа Ацентр Комитет аиҿкааратә ҟәша аиҳабы; нас Шеварднзе, убри а-ЦК актәи амазаныҟәгаҩ, ЦК КПСС а-Политбиуро алахәыларазкангдидат.

Автор ҿыц еиҭа дазыхынҳәуеит «ахшыҩи ааз аре и зцым аҵара ишшәарҭа дуу» (ад. 235), уи аҷыдара иалаҟаз заҟа аус иаԥырхагаз, зынгьы урҭ ақырҭқәа русмҩаԥгатәқәа раасҭа аҧсуара амҩа ишықәдырҟьоз шымҩашьоз. Аиашаз, ҷьара иуԥылоит аус ҳацызуаз азәык-ҩыцьак, абарҭ рыхьзқәа даҿакала иҳәар еиҕьын ззуҳәашаз, аха уи ашәҟәыҩҩ дызлахәаԥшыз иазынҳажьып, избанзар даараза проблемара зуаз дахьалацәажәоз, егьырҭ азҵаарақәа акыр ихнаҩон. Аҧсны аҭоурыхи акультуреи ҕьычны, убри ала Қырҭтәыла зырбеиаз рыҳәызба ҵары знык ымкәа-ҩынтәымкәа ухәда наҵакны, аҳәынҭқарра зныз амилаҭ зҵаара азбашьа уаҿагылахьазар, зҵааралоума, ма, дара зызԥшыз зҵаарак аҭак акәымкәа, даҿакала уҭакҟаҵашьалакәызма, рымҩа анурблаҟьалак, ишыҟазаалак уақәымзкәа уаанхар, угәаҕьра ажәлар ргәаҿы инхарц уҭаххоит. Убас иҟалаз агәалашәарақәа цәыригалоит Шамил Ҧлиа (ад. 241). Арахь арҭ азҵаарақәа реанеизыргалак жәларык рхьаа цәырыргоит. «Аимпериа хәыҷы аилаҳара – аҧсабара аерыцкьара» (ад. 240) акәны изԥхьаз оз « ари ауаҩ идақәа ақырҭқәа зцәымҵыу шьоуп ирҭаныҟәо, – ҳәа ирҳәоз шаҟа иашаны иҳәоузеи, – автор ихаҭа иҧьеишьон. – Аха изазымҵаауеи, исылазҵада уи ашьа? Дара!» (ад. 100). Аҟәеи Москвеи, Аҟәеи Европеи Африкеи ртәылақәа, Аҟәеи Иапониеи ртелехәаԥшрақәа рхаҭарнакцәа ацҳақәа рыбжьаҵаны русеицура Аҧсны аиқәырхараз даараза иус дуун ҳаҕацәа рыбҕа аԥҵәараҿы. «Алахьынҵа» адаҟьақәа аатуеит ҳҧьынҧь еибашьра аиааира мҩа иананыз амшқәа рыла. Иалгоит убарҭ амшқәа раан, «аҧси абзеи еилзырго ацҳаҿ» (ад. 262). Дара ирыбжьоуп акыр жәа-шықәсақәа ирыҵаркуа автор игәалашәарақәа зниҵоз имшынҵа.

«Алахьынҵа» даҽеа ҩ-шәҟәык ҳрызпшуп, гәабзиарыла автор дахьзааит!

А Ш Ә Ҟ Ә Ы Ҩ Ҩ Ы И Л А Х Ь Ы Н Ҵ А

(иацу)

«Алахьынҵа» актәи ашәҟәы ҭыҵит 2005 шықәсазы. Даҽеа хы-шықәса рашьҭахь, 2008-зы, Шамил Ԥлиа иааҳиркит даҽеа шәҟәык, уаҟа еилоуп аҩбатәии ахпатәии ашәҟәқәа. Шәҟәык апҵамҭа ахыркәшараз аамҭа иагьмаҷзам, аха иара ашәҟәқәа рыхпагьы изланроман-хрониказ ала, иҩны деицрылгазар акәхарын 1999 шықәсазын. Амала аҭыжьра ианазирхиауаз актәи ашәҟәаҿы еидикылеит иаҳа ихадаз, зхала ишьақәгылан ззуҳәашаз рҿиамҭаны. Убра зызбахә ҳәоу ахҭысқәа, аҭоурых хаҿқәа, иара ус ауаа рхаҿсахьақәа гәылырҭәаауп аҩбатәии ахпатәии ашәҟәқәа рҿы. Аҵыхәтәантәиқәа рыҩбагьы актәи хадырҭәаауеит, еиҵырхуеит, идырҭбаауеит, аха аҩбатәи аҿы еидкылоу аҩ-шәҟәыкгьы реишьҭагылашьа злаҟоу ала, апҳьатәи ари ԥьара иапырхагахеит узҳәазом, Иара ахатәы мҩа азылхыуп азы, зхала иҟоу пҵамҭоуп, ахҭысқәа еипқаауп, еидҳәалоуп. Актәи ашәҟәаҿы иаирбаз агәаанагарақәа, алапшҳәаақәа гәылирҭәаауеит фактла. Амала ара угәы еихьызшьыша - аҭыцымҭақәа рыҩбагь ирзеипшу фактқәак, дара маҷзаргьы, ссамыссақәазаргьы, дзырцәымцеит, иаҳҳәап, Аҟәа ахы ианақәиҭыртәуаз Екатеринеи иареи авокзал азааигәара реиқәшәара (ад. 172), аиашаз уи ахҭыс емоциала еипшзам; убас, аибашьра иалагаанза, ажурналист Гәарамиа ижәлар данырҿагылоз, изҿыз иааҟәымцыр, «апсуаа ҳазегьы ҳааидыхәхәаланы, ҳҩаганы, Егры ацҳа ҳныргани ианҳаҳәҿасуа» (ад. 175) жәбап ҳәа данрылабжьоз.

Иарбан мҩоу автор принципла дзынгылоу арҿиамҭа апҵамҭаз? Иҳаҳауеит ԥьоук ирзырхәақәо даҽеа ԥьоук ахьеидтәалоу: уи дзакәытә шәҟәыҩҩои, дахьыҟаз иибаз ауп иимоыз, иабаҟоу ахытхәаа? Абри ааугәаланаршәоит «Алахьынҵа» аҩбатәи ашәҟәы ахьаахуртуа. Иааигоит Сент Екзиупери ииҳәаз:

Иудырырцаз – иубароуп,
Иубарцаз – уалахәзароуп,
Уи иԥьамыгәацәгьоу школуп,
Сара сзакәи, уи (ахҭыс) сара
Хаҭала салахәымзар.

Ахытхәыцра уамак аҭахымзаап. Апсҭазаара удыруазароуп, иудырырц а илашымҭа уалагылазароуп, аа – еицырдыруаз Екзиупери деицырдыруа дызлаҟалаз. Шамил дахьубалак иҳәалон, «апҵамҭа ҵабыргызарц уҭахызар, уца убра!» ҳәа. Абасҟатәи зҳәахьоу иҿыцны иҳазцәыригарызеишь ҳәа, иаахуртызар –

ҽыц аибашьра хлымзаах ҳанҭагылоит, изоыз ииҳәо иманы, зҽлымҳара аҵаҵаны ахҭысқәа, ахаҽсахьақәа ҳабла иаахгылахуеит, аибашьра аҧхьатәи амшқәа инадыркны. Амшынҵа зыҟны дадтәалаз игәалаҡазаара иахьабалак ианирҧшуан азы, иацы ианиҵази иахьа иаирбои рҵакы хәыки-шьхаки рыбжьагылалоит акыр ҷьара. Иацы гарҭа змамз лахьеиқәҵара нҵамҭазар, аиҳаразак ахпатәи ашәҟәаҽы, иахьатәи – гәырҵьароуп.

Зегь раҧхьаза, уаҧхьаны уанаалгалак, ухаҽы иааизуҳәҳәо ахшыозцарақәа рызкыуп ажәларқәа реизыҡазаашьа. Нхыҵааи аахыҵааи риашьаратә гәыблра ргәылыжжуеит, аиҳаразак нхыҵаа убра аҧыжәара ргоит. Аҭоурых ҧынгылақәа зда царҭа рымамкәан ишеиҡәнагахьазгьы, нхыҵаа рсоныҵҡа рцәанырра ҭаҵәахын. Аибашьра раҧхьатәи амшқәа инадыркны, агәымшәацәа, рымсоақәа шкызгьы, ашьха хыҵырҭақәа мсоахәасҭас ишьҭыхны, иззаакылҡьаз ргәы дырҕәҕәон. Урҭқәа азмырхакәа, аибашьра иалагаанза, насгьы, Нхыц Кавказ ықәгылон «апартиақәеи, ауааажәларратә хеидкылақәеи, Ачеркҽесцәа рдунеитә ассоциациа раҧхьа инагыланы» (ад. 1993). Уа имсоаҧгаз амитингқәа ажәларқәа еиладырцәан, политикала, економикала ацхыраара ҕәҕәа Аҧсны иарҭеит. Владислав Арзынба баша имҳәеит ашьаарцәыратә еибашьраҽы еиҳаразак ҳзықәгәыҕуа адыҕьа-аҧсуа хеидкыла шакәыз. Уи ихадаз цәаҳәан ароман-хроникаҽ.

Иаҳа имаҷыз ажәларқәа реизыҡазаашьаҽ ароль ду ннакылон уҳәар – иҧсардан, зегьы знацәы иахазыргьежьуаз амилаҭ ду рҳәыҵқарра иазбон ацхыраара зегь раҵкыс изыҭатәыз, еибашьрала еиҽагылаз рымчқәа наҡ-ааҡ еиҡарахартә, нас иара иахьахәаша амсоақәҵара алыршахартә. Ақырҵқәеи аҧсуааи рнибарцәара дара реизыҡазаашьа ҧылҳаҭ аҽы иаангыломызт, аҳәыҵқар-империақәа рызҽлымҳарақәа еиҽагылан. Урҭ анахь, ма арахь ирырҭоз аибашьыга мыруга, уааҧсырала рыцхыраара уҳәа, аибашьра алшареи ақәибахреи рылҵшәа иаируан. «Урыстәылатәи «адемократцәеи» америкатәи анапхгареи ишеибагәзуаз рыҧсыҧқәа еивахан, аибахәаера иаҽуп» (ад. 210). Аҵыхәтәан, иахьцалак, урҭ рыцхыраарақәа аус шыруазгьы, аус злаз иаҳа зхықәкы ҕәҕәаз, хацәнамырхаҵәҡьа убри азы абџьар зкыз дарбаныз асоымҭа ианымпшыр ауамызт, аҧсҭазаара аҵабырг автор дықәныҡәон.

Аиҳаразак хшыозышьҭра зыҭоу ақырҭуа-аҧсуа еизыҡазаашьа акәхеит, избанзар аиҽыхареи аиҽагылареи ашьаарцәыра еибашьра ду рыбжьалартә икылсыз абарҭ асо-жәларык ракәын. Убри иахҭынҡьаз хҭысқәан аибашьра ашьҭахь аҧсҭазаара гәаҡ ҳҭазыргылазгьы. Аус злаҵәҡьаз автор аибашьра иеилнаркаауеит «аҧсуа-қырҭуа еизыҡазаашьақәа иааины ахықә ишаақәгылаз» (ад.25). Убри азакәын, иагьа ҧсҭбара алазара ҳцәыуадасохаргьы, иара аиааира ҳамгар ҧсыхәа шҳамамыз зхеиликааузаз, уи шаагоз инагзаны агәра зигозгьы, хаҵала иааилшоз убри аус изадиҵоз, аҧсуа телерадиокомпаниа ахагылара ихы иархәаны, дзусҭазаалак ақәпарахь дызиҧхьоз, ажәлар аинформациа ҵабырг рызнеирц, иусзуоцәа рыбла иабарц афронт изалеиҵоз, ихаҵагьы убрахь дызхамсоақәгылоз. Аҭоурых иарҽиаз абарҭ аизыҡазаашьақәа шьҭа аҵыхәтәантәи рҭыҧ иқәҵатәын, уи залшахомызт ганкахьалатәи қәпарала, аҵеи хацәнамырха реибашьышьала, ма аполитикцәа, изыдтәалоу аишәа иагьа игьежьызаргьы, реидынҵәарала. Зегьы узеиҡәымҭхазо еицызарц рыхәҭан, ҭачкәымкны зееизызгаз амч алшара иаҳа идуун.

Ажәларқәа рхаҽсахьақәеи аҭоурых хаҽқәеи узеиҟәымго еидҳәалазар ҳәа уазхәыцуеит. Кәтыҿырҳасрак иалагзаны, егьырҭ ҳхаҳаршҭып. Аҳәынҭқаррақәа ирхагылақәатцәкьоу рыжәлар рхы-ргәы иҭоу иадҳәалоуп, еиҟәаҳамгап. Апҵамҭаҿ Урыстәыла апрезидент Ельцин инаиркны, Аҳәынҭқарратә Дума ахаҭарнакцәа, зегь раҧхьа Аҧсны аҿыза Затулин, Америка апрезидент, уи ихаҭарнакцәа, Ҟабарда-Балкариа апрезидент Коков, ООН амазаныҟәгаҿ Хада ихаҭарнак гәрага Едуард Бруни, ауаҿ изинхьчаҿ Андреи Сахаров, Қырҭтәыла Аҳәынҭқарратә Совет ахантәаҿы Шеварднадзе уҳәа, азәырҿы уҧылоит. Аҭоурых хаҽқәа, уаҿытәыҿса иҵоурам рҷыдарақәа рхьынҳаланы, ицәырҟьа-цәырасуа ицәырҵуеит, абзиара мҿаҧырго ҷьашьа, ишыблаҟьо рзымдырзакәа. Автор иҭаарых мҿа дануп иҿыриашаны, дызҽеу шҵабыргыу даара бзиа еилкаа, анахь-арахь ицәырҵуа ахаҽқәа иҧырхагазамшәа ибла иаирбазом, арахь ҷьара рсахьа ҟаиматла иааркьаҽзоу хшыҿзцарыла иаарҧшуп.

Рых-шәҟәык ааидукылар, аҧсуа жәлар рхаҽы гәылгоуп акырза ишьахәны. Урҭ раҧхьагылара аибашьра аҧхьатәи аамҭаз, аибашьра аангьы изылшаз Арзынба В. Г., автор Аду (ад. 81) ҳәа дзышьҭоу, уажәрааназа жәларык рхагылара зылшоз иҧшаара иашьҭази, уи рылшарц игәаҟуази еидикылеит, Аҧсадгьыл ахақәиҭра иҳәынҭқарратә усны иҟаларц. Атәыла Ахада изыхҟьазаалак зны зпозициа аанзыжьыз рырхынҳәра хаҭала напхгара азиуан, Гәдоуҭа ақалақь далаланы. Убранза ҳуСқәа анҽеимз аамҭа ҳҭагылалон, хаҭала иара ианынаигзоз, ивагылара зибамҭоз уи анрылдмыршалак. Ус акәзаргьы, дарбанзаалак азә иеиҧш, гха змам дыҟазам. «Аҳәынҭқарра Ахада «агәыр зларҵахьоу зегьы икәыршаны иртәаны имоуп!.. Изакәқәоу изымдыруоу, идырны ҳаилгакәааназа ҳәа акәу?» (ад.135). «Иара усҟан (аибашьраан) ибнеиҵақәаз иахьоуп ианкылс, – нап ҭацәы имааит, – ҳәа дрылацәажәоит» (ад. 281). Автор ицәаҿоуп дзуСтазаалак имшаҭара, уи игәамҧхо ҟаиҵаны иибаз ихәҭоуп ҳәа иипҳьазо ихиҳәаауеит. Урҭ гхақәак аҧхьагылаҿ ихаҽы дырхәашьуам, ахьтәы ҳамҭа ҿ-ганк шамоу ҳҳаиршҭуам акәымзар. Аду ижәлар игәра ргеит атәыла ахақәиҭтәра аламҭалаз, иаргьы дара рыгәра игеит. Ари ҿныҵҟатә мчы духеит, издыруада уи ихадаҵәҟьаз акәзар, аҕа иҿагылараан.

Ажәлар ануҳәа, уахь иаҵанакуеит амилаҭ шынеибакәу, абзиа, ма ацәгьа ҳәа еилыхк ҟамҵазакәа, ауаа ирыхәаша инадыркны, аҕьыч-қәыч рҽынза, аинтеллигенциеи анхацәеи ҳәа еиҟәымшакәа. Уамашәа иубаша, убарҭ рызынтәык ртәала аҧсадгьыл бзиа ирбоит, рхаҭарнакцәа аибашьра амцаҧшь иалагылоуп. «Сара сыжәлари сыпсадгьыли рзын сыҟоуп, сыҟазаауеит, уи еиҳау даҿа хыхьчагак ҟамлац, иагьзыҟалом» (ад. 18). Абас ихәыцуа автор имала иакәым, ахақәиҭра нагзахарц зхы иамеигзоз зегьы ари ргәжәажәарҭа лҵшәоуп. УСҟан даҿа ҷьоукых рхы злаҧхьаркра рыздыруам. Урҭ убонаҵы, зегьы еилакны узрыхцәажәом. Аибашьра акәын имишәагаха, инырцәагаха аҧсуаа ирзыҟалаз. Дара, иааҟәымҵзакәа аибашьра иахьалагылаз, аиааира хьаҵрада ишақәгәыҕуаз акыр жәантәқәа рыла хыпхьазарала еиҳаз ажәлар шаҵадырхоз дырбаны, ирыланхоз егьырҭ ажәларқәа рыхьдырҧшит. Иубози атәыла абжеиҳарак зымпыҵазкыз аҕа ир ахьымнеиц амҿа уанангыла нахыс? «Ауаа еиҧхьытта амҿақәа ирнуп, ана-ара аҳәсақәа рыҳәҳәабжь, ахацәа ргәынқьбжьы» (ад.25). Гагра ажәылараан иҭахаз автор иашьа иҧа дима аҿныҟа, Гарҧҟа, данцоз, «03 ацхыраара ласқәа» ргоит егьырҭ иҭахаз, ахәцәа. «Дылҳаваргеит ҳоператор Анзор Кәарҷелиагьы» (ад. 24). Ақытақәа рҽы иҭахаз шааргоз, ауаа «рылаҕырзқәа

ҭабеит» (ад. 26). Уахык ателедыррақтара ахьеиҿкааз «Лыхны ԥшьоык ааргеит» (ад. 26), абас мацара ажәлар ирыцәҭахаз чҳауа мацара, ҳафронт Ԥсоу илеит 1992 шықәса сентиабр фбазы. Ԥхьаҟа макьана даҽеа шықәсык ҳазԥшын. Аибашьра унхарҭа-ԥсадгьылаҿ ианымоаԥысуа даҽеа цәанырра-ҟазшьак амоуп. Аԥшәма иахьеи уахеи дыԥшуп, уажәы-уашьҭан ихшара ишәаԥь изааргарыма ҳәа. Ма игәылацәа рашҭа «арҵәаа-арҵәаа» (ад. 16) ааҭыоуеит, уара утәқәа ирзыԥшу цкьа еилкаа умазамкәа, уи иаҳагьы ухәажьы еикәанаргылоит. Шамил иашьа иҵкәын дҭахазижьҭеи оынхажәамш азгәаҭара иҽалаирхәырц дахьоеиз, ашәҟәыоо В. Амаршьан иԥа Беслан дааргеит ианшьцәа рҿы анышә дамардарц, аоада дырго иабаҟаз. Уаантәы «Манча – ҳашьа иԥсра иаҵагылаз аԥьабацәа» (ад. 33) днарылагылеит. Даҽеа ԥьара «дыкәуп Адамыр Амаршьан иабшьҭра аҵыхәтәа еидызкылоз Адик» (ад. 171).

«Аибашьра иаҳзымдыруаз ахаҿкәа» (ад. 13) цәырнагеит. «Аԥшқа аамҭа дархаҵан, иабԥьар кны, иԥсадгьыл дахьазгылаз» (ад. 489) Лиова Миқаа, аибашьраҿ Леон ҳәа иаадыруаз иакәын. Аибашьраҿ ихадаз аҭыԥқәа аанызкылоз акомандаҟаҵаоцәеи акомандирцәеи уԥылоит ашәҟәаҿы. Сергеи Дбар ԥьара заҵәык дигәалашәоит. Гәымсҭатәи афронт аҿы дкомандаҟаҵаоуп. Арахь «Ԥсоу аҳәааҿы имоаԥысуа ацәгьоурақәа» (ад. 50) зырҿиаз рызынтәык цәыԥиҳәеит, уи знапы ианыз уаоо дыҟамызшәа, зхы иакәиҭыз аԥсуа дгьыл егьи, Амрагылара, аҵкараҿ аибашьра еидызкылоз ауаоо ида Амраҭашәараҿ аҳәынҵқарра ус дахаҵгылеит. Даҽеа еибашьоы афицарк, Аԥсны аԥшыхәра иахагылаз Едик Ажьиба игәалашәара иазкыу адаҟьақәа ҷыдала иалкаауп. Аполковник дызгәалашәоз иоыза иқәгылареи, ихаҭа имшынҵа нҵамҭақәеи игәылдыршәоит аԥшыхәоо хада иҿаԥхьа аҳасабтәқәа шеиликаауаз, атәыла иазышьҭаз апроблемақәа рызбашьа амоақәа шаликаауаз. Игәылиршәон аибашьра аҭагылазаашьа, ҷыдала иара иусураҿ аԥшыхәра иаанартуаз ҳаҵа иҟазшьа ҷыдарақәа, ҳаоныҵҟа зхы ҽеимкәан имоаԥызгоз ҽзыхдырҟьоз, иара ихаҭа урҭ рзы алкаакәа азгәеиҭон.

Дцо-дарауа ҳажәлар аиааира шырго автор иазгәеиҭоит, азәыроы иаҳзымоаԥырго агәкажьгатә ус ҵымхәаррақәа данрылацәажәоҵәкьа, ихаԥгылоу уи амш хазына ихашҭуам. «… иахьатәи амш ҳҭоурых адаҟьа ҿыц аанартит, ажәылара амш! Иаарласны аиааира амшгьы аабарц ҳаҟоуп!» (ад. 23). Аибашьра алагамҭаз аиааира агара агәра ахьиго акраҵанакуеит. Азәы ааԥхьара ҟаиҵеит ҳәа акәмызт, уи шҳаԥгылаз ргәаҵа иҭаршәымзар, аԥсадгьыл аҵеи аибашьра ҏеазыркуамызт. Зегьы еидҳәалоуп, ҳара уи аҳаракырахь ҳахшыо шзымоазац ала. «Сара сыбракьаҭуп, аԥсадгьыл сымоуп, издыруеит аиааира шаго» (ад. 36) иҳәарц илшон уи аиааираз аԥхзаша казҭәоз дзусҭазаалак. Аобатәи ашәҟәы «Аԥьыԥь» ахьзитәызар, «Аиааира гоуп!..» (ад. 177) ҳәа ахԥатәи ашәҟәы алагамҭа ахы хыртуп. «Ари аоыза аԥсеивгара ҽенактәи аланхара анасыԥқәа ирынасыԥуп – Ахақәиҭра, ҭынч анхара» (ад. 177), закәытә цәанырра ҵаула ҵабыргыузеи ашәҟыоо дызлацәажәо! Зхаҭа иагәыламԥшыцыз ас ахшыоҵак афоризм ԥьашьахәыла изгәылыршәарымызт.

Ажәлар иҵоуроу хаҿы мацараны, асахьақәа, ацәырҵракәа, ахҭысқәа еидкылам. Ус ауп аоымҭақәа иахьа аиҳаразак шаԥҵоу. Ҳаҷкәынцәа рфырхаҵара, ргәеилгара, рбеиарақәа зегьы неидкыланы раарԥшра иаанаго, уи инахыҳәҳәаны, иҽеим ҷыдарак ҳалыршәзамкәа ҳаазоушәа акьыԥхь ҳахьаанарԥшуа иашам. Ауаа ирылагылоуп иҵоурам ахәҭак, «еиҿагылоуп аԥсреи абзареи» (ад. 121).

«Аԥсадгьыл зегь бзиа ирбоит, ԥьоукы рхы ақәырҵоит, иалаҭхаԥьуеит ԥьоукы…» (ад. 10), ашәҟәы шынеибакәу абри ала еибаркыуп, нас зхы ақәызҵо реиԥшҵәҟьа, иалаҭхаԥьуа рхаҷеы ҭыхыуп. «Амшгацәа, аморадиорцәа аҷыв-сывҳәа, азмахқәа ҭырҟьаны ирҷаҭәо амҩақәа ирнуп» (ад. !44) дара, аибашьра ашьҭахь акәзар, «ахақәиҭра захҭаз, абԥьар зыҭаны абна илахҵаз ҳнаркоманцәа, арҳәцәа, аҕьыч-қәычцәа» (ад. 207) ԥырхагада иаарҭахыз ҳаларыгзон. Убранза урҭ рыцәгьаҟаҵара неиуан, аԥҳәысзаҵә «лыҩны иныҩналан, абысҭа инаркны, ԥьымшьи, ԥыши, акагьы ааныр мыжьит» (ад. 207). Уҩны, угәарԥ, укәтқәа ахьҵо, зегьы ҭцааны ирымазар, «нас унха» (ад. 235).

Ажәларқәа еиҷагыланы ианеибаҟәаҟәоз аламҭалаз, «аиааира ҳара иаагоит!» ада зҷымшәоз, згәынамзара змилаҭ рахь гәкаҳарыла иаазмырԥшуаз ауаҩ (автор) аибашьра ашьҭахь дызлагылаз рыгәра имго дназеит, «ари аҩыза иҵыхәԥҵәарадоу азакәандара сымбац, исмаҳац, доус ихы иааҭашәо ахьыҟаиҵо, хеиҭаҳәара змам атәыла» (ад. 299) ҳаԥнуп. «Жәацы ауха ҳҟыҭа аҕьычцәа ирцәаҳахьчон» (ад. 299) ҳәа, шьҭа ибыргыу ауаа рееизганы, имтәа-имыцәа уахыла амҩақәа кны итәан, «иҟьалахаз ҳауаа» (ад. 330) рзаанкылозар ҳәа. Аԥсахҩцәа ҳәа иипҳьазода – «апаникиорцәа, апровокаторцәа, амцпатриотцәа» (ад. 8) аибашьра аамҭаз, аҕьыч-қәычцәа, амцхәҳәацәа, иааҟаҵоу ацәахыхцәа уҳәа аибашьра ашьҭахь. Анҭгьы арҭгьы иуаа ҕалатцәоуп, «ашәышықәса аҩажәатәи, зыбзиара аҵкыс зыцәгьа еиҳау» (ад. 417) иарҷиаз аҵабгацәа. Аимпериа аԥсы анҭаз, адиктат ыҟазаргьы, алеишәа мҩак шьҭнаххьан, аарла акәзаргьы, рхы зланыҟәыргашаз усурҭақәак рыман. Ироуз ахақәиҭра ахьыргарыз рыздыруамызт, аус музакәа ухы зламҩаԥугои, уҭаацәа злоубои? Ма аҕьыч-қәычра уеазукроуп. «Ажәлар зыргәамҵуа рацәахеит, итәоуп инрымпыҵышша ицаз атәыла ду гәхьааго, ирзааиз уи иахьзугьы макьана ирзымдыруа, иныкәҵаны иҵәыуа» (ад.269).

Аҵыхәтәантәи «Алахьынҵа» аҭыжьымҭаҷ хшыҩзышьҭра ҕәҕәа азууп аинтеллигенциа рхаҷсахьа. Азәырҩы афронт аҷы иҟан, урҭ ракәым зызбахә уажәы ицәыргоу. «Сара сааиижьҭеи ҩ-фронтк сырҷагылоуп – акыртқәеи ҳара ҳцәыха-цәыфацәеи» (ад. 18). Акыртуа провокациақәа ирҷагыланы нхыҵаа анаҳзыкәгылоз, «иабаҟоу аҭыԥқәеи ачынқәеи ирышьҭоу «ҳпатриотцәа?» (ад.143), уамашәа ибон Шамил. Аиҳабыраҷ акәзар, «ишьым амшә ацәа еимаркуеит» (ад. 64), алаф-цабырг рыцигалоит. «Аԥсреи абзареи, аҟазаареи аҟамзаареи ҳанарҭагылоу, аҕа еицәаха, ҳрылатәоуп амафиеи арҳәцәеи» (ад. 99). Акьаад «саԥхьазар, иаҳәои изҩуеи – аа-ҳи-ҳи ҳәа ухы уасуа иуҵәуап, – иҳәоит ԥьара, алкаагьы ацитҵоит, – аха сара иахьа ҵәыуатәыс еиҭазсоурыз, урҭ сҵәыуеижьҭеи акрааҵуазар?» (ад. 156). Иара акыртқәа рымацара ракәымзаарын дзаҕаз, дҭәыцны аԥсуаа зыбла дхыз маҷзамызт.

Ҳара ҳзын нхыҵааи аахыҵааи русушьақәа узеидкыломызт. Аԥсны еиқәзырхашаз иара аҵеицәа шракәыз ззеилымкаауаз, Гәдоуҭа «администрациа иаҵагыланы, - Изааимгои (Арзынба) ԥырала аибашьцәа? Ҳахәыҷқәа анынирҵәалак иазаауазеи аԥсадгьыл, - ҳәа еибарҳәҳәоз» (ад. 9) ракәын. Аҕа импыҵаимкыцыз араион заҵә анагзком ахыбра иаҵагылаз «ҳаинтеллигенциа» (ахыц иҭазкыз автор иоуп, ад. 79) акырынтә игәалашәоит. «Лакәк иузҭагзом» урҭ злацәажәоз. Аибашьра аламҭалаз ҳазлагылаз аҭагылазаашьа уаҳа цқьа ишырзеилымкааз, цхыраарак ҟарҵартә рыҽшақәдмыршәаз ԥьаушьарын. «Аԥсуаа ас ду шырхамшҭуа аиԥшҵәҟьа», Гәдоуҭа афатә роурц ианаа, «ҳаиҳабы

иахьизидымкылаз убысҟак ргәы днархьит, уи убысҟак ргәалашәараҽы иаанхеит» (ад. 119, «ҳара аныха иакыз ҳаҕа иакәу ԥьаҳшьоит, егьи ҳара ҳҳатақәа ҳакәзаап!» (ад. 146) ҳәа, иҽыцыз «амилатҭ чымазаракәа» (ад. 322) жәпакы цәыҵиҳәоит. Азәырҩы «ҳзеилгакәар, – автор иихәаз еиҭаҳҳәап, даеакала еиҕьны иузеиҭаҳәом, - арахь имаашеи еиқәыфырхаҵаха, аҭыԥқәеи, аҳамҭакәеи ирымҵасуа, апартиакәа аԥҵо, апозициакәа ҟаҵо, аҕацәа збаҟа ҟәыбаса еиларыжьыз, Гәлиа ипремиа еимакуа… Ассирқәа ҳбарц ҳаҟоуп, макьана ҳабаҟоу!» (ад. 146).

Зегь раҵкыс уа-ҭахыла изааигәаз ракәзаргьы, имҩаҿ ишигәампҳаз аԥцаҩы иҵәахуам, рыхьзқәа иҳәоит, иааркьаҿны рсахьа нарыциҵоит. «Ахәаршҩы Едик» иус « ичхәра иҿанаҵеит» (ад. 165). Ҷыҷка Москва аусқәа «мҩаԥызго» иакәхыуп. «Апартиакәа «раԥцаҩы», «рԥыргаҩы» (ад. 34) ҳәа изышьҭоу азә дыҟазаап. «30-тәи ашықәсқәа раахыс зҭыжьра иаҟәыцхьоу сигарк еиҩцәаны, азбжак мундштук иахаркьакьаны» (ад. 35) изҿыцакыз ауаҩгьы ирлас дибалозаап. Азәырҩза аадыруеит, аха, аамҭа цар, урҭ зусҭқәоу узымдыруа инхашт, ԥьоук рыжәла ахьҳәам азы, даеа ԥьоукы иааныркылоз аҳәынҭқарратә ҭыԥ ахьарбам азын.

Егьи аган ала иҭыхыуп ақырҵуа жәлар рхаҿсахьа. Аԥсуаа рыцәгьа рыбзиа ааидкыланы иаарԥшызар, ақырҭқәа иҵоурам ҷыдара мацарала еибаркыуп, иналаршәа-ҩаларшәашәа бзиарак рызҳәазар умҳәозар. Урҭ раԥхьа дгылоуп «Анцәа ицәымҭыу ауаҩ, ахәыҷқәа рҳақ иацәцо» (ад. 65), адемократ ԥхьагылаҩ Шевардназе. Уи иҵоурам епитетс иҟоу зегь инаалагәышьоит. 1992 шықәса аибашьра алагамҭаз ООН Ассамблеиа Асессиа азыҟаиҵон, адунеигьы агәра диргон Аԥсны инхо ажәлар ду рыхьчара шаҭахыз, изцәырхьчашаз ажәлар маҷ ракәзаарын, амаҷқәа адуқәа ықәыргарц азин роухзаап, Ашьхаруа жәларқәа р-Конфедерациа акәзар – ицқьаны итеррористтәыз, узыцәшәашаз еиҿкааразаарын. Урыстәыла акәзар – ҩ-тәылакны еиҩишеит (ад 21). Иҟазаарын РФ а-Парламент, уаҟа еиҳаразак аԥсуаа ирыдгылан. Иҟахын и – «Демократиатәу Урыстәыла», уахь далан апрезидент. «Еиҩшала, амчгьы кыз!» – рымҳәеи аурысқәа. Ихадаз ари аполитикатә мыруга дашьцылан Қырҵтәыла Ахада. «Шәазхәыц, – Шамил ҳахшыҩ ирҵаруеит,-атеррорист-жандарм иажәақәа рҵакы, ацәгьоуцәа рхада ицәгьоуцәа ахьхьеирԥшуа» (ад.22). Гагра аԥсуаа аиааира анырга, урҭ рҵакы лаирҟәырц, ихаҭа иаҳаҭыр шьҭихырц, иихәо ҳазыҙрҩп: «Аԥсны инхо амилатқәа зегьы иреиҳау аурысқәа ҳара иҳабашьуеит» (ад. 26). «Ааи, заҟа дгьангьашузеи ԥьым, ԥьым!» (ад. 26) - зегь рыла ашла дҭызҵаахьоу ажурналист Шамил ҿыц дызлаԥьеишьашала дыкәымгылои. Уажәрааназа дзыкәгәыҕуаз аурысқәа ракәзазшәа дышцәажәоз, аԥсуаа иааирак рчаԥацԥхьаза, ацәхаԥшь хышла, аԥшьа Георги ҳәа ақьырсиан хьзы ҳаракы занашьахаз, амц ҵабыргитәуан ООН аделегациа анидикылоз: «Контакты с Россией не дают ничего утешительного, что участие в этом конфликте России производит явно отрицательное влияние на процессы» (ад. 33). «Что касается общественного мнения, то оно в демократических странах мира в основном на стороне Грузии. Там действует моя установка об экстремизме – сепаратизме» (ад. 36), – шәихәаԥш адунеи ижьазарц дшаҿыз! Дабакылси? Қарҵ апарламент аҿы Иоселиани «ҳара Қырҵтәыла ду аҵара ҳаналагоз, ахьз-аԥша змоу, аҟәыш политик, адипломат, адемократ, – шәҳәан, аа. Дышәзаагеит, абан дахьтәоу, – инапы наиқәикит зхы зыхәдаҧьал иазнымкыло, знапқәа рыҵаргәаны, ахаҿы итәаз Е. Шевардназе. – Уи дҳазхом, бандитк дивагылазароуп шәҳәан, диваҳаргылеит, абан дахьиватәоу, – зхы зыкәае итәаз Қеҭовани инапы наиқәикит. – Арҭ азхом,

«арбаҭьк» дрываргылатәуп шәхҳаан, аа, дахьрыватәоу, – инапы наиқәикит акәты баазеиԥш зцыхәа заҳәҽаршәны итәаз Ҟарҟарашьвили. – Уажәшьҭа шәысҭ абри! – иҳәаан, имаҟҽаҳәара илаҵакны инапқәа нарыкәиҵеит иԥхашьарақәа» (ад. 28). Уи иҩызцәеи иареи ақырҭуа ҟазшьа ҷыдарақәа рылыжжуа мацара рхаҽсахьа арбоуп: амилаҭ егоизмра, ҽехарззалара, амилаҭ маҷқәа рыдгьылқәа рымпыҵахалара, атәым культура аҕьычра, аҭоурых аҵабырг ацәзара, ажәларқәа рқырҭуатәра, ианаму рхырҵәара, рхыԥәкы анагзараз рус мцыла аибаркра, афырхацәа ирфырхацәоушәа ахырехәара, иреиҕьу адгьыл уаҩ дыԥәгылазамшәа ҽеырзажәра.

Иаразазар Амвроси-иԥа Едуард диеицәаханы даақәгыларц дыҟан, аԥсуаа шьҭрала дахьреиуаз ыҟан ҳәа, Аԥсны зеахазарԥарц згәы иҭаз Надареишьвили Ҭамаз нҵәажә. Уахь дымнеицкәагьы, иаҳзааигаз маҷызма. Уи Гагра аус аниуаз нахыс дышшовинист-фашистыз изыҵәахуамызт, дахьнеилак илыжжуан. Аԥсуаа рхырҵәара убранза агәра игон, ихымҩаԥгашьа дзацклаԥшуамызт, ижәлар иаадирҟаҵалак аиашара дазгылан. Уамашәа ибатәзамызт аҳәынҭқарра асистемаҿ имаҵурала еизҳара амилаҭ еибарԥсра иалҵшәахарц дахьашьҭаз. Гагра анҭаҳарцәы, аԥсуаа убри ахьрылшаз иҧьашьара убранза ихнаржжит, «ашоура шкәакәа исын, аҟьамсар дылабҕьаҭуеит» (ад. 101). Уи диеиҕьымкәан, зажәа араҙашьа иақәымшәакәан, зхамхаԥагьара зылшара ҳаранакуаз, аха ашәарҭа дынҭагылацыԥхьаза аҩраз ачемпионцәа ираԥызгоз, «ҳар Ԥсоу иҭадырчхәрыз акомандаҟаҵаҩ Ҟарҟарашьвили» (ад. 97) ҳәа даҽеа уамак ақырҭқәа дрылиаахьан, аамҭа инаразар, ирҿиашаз заа уаҩы ихы иҭазомызт.

«Арҭ рыфҩы гоижьҭеи акрааҵуазаарын!» (ад. 27). Абрахь дкылсит ашәҟәыҩҩ, – рыжәлар Аԥсны иахадырԥарц 1873 шықәсазы аԥсуаа дырҩыза дуны зыгәра ҳдыргоз Г. Ҭереҭели иҳәамҭақәа, нас 1882 шықәсазы И. Ҷичиназе Кавказ рымпыҵаркырц иаԥхьанагалацәа дышрыԥхьоз еилкаахеижьҭеи. Урҭ азәазәала ирҳәоз азхозма, Урыстәыла ацар иахыхра рхы иархәаны, Қырҭтәыла зцәа рцәахашаз адемократиатә республика анышьақәдыргыла нахыс, Аԥсни Алада Уаԥстәылеи рымпыҵазарц ар рыларҵеит. Асовет мчи, Сталини, Бериеи СССР аҿы амч ирымази рхы иархәаны, ҳаԥсадгьыл аҿы ҳандырҵәарц агьшрыгзамыз, аполитикатә ԥхаррақәа ҳаиқәырханы ҳшааргоз, Асовет Еидгыла аилаҳамҭаз, ҿыц даҽеазнык еиԥшымкәа Аԥсны шынеибакәыз амцабз ықәырҵеит. Убра ҿыц акәымкәан, уажәраанзатәи рхыԥәкы анагзараз, рымч еибырҵеит рыжәлари ирхагылази. Иалырхи?! Ҳаҭоу иԥсҭазаара далҵит, урҭ, аҭацәа, хцәажәарас ироуз баны: «алаҳәаҟәа рхаҟыруа, амҵкәа рхыппы, ақалақь иалажьуп, рыфҩы рыԥсы анҭазгьы уаҩ даргыломызт, уажәык имықәшәатәеха… иабаажуеи инеиҭаргақәаша?!» (ад. 25). Иржыргьы рыфҩы ықәыззаауамтәа. Урҭқәа азхозма, узхара умоукәа, иахьаҭахзамыз ашьамҩа уангылар. Ҳәсеи хацәеи, хәычи бырги, жәларык еиханы Егры ацҳа ианықәла, зԥсы иацәшәаны ихьаҵуаз рыр анрылала, «иарбан қәибахраз, ишьаарҵәыроу аԥсы еиқәырхаразы имҩаԥысуа ари аҭоурыхтә цҳа аҟны» (ад. 174). «Ақырҭқәа руардын хышәҭит, ҳуардынқәа еивҵаханы ишыҟаз» (ад. 141).

Ахԥатәи ашәҟәы шынеибакәу аибашьра ашьҭахь ашәҟәыҩҩ Алаҳазыхь анхара нап ахьаиркыз иазкыуп. Зшәаымҭа шықәсқәа зегьы аҳәынҭқарра маҵура иақәзырзыз, зуаҭахқәа рыда акгьы ззалымгаз, аибашьра амшала аҳҭны қалақь иацәыхҟьаны, нхара ихы-игәы иахьҭазамыз аҭыԥахь данықәнагала, ақыҭа нхамҩа иалаазаз ауаҩы адгьыл аус адулараз джьышуан. Инапала ҽеаҩра беиа

шааирыхуаз асахьақәа ссиршәа иҭихуеит, уажәраанза абри анасыҷ лаша иеаҟәганы дабаҟаз уҳәартә. Иарбан уҭраҭыху иааирыхуаз ҳәа зызбахә имҳәаз! Рызынтәык рхатәы ҷыдарақәа, рыҷшзашьа, раазашьа уҳәа, даараза иркьаҽзаны, рсахьа гәылыршәоуп. Ашәыр акәзар – абасҟатәи ииуаны ҳамбазакәа ҳара ҳабаҟаз уҳәап. «Абарҭ зегьы злыҵуа адгьыл кажьны, иабыкәу сахьцо» (ад. 178) иҳәоит; «акрысҽоуҵар акруҽасҵалап» (ад. 179) зҳәашаз рахә бзиакгьы аақәиргылеит. Акәты агәы аналаҟоу, ажә ангәырҕьо изхагәырҕьо, ала, «даара ах пату ақәҵаны» (ад. 328), ак аҳәарц анаҭахыу, - зегьы дрызкылҷшуеит. Ицгәы Хәымсеи ила Бими, рбызшәа иҵоу, иара ибызшәа дирҵоу здыруада, аха еицәажәома уҳәо инеихьеит. «Азси ацгәи ахш еимакны ианеисуаз зымбаз мгәаҭа дыҟоуп» (ад. 186). Ақыҭаҽ унхозар – уаҳа ишҷа!

Ҷьара ицәыргоуп «бысҭа ҽахрак уны иуфарцаз шаҟа напы иҵгатәузеи?» (ад. 243). Нас ицоит хәҭа-хәҭала аусутәқәа, уажәраанза уашьцыланы иузгәамҭацәоз, аха, инҭкаа уаназхәыцлак, закәытә ҷьабьаау иадуҵо, «Хох, Хох, Хох!» (ад. 243). «Анхаѡ иус нҵәара ақәзам» (ад. 205). Амцхә ҳәара ацымкәа, иааркьаҽзаны аҷсабара азакәанқәа рырҵаулара ҭыҷ а моуп. Адгьыл злеибаркыу аҭҵаара автор иҷсҭазаара шынеибакәыз иақәирзыз ҷьушьап. Аҷсабареи ауаѡытәыѡсеи реизыҟазаашьа хьаас имоуп, нас иарбан ҭыҷу ауаѡы иааникыло зыҭҵаара дамыхәо ари Адгьыл аҽы. Ақыҭаҽ дыштәоугьы, Аҷсны алахьынҵа дазҽлымҳауп, адунеи аполитикцәа реиҷыларақәа дрызкылҷшуеит, аиҳаразак Урыстәылеи Чечнеи реибафара. Еснагьтәи анхаѡ иҷсҭазаара инагәылагыла, ицәырҵуеит, уи абеиара адагьы, ажәларқәа реизыҟазаашьа, рҵаси рқьабзи рықәныҟәашьақәа, аиҽыхарақәа, ацәахцәыфарақәа, аҕьыч-қәычрақәа; урҭ ирылубаауеит аҷсадгьыл ахақәиҭра наза аиурцаз рықәҷашьақәа, ажәлар дуқәа ирҭахқәоу ажәлар маҷқәа нарҳәы-аарҳәо ишыддырҟаҵо, ажәлар маҷқәа доусы ишрылшо ажәлар дуқәа ишырҽагыло, ҷьоукы аибашьра анҭарҵа, егьырҭ кәарбзоит.

Аиҳабыра роума, анхацәа роума, аҕьыч-қәыч ақыҭа иацәихьчома, аполитика далацәажәома, автор дызҽу зегьы иара ихатә ҷсҭазаара иагәылсуеит, ихала ахҭысқәа дышрызхәыцуа, дшырзыҟоу, иҟаҵатәны ииҷхьазо ҳабла ихгылоуп. Ирҳәон еидарала иҭәыз итачка иманы дахьлеиуаз, ахылҷарч зхаз Шамил а-Ҷлиа, еицырдыруаз Ҵаҟьтыр Хәсин иҷа, зегьы деицгәарҭеит ҳәа. Ибла иабаз, ихаҭа дызлахәыз Ҷсоу азиас аҷсҭазаашьа бзианы издыруаз иакәын, « сныкәиеит, уаҳа аҽыхара, аҷсҭазаара сгәы ахымло» (ад. 306) зҳәарц зылшоз. Убасҟатәи аилыхара, аиҽыхара, агыгшәыгра злалаз ауаа убарц «уҭахызар, ари аҳәааҽы улеи» (ад. 301).

Аҕ леира ианаамҭаз, иҭаацәара нхарҭала аееиҟәнашеит. Аҟәа иҟазгьы Алаҳазыхь нхамѡа иабар акәхеит. Зегьы ақыҭахь ианеихоз аамҭак ыҟан. Инеиҷынкыланы иара ара днымхозар, рыфатә-рыжәтә иагхазон, адгьыл ақәаарыхра заҵәык ҷсеивгарҭахеит. Аиҳаразак имала ақыҭаҽ дахьыҟаз изаҵәра дамеханакуан. Иқәра цацҷхьаза, аҷьабаа ду зцыз анхамѡа аеаѡра наза ахьугашаз умоуа, улшарақәа анмаҷхоз, маҷ-саҷ агәкаҳара мотивқәа ааизцәырҵуан. Ҽнак, 1995 ш. март 23-зы (ад. 246), агәкаҳара убранза иныҷшит, зхала аешьра зылзыршаз дфырхаҵаны диҷхьазартә. Аамҭа цацыҷхьаза иқәҕәҕәоз ауадаѡрақәа зегь шьҭихрын, иашьа иҷа иҭахара инаркны, изааигәаз азәырѡ анышә иамаздахьаз ихаҭа иҷа, аибашьраҽ ихҭигахьази, ауадаѡрақәеи изышьҭымхкәа, игәқәа бзиамхеит, ихәашазгьы рбомызт умҳәозар. Дышнеиуа агәкаҳара ҷьара-

ӊьара инаҭишьзоит. Зыхшыѡ бзиоу, згәырҭҟәыл иагым, аҭара змоу, алшарақәа ирылхәдам ихәыцра-рҽиара акырза иҳаракыуп. Ус иҟоу игәы анца – ихәыцра мықәшәатәхоит. Абри аамҭаз, «ухы-угәы ахыларц уҭахызар, ауаа уаарылҭны, аҧстәқәеи аҧсаатәқәеи уҽырзааигәатә. Иахьа сыблақәа ассир рбеит» (ад. 262) ҳәа илакәушьаша хҭыск аацәыригоит.

Уи амацара акәым, «Алахьынҭа» скыдҟьа-кыдҟьо, суманы ушаваз, кыр сызрыжәт» (ад. 417) иҳәоит аҭыхәахьшәа ӊьара. Аҧсҭазаара ӊьамыҕәа маҷк ауаа изалгарц, усмѡаҧгатәқәак ахәҭаны иҧхьазоит. Длафуан, дрыхәлаччон, ихаҽы еихалашон, ихаҭа дызҭагылаз ааирҧшуамызт. Уа дзаангыломызт зыжәлар рзы згәы еицҳауаз. Аибашьра ашьҭахь макьана рыцҳара згымыз тәылан ҳазқәынхоз. Ганкахьала иааҳакәыршаз ақәыӊьма тәыла дуқәа рполитика мѡаҽы мыруга бзиас ҳрыман. Уи иахырҟьаны, аҳәаа аартызу иаркызу узымдырратә, аҭагылазаашьа еиқәыршәан, анхаѡ иӊьабаа лыҭ ахьхәарҭахашаз аҭыҧқәа рахь ишахәҭаз издәықәҭомызт. Ибжамҽамын. Ҧсоу кылаарак еиҽыркаан, алыхәҭа икылхны, тачкала иоурыжьуан. Даҽа ганкахьала уахәаҧшуазар, аѡныҭҟатәи аҧсҭазаара еиҽкаарак аиуртә ҟалашьак ҧшаамызт, ѡ-фактрок ирхырҟьаны. Ақырҭуа диверсиатә гәыҧқәа иарбанзаалак хҭацәыхак Аҧсны иарҭомызт, аҧсҭбарақәа рацәахазеит. Еиқәыҧхьазоу аус хәымгақәа рымшала, аѡныҭҟа леишәак аиҽкаара ишахәҭаз иузымѡақәҭомызт, усурҭа бзиак узыҧшаауамызт, ауаа рхы иақәиҭцәан, аҕьыч-қәычра аанкылашьак рмоузеит, аибашьра аламҭалаз иҳацәҭахаз раасҭа, ашьҭахь авариала аҧсҭбарақәа иаҳа акырза еиҳахеит. Абарҭқәа анизеилалалак, зӊьабаала зҭаацәара ныҟәызгарц иқәҧоз абзанҭыра игәахдыршәон. Ҳазлахаз ҳзымдыруа ҳанҭагылаз, аҧсуараз иқәҧалоз ргәы ҧҭәазаны, «ҭаим ауҭ» анрымаз, Гагра «Асаз» ацәырҭра гәыҕрак зегьы ирызканаршәуан. «Агәаҟра ажәлар, амилаҭ еиднакылоит, иахьа ҳҭагылоуп уи агәаҟра, аха аригьы ҳаиааироуп, даҽа мѡак ҳамазам» (ад. 331). Иара дызлагаз ихала акала деиқәнархон. Ижәлар зҭагылаз амчымхара ихаҭа далагылан. Иуаажәлар дрыхәарц, аамҭа ҧшааны, еихигаз ашьаҽа иара игәыҕра азнарҳауан. Аибашьра ицәыҭнаҳәаз ҳееимрақәа риааираз, жәытәла иҳалаҽыз ҳабзиарақәа, - Аламыс, Аҧсуара, - рцәаара цәыҭгатәны, еизырҳатәны ҳаҧхьа ишьҭоуп. Ҳажәларны ҳаиқәзырхо аҷыдарақәа еихаҳалатәны иаҳзышьҭоуп.

Асанатри «Нарҭ» Арҽиара усзуѡцәа рассоциациа «Асаз» раҧхьатәи аконференциа мѡаҧнагон. Уи аиҽкаара «сарцәом, сартәом, саргылом – ишҧалагатәу?» (ад.30) ҳәа агәжәажәараҭәҟьа иҭахаз, иарбанзаалак гәҭынчымрак зхаҽы убри аҽны ианымҧшуаз дгәамҭхамҭуазаарын, «ауаа ҳақәшәоу иҳақәымшәоу» (ад. 325) ҳәа. Убасҟатәи ауаа адунеи ргәахшәаны адгьыл иқәгылан, хьҭак, млак ҳамкындаз ҳәа еибаргәаҟуа. Ауаа анааиза, ҽыц дгәамҭуан, «раҧхьа акәны аудиториа ду ашҟа ицәырҭуаз азә еиҧшҭәҟьа» (ад. 328). Шьҭа зықәреи зҧышәеи шәыз адырѡегь ихы инапаҽы аагара иҽақәиршәон, игәыҭхоз азәы ибарҭамызт, ихымѡаҧгашьала ауаа ирҭынчуан, аизара акәзар – имѡаҧысит ирманшәаланы. Аибашьра ашьҭахь, аҟазара иазыхынҳәны, ауаа ахьеиднагалаз аҭак ду аман. Уи ахә назаны изшьар зылшаҭәҟьоз иара аҧҭаѡы иакәын. «Ргәырҕьарақәа зегьы «Асаз» иадҳәало» (ад. 329), ҧхьаҟа аҧшразы амѡа ылхын. «Асаз» имѡаҧнагашаз аусутә азышьҭан, Ш.Инал-иҧа ишәҟәы «Садзы» апрезентациа инаркны, академик Быӊьгәыр Саҕариа, Аҧсны аҭыхәтәантәи Аҧсҳа иҧа Гь. Чачба, ашәҟәыѡѡ Миха Гочуа, апоет В. Дауҭиа уҳәа риубилеиқәа

рымҩаӣгара, аӣшыхәҩ хада Едик Ажьиба игәаларшәара, аҳәса Рымш азгәаҭара, Аурыс-Кавказтәи аибашьра иазкыз аконференциа, Гагра ахақәиҭтәра аныҳәа амҩаӣгара, ашколқәа рҭаара уҳәа, жәпакы аусқәа, ахәылӣазқәа цәырҵит Гагра, Пицунда, Цандрыӣшь, Лзаа.

Змаҵурақәа шьҭазҵахьаз ҿыц аӈьабаа ус иеалеигалоит, жәларык дызларыхәаша издыруам. Бзыӣҭа имҩаӣгаз аеырыҩра ду аеазыҟаҵараз ихала дрылан «ақыҭақәа, аеыбҭаҟазацәа, аспорт абзиабаҩцәа, ажәа азҟазаҩцәа, алафҳәацәа уҳәа, аӣсабара рҿиаратә ҟыбаҩ злаз ауаа» (ад. 352). Зегьы ырмазеины ианубо, ус иахәҭаны имҩаӣысыз ӈьушьоит. Аеырҩра аены, иара уаанза имҩаӣигаз ахәылӣазқәа раан, ашьҭахьтәи аиубилеиқәа рҿгьы, аиҿкааҩ даақәгылон «аӣсуа маҭәала иеааибыҭаны, ҳабацәа рқьабз касмыжьырц» (ад. 400) иҳәон Шамил. Ижәлар рҵаси, рқьабзи, рбызшәеи реихаҳара ҟамлар, ижәларны ишзаанымхо идыруеит, аха ишӣа! Абар абызшәахьы ҳахькылнагаз.

Аиааира анаага, иифашаз-иижәшаз еингаланы, ух гәышьа! – ҳәа дахьылатәаз, акыр мзы иааиӣынкыланы, ҭынч дааҟәымҵзакәа дыҩуаз ӈьушьарын. Арахь илахьынҵа мҩа дахьаныз, есымша ианиҵоз рылоуп ишәҟәы-мшынҵа злеиқәыршәоу. Ажәлар ирылаҵәахыу абызшәа аҷыдарақәа, ажәеицааирақәа, алаф, ахәмарра-ччашьақәа рыла ибызшәа ирбеиарц автор иеырзышәаны дрышьҭазам. Иара илахьынҵа мҩа дахьану иибо, иаҳауа, иахьеи-уахеи излацәажәо хьаас имоуп, уи азҿлымҳара иаҳа иаҵеиҵазшәа агәаанагара иуоуа уажьом. Амала абеиарақәа аниӣыхьашәалак – ус иаҩижьуам, иара ибызшәа «иразаны, ирҟәыдны» (ад. 16) ишыҟоу еиӣш иуӣылоит дара. Ибызшәа кьаҿуп, аҳәоу афраза иаҩсуеит, ахшыҩ зда царҭа шамам еилацалоуп, ихыркыуп. Ихшыҩзцара агәылыршәараҿ иҳәоу ажәа маҷзала еибаркыуп. Афоризмла еибыҭоу ӣцамҭоума уҳәартә зны иубоит. Ма хыхь иҳәоу зегьы афоризмк ала аҵыхәтәа еидикылоит.

А Ӣ Ҵ А М Ҭ А - Ӣ Ш Ь Г А М Ҭ А

Ҳӈьынӈь еибашьра ашьҭахь уахьнеиуаз азәырҩы ргәы иалырсны иаацәырыргон ҩымҭа ҕәҕәак аибашьра иазкны иахьцәырымҵыцыз. Урҭ рҳәашьа иаанагоз зшьапы рҕәҕәа игылаз шәҟәыҩҩык дҳамамызт акәын. Ҳадгьыл знысыз аӣылҳаҭ мҩа сахьаркырала аҭцаара ишус уадаҩыз аилкаараз иаҭахын агәырҵҟәыл бзиа, алахтра, обиективла аҟазара ус азнеира. Ара аццакыра аҭахзамызт, иарбанзаалак арҿиара мҩа ангыларак аҿеиӣш. Арҿиара аамҭа аҭахын. Ашәҟәыҩҩцәа аус руан, ирыхҭыргаз аҕ леира ашьҭахь, уамашәаҵәҟьа иаарӈьоушьартә, ргәы камыжькәа. Агәхьаӣссрақәа аӣцамҭа ус иаднакылазом. Еишьҭарххы рҿаархеит бӈьар мцала ҩ-жәларык реиҿагылара инарҭбааны

иаазырԥшуаз аепика ҩымҭақәа. Доусы ираӡҟы дахьнанагаз иибаз ахҭыс баабсқәеи, иаҳаз ахлымзаахрақәеи, ибаҩуӷыдареи анеицыла, иаԥҵахеит аибашьра афронт аԥсҭазаара, аҭкәара иақәшәаз игәаҟцәаҟра, абрагь ҵысра, даҽеазәых ифантазиа иарҿиаз аҩымҭа.

Апрозаҿ мацара акәым, аа, жәаҩа шықәса инарзынаԥшуа / 1992-2004 ш.ш./ Мушьни Лашәриа инапы иҵихуаз иажәеинраалоу ароман «Аԥьынԥь» ахьааҳиркыз. Уи уамыргәыргьарц залшом, аҵыхәтәажәахь акәымкәан, заа иҳәатәуп, ашәҟәы академиатә ҭыжьымҭак иахьеиԥшхаз акәымкәан / ус заҳҳәо аҩымҭа раԥхьатәи ҭыжьымҭоуп/, ҵабыргны ус иҟоу акакәҵәҟьоуп. Автор ихаҭа дпоетуп, ибзианы ицаауан акритикатә ҧҵамҭақәа, апублицистикатә ҩымҭақәа, иацаҳҵап дышҵарауаҩу, академикра шиатәашьоу, Д. Гәлиа ихьз зхыу аҳәынҭқарратә премиа дашлауреату. Абарҭқәа зегьы згәыҵазаз аԥҵаҩы илитература-сахьаркыратә напкымҭаз аҵара-дырратә усурақәа ихала инапы иҵихит. Зеиԥш уԥымлоз мҩоуп ари. Абарҭқәа зегьы иаразнак ухшыҩ аҿы еицаацәырҵуазар ҟалап, ԥшра-сахьала иҭышәынтәалоу ашәҟәы автор ианаауирклак, убас еибыҭоуп иара асахьаҭыхҩ ҟаимаҭ Б.Џьапууа ибзоурала. Асҟатәи аилазара аимуур шамуаз ахьудыруа, аҩымҭа иаҳәо закәу иагьа уазҿлымҳахоит.

«Жәлар ргәаҟра згәаҟрам ауаҩԥсы» / ад. 88/ жәларык ражәахә изхәаазом, уи зылшоз ароманаҿ зызбахә ҳәоу Осман Шамы, Басиаҭ Барцыц реиԥш иҟаз ракәымзар. Усҟан аамҭа акала иааиуан. Иахьа даҽеа аамҭануп, даҽеакала жәларык рҿахәы цәыргатәуп. Ҳажәлар рыгәҭыха, рхьаа, рҵас, рқьабз, рыбзиа, рыцәгьа нарҵауланы рыхцәажәара ауҙомызт, усҟатәи зҳәаз ааигәаза «анационалист» ҳәа адамыҭ ихьындырҳалон. Ахақәитра, аҳаҭыр иҵегь иаабар шакәугьы, иааҳауижьҭеи, ҳауаа рыгәҭыха цәыраагартә мҩак ҳангылеит. Убри акәхап иахьа ҳнапаҿы иҳауз аԥҵамҭа злыҵшәоу. Автор, «Аԥьынԥь» иҽазимкыргьы, поетҵас, ҵарауаҩ-ҵцааҩык иаҳасабала, иҿахәы иҳәахьан, ибаҩхатәра ааԥшхьан, инап иҵыҵхьаз ҟәнушьомызт, иҩазарахь «акьыба кыдыргылара» гәаҭьыуацәан. Уажәык ииаԥшит иимҳәацыз шырацәазаз, и-Ажәа нагза шцәыригаз. Ҳаргьы ҳҿаԥхьа иаакәиргылеит лацәажәатәыс иҳаурц апроблемақәа, зҵаара жәпакы зbatәны. Аҿыц ԥшьарақәа рацәоуп, ипроблематәуп иҿыцу реиԥш,. Урҭ ҳзықәзыргылаз дахьыкәтәоу уҩеирц, «акьыба» ушьапы узаҿаргылома ҳәа ухы узакәымгәыҕкәа, ушьаҿа узеихгом. Угәы еилаԥшуоуп еимактәу уи аҩадара ушнадгыло.

Аҭҵаарауаа Ш.Салаҟаиеи В.Занҭариеи ароман ахә ҳаракны иршьеит. Автор ихаҭа иеиԥш, урҭ рҿаԥхьа иқәгылан аепикатә ҧҵамҭа ду «Аԥьынԥь» ипоемоу ироману ҳәа апроблема. Аԥхьатәи ароман ԥыжәара ауазар ҳәа дахәаԥшуазар, ашьҭахьтәи уи гәыҩбарак имазам. Иахьцалак маҷк акәанызанра цәырҵуеит, избанзар алитератураҭцаараҿ макьана цқьаҵәҟьа еилыргам апоемеи иажәеинраалоу аромани рҷыдарақәаҵәҟьа нҭкааны. Иара убасҵәҟьа иҟоуп апрозаҿ аповести аромани ирызкыу алкаақәа. Адунеитә литература иамазам аповест захьзу ажәла. Уа иҟоуп ажәабжь, ароман. Аповест литературатә жәлак аҳасабала ицәырҵит аурыс литератураҿ, нас Урыстәыла аҳәынҭқарра аҩнықҟа еиднакылаз егьырҭ ажәларқәагьы рсахьаркыратә литература аҿиараҿы убарҭ ирҿыԥшит. Издыруада дара аамҭала ирхьыԥшыз ҳәынҭқаррақәак рҿы ашҩҟәыҩоцәа убри аус аҿы ирҿыԥшызар. Аԥсуа литератураҿ убасалоуп аповест шаланагалаз. Аурыс еиҭагаҩоцәа атәым литератураҿынтә еиҭаргоз романқәак, рымехак ҭбаара иахәаԥшны, повестқәаны иазгәарҭон. Џьоукы аповести аромани

реҩдыраарає афырхацәа рхыпҳьазарала ахә ршьоит. Ажәабжь, иаҳҳәап, азәы, ма ҩыцьа афырхацәа амоуп, аповест – ҩыцьа, х-ҩы инареиҳангьы, ароман афырхацәа рхыпҳьазара акырза ирацәоуп ҳәа иазнеит. Уи шиашам адунеитә литература иазгәанаҭахьеит. Амала аҩымҭақәа иаадырпшуа апсҭазаара амехак ҭшәазар, ма иҭбаазар, асахьаркыратә хаєқәа заҟа аҭахыу убас ала еилкаахоит. Егьыс аповест ахаҭа асахьаркыратә литература ацәаҩа шьҭнахуеит, аха ажәа аҭакыҭәҟьа ахьынтәааз уахәапшуазар, иҟалаз ахҭыс аиҭаҳәароуп изызкыҭәҟьоу, ахҭыс ишьҭнахуа амасштаб аасҭа. Убри азоуп адунеитә литература ари ажәла заднамкылаз. Асахьаркыратә ҭакыҭәҟьа шьҭызхыз ажәабжьи аромани роуп. Амала аповест алитература иаланагалеит ҳара иаҳҭахы-иаҳҭахым, акгьы ҳзыпсахуам.

Апоезиа акәзар – ишьҭнахит апоемеи Пушкин иаахыс иажәеинраалоу аромани. Иахьа уажәраанза еилыргам апоема закәу. Аиаша уҳәозар, Шоҭа Русҭавели авторс дзырҭаз «Абжьас-цәа зшәу» ахаҭа амехаки аҭаки злаҟоу рыла ироманyп. Ипоемоуп ҳәа излашьаз, усҟан ароман азбахә цәырымҭзацызт иара ахьиз, сгәанала. Апоемає ахҭыс маҷзароуп, ма иҟамзароуп зынзаск. Ари инеиҭыхыу жәеинраалоуп. Апоема атермин аауеит англыз «poem» аҟнытә, иҟалоит уи алатын аєынтә иаауазаргьы, иаанагоит ажәеинраала. Уи аурыс литературає даеа мехакык шьҭнахит. Проблемак азбозароуп лирика бызшәала, ма асахьа ҭнахуазароуп, угәаҭантә иаауа ныррала, ма аҭоурых аєы зышьаҭа анхалаз, еицырдыруа азә ихаєсахьа мбатәла иҭыхтәуп. Ацәанырра ҷыда ҩымҭа дук аєы, хьаҭрак аимукәа, инеибынеипшны аанкылара цәгьоуп, аха ус ада апоема зпоемахом. Иара гәҭахәыцра ґәґәала еибаркыуп, агәжәажәара ҭаулазоуп, угәы еиҟәызжәо аґызра, ма ауазашәала, ма иҳаракзоу гәҭахәыцрала еибыҭоуп. Иахьа ҳара иҳамоу апоемақәа реиҳаразак иажәеинраалоу повестқәоуп, аповест иахьатәи аҭакала иазгәоуҭозар. Ари аауеит аурыс литература иаєырпшны. Апоема макьана аҭарауаа аҭакыҭәҟьа аҭаны хшыҩзцарыла еиқәыдмыршәацт, убри амшала иагьа ҷыдара упшаар ауеит. Издыруада угәаҭантә иааyа цәаныррала ирҭауланы иаарпшу, жәеинраалала еибаркыу, инеиҭыхыу епикатә ҩымҭазар. Убас иҟоуп ҳәа азгәоуҭар ауеит «Аҵьынҵь» злеибаркыу ахқәа. Урҭ р-XX1-гьы инарҭаулоу, игәыҭгагоу, иҳаракыу ажәала зызбахә уҳәаша, иҵьашьахәу поемақәоуп, ҵьара-ҵьара ахҭысқәагьы рылоуп, урҭ автор игәыҭшьаагара аарпшрає иллиустрациоуп уҳәартә иубарҭоуп.

Даеа ганкахьала иазгәаҭатәуп имазеины иҳамҭоу апҭамҭа шьахә неимызакны ипоемоу ироману азҭаатәы, ма ароманра иаҳа пыжәара ауеит ҳәа ҳахәапшру, избанзар автор ихаҭа «ипоемоу, ироману?» /ад. 345/ ҳәа иашәа хиркәшарц цәгьа ибом. Иажәеинраалоу аромани апрозатә романи ихадоу рҷыдарақәа рзеипшуп. Излеипшымкәан ихадаран иҳамоу – руак прозала иҩуп, егьи жәеинраала формоуп иамоу. Апҭамҭа иамоуп XX1 хы. Хыцпхьаза ипоемоуп. Нас асҟатәи поемала еибыҭоу єыц ипоемахома? Арҭ зегьы еицуҭар даеа литературатә жәлак рылҭуазар ауп, ара – ароман. Ароман аҭкыс еиҭоу алитературатә жәлақәа ртема иаҳа иҭшәоуп. Ароман ишьҭнахуа атема акырза иҭбаазароуп, амехак иалаҟазароуп. Ҳазєу апҭамҭає автор ишьҭихит ипсҭазаарає зегь раҭкыс деилазыршыз, деибазырфаз, жәлар ирызрыжәырҭаз, ихаҭа дзызрыжәыз Апсны жәлар р-Ҵьынҵь еибашьра атема. Аполитикцәа инадыркны, еиҳаразак ашәҟәыҩҩцәа налаҭа, аҭоурых иазынхаз еицырдыруа ауаа рхаєсахьақәа

ахьапиҵоз, ахҭысқәа рҷыдара уҳәа, ицәыргоу акырза ыҡоуп. Убарҭ зегьы еидҳәаланы измоу Аԥсны имҩаԥысуаз ахлымзаах еибашьра акәын. Ажәак зыххәаара иаԥсаз азә дныжьым, иҭахаз инадыркны, зԥсы нханы ифырхаҵахаз рҽынза, Нхыҵынтә иаҳзааз рнаҩсан, иҳацхраарц еихаз азәырҩы, иара ус азҕабцәа, аҷкәынцәа, «Ажәларгьы гылоуп, ишгылоу абаа» / ад. 339/. Имҩаԥысуеит еиҡарам ақәԥара, хәыки-шьхаки рыбжьаны шырҳәо, еибашьуеит зымч акырза еиҡарам ажәларқәа, еиҽагылоуп, иԥибашәоит. Аԥсуаа злаҕәҕәоу – рыԥсадгьыл ахақәиҵраз иқәгылоуп. Аԥсуаа злаҕәҕәоу – Кавказ ажәларқәа рыцгылт. Ирыдгылт егьырҭ ажәларқәа рхаҭарнакцәа. Убарҭқәа адраматә хҭыс ҳараққәа рыцуп, аԥцамҭа даараза лыԥшаахла урҭ аныԥшуеит, атема хада еиднакылоит. Атема иатәым, иацәымцхәу акы аҩымҭа ҟаимаҭ иузавбаауам.

Убри иадҳәаланы, ароман иаанарԥшуеит зымехак ҭбаау, инеиҵыхыу аԥсҭазаара ҵаула асахьа. «Аԥьыныь» ҳԥьыныьтәыла еибашьра раԥхьатәи амшқәа инадыркны, уи анынҵәа ашьҭахьтәи мзқәак налаҵаны, аамҭа амеханакуеит. Аус злоу аамҭаҵәҟьа акәым, уи акыр шаҵанакуагьы. Ихаданы иуԥхьазаша, - аԥцамҭа афырхаҵа хада, автор, убри аламҭалаз ҭаацәала ԥсшьараҳәа дахьыҡаз Нхыҵ инаркны, нас дахьнанагаз Москва, Аԥсны ацхыраараз имҩаԥыргоз аусқәа рымехак аҭбаашьа ауп. Убарҭ ирылагзаны, ашәҟәы иагәылоуп ретроспективала иаарԥшу антика инаркны иахьанза Аԥсны иахҭнагаз ахҭысқәа, аҭоурых афырхацәа рхаҿқәа; анаҩсан иуԥылоит амиф ззуҳәаша анаур, Ԥьанаҭ ҭып азнеира. Аиҳаразак Ҟабарда имҩаԥысуаз ахҭысқәа аԥсуа-адыгьатә жәытә жәҩахырла реибыҭара ашьаҭа иахьанза ишҳау, ԥхьаҟа еиҡәшашьа шрымам автор рыгәра игоит. Аԥсныҡа ашьамҩа иқәларц зеанызҵоз «ахацәа – рхацәқәа! – рзара-па, роура, рыжәҩахыр ҭбаатыцәқәа!» / ад. 25/ ирнибаалон нхыҵаа-аахыҵаа иаҳзеиԥшу Нарҭаа рсахьақәа. «Ажәлар ракәзар, мшынха ихыҵит, ҵҩа змазам» /ад. 17/, амитинг реаладырхәырц. «Еицралт уи иаразнак – иузмырцәо мцаны! Иеицралт уи ахала» / ад. 18/. Амитингаҿ игылаз рхымҩаԥгашьа «Ишҭамхоз Аԥсны!» /ад.20/ унарбон. Апоет Кавказ дазышәаҳәоит / «Аҭла Ԥсирири…»/, аԥсуаа рҭыԥ мацара иеҭагзаны акәымкәан, иқәынхо ажәларқәа еидкыло аԥсҭазаараҿ рыцәԥашьа, рзеиԥш хаҿра змоу ркультура аҷыдарақәак аарԥшуа, ихадоу ашьха еибаркыра аҭыԥ хьзқәа еиқәыԥхьазо. Ҳашьха каҵәарақәа «Изҳәада шәарҭ шәеиҵоуп ҳәа Еверест» ҳәа анрыцәҿиҵуа, автор игәы иҭоу – ҭоурыхлеи, культуралеи, абызшәақәа рылеи иқәынхо ауаа рдоуҳатә беиарала даеа жәлар дук ирыҵахо ыҡам, еиҳамзар. Абарҭ ауаҩы иаазара ирзыржәырҭаны иацуп. Убри азоуп ҷьара ҭагылазаашьала изхмырԥакәа, иԥсадгьыл амцаԥшь анықәу, анҭыҵ ақалақь дуқәа, абеиақәа данрылаха, аҩныҡа, итәыла зыхьчо рахь дхынҳәырц дызгәаҡуа, ҷьара цхыраарак изыҡаҵозар ҳәа, дахьадырслак илшо ала дзеихо. Кавказ шьҭрала иатәымкәа зны иқәнагалаз акультура аҕьычра, аҭоурых мҵарсра, атәылақәа рымехакрала реизҳара шьаҭас иазҭаз рҽагылара аиҵыхраз ақәԥара ыртбаатәуп. Уара удагьы уи еиҽыркаауеит, аха аамҭа умчыданатәыр, ухаҭа уеиқәзырхо аԥсҭаҵага «Аҭла Ԥсирири ҳәала!..» / ад. 210/. Абасҡатәи агәжәажәара ҵаула ҳаззырҵысыз, аиашаз, автор иҵоурам рҡазшьақәа уамак цәыригом, ианамух акырза дреиҷаҳауеит.

Афырхаҵа хада ираздкы Москва даннанага, убраҡа Аԥсны иацхраарц зылшоз аполитикцәа, ашәҟәыҩоцәа ируа-ирҳәо нартбааны иаарԥшуп. Уа иуԥылоит аԥсуа хҵәацәа саашьаха часак ишашьҭоу, руахҭа шыцәгьоу ҡаимаҭла убла иаахгылоит. Аԥсны иалҵааныза ирбаз ҳәа ирҳәо гәаҡҵәаҡроуп, жәларык ихьаа баапсха амцаԥшь

иалагылоуп. Ирхәшәтәырц иааргаз ахәцәа, нап хҵәа, шьап хҵәа, доусы рхатә хьаакәа рызбахә уамак ирҳәазом, Аҧсны зҭагылоу ахлымзаах аамҭа хәшәыс иарҭаша ауп излацәажәо. Автор, ихаҭа ахәшәтәырҭа данҭашәа, изнеиз Баграт иҧсадгьыл аамҭала далымҵыр амуит. Азәы дзыкәшәаз ауадаҩра заҟа ихьаау ҳазхәыцп, нас ишҧаҟоу азәазәала изҭашәаз ахлымзаахракәа анеицылалак, урҭ закәытә рыцҳароузеи иахькылнаго?

Аџьамыгәа ду баны, аҧсҭбара рацәа рыхганы, абылра-ҷиара адукәа зыниаз ахәычқәагьы анианы, Аҧсны жәлар Аиааира ргеит ацыхәтәан. Ирыхҭыргаз арыцҳаракәа ирылагыланы, агәыргьара мҩаҧыргон. Анацәаҵәкьа, ашәы рхьыкәкәа, ааигәаза анышә иамардаз рҧацәа, ркьашанакәаҵәкьа ркәыршара макьана иахьымзацызт. Иҵахаз ахакәиҵра рхы акәырҵон, урҭ зыкәшәаз рышьҭахь игыла зызхҳауа иҵамгыларц, Анцәа иҳәон. Абас аамҭа анааи, ахҵәацәа аныгьежьуаз, аҟазауаҩ иҵаацәа има, дҭәы-дыҧха дзаазаз акыҵа дахылоит. Уи ажәытә-аҿатә ароман аханатә ҳабла ихгылан, аҕацәа аибашьра ҟалаанзагьы ииашьара еиуаз еицҭадырхахьан, зеиҕьыҟамыз рқыҵа ҷкәынакгьы убарҭ анышә дрыцарҭон. Акыҵа ҧсҭазаашьа абраҟагьы иҵшәамкәа, акыр инарҭбааны, рынхашьа-чашәа ҳабла ихгылоуп. Абасҟатәи сахьа ҟаимаҭ сахьарк ажәала инарҭбааны ахцәажәара, аҧсҭазаара неиҵых ахьааҧшуа ароман аҿоуп.

Ахы инаркны ацыхәанза алитература сахьаркыратә фырхацас дагәылсуеит автор ихаҭа. Ари иавтобиографиатә ҩымҭоуп. Ҳаазқәылаз алитературатә фырхацәас иаҳҧыло ҭоурыхтә хаҿқәоуп. Урҭ аҧсҭазаараҿ иҟан. Аҩымҭақәа рҿы иарбоу ахҭысқәа ҭоурых хҭысқәоуп. Ашәҟәыҩҩцәа злашәаз ашьаарҵәыратә еибашьраҿы рхаҭа ирбаз-ираҳаз, излахәыз сахьаркла иаадмырҧшыр аузомызт. Даҽеакала рыламыс ршьаҿа реихнаргомызт. «Аџьынџь» аҿы имҩаҧысуа ихытхәыцааy хҭыск ыҟам уҳәартә иуныруеит, аҧсҭазаараҿ адгьыл иқәгылаҵәкьамыз хаҿык ҭыхуп уҳәо иҟазам. Автор иҽацәхьеикуеит апатреҭ ҟазшьа змоу афырхацәа рхаҿсахьа ҭыхра. Ароман уахьынзаҧхьо урҭ ачыдарақәа иагьугәалашәом, убасҟатәи дызлацәажәо азҿлымҳара ду аҵоуп. Пыжәара ҭәҭәа зиҵо афырхацәа рыҩнытҵкатә дунеи аҵаулара, ирҳәо-ируа аусқәа уҳәа, рхаҿсахьа нҵкааны иаазырҧшуа рацәазоуп. Автор ихаҭа апоемақәа рызынтәык дрылахәуп, иара ида егьырҭ ахаҿсахьақәа гәылтәаазом, еибаркны икыуп. Ижәлар рхьаа даргәаҟуеит, имҩан иҧыло анапхгацәа рыцхыраара дашьҭоуп, ашәҟәыҩҩцәа ражәа хәарҭара аиуртә еиҿикаарц дазгәаҟуеит, ахҵәацәеи ахәцәеи рхьаа-баа еизигоит. Ихатә ҧсҭазаара акәзар – имариам. Ихьааyп ихәычқәа, иҧшәма лгәабзиараз дыкәпалар акәхеит, ихаҭагьы игәамбзиара дышьҭанаҵоит, ихьаакәа ихдырра аницәдырзуа убап. Даныбарҵьеиуа ихьаау иҧсадгьыл ауп. Зны анаур ицуп, зны Џьанаҭ днанагоит, зны имилаҭ рҭоурых дазхәыцуеит, зны ижәлар рҧеиҧш зеиҧшрахара дазгәаҟуеит. Афырхаҵа хада ихаҿсахьа назаны игәылырҭәааyп, аҧсҭазаара амҽхак ҭбаа далагылоуп, ахҭысқәа дрылахәуп, ихаҭара шьақәыргәгәоуп. Ари ароман ачыдарақәа ируакыуп.

Аҧҵамҭа беиоуп егьырҭ аперсонажққәа рыла. Уамашәа иубаша, иҵоурам хаҿсахьак џьара иуҧылом, днарыцрасшәа џьоукы рызбахә ахьиҳәо акәымзар. Ус иахьааҧшуа ыҟоуп Ельцин, Шевардназе, Евтушенко. Аҧхьатәиқәа хадара руеит аибашьраҿ, аха ҳазлацәажәо аҧҵамҭаҿ ашьҭахьтәи аплан аҿы рызбахә цәыргоуп. Дара жәларык зҭадыргылаз атрагедиа ду аанкылазарц иқәпо роуп аҩымҭаҿ ахҭысқәа ирылахәу, автор дзыкәшәо, ацхыраара ҟазҵарц зылшо, ирылшо азы зхы

иамеигзо. Аполитикцәа Коков, Горбачиов уҳәа егьырҭгьы, рыгәҭыхақәа нҭыршәаны иаарԥшуп. Ус баша ажәа еизадала аурыс шәкәыцқәа раҳаракышьа цәыргам, сахьаркла иаарԥшуп амаа зкыз аҳәынҭқарқәа раасҭа ишеиҳау. Аамҭа аполитикцәа рыхьзқәа ԥшҭәыданатәуеит, ашәкәыцқәа рышьҭа, аҭоурых мацара акәым, иахьатәи аԥсҭазаара ианықуам. Џьара урҭ рыхьзқәа еиқәыԥхьазо иҿанылеиха, иаацәырҵуеит иаадыруа апрозаикцәа, апоетцәа, ҽыцбарах иаабазшәа. Урҭ ирылагылоуп збиографиа Аԥсны иадҳәалоу Горки, Чехов. Иҟоуп еицаадыруа ҳаамҭазтәиқәа, автор иапҳьанагалацәаз азәырҧы. Урҭ рхатцкы камыршәуа игәалашәоит. Зызбахә цәыргоу Сергеи Михалков, Леонид Леонов аполитикцәа рхыԥхьазара иалам узҳәом. Аибашьра аанкылараз ражәа аполитика ианыруазар, излаполитикцәами? Урҭ рхаҿсахьақәа гәылгоуп зыламыси зқьиареи ҳаракыу быргцәаны, аамҭа иацәынхаз ажәытә аурыс интеллигенциа рҷыдара ҟаиматла рееибытаны.

Лымкаала избахә ҳәатәуп СССРи раԥхьатәихаз, иагьцыхәтәантәихаз апрезидент Горбачиов М. С. . Уи ихаҭара еснагь аимак-аиҿак ацуп. Убасцәкьа ихаҿсахьа ароманаҿ иаанхазар ҳәа агәааанагара ыҟоуп. Уи натцшьны еилкаара аҭахызар ҟалап. СССР – атәыла ду – аилаҳара, Горбачиов, ма Ельцини иҧызцәеи ирчарҳәамҭан ҳәа алкаа ахь акылсра гәаҕьыуацәоуп. Асовет Еидгыла аилаҳара аҭалат ус иахҟьеит ҳәа иҳаԥхьазоит, арахь ҳҳаҭақәа уи аилажьра ҳацхрааua, республикак ҳаҿыцны, хазы ҳаҟазарц ҳақәпон. Ҳазҿыз цқьа ҳазхәыцуазма? Асовет мчы Аԥсны аагара ахақәиҭра иасимволны аԥсуаа ирбон, убри азы нхаҧи нанамгеи, ҭауади-аамсҭеи еидгыланы, усҟан ақырҵуа мчы рхырҳәеит. Аха аменшевикцәа зҿыз абольшевикцәа хыкәкыс ишьҭырхын, Аԥсны рнапаҿы иааргеит. Лакоба дыржьеит ҳәа иуԥхьазартә, агәааанагарақәа уԥылоит аҭоурых документқәа рҿы. Ирҳәоит уи зхараз Ешба иакәын ҳәа, аха уи агәааанагара рцәахырц џьоукы ашьҭоуп. . Убри инаркны, анс акәзу, арс акәзу, маҷла ма дула аԥсуаа асовет мчы уамак ирҭахзамызт. 1932 шыкәсазы Бзыԥын, Дәрыԥшь, ажәлар еиқәныхеизеит, аколнхарақәа ирҿагыланы. Убри Лакоба мазала дахагылан уҳәартә иҟан. Иамуазшәа аниба, Кәаҵиа Инал-иԥеи Чагә /Грышьа/ Алшәындбеи рзааишьҭит, еилыцырц ажәа рниҵеит. Адырҧаены аизарҭаҿ уаҧы дыҟазамызт. Убри ахҭыс шьаҭас иныҟарцан, жәлар ираҕацәаз ҳәа адамыҕ рынцаны, ашықәс еиқәацәакәа раан, арепрессиа рзыруит. Хацәала ҳаԥсадгьыл ҕархеит. Иаанхаз Адунеи Еибашьра иаладырзит. Кьоу-шәоук зыԥсҭазаара зауз зны ҳашколқәа раркра иаҿагылан, нас ес-жәа-шыкәса ақырҭқәа имҧаԥыргоз амилаҭ политика ргәамҧхакәа иқәгылон. Усҟан ахыхьчараз цқьа ицәыраагомызт, аха ҳазҿагылаз КПСС имҧаԥнагоз амилаҭтә политика акәын. Ажәларқәа реимак збахоит ҳәа, ижьо мацара, акоммунистцәа шаaиуаз, шәакь ԥынцала еидыргәагәала ирымаз адунеи азбжак рцәеиҟәырҧын, саркьаҵас иҟәыбасеит. Амилаҭ зцаара ажәларқәа рхаҭа ирызбар акәхеит, ашьаарцәыра илагыланы. СССР иахәҭаны еиламҳазҭгьы, ҳара ҳҳақәиҭра назомызт. Ари Атәыла Ду ажәларқәа ирлахьынцан.

Асовет Еидгыла аилаҳара иаман иара ачыдарақәа. Зегь раԥхьаза, иарбан империазаалак абџьар мчқәа рыла еибаркыуп. Ахақәиҭраз цысрак ахьаацәырцлак, шьаарцәырала ирхәаеуеит. Уи афактор ҳара ҳҿгьы аус ауан. Амилаҭ республикақәа рхақәиҭратә политика аеарҕәгәон, аҭагылазаашьа аныманшәалаха, зегьы хазы иҟазарц шырҭахыз аацәыцыцит, шьҭа бџьарла аақәгылара иазхианы. Убри иацуп, хадара ауазаргьы ҟалоит, аекономика

аилаҳара. Асистема уи азыԥшын, ахцәажәараз амонографиа цәыргатәхоит азы, уа ҳаангылап. Анаҩсантәи афактор – адунеи аҳәынҭқаррақәа атоталитартә система иаҿагылоуп идеологиала, економикатә еицлабрала, еиҭаԥьарала, ианаҭахыу бԥьарла. Зегьы зну адемократиа мҩа аҿаԥхьа ааҭгылара ауам. Аҭыхәтәан иазгәаҭазар аҭахыуп иарбан империазаалак зны еиламҳар шамуа. Ари ԥкароуп. СССР макьана амч анамаз, Брежнев ихаан акәын. Арԥыск /ихьз сгәалашәом/ иҩоит статиак – «1985 шықәсанза СССР аԥсы ҭазаауама?». Ҳара ҳаԥсадгьыл ду аҿы ари усгьы иркьыԥхьзомызт, усҟатәи ахақәиҭра абаҟаз. Икьыԥхьын аҳәаа нхыҵ. Убри дахырҟьаны, иара азы дыхҵан, нас ахагацәа рҭыԥ /аԥсихиатриатә хәшәтәырҭа/ дҭадыршәоит. Убранза дрыхәшәтәит, даноурыжь дук хара дзымнеит. Иусумҭа Урыстәыла иҭыҵит ҳанеилгақәа ажурнал «Огонек» аҿы. Дзыхдырҟьаз иаԥҵамҭаҿ иихәози? Раԥхьаза иазгәаҳҭап СССР аилаҳара аамҭа шазԥиҵәаз. Уи излазгәеиҭаз ала, Балтика иазааигәоу ареспубликақәа иаразнак хаз-хазы ицон. Азиа-гәы аиҿыхарақәа, ашьакаҭәарақәа шрызԥшыз усгьы еилкаан. Кавказ, Молдова азбахә убрахь иалеиҵазар ҳәа агәра сымам, амилаҭ-хақәиҭратә еибашьрақәа цәырҵуан. Ҳаатамгылазеи? М. Горбачиов ихаҭа илшаз даҽеазәы изынамыгзар ҟаларын. Дарбан ҳәынҭқарзаалак амч инапы аларбаҕьа икын акәымзар, хаала ирызҭоз дмаҷын. Арахь СССР аилаҳара адунеи асистемак еиланархәашон, уигьы Горбачиов изымдыруа дыҟазамызт. Атәыла ду мчыла аиқәырхара иҽазимкит, ауаатәыҩса еибашьра ааникылеит. Урҭ амҩақәа заа иазԥхьагәеиҭеит. Амала иара аԥсуа зцаара иашамкәан дшазнеиз аҭоурых иаанарԥшит. Изеилкаауамызт СССР аԥгара ишадҳәалаз аимпериа маҷ аттара, уи аҩныҵҟа шәакь ԥынҵала икны ирымаз ажәларқәа рхатә ҳәынҭқаррақәа рышьақәыргылара аамҭа ишаԥынгылаз. Амала иара даҿагылан ҳажәлар аибашьра иахьаладыргылаз. Иахьцалак, аполитикцәа, Горбачиов дналаҵаны, ирҳәоз анаҩсан, Аԥсны еиқәзырхоз аԥацәа аангылара ахьыҟарымҵоз акәын.

Иахьатәи акыр роман апублицистикатә ҟазшьа рымоуп. Ус мацара акәым, иҭыҵуеит ароман-ессе, ароман-хроника, ароман мшынҵа. Ганкахьала, асахьаркыра-публицистикатә ҟазшьа аҩымҭақәа ирымоуп, аԥхьаҩ аҵабыргра иаҳа агәра игарц. Егьи аганахь ала, убас еиԥш иҟоу ахҭысқәа мҩаԥысуеит, автор ихаҭа дрылахәуп, исахьаркны ииаибуҭар, урҭ аҩымҭа шьахә рылҵуеит. Апублицистика бызшәа ирманшәаланы асахьарк усура иузадҳәалар, аԥсҭазаара аарԥшраҿ имаҭәахәы бзиоуп. Уи ухы ианаурхәо, иуҳәарц угәы иҭоу аркьаҿра иаҳа уеакәуршәоит, сахьаркыра бызшәа мацарала уцәажәозар, иаҭахымзаргьы аҩымҭа уцәеиҵыҵуеит. Апублицистика амҽхак иаҳа иҭбаауп, иаххәап, 1992 шықәса сентиабр 3-зы Москва имҩаԥысуаз аполитикцәа х-ҩык рхаҿсахьа аарԥшреи, Нхыҵ Кавказ имҩаԥыргоз амитингқәеи, Коков иԥылара, Москва ашәҟәыҩцәа, аполитикцәа рыҷцәажәара, Аԥсны имҩаԥысуаз аибашьратә хҭысқәа уҳәа, апублицистика ҟазшьа змаз асахьаркҩыра хархәара аимукәа, зегьы угәыҵазомызт. Аус злаз убарҭ аепизодқәа ырманшәаланы ароман аҿы рҭыԥқәа ахьырзылхыз акәын.

Сгәаныла, абра иҟан акырза зцазкуаз даҽа проблемак аԥхьаҩ иҿаԥхьа иахьаақәгылоз. Амилаҭ маҷ, уажәы аԥсуаа, ашәарҭа ду иҭагылан, аимпериа ҭәҳәа ажәлар маҷ ирымаз аҳәынҭқарра ҟазшьа змаз аҷыдарақәа анеиланарбгоз, ахцәара рыҡәнаршәон, рмилаҭ хдырра ацәызра уи иацын, атрагедиа иҭашәаз рбызшәа рзеиқәырхомызт. Уигьы иузеиԥшытәуам, иааиуа аԥсҭазаара ҿыц

иацраҳәоу аҽиара ҽыц амаҷқәа ашәарҭа ирызцәырнаго. «Уоны ушахыу ианызуа убызшәа» /ад. 66/, зыжәлар ыҟамзар, адунеи зхы ахызбааua даеа цәанырра ҭауларак длаҕырзышо автор дҭаршәуп. Иара араҟа ицәыримгеит, уи еиҳаразак хьаас имоу ажәларқәа реизыҟазаашьа имцаԥшьха амилаҭ хәыҷқәа ирзацырҵо анырҵәага ауп. Уи ихадоу проблемоуп, аха ҭакыла иаҳа илаҟәуп узазҳәом атехнологиа аҽиашьа. Уи зырҽиауа атәыла дуқәа рпотенциал аҳаракышьоуп. Иара алҵшәақәа амилаҭ маҷ аҽиара ахьзазом. Аҳәынҭқарра дуқәа реицлабра аҳәынҭқар маҷ зеикануам. Аҵыхәтәантәи иазааиуа ацивилизациа алыҵшәа изырҽиаз рбызшәа ҳаракхоит. Уи абеиара ажәлар маҷ рбызшәа азыԥхныоолазом. Убри азоуп ҳҽар, рмилаҭ бызшәа еиҵарханы, даеа бызшәак хатәы бызшәас изышьҭырхуа. Уи иацуп аменталитет аиҭакра. Џьоук рхатә инициативала аееиқәырхараз моақәак иахьрышьҭоу азхом. Аееиқәырхара ҟалароуп уажәрааназа иаҳамбац аҳәынҭқарра иапрограмманы.

Ирҳәоит ажәа «ароман» зхылҵыз абзиабароуп ҳәа. Ишнеиуаз илитературатә терминхеит. Аурысшәа аҟнытә аԥсшәа иаланагалеит. Абзиабара ароман ихадоу афакторқәа ируакыуп. Адунеи литература мацара акәым, абзиабара злам оымҭа дук аԥсуа литератураҽгьы иҳамоуп. Аха уи иаанагом ароман иаҷыдароуп ҳәа. Ацәанырра ҭаула аҽиара исахьаркны иаарԥшуп романс иҟоу зегьы рҽы уҳәар – игхам, акык-обак ртәы алаумҵозар. Уаҟагьы закәытә ҭагылазаашьоу иааурԥшуа ауп аус златцәкьоу. «Аԥьынԥь» аҽы хықәкыла автор Елена илзикыз апоемақәа «Аеҵәақәа рқәыршаоы», «Минегага» роуп. Егьырҭ апоемақәа рҽы лхаҽсахьа уԥылазом узҳәазом. Уарла-шәарла акәзаргьы, афырхаца хада, Нхыц ахҭысқәа дахьрылагылоу, лара уа дыҟоуп. Москваҟа дахьцаз, лыԥхацәа лыманы, дицуп. Иара Аԥсныҟа дхынҳәыртә ианилахьынцаха, иқыҭаҽ дшыҟаз, лара лыԥсҭазаара ҽахцәоит. Иара «Анаур» ицума, «Аццышә рышьха» далаԥшуама, «Џьанаҭ» днанагама, лыхьз ҳәамзаргьы, ууанза убасҟатәи длылацәажәахьеит, аԥхьаоо ибла лара дыхгылоуп, лыда иара ихаҽсахьа гәылҭәаамзар ҳәа агәаанагара уоуеит. Дара рыбзиабараз иқәԥоны, аԥынгыла дуқәа роуа, аԥырсал ириааиуа аабом. Урҭ рыҷкәын еиҽцаара ретроспективала ҳабла иаахгылоит. Иахьатәи рыбзиабара даеа оазарак ала ишәуп. Хаҵеи ҧхәыси реизыҟазаашьа шԥаарԥшу! Адунеи литератураҽ аҳәса ҟаиматқәа рхырҽсахьа ҭыррхьеит. Ирейгьыз ашәҟәқәа аҳәса ҟаиматҭ ирзыркхьан. Убарҭ рҽынтә ирацәан аԥсҭазаараҽ иҟаз, аҭоурых хаҽқәа. Аԥсуа литератураҽ лирикатә жәеинраалақәак рызбахә цәырумгозар, хаҵала дара ашәҟәыооцәа бзиа ирбоз аҳәсақәа, ма аҳәса – ахацәа, даара бзиа ирыхцәажәоны уаоы имбацт. Еиҳаразак, сгәаныла, уи зыхҟьо – аԥсуаа рцәанырра ахьырҵәахуа ауп. Џьоукы убри лацәажәатәыс ироур рҭахым. Рҭаацәара еиҳа акыр аамҭа еибанаркуеит ҳәа ирԥхьазоит. Зыҵехызтцәаз рыҽҳәара дуум. «Аԥьынԥь» аҽы, азә иакәымкәа ак иҳәо иҟам, убасҟатәи апоети иԥшәмеи реизааигәара ажәа лԥшаахла, икапанны исахьаркыуп. Нас уи лызбахә иҳәоит лара данрыцҳаха ашьҭахь. Уи лызхәыцра даныхәыҷыз инаркны реизыҟазаашьа реигәаԥхеибашьара аҽынза ишызҳаз, рҭаацәарахара, рхәычқәа ргәырзыблара, ачымазарақәа ирхырҟьаны реицыгәжәажәарақәа, русеицура, лара лыҽҳәара шкьаҽызгьы, иара данычмазаоха дышизгәаҟуаз, иара лара дшибоз, аха ишамуз, - зегьы ажәа хыркыуп, адунеи литератураҽ иреиҕьу аҳәса хаҽсахьа дырҽырԥшуп. Иамукәа лҵыхәтәантәи моа данықәиҵоз, апоет дахьиз, иахьизҳаз ақыҭан, иаб иашҭаҽ анышә дахьамеидаз, ақалақь аҽы инхо, ацарадырра хьзы ҳаракы заҭәашьахараны

иҟоу, еицырдыруа апоет изы акырза аҭанакуеит, иҳаиҳәарц ииҭахыу рацәазоуп, уи алацәажәара ара иаанаҳкылап. Зыпсҭазаарає акырза шықәса рапхьа дзыниаз абасҟатәи иахьагьы дылзааигәаны, лаҳаҭыр ду баны лыхцәажәашьа, лара дызлаҟаз ҷьара ак ихамышҭуа игәаларшәашьа даеаҷьарак ҳлитературає иаҳпымлазацт. Инаҭумшьыр ауам, ҭаацәарала иагьа иееиқәиршәаргьы, аҟазауаѡ, аиҳаразак ашәҟәыѡѡ, бжеиҳан имацара дшаанхо. Инапы злакыу ида уаѡы изынагзом. Дзаҭәуп еилкаарає. Елена ус еипш аҭшәара лыпшәма дыбжьахар луамызт. Лара лзанааҭ зынзак даеакын, аха инапҟазара амѡақәҭарає ивагылараз дилахьынҭан. Убасҟак лара лыуаѡышьа ҳаракын, даныҟамызгьы иара дицуп, «упсы дшалац еипш уи далоуп» / ад. 349/. Апоет, академик ихаҭа деиҭагаѡ шьахәуп. А. Пушкин иажәеинраалоу ироман «Евгени Онегин», Русҭавели ипоемоуп ҳәа ирыпхьазо «Абжьас-цәа зшәу», Г. Лонгфелло ипоема «Гаиавата изы ашәа»(Ҳаиауаса – Г.А.) уҳәа рєы, аҳәса рхаєсахьақәа рыҭҭаара акырза дырзааҭгылахьан. Убасҟан англызшәа бзианы изҭахьаз Елена лыпшәма дицхраауан «Гаиавата изы ашәа» аиҭагарає. Иара излеиҳәо ала, уи иҟалҭаз анырра ҭәҭәа ихаҭа иусурає, ипсҭазаарає даараза ихәеит. Минегага лхаєсахьа апсышәала агәылыршәарає уи лхаєи лареи реидкылара ишадыргахоз заа Елена илдыруазшәа асахьаркыра ѡыра ианыпшит. Аиашаз, лхаҭа лыпсы анҭаз ус еипш дшазымхәыцуазгьы. аамҭеи ахҭысқәа рцашьеи уа инанагеит. Лара илызкыу анасып зцыз амш бзиақәа шьахәла ишцәыргоу еипш, абзиеи ацәгьеи рышьхәа еивҭоуп рҳәоит, маҷ-маҷ еишьҭагыла ирзаацәырҭуеит иуадаѡыз, ихьанҭаз, иҷьамыҭәа цәгьаз, игәжәажәарҭаз, ашәаҷь мшқәа. Урҭ рсахьа еилыкка иҭихуеит иаразәзаҭәыкны лара илызкыз апоет / ауаѡы/. Мушьни ихаҭа ихы-ипсы асахьаркыратә литература изламадоу, излалазѡоу ала, Елена апҳәысра данцәахәны дызлеибоз ала, уамашәа ибатәзам лхаєы Минегага иахьылєибааya. Апҭамҭає ҳабла ихгылоу ажәытә, аєатә еидукылақәар, Минегага-Елена лхаєсахьа злаурқьиаша маҷхәума. Издыруадаз Елена даеа хаєсахьак дахьаварҟәылоу аҭахымзар? Лара - иҳаракзоу апсуа пҳәыс лхаєсахьоуп. Лыбзиара, лыбзиабара, лхаҭа дшизыҟоу, лхәыҷқәа дышрызгәаҟуа, лҷьынҷь шылхьаау, жәларык рҭас-рқьабз шлылаеу, лҭарадырра-ҭҭааратә усура, лыхшыѡеилгашьа, лгәырҭҟәыл, лыразра, лхьаа-баа, лгәаҟҭәаҟра, лгәырѡашьа – аѡымҭає урҭ зегь ҭыхқәоуп психологиа знеишьала, инагзоу хаєсахьа литературатә фырпҳәысны даарпшызар еиҭьзар? Издыруада адунеи еицырдыруаз алитературатә фырпҳәыс Минегага лхаєы иахьадкылоу еиҭьзар? Издыруада?! Автор иҭаххеит иуазашәа убас иҳәарц, игәырѡа убас иникыларц, убас иааирпшырц, ишапиҭаз еиҭьзар здыруада? Єыц уазхәыцуеит лара лыпшәма дшизыҟаз бҭьыцк цқьа ишузанымҭо. Ишьахәын реизыҟазаашьа. Рхаєсахьақәа сахьаркра рыгым, хаз-хазы иугозаргьы. Еидукылар ирылҭуа ахаҭа-пҳәысра даеа тәылакає иузыпшаауам. Уи иаанагом аизыҟазаашьа бзиа даеа ҷьара иупылом ҳәа. Аха араҟа ицәыргоуп амилаҭ рҷыдара еилибакаашьак, ҭынчшьак, псеивгашьак, арахь ѡныҭҟала амца зыцроу агәқәа дәахьыла иубарҭацәам. Лара дахьамадоу лыпшәмеи дара рхәыҷқәеи ишәҭуа абаҳча иҭоуп, азахәамахә аазашьа еипшми, «уи єиарами!» / ад. 372/.

Ароман злеиқәыршәоу апоемақәа рызынтәык ахы инаркны еибаркыуп, ахҭысқәа еишьҭагылан, цәаҳәак еицықәуп. Поемақәак ретроспективара руеит, аха урҭ хазы игылам, асиужет иалабзоуп. Апсҭазаареи аҭоурыхи рыла еибаркыу аѡымҭақәа ҳаазқәылаз ҳаамҭа иаҷыдарахеит, хыхь ҷьара ишазгәаҭоу еипш,

алитература хырхарҭа ҽыцк аиуазар акәхап. Ҳазну амҩа убасҟатәи ҵакы змоу ҵабыргы хҭысла иеибыҭахеит. Ароманаҿ «Анаур», «Аццышә рышьха», ма «Џьанаҭ» ахҟәа /апоемақәа/ рҿы иаҳҧыло анаур, ма аҧсцәаҳа ус баша аҧҵамҭахь имнеит, афырхаҵа хада дҭаршәны данамаз, амцашоура, ма аҧхыз инарбоз хаҿсахьақәоума уҳәап. Игәы аныбзиаз иҩныҵҟа иҭаҵәахыз, макьана ҷьара ҩымҭак аҿы ҽиара змауцыз роуп. Дара аҧсҭазаара иазааигәазоуп, асиужет иаларгьоуп. Арҭ апоемақәа, иара зегь еиҧш, зымҽхак ҭбаау ахҭыс хада, аҭоурых даҟьақәа аазырҧшуа ҩымҭоуп.

Поема-поемала ароман шышьақәыргылоугьы, инеимызакны акомпозициа узалымбааура иҟазам. Аҧхьажәа иахьзуп «Ахьзынҩылара». «Аныҩбжьы» аҧхьатәи ҩ-жәеинраалак илагамҭоуп уҳәартә иҟоуп, нас иаразнак ахҭыс хадахь автор диасуеит..Иҳамоуп «Аепилог аҿаҧхьатәи», амала уи «Минегагеи» «Азахәамахәи» изрыбжьагылам схаҵа исзымазан инхеит. Арҭ ахҭыс аҿиара рыбжьоуп. Аҩымҭа неиҵых «Аџьынџь» злахьзу ала, аибашьра аламҭалаз имҩаҧысуаз аҧсҭазаара амҽхак злагәыцазо уахәаҧшны, ацәарзга-цәаҧеыга жәлар риааира амш аҧсуаа ианырчаҧоз ахҭыс кульминациан иушьартә иҟоуп. Аиашаз, угәы ҭнашьаауеит Аиааира ашьҭахь аб иҧа дахьжу аҭыҧаҿ икәашара.

Абас ауп «Аџьынџь» ароман атрибут хадақәа зегь аманы ишубаша!

Гәыла-ҧсыла ихатә дунеи дагәылоуп азы, автор ицәаҳәақәа ирмарианы изааиуеит, иҩныҵҟантә иҵиххьеит, ма урҭ игәжәажәарақәа уажәы дрылоуп. Ажәеинераалақәа мчыла еибаркыу уҧыхьашәом. Убрахь ирхыҧхьазалоуп апублицистикатә поезиа ззуҳәаша аҧшьгамҭа. Рҵакы иашьашәалоз ажәа еиҿартәышьақәа рхала рееиҿыркааузшәа еинаалоит. Ахархәара роуит ҳәоукны, ма цәаҳәакны ишьақәгылоу ажәеинраалақәа. Иҟоуп ҩ-цәаҳәакны, ма х-цәаҳәакны еибыҭоу. Аиҳаразак ҧшь-цәаҳәакны еибаркыуп. Иҟахыуп еиҳангьы. Рҵакқәа ишрыцәнаго ирнаало аформа шьҭырхратә ажәеинраалақәа еиқәыршәоуп.

Аҧҵамҭаҿ агәкаҳара мотивқәа уҧылазом. Аибашьра хлымзаах ажәлар алагылоуп. Аҧсадгьыл инеимызакны ибылуеит, Аҧсуара ашәарҭа иҵагылоуп. Ҳлахьынҵа апан ҳҳыцәнаргылеит. Убас иагьа иҟазаргьы, афырхаҵа хада иҩныҵҟантә иаауа ацәалашәара, абзиабара, дзыцәгәыгуа алахьынҵа уҳәа, игәҭахәыцрақәа иршәиҵашаз аџьабаа адимбалар аузомызт. ХХ1 ашәышыцәса ҳанҭалааназа иаҳҳаагаз агәаҟҵәаҟра аҿыц шәышыцәса ҽиарала ҳаҧылозар, ҳҧеиҧш бзиахозар ҳәа агәыгра ду аҵоуп. Иагьа ҷьамыгәа ҳажәлар аибашьраҿ ирхыргазаргьы, аҩымҭа гәкаҳарак аныҧшзом, гәышьҭыхрыла мацара иаҧҵоуп. Ари роман – одоуп.

Ақ. Бзыпҵа.
2009 ш.

АЖӘАХӘ КЬАҒ

Аҧсны ашәҟәыѡѡцәа Рассоциациа Аѡбатәи Аизара ду
2010 ш. хәажәкыра 31 аены Гыц Асҧа иқәгылара астенограмма

Ѡ-зҵаарак рҽы сааҭгылоит.

Ашәҟәыѡѡцәа Реидгыла аҽы иаҳзааҧсаз ауаа рызынтәыкгьы ҳаҭыр зқәу, ҳара амѡа ҳақәызҵахьаз роуп. Убраҟа дыҟоуп А. Гогәуа. Сара раҧхьатәи сышәҟәы жәа-шықәса ианҭымҵуаз, даеа шаҟа шықәса иҭымҵкәа иаанхарыз ҳаздыруамызт. А. Ҵьниеи Шьх Аҵьынҵьали рыбзоурала убри заа иҭыҵит. Аѡбатәи сышәҟәы анҭыҵшаз здыруадаз, Б.Ҭыжәба иахәҭаз арецензиа ацимҵазҭгьы. Сара ашәҟәыѡѡцәа Реидгыла аихшараҽы сазәыкны сазыраззамызт. Избан акәзар, ҳаҭыр зқәу ауаа ҳаарылҵны даеа ҵьара ҳцар ҳшышьақәгылашаз схаҽы иааизомызт. Гагра ҳаҟан ҧшь-ѡык ашәҟәыѡѡыра знапы алакыз, х-ѡык абрахь ианиасуаз, саргьы убарҭ срыццеит. Аха иахьа ҳҭагылазаашьа, аполитикатә мотив аҵамзар, даараза ибзиоуп, ҳабзиан ҳшьақәгыланы, амѡа ҳануп, ҳанызҵаша ауаа ҳамоуп, араҟа академик даҳҳагылоуп. Агазеҭ «Аҧсны» аредактор хада Б. Ҭыжәба дҳацуп, абас еиҧш иҟоу ауаа абра рееидыркылеит.

Ахҳәаа бзианы иҟазҵо В Занҭариа дҳамоуп. Сара абыржәы аҧхьара саҽуп У. Аѡзба ишәҟәы. Иара Д. Гәлиа изкыу аҭҵаарақәа даараза ҧхьаҟа иназгаз уаѡуп. В.Амаршьан ишәҟәқәа зегьы рызбахә сҳәом, шәаргьы ибзиан дыжәдыруеит, аха ироман ахьтә иалыскааз жәабаҟа-ѡажәаҟа даҟьа (убри ароман азоуп апремиа зианашьоу) аибашьраҽы иибаз, ихаҭа дшалагылаз, аибашьра ацашьа шааирҧшыз абарҭ адаҟьақәа рҽы иааҵьоушьартә иҟоуп. Ари иҷкәын дицәызит, аха аҷкәын иҧсҭазаара Аҧсадгьыл иақәиҵеит. Араҟа алитература, сызҽу ацәаҳәақәа рыла, сеиҭаҧхьар сҭахыуп, аамҭа сымамкәа сааиуан, аха убасҟатәи ирҵаулан азҵаарақәа ааирҧшит, иҷкәын дҭамхарц дихьынҳала дышишьҭаз, иҧсадгьыл ихы ахьақәиҵаз хашҭра аимоуа ицәыргоуп.

Ҳара уажәшьҭа даеа мѡак ҳанылеит, ҳаидукылогьы ҳзыҟам, аха зҵаарақәак цәырҵуазар, иаҳҳәап, азеиҧш уск, акы ҟаҳҵозар иҳазбоит абарҭ азҵаарақәа ҳаидтәаланы, шәҟәык ҭыҵуазар, абра В. Занҭариа ишиҳәаз еиҧш, ҳазынтәыкгьы ҳаидтәалан ҳахцәажәартә. Абасоуп азҵаарақәа ҧхьаҟа ишызбатәу.

Аибашьра ашьҭахь ашәҟәқәа рҭыжьра даараза иуадаѡын. Убасҟан снапы нарымҵакуа аҧара сызҭодаз ҳәа срылан. А. Анқәаб иҽгьы снеит. Уигьы даараза ацхыраара ду сиҭан, ашәҟәы ҭсыжьит. Убас ацхыраара сырҭон З. Арзынба, А. Кобахьиа, Г. Саманба, Р. Ешба, В. Абаза. Аха, рыцҳарас иҟалаз, ҳара еиҽкаарак аҽы ҳанеицыҟаз, хшыѡзышьҭра еицҳауамызт. Аибашьра ашьҭахь Ассоциациа иабзоураны хҧа-ҧшьба шәҟәы ҭсыжьхьеит. Ассоциациа мизҭгьы, сара ашәҟәқәа сызҭыжьзомызт иахьа уажәраанзагьы. Иҟалаз аиѡшара еицлабрахеит, ашәҟәыѡѡцәа рыцхыраараз. А. Лагәлаа сибацыҧхьаза имазеиу акыр сымазар дазҽлымҳауп. Ианбыкәыз ас иансызҵаахьаз! Иахьа шьҭа суаѡны, сышәҟәыѡѡны схы сыҧхьазо сҟалахьеит. Уаанза сара астатиақәа рзысыкхьан В. Амаршьан, А. Гәгәуа, Б. Шьынқәба ироман «Ахаҳә еиѡса», абарҭ рызынтәык, аҭыжьраз мѡа анырмоу, илеилажь изблит. Уажәоуп саназхәыцуа иҟасҵаз закәи ҳәа. Сара сыкритикхарын ҳәа сгәы иҭазма. Сгәы иҭоуи ҳәа исазҵаауа анызба, иахьа шәҟәқәак срыхцәажәоит. Ари азҵаара азәы ихаран ҳәа сҳәом, аҧсҭазаара иазбеит.

Анаҩсан даҽа зҭаарак шәыхшыҩ азысышьҭуеит. Иахьа, ижәбоит, асоциализм ҳааныҭын, даҽа ҧсҭазаашьак ҳанылеит. Ҳара ҳашҧазыҟоу? Амал змоу ҳаиҽаҧшыр ҟалазом, арахь амал ҳнапаҽы иааҳгароуп, ада ҧсыхәа ҳамазам.

Иахьатәи аҧсҭазаара даараза ауаҩы даҧсахуеит. Аха ашәҟәыҩҩы иуалуп абри азҭаара аҭҭаара, иара уи далагылан ихатәы ҧсҭазаарахароуп. Избанзар ашәҟәыҩҩцәа дуқәа ирылшоз зегьы нарыгзеит, ирааз аҧсҭазаара аритература ибзианы ианыҧшит. Алитература зызкыу аҧсҭазаара обиективла аарҧшроуп, ус анакәха, иахьатәи ҳаҧсҭазаара еилаҳкаартә ҳаҟоу ҳаҟаму?

Абри амҩаҽ еиҭаазатәуп ашәҟәыҩҩцәа ҽыцқәа. Избанзар, ҽыц ииуа-игыло аҧсҭазаара даҽакала дахәаҧшуеит, даҽакала иҭиҭаауеит.

Даараза иҭабуп!

МУШЬНИ МҚАИИА ИРОМАН «АХҞЕИ» УИ ИЦӘЫРНАГО ҲАПРОБЛЕМАҚӘАКИ

Уажәшьҭа иуаҩра дҭагылан Мушьни Мқаииа ироман «Ахҟа» анҭижьуаз (2003). Прозатә ҩымҭақәак ҭижьхьан уаанза, аха аиҳаразак иара дшаадыруаз поет бзиак иаҳасабала акәын. Иқәра ахьнеихьаз уазхьаҧшны, проза ҩымҭа дук инапалакын ҳәа ҳшымгәыҕзоз, ҳаҧхьа иаага иаақәиҭеит ҩ-шәҟәыкны иеиҽкаау ароман «Ахҟа». Аҧхьатәи ашәҟәы шааҭыҭызҭәҟьа, автор ииҩуази ҳәа саазҽлымҳахан, ааиҧырҟьарак сзыҟамҭазакәа, саҧхьон. Аҩбатәи ашәҟәы аҭыҭра сазыҧшын, убасҟатәи интересс иукша шәҟәуп. Уа иҷьасшьақәашаз рацәазан, аиашаҭәҟьа сҳәозар, зегь раҧхьа, автор аамҭа дшазыҟаз, нас ибызшәа лыҧшаах даара срызҽлымҳахеит. Арҽиамҭа аҧхьара ашьҭхра усгьы имариамызт, аха, маҷк издыруаны исыҧхьазоз Мушьни Мқаииа даҽа ҧыҭрак еилкаараз, «Ахҟа» рыҩ-шәҟәык ҽыц сеиҭаҧхьон. Уи аахыс ашықәсқәа цеит, шьҭа сыхьшәашәазар шысгәахәуазгьы, сеырмаза сахьтәаз, сыламыс иахьцалак исыҭахәмаруан. Усҟан исызцәырҭыз азҭаарақәа, урҭ рҭакқәа, иқәгылоу апроблемақәа рыҳасабшьа уҳәа, иҭысҭаауаз инҭкааны ашәҟәы аилыргараҭәҟьа иазкым. Уи мҩашьарада ибзианы дахцәажәахьеит апоет Р. Лашәриа истатиаҽы «Аеҭәа ҷьарсахьа убонаҭы…», агазеҭ «Аҧсны» 2004 ш. № 83 аҽы ианыз. Сара аиҳаразак сзызҽлымҳау шьҭа цқьа иаҳзымдыруаз иакәны сызхәаҧшуаз автор иоуп.

Дзусҭада Мушьни Мқаииа?

Данҽаз аахыс аредакциақәа рҽы аус шиуаз аабон. Баша-маша ак згәы иаахәоз иакәзамызт, ҧан змамыз дреиуазма ааугәахәрын ауаҩы еиқәа ҳаракы, шықәсыла даннықәсқәагьы, ачымазарақәа анышьҭихқәагьы, бҕа рхәарак инумбаалазо, диашахәҭәараза, ишьаҽа еицарса иҧхьазозшәа амҩа дахьаныз,

иԥсҭазаара нысымҩа убасцәҟьа ихеигеит ада, даҽеак узацҵом. Иаадыруази ҳара абри ауаҩы изкны? Ари азҵаара зныкымкәа ҳҽаԥхьа иаацәырҵуеит. Уамак ҳзымҳәозар ҟалап. Убри гханы акыр цьара иҳамазар ҳәа агәра сызгом. Мушьни Мҟаииа аредакциаҟәа ҟәшаҟәак дырхагылан, ажәеинраалаҟәа икьыԥхьуан, уамак илацәажәомызт (ус ҳмыхьлои), аха поетк иаҳасабала дшьаҟәгылахьан. Иахьцалак иара иқәҽызҭқәаз, ипоезиа еиуеиԥшым аганҟәа азгәаҭахьаз апрофессор Ш. Д. Инал-иԥа, академик М. Т. Лашәриа, апоет К. Ломиа, афилологиатә ҭцаарақәа ркандидатцәа У. Аҩзба, В. Агырба, иахьа афилологиатә ҭцаарақәа ирдокторцәоу В. Кәаҕәаниа, акритик-публицист, В. Занҭариа даара ирызцьушьап. Ҳара ҳанҽақәаз иаабоз алитературатә критика акыр еихәлацәеит, уи зыхҟьоны избо – ашәҟәыҩсыра знапы алакыз обиективла рырҽиамҭақәа хәшьара роуамызт. Дара дмыргәаарц ҳәа инаҵганы, ркритика ааныркылеит. Шьҭа игылеит аҽыц критикцәа ҳәа узыкәгәыҕша, убарҭ иреиуоуп В. Занҭариа, В. Кәаҕәаниа, қәрала иҽақәамзаргьы аԥхьа игылоуп академикцәа Ш. Салаҟаиа, С. Зыхәба, М. Лашәриа, убарҭ дырхыԥхьазалазар бзиан апоет Р. Лашәриа. Урҭ ишьҭырхит даҽеа хырхарҭак ҳәа сгәы иаанагоит. Еиҳаразак дара зышьҭоу иҵоуроу аҷыдарақәа арҽиамҭақәа рылкаароуп. Убри иаҳа нарха амазар ҳәа агәыҕрақәа ыҟоуп. Дара, инҭырҵәааны акәымзаргьы, апоет Мушьни Мҟаииа иажәеинраалақәа акыр иахцәажәақәеит, ипрозагьы хырҩы азырухьеит. Макьана уи ипоезиа аҵыхәанза иҵҵаамзар ҳәа сгәы иаанагоит. Ус игәы иабозар апоет ихаҵа ҳәа агәра сымам, избанзар иара ихала иҩымҭақәа иаҳа рызбахә иҳәахьеит, урҭ знапы рыдызкылар зҭаххаша мҩак дыкәиҵахьеит, ишәҟәқәа раԥхьажәақәагьы инапы иҵихлоит.

Жәабжьқәак акьыԥхь аҽы иаҳԥылалон, аха уи дыпрозаик ҕәҕәан ҳәа ԥхыз избаз ихаиҵарымызт, уамак иҿцәыримгозшәа збоит. Иаадыруеит асахьарк ҩыра апоезиала азәыр шалагахьаз. Ашьҭахь урҭ апрозахь ииасуан, апоезиа қәсыԥак ирзаҩызазшәа, иԥьоушьашаз аҩымҭақәа ааҳдыркуан. Апоезиа аҽынтә апрозахь Мушьни Мҟаииа ишьаҽа еихигеит, аха аԥхьа зызбахә цәыргаз ус ацҳа ақәсра ианҽаз ирылдыршон, иара апроза инапы аналеикуаз иуаҩы бзиара дҭысхьан. Ихаҵа уизызырҩыр, игәы иҵамкәа апроза инапы алеикит (ад. 16, актәи ашәҟәы). Ҷыц уи прозаик иаҳасаб ала уаҩы дилацәажәомызт, хыхь ишҳәоу еиԥш, Р. Лашәриа заҵәык автор иқәҽиҵит ҕәҕәала, «Ахҟа» Д. Гәлиа ихьз зхыу апремиа аиураз иахьыкәгылаз азы умҳәозар. Иара ипоезиа злабзиаз цьара ак ыҟамкәан иҟамызт, уаантәы апрозахь амҩа ылихыртә иқәашьхазар. Уи арахәыц аҭцаара аҭахыуп, нас ауп Мушьни данаҳдырҵәҟьо. Иазҟазоу азәы абри ҳаԥхьаҟатәи аус иҿазимкыр, иаҳцәызуа маҷхом. Избан ас ҳаиҵахара зыҟалаз? Ари иҭакдоу зҵаароуп.

Аиашаз, иара зыуаҩы ҷыдарақәа иаразнак иузеилымкаауаз азә иоуп. Уи зԥан мариоу уаҩзамызт, сара дахьынзаздыруа. Иара инапы злакыз аус аҽы иднагалоз ауаа дахьрыкәшаҳаҭмыз рацәан. Убри иҟазшьақәа, ма иара дара дшырзыҟаз ихыԥшны, ихаҵара рбазомызт. Убас акәын дара рхаҭақәагьы иара ишизыҟаз. Убас иагьаанхеит дара реизыҟазаашьақәа уадаҩны. Аизарақәа рҽы даақәгыланы ииҳәоз иҵоурамз аҷыдарақәа ирызкын. Иналаршәа ирехәоз дмаҷын. Уи иқадақшьа захҳауаз ианагь агәыҩбара рзаҵан. Иалаҟаз ауаҩы ихымҩаԥгашьа ианакәызаалак ибзиоуп. Иалаҟам даеакала ихы мҩаԥигоит, иҵоурам аусҟәа иаҳа ицәыцигоит. Игәамцхамц рацәоуп, изызрҩуа уамак деилыркаарц рҭахзам, избанзар уаа хатәраны иԥхьазоу роуп зцәа ԥиҿуа. Иҟауҵои, аԥсҭазаара ус иҟазар. Асовет аамҭазы агәкаҳара-лахьеиқәцаратә мотивқәа акьыԥхь ахь рнеира

лымкаала ианазкылҧшуаз, аҧсҭазаара анадмырбоз, ҳпоет хықәкыла аелегиа ҵакы змаз ажәеинраалақәа рҭыжьра илиршеит уамашәаҵәҟьа иубартә. Иара «алахьеиқәратә лирика ахьыхҭеикцәоз азы хҭынҟьа игрыжьуамызт» иҳәоит В. Кәаҕәаниа (М. М. «Иалкаау» 1996 ш. ад. 13). Убарҭқәа-егьырҭқәа иҧырхагамхакәан иҟамлеит. Уи ашәҟәы ҭыҵит автор и-60 шықәсхыҵра аҳаҭыраз. Иара адунеи абар акәын ҧшьы-шықәса раҧхьа, аха, ҷьабаа цәгьа згымыз апоет иҧсҭазаара иадыргазшәа, усҟан излагаз аибашьра ҿыц иҧышькласит.

Аҧсҭазаара уадаҩзан, уи абзанҵыра ианыруан, иқәыҕәҕәоз аамҭақәа иҟазшьа дырҵарит, зегьы рхымҩаҧгашьа дықәныҟәомызт, ахатә цәаҩақәа змаз даҽа мҩак дықәын. Уи ицангылаз ауиқәшаҳаҭхыз, дызнымаалоз рацәан, иҽеимз ахьибоз уаҩ дызқәымгәыҕуаз хҭысқәак иҽрылеигалон. Иара иабиҧара ирбаз абзиеи ацәгьеи еиваҟәылон. Уи акәым, иаҧхьаҟатәи абиҧара злагылаз агәаҟҵәаҟ уадаҩ ҧсҭазаашьа ҧыжәара аман, абарҭ изеиҧшразаалак нхашьак рымазма ҳәа уҵаартә. Аҭахареи абзареи рҳәаа еснагь ихықәгылан, аҭахарахь иаҳа ихынаауан. Убарҭқәа-егьырҭқәа ипоезиа акырза идырҭбааит, диссертациа бзиак азукыртә, епоха ҕәҕәак аанарҧшуеит. Уи адагьы М. Лашәриа иазгәеиҭахьан аҧсабара аҷыдарақәа апоет дышрызҿлымҳаз. Асахьаркыра-критикатә лкаақәа ҟаимаҭла Мқаииа иҟазара мҩа иазыҟаиҵахьеит В. Занҭариа. Даҽакала иуҳәозар, зызбахә ҳамоу ауаҩы аҧсҭазаараҿ иуҧылоз зегьы дрызҿлымҳан.

Мушьни иҧсҭазаара шынеибакәыз абри аамҭа аазырҧшуаз аҩымҭа аҧҵара иҽазыҟаиҵозар ҳәа агәра сымам. Усшәа избоит. Ихаҭа излеиҳәо ала, иара ихы-игәы иҭамкәа апрозахь диасит, ироман жәа-шықәса иҩуан. Аха иара ҩныҵҟала иҽазыҟаиҵомызт, уи зны иҩырц игәы иҭамзаргьы ҳәа узҳәазом, игәҭыха ипоезиа ианҭамза, апрозахь дианагеит умҳәозар.

Избахә даҽакала ирҳәарц ахәҭан ҳәа уахәаҧшуазаргьы, Мушьни дпоет бзиан. Иара иажәеинраалақәа ирцәыҵахыуп, ихбыҷьра инаркны, иарҧысрахь изҳашьа, иуаҩра ҟәыш қәрахьы инеишьа. Адунеи какаҷ алагәырҕьара маҷ-саҷ ауазҳәара згымыз аҧсҭазаара гәыҭшьаага инысымҩа алсуан. Данҿаз иажәеинраалақәа алашәҵәҟьа агәышьҭыхга ҧхьарцашәа анаирҳәоз, абзиара мацара иазкыз поезиан, нас иҧылоз ауадаҩра, агәаҟҵәаҟ, агәжәажәара ирҧсахуан илирика аҵакы. М. Мқаииа ихаҭа илирика ахә ҳаракы аиҭоит. Уи ианыҧшит аамҭа хьанҭа шыҟаҵәҟьаз. «Исыхьуан, иахьсыхьуаз снапы ақәыскуан» (М. М. иҩымҭақәа реизга, актәи атом, ад. 9).

Апоезиаҿ автор илирика аҵаки аҩышьа формеи ирҿырҧшны х-хәҭакны иузшозар, ус иҟамлеит ипроза. Ироман «Ахҟа» ишынеибакәу иуазуп. Уи апрозаҿ аҳәатәы иаҳа изышьҭан. Акыр аҵанакуеит агәырҵҟәыл аҧсабара иззаҭәанашьаз аинтеллигент иҭаацәараҿ даниуа. Усҟан имҩақәҵашьа еихаҳахоит, дышнеиуа зегь еицыланы аталант (абаҩхатәра) ззырҳәо ахь азҳара акыр изымариахоит. Агәырҵҟәыл иалаҟаз ауаҩ ихы-игәы иҩныҵҟа изыхәаҽуамызт. Ижәлар рҿаҧхьа ус дныҟәар азин имазамызт, ихаҭагьы баша дызтәомызт. Игәырҵҟәыл ахаҭа аҽаҵәахуамызт. Автор насыҧс иоуз – зегь еицхыраан, имазақәа рыҽдыргамеит. Ааи, ашәҟәыҩҩ иҩныҵҟа иҭаҵәахыз зыригеит, ҳара даҳзеилкаауазар, – убри ауп уажәы аус злоу. Ишьҭа мызыртә аҩымҭа ҕәҕәа ааҳиркит, алитератураҿ иҿахәы ҕәҕәала иҳәазар ҳәа угәыҕуеит.

Иаадыруеит ашәҟәыҩҩцәа ишиҩуа еиҧш изымцәажәо. Даҽа ҷьоукы ирҩуа усҟатәи ахәшьара аимузацт, ианаақәгылалак удыршанхоит. Имаҷуп ианыҩуа

еиҧшҭәҟьа зцәажәашьа беиоу. Убас иҟоу дреиуоуп ашәҟәыѡѡ ду Фазиль Искандер. Иахьа даеазә избахә убасҭәҟьа иҳәатәуп. Мушьни Мқаииа иқәгыларақәа ҳарзызырѡхьеит. Дпоетын, аха атрибунаҽ даннеилак, ипублицист бызшәа асахьаркыра агәылыжжуан, ажәаҧҟақәа, ацуфарақәа, ажәабжьқәа рыла ицәажәашьа уазҽлымҳаитәуан. Абасҟатәи жәлар рҽаҧыц ҳәамҭақәа, ҽырҳәала излаигәалашәоз ааҵьоушьартә, иара ибызшәа иахәҭакын. Инысымѡа иахьцалак имҭьоз ахәра иара ихаҭа ишиныз дааиуан, иѡымҭа абри агәаҟҭәаҟ агәылыжжит. Даныхәыҷыз инаркны, аҧсуа ҧсҭазаара иақәыҭәҭәоз иныруан. Уи ибеит аколнхараҽ анхацәа шҭакыз, ашықәс еиқәаҭәақәа раан, бҭеиҭых рымҭо ишындырҭәоз. Аҵьынҵьтәылатә Еибашьра Ду иара ижәлар алахәын. Ажәлар маҷқәа аибашьра ахлымзаах иацәырыхьчарц, аҧҟаҧҭа шҭыҭхьазгьы, ҳарҭ иаҳмыхәеит. Аҧсуа школқәа раркра, урҭ раартраз ақәҧара, арҭ зегьы иара дрылагылан. Ақырҭқәа Аҧсны рнапаҽы иааргарц ржәылашьа ҽыц етапын. Ахақәиҭраз жәларык рықәҧара!.. Ахлымзаах аамҭақәа еишьҭагыла ирзаауан, ҳашәҟәыѡѡ убарҭ дрылахәын. Иара, дышәҟәыѡѡызар – илшозма иҽахәы имҳәар? Аамҭақәа рҽахәы цәыримгар, игәы изырдозма? Ас еиҧш аѡымҭа шьахә аҧҭара иара иразҟын. Уи дпоетын, аха абри ароман ду ҭимыжьызҭгьы, ҳарҽиаѡы дыбжамеамхон, азәгьы убри ҳазгәаҭомызт, даҳзымдырзакәа дымѡасуан. Иара иҟазара агдыра ҳаракын, сара сгәаныла. Убри азбахә рымҳәакәа, игәамҭазакәа иахьанза иахьаанхаз угәы иалымсырц шзалымшо даеа знык иазгәаҳҭап.

Изласаҳауала, аѡымҭа ду аҧҭара акыр аамҭа ақәирзит. Илшара шынеибакәыз иара иазикит. Ихаҭа дгәырѡеит, дуазырит, аазаб ихигеит. Убарҭқәа зегьы ирылашәаз рыҧсҭазаара ҭаулазаны игәникылеит. Уи зызбахә имоу шьҭрала дырзааигәазоуп, акәымзар асҟатәи зҽлымҳара зуҭашаз ахҭысқәа убла иаахгылартә, иҭыршәшәа изцәыргарымызт. Ибла иабоз даеазәы ибомызт, иара изгәамҭаз даеазәы ишгәникылаз еиҧш. Убри азын мацара, иидыруаз акьыҧхьахь ацәыҭгара илимыршар азин имамызт. Ишьҭанеиуаз абиҧарақәа асахьарк ҷыда, иара имацара иҷыдараз, рзаанимыжьыр иҳазгәамҭарыз гәнаҳарахон.

Автор, иҟазшьақәа злаҟаз ала, иуаѡра хаҭарак ацын ҳәа заа узизхәыцуамызт. Арахь иара, Абрыскьыл иааихыкәласуаз аҭыс анихаҧыруаз дызҭашәоз арыцҳара еиҧшха, аамҭа инамырҟаҭоз рацәан. Иҧсҭазаара шынеибакәыз, абри аѡымҭа аҧҭара иеазыҟаиҭозар ҟаларын. Ушааҧхьалак усшәа иубоит. Акраамҭа ихы-игәы еилаҧшуан, дкәанызануан. Даналагах – ихиркәшаанза иҧсы изеивгомызт. Иара дықәҧон, ҭынч, ихьааз уаѡы имырдыркәа, имырҳакәа, игәыҭхоз акьыҧхь иаирбарц, фырхаҭара уск шьардаза ишымѡаҧигоз дазымхәыцзакәа. Ари дышәҟәыѡѡын, иаҳамбацыз азә иакәзаарын. Дҳазцәыргомызт, ихала иезыримгар, зныҭрыс ирҽиазшәа иааирхаз иѡымҭа ду ала.

Ихадоу ҭцаара усуп автор дызлагылаз адунеи хәаҧса шидикылоз ацәыҭгара. Аиашаҭәҟьа уҳәозар, иара игәырҭҟәыл абаѡхатәра назахьы излазҳауаз ала, уи ирҭаулацәаны игәникылон. Даеа ганкахьала, ауаа рыерымадараз дызлауадаѡыз ала, ихаҭагьы дуаѡы мариамызт, уи азгәаҳҭақәахьеит. Ашәҟәыѡѡыра злахьынҭаз игәы иааҭашәоз иаразнак ицәыригозшәа аабон ҳахьааиҽаххуаз, дахьықәгылоз. Дахьынзаҳзымдыруаз заа ҳазлазхәыцрызи. Иара дмазан, имазара игәы ҧнаҭәан, шьҭа иқәра анааи, зегь ҭабыргитәит роман ҭбаашьак иҭбаау «Ахҟа» ала. Ашәҟәы аҭакы ахьысҳара

аеаназнакуа иаамҭоуп иахьа, аха абри аҩымҭа алитература аҵакы аҭоурых аҿы иҳаранакызар ҳәа агәыҧра ҳамоуп.

Иахьцалак ашәҟәыҩҩы аполитика иҿалаимгалар ауам, уи ада ихымҩаԥгашьа ҧәҧәам, инапы злакыу аҩыра ус ԥсыҽехоит. Ажәлар рыԥсҭазаара, иара дызлацәажәо аамҭаз, аполитикцәа рнапаҵаҟа иҟан. Урҭ адиктатура иазгәышьуаз рхаҭагьы еибарԥсуан, дара реиҿыхара, реимак, реикан, реицлаб, реиҵашьыц, зегьы-зегьы ауаҩы трагедиала иныруан. Алитератураҿ Мушьни рҵаҩы димамкәан изыҟаломызт, аха ус азәы избахәык ианакәызаалак иҿыцшәомызт. Убри шьақәнарҧәҧәоит иара ирҿиаратә мҩаҿы иарбанзаалак аамҭа ицәырнагоз политикатә мҩак дшыхнамхуаз, ихатә гәааанагара иара изы акырза шаҵанакуаз, иныруаз ада даеа хәыцырҭак шиҿымшәоз. Убри «ихатәы» игәырҭҟәыл ибаҩохатәра аҩазаранза аизҳараҿ ицын.

Ҳҭоурых «ала аҟырҟы икылхны» иааигоит автор, убри азын, ҳаилаҟәаҟәа ҳазну амҩа дахьахцәажәо, угәы ҭишьаауеит ганкала, акәымзар акыр хҭысҟәа асатиратә ҵакы рыцагалоуп. Аҳәынҭқарра иаарышьҭыз атрактор аԥьҵла азыцымхит. Алаҕәым аҵарҵан, иазԥымжәеит. Анхацәа леилахәыц-ҩеилахәыцны, аԥьҵла азганк каҿаны, ахьанҭара зырҭаз ҿарҳәан, ауҕә иадҳәала, ацәқәа анадырха, иҵыҩр икарыжьит. Ҳажәлар рҭоурых дара рнапала ишкадыреоз иасимволха, автор исахьарк ҟаимаҭ аԥсҭазаара аҵабырг иадҳәалоуп, аха ишԥадҳәалоу!

Аамҭа аныбзиоу, ауаа реиҩдыраара наскьагаза усуп, шықәсык бжьаҵаны, амш зеиԥшрахо узҳәозар иаҩызоуп. Амш еиқәаҵәақәа (исҳәом ашықәсқәа) уаарҭагылт ауп, ицәыцыҵуеит ацәгьа злоу ачынуаҩ хәымга ихы иаирхәо аԥсыҽшәыргәында, анхашьа мариа иашьҭоу аҕьыч – заҟа уҭахыу иҵоурам ҷыдарала еибыҭоу «ԥсҭазаарак шьны даеа ԥсҭазаарак ҳаргылоит ҳәа иаҿыз ауаатәыҩса насыԥдақәа» (ад. 552, актәи ашәҟәы). Еиҕарыла ажәлар еиҟәша еиҿадыргылон, нас дара-дара ықәибахыртә. Убас ала аҳәынҭқарратә мчы еиқәдырхон, иаҳа ирҵабыргны иузҳәозар, адиктатура мчы иахагылаз рхы еиқәдырхон. Аҳәынҭқар мчада зыԥсҭазаара зыбла ихымгылоз ажәлар рҭышәынтәылара иашьҭазамызт. Урҭ рыуаа иреицәаз анхашьақәа рзырчаԥон. Усҟан ауаҩ бзиа, иагьа алаба иҵырхыргьы, аԥсра аԥан дхыцәдыргыларгьы, ижәлар реиқәырхара ихы иҭабзазоит, зынгьы ихаҭа убри деиқәнархоит (Ҳараз). Избанар иара дызлааз ижәлар рҷыдара ҟаиматқәа илаеын, ианамуаз «хаҵала, хьымзгыда» (ад. 323, актәи ашәҟәы) дҭахон, аԥсра дазхиан.

Апропаганда ҧәҧәа цон асовет уаҩы иаҟара зхы иақәиҭыз даеа ҷьара азәы дыцәымлацызшәа. Уи иазкын асахьаркыратә литература иреиҕьызи иреицәази аҩымҭақәа. Аҳәынҭқар еиҳабыра иаԥсаны ирбоз рԥсы шҭаз амармалташь баҟа дуқәа рзаԥырҵаларц, иреиҕьыз аҭыԥқәа рҿы ирчаԥарц, адҵа рырҭон аскульпторцәа, урҭ ирыдҳәалаз аҟазацәа. Асахьаҭыхоцәа иаԥырцон асовет мчы иахагылаз рпартретқәа. Иԥьоушьашаз ахаҿсахьақәа рзаԥымҵеит ҳәа узҳәомызт. Агазеҭқәеи ажурналқәеи рпубликациа ҟаимаҭ зегь раҵкыс атәра зеазыршьцылаз ирызкын. Аимпериа ақәымчра апропаганда ҧәҧәа аԥнаҵеит. Ауаҩы дҭашыҩкны даман. «Астрах, асамобложениа, аоблигациа, изгаша-изшьыша зегьы анрықәныркылалак, аԥьқәреи роура акәым, изцымзааua ауал, еиҭанарықәырҵон» (ад. 563, актәи ашәҟәы). Ажәлар еснагь аҳәынҭқарра аҿаԥхьа уалк рыман. Убас иҟан «иҿиаз» асоциализм аамҭа ҳанҭагылазгьы, иара аныбгашаз аламҭалазгьы.

Иаҳҳәап, анхацәа, ираазаз рырахә аҳәынҭқарра иаларымҵар, иаҕацәаны ирыҧхьазон. Аҳәынҭқарра акәзар, – иахеит, иахеит, аха анхара аиҿкаара ацәыуадаҩхеит. Ауаа ҿыртуамызт, уи иаанагазомызт асовет мчы иадгылан ҳәа, иаҕацәан, зегь раҵкыс аполитикцәа реиҿкаашьақәа убри аҧырхаган. Аамҭаказ арахә нҵәеит, арахь акәац рызхомызт. Акурорт акрырҿарҵарц, ақытақәа ирхагылаз аиҳабацәа дәықәырҵон, иахьырҭахыз арахә ҧшааны ииаргарц. Уаагьы ршьамаҟа нҵәеит. Рыфатә шмаҷыз, ирфоз рмоуа иаакәхеит. Асовет ҳәынҭқарра еиламбгашьас иамази?

Убри аламҭалаз ашәҟәыҩҩ (М.М.) ақәымчра ҭынч даҿагылан, дцәыҵатәашшәа убри аҧсҭазаашьа уадаҩ ахаҿы ааирҧшырц иҿазыҟаиҵон. Ифырхацәа зыкәгылаз адгьыл ихаҭа даласан, иҧсадгьылын. Уи ахьаа-баа иара ихатәын, сахьаркла иааимырҧшыр ибаҩохатәра иауамызт, уи ыцәамызт, ҭәҭәала иҿыхан. Аҧҳәыс напы ҧшқа шхахо, ишҧо даҩызаха, игәаҵа иҵихуан иихахашаз ахҭысқәа, ахаҿсахьақәа ргәылырҭәааразы, ихаҭа ҩнытҟала дҧон. Ироман анҭижьуаз, иахьцалак иара шьҭа дыҧшқамызт, уажәрааназа дабаҟаз ҳәа азҵаара ыкәзыргыло, – абар аҭак ахьыҟоу: ас еиҧш иҟаз аҩымҭа иара иапҳьаҟа ҳлитература иахьаланамгалацыз ҷьоушьартә иҟазам. Усҟан асистема идеологиала изыкәшаҳаҭыз аповест «Сеидыҟ», ароман «Ҭемыр», атрилогиа «Аҧҳәыс лыпату», ма «Аҿатә-уаа», ма урҭ ирҩызцәоу аҩымҭа дуқәа ҭыҵуан. Ааи, аамҭа аҧхара анаҵала, Аҷыр ихаҿсахьа («Аҿыкәаҳа») цәырызгашаз даакәгылеит, ашьҭахь Анцәа-ҳәынҭқар ихаҿсахьа цәырҵит («Абрыскьыл»). Урҭ раамҭаз арҭ рхаҿсахьақәа рцәыргара гәаҕьыуацәамызт узҳәомызт, аха «ихәыцаҵәах» зҳәаз еиҧш, аперсонажққәа аарҧшын. Аидеология иакәшәоз аҩымҭақәа еснагь ибзиан, иакәымшәоз иҿеимз ҩымҭартәуан. Ашәҟәыҩҩцәа рхы-ргәы иҭаз ахаҿсахьақәа рапҵаразы уамак ирҭахымыз ашәҵатәы рзырыҧшаауан. Даҿакала аепоха иауамызт. Иара убри акәымзи асахьаркыратә литература амчҵәҟьа. Усҟантәи ашыкәсқәа рзы «Ахҟа» иаҩызаз ҭыҵшьак амамызт, аамҭа рацәа анцалак, уи аҿахәы аҳәарц, даҿа епохак цәырҵуеит.

Аиашьа еиҳабы дҳарехәон, убри аламҭалаз ихаҭа ижәлар ихәаҿуан. Ҳара, аиашьа еиҵбацәа, ҳазмадаз иара ижәлар. Дара зхылҵыз рҭачкәым рзырҟьацыҧхьаза, ицәырҵуаз аҧшатлакә ҳара иҳаахон. Ҳжьымдырны адунеи ҳалахазшәа, ҳшәырзызо адәы ҳақәгылан. Иахьа-уаҵәы ҳахҵәа ҳанықәыргашаз анаҳзымдыруаз, ҳлахьынҵа уа иҟаз ҷьаҳшьон. Иҳақәырҵоз зегьы ҳрықәшаҳаҭхартә, ҳдырҩашьахьан. Аҧсҭазаара убранза иҳазчалтын, иаабазомызт мчыла амчраҿ инеиуаз ирылаз ацәгьоурақәа. В.И.Ленин дтеррористын, иҩызцәа еидикылеит. Иарҕьажәҩахаз И.В. Сталин ианиааз занаатла дҕьычҩын. Ауаҩшьра ззымариаз ауаа еидыркылан, аҳәынҭқар мҩас ишьҭырхырц ишәҭахызи?!.

30-тәи ашыкәсқәа рзы, ҿеызшьыз ҳәа иҧхьазақәоу М.Горки, А.Есенин, В.Маиаковски, егьырҭгьы, ҳара ххаангьы згәы адунеи иахшәақәаз, иахьа ишыршьқәаз ҭырҵаауеит. Издыруада дара мчыла иҵадмырхазар, аамҭа убас иҿаасҭан, афактқәа анеиҿадырҧшлак, иршьызар ҟаларын ҳәа агәаанагара узцәырҵуеит. Зны ирзымҳәоз иахьа ирҳәоит. Ари аамҭа иаҿахәуп.

Усҟан аидеология иадгылаз ирҳәоз ахьынзаиашаз, ахьынзаиашамыз ҳәа иҵырҵаазомызт. Аус злаз – иадгылан. Акритикатә статиақәа рҩуан, адиссертациақәа рыхьчон, акино ҭырхуан, арежим иазкыз рехәарак рызҳәар, ажәҩан ахь ихаргалон, ахьз дара ирырҭон, ҳамҭала ирҩычон. Аепоха ҿеанапҫах,

аамҭа ҧыҭк анца, убарҭ аҧҭамҭақәа ҭҭааyа уҽааухар – иахьа иаҳагьы еилыкка убла иаахгылоит ауаҩы иашаҭәҟьа дзыргәамҭшаз, дзырчмазаҩышаз аҭоурых хҭысқәа шҳаҩҳхыз. Адиктатор мчы иалахәыз ишырҭахыз убранза иаҳнырхьан, ҳраазахьан, иргәаҧхоз зегьы закәанны иҳаҧхьазон. Уи авсшьак аабазомызт. Амц хьымзҕы ҳацәшәон. (Ишәгәалашәозар, «Ахҟа» аҽы Адгәыр агәараҳәа дкаҳауан иҧсы маҷханы). Цәгьарак ҟазымҭазгьы цәгьарак иалахәызшәа анышьақәдыргылоз маҷзамызт. Уцәа ухых акьыҧхь уадырбон, ма уҭаркуан, ухы узымхьчартә ахьз ухырҭон. Ухы еилаган ҳәа ажәлар ирылаҳәаны, аҧсихиатр хәшәтәырҭа уҭарҭон, ухы еиларгаҭәҟьон.

Арахь «Ауаҩы» нбан дула иудырҩуан, уи аҭакы арҭон ҷьоукы, амчра асистема ахаҭа апропагандаз мацара ибыжәуан. Зыхәшьара «ҳаракыз» ҳауаҩ ҳауаажәларра даҧшәыма назазшәа избахә иалацәажәон, аус аҽы ианнеилак, ажәак идырҳәомызт, ихатә гәаанагара имамзарц иқәҧон. Ирҽагылоз дыцәгьауаҩыртәуан, даҕаны даақәдыргылон. Иус збаны, азы дхырҭар, зынасыҧ иакыз иакәны дрыҧхьазон, уи Сибра алагер-каторҕа дақәшәон. Урҭ рхыҧхьазара иаламшәаз, цәгьаҧсышьала иҧсҭазаара ҽахырҭәон. Ашықәс еиқәаҭәақәа ирылагзаны, асовет территориаҽ аҳәынҭқарра иҭанархаз ауаа рхыҧхьазара ҩынҩажәа миллион рҽынза иназон. Дзусҭадаз апролетар ҳәынҭқарраҽ иаҧшәымаз?!.

Апролетар партиа аҳәынҭқар мчы иадгыладаз? Аҷьынҷьтәылатә Еибашьра Дузза заҭәык ҭаҳҭаауазар, ҳажәларқәа еилацаланы идыреибашьуан, фашист мчык ықәыргеит, аха ирхарҧаны инрыжьыз закәытә мчызи?! Ҩынҩажәи быжьба шықәса анца, даеа знык ахақәиҭраҭәҟьаз ашьаарҭәыра ҳналагылеит, ҳҭоурыхаҽ даеа зны еиҧшымкәа. Ҳазныз амҩа ҳшыҭанарбгоз цәырызгоз адемократ-рккаҩцәа А.Солженицын, А.Рыбаков, сибратәи ркаторҕа ацаризм акаторҕа еиҕьзамызт, акырза еицәамзар. Убранза агәы лашәра ҳагзамызт, амҩа лашараҭәҟьахь мҩахәасҭала ҳақәызҭоз Андреи Сахаров, ҳнапқәа еинҟьаны, аҭыршә ҳаизас, атрибуна дықәаҳцон. Аха дара реиҧш иҟаз агәымшәацәа рымҩа уаҳа ианыҭуамызт, рус нарыгзон аҭыхәтәанза. Убарҭ ирҩызаз ауаа заманақәа ажәлар ирылагылан, хыҧхьазарала иаҳа ирацәаҩны. Адиктатортә политика иааҳҭахыз зегьы иара атәала иаднакылон, ҳазҽыз ишаҳҭахыз иаҳзымҩаҧгомызт. Ҳаҧсуара еицанакырц анырра ҟанаҭартә алшара аман. Убри иаҽагылаз аҧсҭазаараҽ имаҷзамызт, убарҭ ирықәымчуаз, аамҭала аиааира знапаҽы иҟаз ирҽагылашаз, ашьҭахь аҧыжәара заушаз, амилаҭ идеологиак ҳажәлар еиднакылон, акәымзар ҳныҭаба ҳахьцоз убарымызт.

Абарҭқәа апрозаик Мушьни Мқаииа ҭаха ирҭомызт. Аполитикатә хҭыс ҽаасҭақәа ииашаны иныруан, игәы изырлашәуамызт, ус иҟазшьа ҷыдаран, ахыҭҳәааи аҭабырг ҧсҭазаареи рҳәаа узеилыргазом ироман аҽы. Убасҟатәи аперсонажқәа зегьы рыгәра угоит, сахьаркла убла ихгылоуп. Аҭыхәтәантәи аамҭаз ари «ачымазара бзиа» алитература амеханакуеит. Дара рҽеиҧш, зызбахә ҳамоу автор инапы злакыу аҟазара ишадҳәалоу, итиптәу ахаҽсахьақәа шҭихуа, аҧсҭазаара шааирҧшуа сахьаркҩырала иухаиршҭуеит, убасҟатәи аҭабырг аҩымҭа иаҭоуп. Ари иахьатәи асахьарк литература мҩоуп. Автор аҧсҭазаара иаликаауа ахаҽқәа итиптәу, ахҭысқәа шзеиҧшу, абзанҭыра-нхашьа ырҭбаа асахьа шҭыхыу иаанхоит.

Жәлар ртрагедиа аҵаулара ахьнеиз, уи «Ахҟа» ишаныԥшыз иҵегь иҷыдоу хцәажәарак аиур аҭахны избоит. Ҳҭоурых убранза иаҳмеигзеит, ҳатрагедиакәа, аки-аки неишьҭаргыла, бҕеиԥцыхрак ааҳарымҭеит, убас иаҳлахьыԥцазшәа. Ихазы иалихыз Алгьыл Анцәа иҳаҭәеишьазшәа ирҳәо иҳаԥьалызма ааугәахәп. «Убыс ҳшәиуп азыҳәан акәхап, Аԥсынтәыла ажәытәзатәи аҳәаакәа, ала шыцыԥхьаза еиҵало мацара, иахьа зыгмацәазк атәарҭа затәарҭахаз» (ад. 318, актәи ашәҟәы). Ауаа рыԥсҭазаара убас еиҷыркаауан, азәи-азәи, жәлар-жәларла, тәыла-тәылала, ҳәыԥҭқар-ҳәыԥҭқарла, система-системала ахҟа рыбжьан. Уи апроблема аацәырҵыцыԥхьаза, имаҷыз ҳажәлар аҕ леирала ираахон, еизҳаразак уаҳа ирқәашьымхо. Ахҟа зыбжьарҵаз ашьоура, аибашьра рзыԥшын.

Аҭоурыхаҷ дыҟан Кьахь Ҳаԥьарат, зыҭауад ихымҩаԥгашьа ианымаалаз. Урҭ еимаркыз аԥсуара иаласаз ахьз ҳарак змази анхаҩи рсоциалтә ҭагылазаашьа акәзамызт, аԥсуара иалаҕьаз ауаҩи-ауаҩи реиҟарашьа ԥзыргарц иашьҭалоз рнымшәара акәын. Анатоли Возба иповест «Кахьба Ҳаԥьарат» аҷы даангылар иаҳа иеиҕьын. Уи ароман аҷынза ианирҭбааузаз, аидеологиа иаҳа дыхнаԥааит асахьаркыра-ҭоурыхтә ҵабыргы аасҵа. Ҳаԥьарат ихаҷсахьа аарԥшраҷ Б. Шьынқәба иажәеинраалоу ироман «Ахра шкәакәа» убри аган иаҳагьы инаҵеишьцәеит.

Убас ахҭыс ҟалахьан уаанзагьы. Иара Ешыра ақыҭан аҭауад дышьны иалҵыз Смырк Калдахәара нхарҭас ишьҭихын, аҷыц абиԥара Сымсым рышьаҭа икит.

Аамсҭеи анхаҩы ҭыԥҳаи реиканра аарԥшуп Д. Гәлиа ироман «Камаҷыч» аҷы. Типра зушаз ахаҷқәа аԥсҭазаараҷ иуԥылон, аха урҭи арҭи акласстә еиҕарахь аԥсуа ԥсҭазаара инанамгацызт. Ҩажәатәи ашәышықәса ҩажәатәии ҩажәеижәабатәии ашықәсқәа рзы адунеи азбжарак иахаԥаз аидеологиа рԥырхагахеит акәымзар. Аԥсуа литература ҭауади-аамсҭеи анхаҩи реизыҟазаашьа еснагь иашаны аҟазара ианыԥшуамызт, аполитиканра акырза иаԥырхагахеит. Хыхь зызбахә цәыргаз аҭоурыхтә фактқәа асоциалтә проблема рыҵазамызт, хаҭалатәи усқәан. Ҭауади-аамсҭеи ахьыҕәҕәаз Урыстәыла амчра анаҳҳаԥа, аиҳаразак акоммунисттә режим аидеологиа аус анауы, напҟазарыла ахҟа рыбжьарҵеит. Аԥсны аҭоурых аҷы ишыҟаҵәҟьаз цқьа иҵаазар, асовет мчы аагараз асоциалтә еиҟарамра аҭыԥ иқәырҵарц иаҷзамызт, нхаҩи ҭауади, ақырҭуа режим ртәыла иқәыргарц, рееибарк еидгылеит. Урыстәыла имҩаԥысуаз асоциализм ашьақәыргылара аԥсуаа рхы иадырхәеит ҟазарыла, уи мап узацәкуам. Ҳара иҷыцыз қәпарак иахьа ицәырҳамгазеит. Убасҟантәи кьаразаа рус ауп зҭыԥ иқәаҳҵоз аҵыхәтәантәи Аԥсны жәлар р-Ҧьынҵьтәылатә еибашьра аан.

Аполитикатә процессқәа асовет мчы аагараз имҩаԥысуаз ароман «Ахҟа» автор иерылеигалазом. Аԥшаҳәа азааигәара ицоз аиҷыхарақәа ашьха қыҭа ианыҩуан, аусҳәарҭаҷ акулакцәеи анхацәеи реиԥшымзаарақәа ирылацәажәоит, амч ҷыц аранза ишааргахьаз ааилургартә. Изыкәдыргәыҕуаз аамҭа ҷыц анхацәа рыпсҭазаара еицәанамтәазар еиҕьнамтәит. «Ажәлар рыԥш хәыцқәа ахьыргара рмоуа иаакәхеит» (Ад. 144, актәи ашәҟәы), азлагара ахьыԥхасҭахаз амшала. «Хәԥуҵк аԥш сышәҭозар, урҭ алуқәа шәзылбаазгоит» (иара уа) ҳәа ираҳаз еиҵанарҕәҕәазар, – закәытә ԥсҭазаашьази ирымаз? Уажәрааназа аидеологиа иацныҟәацәоз асахьаркыратә литература ишаанарԥшуаз еиԥш, ҭауади-аамсҭеи анхацәеи акласстә сал рыбжьаҵа иаабом ароман аҷы. Урҭ еицхырааугит абзаза-

нҵыраҿ, азәи-азәи ҽибахуеит. Аха аколнхарақәа анышьақәдыргыла, агәрамгара асистема иҵнагахьан. Аплан анынамзалак, аҭаҭын рҵәахызар ҳәа, ирылалан, ауа дыҟамызт, аҭынха дыҟамызт, аибаҭира иаздырхиахьан. Убасҟан маҷк змаз дкәлакыртәхьан. Анхаҵ бзиа аус иуан, хар имазамкәан ибҕа ааиҵихырц. Уи ибҕа ԥиҵәарц ишьҭаз «ажәҵан даҵажьцәо ашәшьырҵа дыҵажьын» (ад. 55, актәи ашәҟәы). «Кулакцәоуп ҳәа ирыԥхьазон ҽыки, уардынки, уҕәк ацәқәеи змаз анхацәагьы» (ад. 76, актәи ашәҟәы). «Ишаауаз хыжәк иреиҳаны, дарбанзаалак аанкылара азин имырхит. Абеиагьы, аҕаргьы, ахандаҵгьы, амучагьы зегьы цәыббы иԥацәа реиԥш еиԥшхеит, еибарччиеит» (иара уа). Асовет мчы иаҿагылан ҳәа, иара уаҿамгыло иауҟахыз, ажәлар ираҕацәартәыз анхацәа (акулакцәа), ԥьамыҕәа-ԥьабаа баны, арахә заазоз, абаҳча еиҭазҳауаз, рԥьабаа лҵшәа зыхьчарц игылаз ауаа ракәын. Ирҿагылаз аус музакәа ичарц зҭахыз, акыр зырҳаз, ирыҵашьыцуаз агәаҟцәа ракәын. Убарҭ амчра ргеит. Дара рнапала абольшевикцәа рполитика мҵакәыргон. Уажәрааназа «ашықәсаны зқьы, зқьи хәышә ԥҳәл аҵы ҳауан» (ад. 382, аҵбатәи ашәҟәы) ҳәа иҽхәоз анхацәа фатәыла-жәтәыла имаԥьанаха иаақәхеит асовет мчы амшала.

Акулак зҵаара Аԥсны ҽиара Несҭор Лакоба иаимҭеит, амала нас-нас «зегь еиҟаразтәуаз» амч анхацәа беиақәа рзымҳа-рзымҵараҿ иаанагеит. Ирызхашаз ҳәа дгьылқәак рызныжьны, ирымырхыз агьызмамыз ирзырымшазеит, аколнхарақәа (аҳәынҭқарра) иргеит.

Бзиарак азы усмҵаԥгатәык асахьа автор иҭихуа иуԥылазом. Иагьараан иубаргьы, аҕьаҵәыҕьаҵә зцу алахьеиқәра ҵызгашаз ахҭысқәа мҵаԥысуеит. Ауаацәгьақәа амч рнапаҿы иркын. Дара ирыцраҳәаз аԥсҭазаараҿ ԥыжәара рыман, ақьиа уаа рыҵадырзуан. Адунеиан ԥьара шәаҳәара-кәашарак ахьымҵаԥыргашаз уск мҵаԥымсуа иҟазамызт, аха урҭқәаҵәкьа убла ихгылартә аҵымҭа ианымԥшит.

Уриааир ҟалоит зегьы: ауаҵы, ауаҵы-думпеи, агыгшәыг, амаҭ, агәылшьап, азиас, амца. Абрыскьыл Анцәаҵәкьа диеикануан. Сасрыҟәа аҵааршә ирзҭит. Аха аԥсра амч зегь раҵкыс иҕәҕәоуп. Абри ахшыҵзцара цқьа изнамырыз роуп иакәым мҵаԥызго, дара, иааныркыло раҳаракыра иаҿырԥшны, ацәгьоура дуқәа ҟарҵарц рылшоит. Убри ахшыҵцак ргәаҵанза инеиуазҭгьы, аҕьыч аҕьычра даҟәыцрын, ауаҵошьҵы абԥьар изышьҭхрымызт, иҿагылоу аполитик дыққәигарц, ацәгьоураҿынза дназо ихы мҵаԥигарымызт. Ауаҵы, дшыԥсуаҵәкьа иныруазар, идунеи аниԥсахлак, дрыцҳашьаны дыргәалашәартә, иԥсы ахьынзаҭоу бзиарамзар цәгьарак инап алеикуамызт. Аазароуп зегь зыбзоуроу. Аԥсра амч аԥсҭазаара амч амнахааназа, ауаҵы ижәлар ирзеиҕьу даҿызароуп, ираҵсхьоу ҵтааны идыруазароуп, ҧхьаҟа иҟалаша даҙҿлымҳазароуп. Абри ахшыҵцак шьаҟа «Ахҟа» иагәылыжжуа иалагылоуп.

Ажәлар жәытәнатә идырҿиауаз аԥсуара аполитика еснагь ирзаанагоз атрагедиа мҵа иаҿагылан. Убри ауп иагьеиқәзырхақәоз. Излеибыҭоуи аԥсуара? Аҵас, ақьабз, аламыс, ахымҵаԥгашьа, аҟазшьа, абзазара, рҭоурых, рҿаԥыц ҳәамҵа уҳәа, ари доуҳауп, динуп. Аҕацәа еснагь иршьуа адоуҳа – аԥсуара иацуп ақәызаара, ахырҵәара, аибашьра. Амҳаԥьыр хҵыс зхызгаз ргәы карыжьуамызт. Аҭаацәа ду «уаха иааилатәар чамгәырарҳәаран, шәаҳәаран, кәашаран иҟаз. Иныҳәаз ҵаацәаран» (ад. 82, аҵбатәи ашәҟәы). Амал иалаҟази иалаҟамзи реибабашьа мҵак аиухьан, ахылаԥшҵ хьзы змази измамзи еиҿцаашьак рзеиҿкаан, еиҳаби еиҵби реихаҵгылашьа ҵаск иқәныҟәон, аԥсҭазаара ақьабз

бзиақәа арҽиахьан. Зны атәра иақәшаҳаҭымхаз жәларык хцаны азы ихырцон, кьоу-шәоук инхаз рцас-ркьабз иаанагон. Иааинылақәар здыруадаз ҳәа, ргәаҟрақәа ҟәыбаса иагон, урҭ иреицәанатәуан асовет мчы анхашьа формақәас иаарызцәырнагоз. Ашәҟәыцоцәа убри ацәырцра иадгылан иахьа уажәраанзагьы. Аха даҽеа аамҭанык азы акьыпхь абазаргьы, ууанза имоапысуан аҽеазыҟаҵарақәа, уи моашьарыда ҽыц иазгәаҭатәны иҳамоуп. «Убри адгьыл здац рзалымхыз, еихапсыхәи, лаҕәыми, трактори змыхәаз аҵь ианырцаз ахәрақәа ирыхҟьаны, иахьагьы иҧсымкәа-ибзамкәа, абаоҧсы еиҧш, Адаужра ахәы иқәгылоуп» (ад. 158, актәи ашәҟәы). Аҧсны аҭоурых сахьаркырала ацәыцҳәараз даҽеа ажәак аҭахыума? «… есымша испырхагаз саҧсуареи, сыламыси, сыпхашьареи» (ад. 277, актәи ашәҟәы) ҳәа, исахьаркыратә фырхаҵа (Ҳараз) автор зызбахә иҳәаз азакәан аасҵа иҭәҭәоуп. Ауаоы илаҽеуп аҧсабара аазара. Азакәан аҧырцоит, ирҧсахуеит, инаумыгзар ауеит, уламыс иаҵанамкуазар, ма иумыхәозар уара хаҭала. Аха иашацәоу ауаоы, заазара шьахә изахымпо, ҧсабарала ирҳаз адоуҳа иҧсҭазаарақ ианиҧырхагоу ыҟаҵәкьоуп, убасҟатәи иҽеим азакәангьы дзавслом, амала иара дшыуаоу даанхоит.

Аб иҧа дҭахеит ҳәа аҧсзы анизаа, иара ижәлар дрылагыланы, ииҳәоз иуази, уи ианаалашаз агәкыга игәыла иажәеи еишьҭоуп. Аҧсҭазаара ҵәыуага дгьылны изыкәшәазгьы маҷк игәы ныркылоит. Иудыруеи аҧсҭазаара нымҵәазарц моак ыҟазар ҳәа, гәыҕрак узкадыршәуеит. Жәларык ижәларны рыдгьыл иқәзыргылаз аиҿкаашьа амч ҭәҭәоуп. Ацәгьа-абзиа ауаа рахцәажәашьа, рхымоапгашьа, рцас-ркьабз шынарыгзо, урҭ ишырзыҟоу, рыда жәларык рыҿиара шыҿиарам, рхьаа-баа ушзахымцәажәо нҵырҭәаазаны автор иҟазара иашьагәыҭуп. Атлантида назаза ишзаакәрылаз еиҧш, анызаара уамак аҭахыу ҷьаҳшьоит. Ҳабла иамбеи ҳажәлар иааҟәымҵзакәа реицыкәгылара ааигәа хшеиқәнархаз. Ахдырра аҟара мчы змоу агьыҟазам. Ахдырра аҧсуара иашьаҭоуп, уи аҵакы наза цкьа иҳазгәынкылозар.

Аҵаси акьабзи кьысрак рымазамкәан аанхашьа рылшом. Аҭоурых хҵысқәа, амода аҿиара, акультура аизҳашьа, аҳәынҵқар еиҿцаарақәа, амилаҭ реиҭанеиааи, абзазашьа аҽеиҭакрақәа дара ирныруеит. Аха аиҭакрақәа қәымчрамхароуп, акәымзар дара рымч рцәызуеит, абиҧарақәа реимадашьа ҧсыҳехоит, амилаҭ арзра иашьагәыҭхоит. Ахыхьчашьа еснагь еиҧшым. Зны абҵьар укыроуп, зны ухдырра урҵарыроуп. Анигьы аригьы хыхьчагоуп. Ҳара ҳазхәаеуаз амчра, акоммунист диктатура рхы иархәаны, ҳақәзаара реазҵәылхны иашьҭан. Аха убри амч аоныҵҟа маза-аргама жәларык ҕьацон, рееибырҭон, иқәпон, ҧхьаҟа ахақәиҭра реазыҟарҵон.

Амилаҭ еидкыланы измоу ҳәа зызбахә ҳәоу рҷыдарақәа рнаосан, иҳәамгьы рацәоуп. Иҵоуроу рҷыдарақәа еидызкыло, зегь зныпшуа ауп жәлар рбызшәа. Уи хазы ахцәажәара аҭахыуп, ара уаҳа ҳзалакьысуам. Рҷыдарақәа ҧсыҳехо рҽанынархалак, жәларҵас азра моа инангылоит. Ҳҭоурых злашьақәгылоу уазхәыцыр, аибашьреи, анырцәареи, ахызззареи, ахцәареи ҳтәыла маҷ иагзам. Урҭ рызынтәык ҳара ҳазлеибаркыз ҳапсуара иаасуа ирҟәаҟәон, иҳамаз абзиарақәа зегь ҳалырзаа, жәлар дуқәак «рбзиарақәа» ҳаларе ҳдыроашьарц, ма ҳақәдырзаарц. Иаҳгәалаҳаршәап закәытә ҽыц мҳаҵьыр жәашықәсақәаз Аҧсны иахҵнагақәаз зежәтәи ашәышықәса аламҭалаз. Оажәатәи ашәышықәса?!. Актәи Адунеитә Еибашьра аҽеалархәра, асовет мчы ашьақәыргылара, аколнхарақәа

мчыла реиҿкаара, Аҩбатәи Адунеитә Еибашьра, амилаҭ хақәиҭратә қәҧара. Аҧсны жәлар р-Џьынџьтәылатә Еибашьра! Ҳажәлар ирлахьынҵеи?!. Иахьа уажәраанза азыблареи, амцеи, аҕ леиреи ирылсны, ҳҷыдарақәа рҕьырак еиқәырхан, убри азоуп жәларҵас ҳаибга макьана ҳзааиуа. Иахьа аамҭа даеакала аеаҧсахуеит. Иаҳцәызыз шырацәоу еиҧш, иаҳзеиқәырхаз маҷзам, дара реихаҳа мҩа ҳануп. Иааҳакәыршоу атәыла дуқәа рҵара-дырра, ркультура, рбызшәа ҳархәаерыма, ма ҳаерылаагартә, ҳхаҿы мҩашьартә алшара ҳауама? Ашәарҭа ҳаҧгылоуп. Зегь раҵкыс ҳзырҕәҕәо ахдырра шакәу даеа знык иалкаатәуп. Уи зырҧсьеша ҳрыгәҭылакыуп угәы каҳартә. Ҳахдырра еснагь аеарҵаруан, имчыз уск ҳҧынгылацыҧхьаза, уи ҳаиднакылон. Иҳақәыҕәҕәаша амч ҧхьаҟа иҳаҧгылом ҳәа ҳәашьа ҳамам. Аимпериақәа ҿыц ицәырҵуеит, ажәытәқәа еилабгоит. Аиҭакрақәа шаҳнырша ҳаздырзом. Ус акы ҳақәшәаанза, ҳахдырра еиқәхарц, ҳаҕәҕәахома, ма ҳаҧсьехома? Ҳара ҩажәеиакатәи ашәышықәсаз ҳанхоит ҳәаны, миллионла зхыҧхьазара ыҟоу амилаҭ дуқәа ҩашьарак рҧынгылар ҳәа ишәоит, изырҕьацаша аусҧҟақәа рыдыркылоит. Ҳара, имаҷзоу, иаҳҧеиҧши? Аҳәара гәаҕьыуацәоуп.

Аҳәынҭқарра Хрушьов иеиҧш иҟаз, ма Горбачиов данахагылалак, аҧсҭазаара аҧхара аҵала ирбон. Аҧсҭазаашьа бзиа система уамак аҵаҵа еиҿызкаашаз абаҟаз, ацәгьоуцәа, аусура зҭахымыз, аҩыжәцәа, анаркоманцәа аҧшәмара ркыма уҳәо, абзанхацәа ирҧырхаган. Акоммунизм амҩа иқәырҵарызшәа ргәы иабаны, зны Брежнев даацәырҵуан, Сталин имҩаҧигаз аусқәа рехәо; нас Андропов дыҧшатлакәха амҩақәа дырнын, ауниверсамқәа дрыҩнан, аџьырмыкьа далан, аусурамш аламҭалаз аус зымуаз ҭҵаазарц. Асистема ирнаҭон атәыла иахагылаз ишырҭахыз ажәлар ирықәымчыр. Ус иҟамларц, мҩа заҵәык ыҟан. Асистема мап ацәктәын, даеа системак адемократиа мҩа ылнахыртә. Октиабр ирзаанагаз адиктатура ҕәҕәан, даеа мчык иаҩызазамызт. Акыр жәашықәсақәа аееиқәырха иаауан. Аҭоурых убранза инеит, амч ҿа ззырҳәоз заа иажәит, ахыбгалара зцәымҕымыз иаҳа ирацәахеит, изцәымҕыз даараза имаҷхеит. Асовет мчы хзырбгалаз ҳәа политикцәақәак рызбахә рҳәалоит. Ус ахәыцра зызкашәо ахҭысқәа реиҿыбаара аамҭала ирылымшацт. Адунеи ахәҭак асоциализм рхарҧан, ажәларқәа ирцәымҕахеит, рыҧсҭазаара зегь рыла еиҵанархеит азы, мапгьы ацәыркит. Иахьа уи ахьраҳауа џьоукы рлымҳа ҵнархаауеит. Аилкааразаамҭа аҭахыуп. Иахьа адемократиа ҳамоу џьаҳшьоит. Макьана амҩа ҳангылоуп, уахь ҳамнеизацт. Амҩақәа ҭаҳҵаауеит, ҳаныназаша здыруада. Атәыла дуқәа, аимпериақәа ҳахьынзарылатәоу, дара иаҳзаарго ахақәиҭра ахьынзашәу ҳзазхәыцуам. Амраҭашәараҿ кылҳарак аабан, ҳгәырҕьаҵәа ҳаҟоуп. Амилаҭ маҷ уаҳа ҧсыхәа ҳамам, избанзар Амрагыларахь, ма Амраҭашәарахь мҩа ҳамазам.

Анцәа дызмамыз, ишырҳәо еиҧш, рнапы ҳахьынзаныз алашареи алашьцареи цқьа иаҳзеилыргомызт. Уахылаҵәҟьа еснагь илашаразшәа рполитикатә идеологиа иаҵан, агәра ҳамгар ҳабацоз. Ажәлар ҳраҕацәаны ҳахьаақәдыргылоз зҭахыдаз. Дара рхаҭа нцәақәан, уи ахьынзаназамхаз ҳаиқәнархагәышьеит. Акульт еснагь адин иадҳәалан. Ажәлар наџьнатә зыгәра ргоз Анцәа мап ицәкны, дара аақәгылеит.

Абрантә адин ашҟа сиасыр сҭахыуп, избанзар жәлар рыбзанҵышьа уи даараза ианыруан, иахьагьы иамоуп аҭыҧ хада. Нцәа дызмоуи, нцәа дызмами ароман «Ахҟа» ахы инаркны иагәылыжжуеит, уи ала еибаркыуп ҳҳәар – гха

ҳахьуам. Хымҧада адин аполитикагьы ианыруеит. Иахьа уажәраанӡа ауаа агәра ргоит иҭоурых уаҩыз Иаса Қьырса илегенда. Аҧсылманцәа драҳуп Магомет (Маҳамад). Амрагыла жәларқәа Будда икульт ихнахцәеит, ус иахьынӡыҟазаауа заҟа аамҭа здыруада. Адин змоу акыр дҭынчуп, дзықәыгәыҕуа далаҟоуп азын. Аҧсабара цәырҵрақәа имч анрықәымхалак, иихәыцыз дызшаз димҵаныҳәон. Нас уи убранӡа игәра игеит, зынӡак димеханакит. Идунеи Анцәа идҳәалахеит. Заҟа ауаҩы иҭоурых дашьҭоу, ибзазара еиҿикаауа, идгьыл ҭиҵаауа, ажәҩан аиҿкаашьа дазкылҧшуа, Анцәа иаҳа-иаҳа дицәыхарахахьазар акәын, аха, угәы иалсыртә, ус макьана ҟалашьак амаӡам. Адин анырра иааӈьоушьартә аеарҕәҕәоит. Ихадоу ахырхарҭақәа убранӡа рышьаҭа адгьылқәа ирылаҕьеит, аҿыц рцәырҵра ирҿагылоуп. Убасҟатәи аҧыраг ҕәҕәа шырзырхәыцуагьы, адин ҿыц хырхарҭақәа рдац ҧашә дырҕьацоит, уаҩы имыхәо аҟ-мыҟ ҵиаақәа иреицәамкәа. Дара рызынтәык, ҭоурыхла иҕьацахьоугьы, зьезырҕьацарц ҿыц ицәырҵуагьы, сара агәра злазго ала, аҧсуара иаҧырхагоуп. Убарҭ ҳаҿиара ацынхәрас ҳаиҧхьырттара иаҳа иацхраауеит. Ажәлар шынеизакыу динк еиднакылозар – уи рыҧсҭазаара ахырхарҭа хадахь ажәлар шыжәлару инанагарц иқәҧоит. Ҳара иаҳа ҳаидызкылаша аҧсуара убарҭ изырҿагыларыма, ажәлар шеизакыу еиқәнархарц? Адин хаҵара аус аҿы ари ихадоу проблемоуп Аҧсназы.

Атәылақәа хаз-хазы ишьақәгылоуп ҳәынҭқарла, урҭ рыҩныҵҟа ажәларқәа хыҧхьаӡарала иаҳагьы ирацәоуп. Рызынтәык еидызкыло х-дин хадак иаҳзаадыртуеит ацивилизациа арҿиара зеиҧшраз, шьҭа адин аҭоурых иагахьазар акәын. Аха, уамашәаҵәҟьа иубартә, аҵара ду змоу рышьаҭа зладырҕәҕәаз рыҭҵаарақәа адин хаҵара иаҿагылан, арахь Анцәа игәра ргоит. Зда царҭа амамыз арыцҳарақәа ирҭашәаз иуазыр ҵаула, игәаҭеи ҭбаа, ҵҩа змам игәҭахәыцра, ҳәаак рымамкәан, изацлоит. Убри ихигарц, ауоуҳәара, амыткәма уҳәа маҷӡак игәы ихадыршҭуеит. Уи изхаӡом, игәы ҭынчзарц, иҧсҭазаара, ма ицәрыцҳахаз рыҧсы ҭазарц, ма рыҧсы ажәҩан иалазарц, изакәызаалак ӈьара акала иҟазарц, закәытә гәазыҳәароу имоу узшәом, иуззом. Иахьа дҵарауаҩ дузаргьы, ахшыҩ уама далаҟазаргьы, идырра ҳәаак амамзаргьы, имцхаҵара аҧыжәара агалоит. Убасҟан адин аиааира аҧеиҧшуп. Игәы ҭынчзарц, агәаҟҵәаҟ наӡа ианиаз зыгәра имгара арбану?!. Убри аламҭалаз доусы дахьыхандеиуа адгьыл амч ҕәҕәа амоуп. Аҭоурых иарҿиеит адин хырхарҭа хадақәа. Иааӈьоушьартә ауаҩытәыҩса иҧсҭазаараҿ ицәырҵит адинқәа аамҭаказ (актәи-ахәбатәи ашәышықәсақәа). Иаса Қьырса, ма Маҳамад, ма Будда иаҧырҵаз аҵарақәа иахьанӡа Адгьыл ажәларқәа иҭырҵаауеит, рыҧсҭазаараҿ мҩас ишьҭырхуеит. Даеа ҩаӡарак аҿы ҳаҟазар шҳахәҭоу аӡәгьы агәра узиргом. Аҧсуаа, уи аганахь ала, иаҳа ҧыжәара ргоит ҳәа иҧхьаӡатәызар ҟалап. Дара динк реаларҧаны иркым, ирхаҵәарц руам, шьҭа ҩ-нызқь шықәса ақьырсианра рыладырҵәон, еиуеиҧшымз ашәышықәсақәа рзын аҧшьа ҭыҧқәа ак аҵкыс даеак еиҕьны идыргылон, аха анцәарацәара иаҳа ҳаҭыр рзақәны инхоит. Аҧсылманрагьы ҳажәлар замеханамкит. Динла ажәлар еиҟәыршон даеа цивилизациак зманы иаҳзаауаз. Аҧсны уажәгьы иуҧылоит аӈьаамақәа рхыжәжәарақәа, ааигәанӡа урыҿцәажәартә ҳрыхьӡеит ахәаӈьацәа. Иахьа арадикал ҧсылманра шьақәзырҕәҕәаша ауаа цәырҵхьеит. Ус акәзаргьы, аибашьрақәеи, ахҵәарақәеи, арҳәрақәеи, даеа маҟәымба бааҧсқәаки ирылсны, иааиуеит ҳажәлар иаҳа еибазыркуа амарҭаҭра. Адин рацәара ажәытә марҭаҭра иаҩызахан, ҳажәлар фундаментал динк цқьа ирыдрымкылеит, иҿанамҳәеит. Иаҳа

иатеистцәахеит, адинхаҵараҵәҟьа акыр ихьысҳахеит. Дин наза ахьҳамам ҳажәлар еиҧхьнарттошәа аабозаргьы, ҳара ҳаҧсуароуп ҳаидызкыло.

Аҧсҭазаареи, аҽиареи, аизҳареи еицымзар, ауаҩытәыҩса Адгьыл даныззаауан. Ацәгьарақәа аки-аки еишьҭаргыланы ианымҩаҧысуа, аиҳаразак урҭ анапхгара рнапы аналакыу, аҳәынҭқарра ианаполитикоу, аҽиара акырза ишьақәхалоит. Хҭыс бааҧсык иунарбазом жәларык ртрагедиа, урҭ еишьҭаланы иаауазаргьы – иаразнак амехак унырзом. Ауаҩы далашыҩкшәа азыблара далагылоуп. Аамҭа анцалак, иааизакны зегь еидкыла урызхәыцыр, атрагедиақәа еишьҭаргыла, зеибафа еикәанаргьежьуаз убла иаахгылоит. Ҧшатлакә еикәанарҳәыз аҭаацәарақәа лҵшәақәак рымҧшаауазар, аизҳара аангылон. Зыҧсҭазаара иалҵхьоу ауаҩы иҧсы ҭоушәа ҳихцәажәалоит. Зҧсы ҭоу иара иакәым… Иус бзиақәа роуп ҳхы иаҳархәо, иаргьы иҧсҭазаара иациҵошәа агәаанагара ҳазҭо. Зыдунеи зыҧсахыз зны изҵаалоит «дыҧсыҵәҟьама?» ҳәа. Ус изҵаауеи? Зашьҭахь уаҩ днызмыжьыз дыҧсыҵәҟьаны дрыҧхьазон. Зыхшара зашьҭахь инхаз дызқәаарыхуаз идгьыл аҽы изқәа ҭыҧ изалырхуан. Азәыр ааигәа дишьҭаргалозар – иааҩсан анышә дамардон. Зышьҭахьҟа зыхшара днымхаз иҩнаргәы жны, анышә дарҭон, иҩны ашәқәа ыҵарбаҟа иҩадыркуан. Уаҩҧсыла ҳаҽиара еснагь имаҷын. «Ахҟа» аҽы Ҭемраз иашьак диманы аабазом. Ихаҭа ҷкәына заҵәык, Ҳараз, дихылҵит. Уигьы димоуп ҧа заҵәык, Адгәыр. Ҧазаҵәла иааиуан. Аҭоурых-политикатә хҭысқәа ҳаизҳара еснагь иаҧырхаган. Аха ҳхаҭақәа ҳзызхәыцуа ҳаҵәҩаншьапзаҵә ауп. Иарбан ҭоурых трагедиоу ҳаикәазырҳәуа ҳаздырзом, амала кәыкәма-шәыкәма шырҳәо, ҳаеҭамырхаҵәҟьа ҳааиуеит. Абри иаҳа еицәоу милаҭ трагедиазар ҳәа сахәаҧшуеит. Абри алҵшьак азыҧшаатәуп. Аазара мҩаҧысуан ҵас-қьабзла, абзиа-ацәгьа реиҽкаараҽ, ачеиҵьыка амҩаҧгашьаҽ, агәыла-азла, ма жәлала реизибагараҽ. Ахәшҭаара иакәша илатәаны, жәлар ржәабжь, рҭоурых дырзуамызт. Урҭ ахәыҷы иныруан. Ҧсҭазаара-бзазашьа мацарала аазара мҩаҧысуамызт. Аиҳабацәа хықәкыла аазара мҩаҧыргалон. Ароман аҽы абду Ҭемраз абна имаҭа дигоит, амҽылхшьа иирҵарц. Урҭқәа-егьырҭқәа зегь иныруан Мушьни-Адгәыр, акәымзар асҟатәи жәлар рбеиара илаены ҳавтор изҳашьахози.

«Ахҟа» ҭыҵуанаҵ, алитературеи, ашәҟәыҩҩи, аҧхьаҩи реимадарақәа шыҟоу апроблема ду, зҵаара шәкы ацны, иааузцәырҵуеит. Ароман анҭыҵ ашьҭахь, азәык-ҩыҵьак аҩымҭа шыргәаҧхаз цәырыргон ҳахьааидгылақәоз. Алитература занааҭла знапы алакым даеа ҵьоукы ателехәаҧшра дырраҭарақәак рҽы иналаршәа-ааларшәаны рықәгыларақәа ирыларҵон Мушьни Мқаииа иаҧҵамҭа аҽабызшәа акала ишалкаатәу. Ҧхьаҩ дахьмаҷу алитератураҽ ҧхьаҩ дзаушаз ахьаланагалаз угәы шьҭнамхырц залшом.

Иахьцалак аҧхьаҩ ила даара ҳаиҵахоуп. Уи зыхҟьо ҳәа сгәы иаанаго ҷыдарак атәы сҳәарц сҭахыуп. Ашәҟәыҩҩ ашәҟәыҩҩ изы игәаанагара ҵәахыуп, дара-дара еиқәҽырҭзом. Зны-зынла ашәҟәыҩҩ иҩыза ашәҟәыҩҩ диздырзом уҳәартә агәаанагара ҵары узцәырҵуеит. Дара рколлегацәа рықәҽыҭра акәмызт, урҭ ирыхцәажәарц зеазызкуазгьы аредакциақәа мап анырцәыркуаз маҷызма. Сара схаҭа зны В. Амаршьан ишәҟәык иазыскыз астатиа хәыҷы анырымҵазеит. Убас акьыҧхь амбазеит Б. Шьынқәба ироман ду «Ахаҳә еиҩса» иазыскыз аочерк. А. Гогәуа иповест (ароман) «Аси амацәыси» еилырганы исыман, исзымкьыҧхьит. А. Ҵьниа ироман «Абна амаза» иазкны изҩыз, «уажәы аимак-аиҽак шьҭаҳҳуама»

рҳәан, идыргьежьит. Урҭ зны схы иасырхәартә аҭагылазаашьа соуама ҳәа, сгәы анкаҳа, илеилажьны изблит. Амала аредакциақәа рҽы иаанхаз сматериалқәа ҷьоукы ғәғәала рхы ишадырхәақәаз гәасымҭацкәагьы сыҟам.

Алитература аҽиареи ажәлар рдоуҳатә культуреи, убрахь аинтеллигенциагь налаҭа, реимадарақәа ҧсыҽуп. Ашәҟәыҿҿ асахьаҭыхҿы деиликаарц уамак дишьҭазам. Атеатр ахь аныҟәара усгьы ҳаҟәыҭит. Артист иакәзар – асахьаркыратә литература даҧхьоит уҳәартә уамак дубазом, уи иусураҽ имыхәозар. Асахьаҭых цәыргақәҭаҽ днеиуеит, урҭ рыхәаҧшра ус ҷьабаа инарбазом азы. Азәи-азәи ҳазлеибазымдыруа заҟа уҭахыу ҽырҧштәы уҧшаауеит. Ҳҿагыланы ҳашьҭалаанза ҳазхәаҧшуа ателедырраҭарақәа ҳәа уамак ҳзыҟалеит, убри ҳагьарбеиуеит, иаадыруа ахәыҷы иароуп изыбзоуроу. Акәымзар ҳахшыҿ ғарханы иҳампыҭахон. Иахьа зегь раҭкыс ирзымдыруа ашәҟәыҿҿ иоуп. Аҧхьара зҭахым, аха змам ҳамацара ҳакәзам. Аҧыхьа еицырдыруаз Москва алитературатә журналқәа иахьа азәгьы иааихәазом. Урҭ ҭрыжьуеит абиблиотекақәа ирыздәықәырҭарц. Ашәҟәыҿҿ дзаҭәуп рҳәалон, иусушьаз акәхарын аиҳаразак ус ихә зыршьоз. Уи изаҭәра уажәык иҭегь аҽарҭбааит, иҭаулахеит. Ишәҟәы иамыҧхьозар, дырзеилымкаакәа имала днымхакәа, уаҳа ишҧаҟалоз. Ааи, аҭаҿцәа, астудентцәа аҭара рымҭар ҧсыхәа рымам, убри ак макьана ҳаиқәнархоит, аха уи зынзак даҽакыуп. Аҧхьаҿ ихатә гәаҧхарала ашәҟәы икыума? Аус злоу убри иаазара ҳаҧхьа ишьҭоуп. Аҧсҭазаара ашәҟәы аныхшьа ҳҭароуп. Уи мҿаҧысроуп аҧхьаҿ дахьынзаҷкәыноу. Угәы иалсп иахьа ҳҽар ашәҟәыҧхьара иахьацәыхароу. Ҳкультуреи ҳабзазареи заа ирылаҽыртә аусура ҳалҳмыршеит. Ауаҿы даншәлак даныҷкәыназ инапы злеимкыз нас агәхьаа икзом, убас ицәызуа рацәахоит. Иара измырҳаз ҳаргьы иаҳцәызуеит.

Аҽиара, уи зыхәҭакыу акультура уҳәа, ауаҿы дызлеибаркыу иузымдырзакәа инаскьагахоит аамҭа аныцәгьоу, аекономика ада хәыцырҭа анимам. Уи угәы иалсыртә, зны еицәаны, зны еиҕьны, аҧсуаа иахьҳанҳалан. Ҳара ҳазламаҷу ала, иаҳныруа рацәоуп, ҳдоуҳа аҭагылазаашьа аншәарҭам ыҟазам, убри азын ҳаҽиара ус знапы алакыу рҭакҧхықә ҳаракзоуп, еснагь ҳаиқәырхашьа мҿақәа ирышьҭазароуп. Ҳаинтеллигенциа рныр ғәғәазароуп, амала иахьа усҭәҟьа иҟам уҳәартә сара избоит, агха сыхьуа Анцәа иҳәааит аха!

Алитературадырра иахысуеит еиҳау ҳҭараиурҭақәа рҽы. Убри арҭага шәҟәы Анатол Зыхәба аҧсышәала еиқәиршәахьан, акыргьы ахаҭабзиара аҭан. Аҭыжра иҽизахьымыгзеит. Уи угәы иалсша усын. Сара стәала, иаабац азеиҧш литературадырра амацара азхом иахьа ҳара ҳзы. Аҧсуа сахьаркыратә литературадырра аҧҭара аамҭа иаҳцәахыҧеит. Уа еиларсзароуп азеиҧш литературадырреи аҧсуа сахьаркыратә литературеи. Убри хықәкыла изылшаша аҭҭааҿцәа маҷзам. Дара русумҭақәа рхы иадырхәоит аҭарауаа, астудентцәа. Аха аҧхьаҿ изы иҟоу апериодикатә (есымшатәи) кьыҧхь, ажурнал уҳәа, шәҟәык ҭыҭцыҧхьаза ахцәажәарақәа маҷымкәан еиҽкаатәуп, уи раҧхьатәи ҭгәахоит аҭҭаара ус знапалакыу рзгьы. Арҭаҿцәа бзиа ирыхәоит абжьаратә школ аҽы. Ашәҟәы анҭыҭуа аамҭа бзианы изныруа, азбахәгьы цқьа изҳәар зылшо, убри аламҭалаз иахцәажәо акритик иоуп. Ашықәсқәа аниаслак, алитературадырраҽ убри акритик игәаанагара рхы иадырхәоит мҿақәҭагас, акәымзар аамҭа аҽахәы ирызгәнымкылар ҟалоит.

Иахьанза Белински ма Добролиубов ргәаанагара еизакқәа иаҳзааргеит дара ианрааз тәи алитературатә процесс. Урҭ рымоа еиԥш, аԥсуа литература амоақәҵара аман оажәатәи ашәышықәсаз ҳамҭанык. Нас еихәлацәеит. Издыруада диссертациақәак ҵәахызар, аха ажәлар ирбо амоа рзылхтәуп. Руслан Қаԥба заҵәык аԥхьаӡо изы аус иуеит. Аурыс критика ғәғәан асовет мчы аламҭалаз, аха Белинскии Добролиубови ирываҟәылоз, ма ираԥызгоз иахьа уажәрааназа ицәырымҵыцызшәа збоит, аиҳараз ак аобиективтә ҵакы аҵыхәанза измаз акритикагьы алитературадыррагьы. Аполитика иарҿиаз акритика хара изнеиуам, аклассикра заа иацәыз уеит. Абраҟа шьҭа еилыргатәуп агуманизм ҵакыҵәҟьа змоу аԥҵамҭақәа уажәрааназа ираҒацәаны ирбоз (иаххәап – Урыстәыла) Солженицын, Шаламов, Рыбаков, Дудинцев иахьа ироухьеит иҳаракыу ахәшьара. Михаил Булгаков ихьз ҳаҳалон, аха закәытә мазарах ҭыԥыз изҭаҵәахыз Урыстәыла аимпериа аилаҳамҭа аазырԥшуаз ирҿиамҭа ду? Аҵара дуқәа ҳрылгеит ҳәа иҳаԥхьазон, азәырӡы адиссертациақәа рхьчеит, аха уи иоымҭа ҟаиматҟәа зԥыхьашәахьадаз. Уи уажәоуп ианзыргаха, СССР ақәымчра анаԥырзаа, аиҳараз ак афильм «Белая гвардия» анҭырх ашьҭахь.

Даеа ганкахьы идыргылоит уажәрааназа ашколқәа рҿы изхысуаз ашедеврқәа ҳәа иԥхьазаз. Оажәатәи ашәышықәсаз игуманист дуқәаны ицәыргаз Максим Горки, уи иаԥиҵаз асоциалист реализм зоымҭақәа ззааигәаз, егьырҭ атәылақәа ршәҟәыӡоцәа Ромен Ролан, Анатоли Франс, Бернард Шоу, Томас Манн, Теодор Драизер, Дикенс уҳәа, иахьа ҳахәаԥшуазар, урҭ ргуманизмра абанзаназаз?

Ароман «Ахҟа» злаԥҵоу абызшәа амҽхак атәылақәа рыла иҵбаам, акәымзар уи автор игуманизм аҳәаа ахьыҟоу адунеи иадырратә иаарымпыҵахон. Ус иҟаларазы, ари аоымҭа шьахә даеа бызшәак ахь еиҭагатәхоит, автор иибахьаз аџьабаа аҟара ҿыц иақәырзтәхоит. Убри алоуп ҳавтор, егьырҭ ҳашәҟәыӡоцәагьы рҭып шыԥшаатәу. Иахьатәи лаԥшҳәаала аҵҵаара зҭахыу ҳаԥхьа ишьҭамкәа!

Ганкахьала (уи хыхь ҵьара иҳәоуп, ҿыц ицәыргазар ахәҭаны избоит), асоциалист реализм еиднакылон ажәлар рацәа рлитературақәа, аидеологиа иақәшәоз аԥҵамҭақәа ҭыҵуан, асовет мчы ахала имоақәнаҵон. Ашәҟәқәа реиҭагарақәа, алитературақәа реиларҵәарақәа, ауаа реимадарақәа, уи адунеи амҽханакырц ақәԥара цон, аха адунеи ахәҭак аҿы иаангылеит. Асовет мчы аилаҳара иара иаҿҳәарахеит.

Асоциалист реализм ҳәа ҳзышьҭаз – исоциалисттә романтизмын. Излеиԥшым, изларԥхьазоз ала, аромантизм шон ԥшь-хәҭакны – иреакциатәу, иреволиуциатәу, ипрогрессивтәу, ирегрессивтәу. Асоциалисттә романтизм (ареализм) ҷыдара заҵәык аман – иреволиуциатәу. Асоциалист реализми ареволиуциатә романтизми рышьхәа еивҵан ҳәа аҵарауаа ирыԥхьазоит. Асовет епохаз ирызҳәомызт, уи азхәыцра азингьы рымамызт акәымзар, иреволиуциатәу аромантизм арегрессиатә хырхарҭа бзиаза иалаҟан. Еиҳаразак уи иаҳнамҭеит асатиратә оымҭа ғәғәақәа. Франсуа Рабле и«Гаргантиуеи Пантагриуели», Ҷьонатан Суифт и- «Лемиуиел Гәливер иныҟәарақәеи», Иарослав Гашек ироман «Асалдаҭ гәымшәа Швеик ихҭысқәеи» уҳәа реиԥш иҟаз аҟаиматҟәа ԥҵамҭақәа ракәын Европа еснагь имоақәызҵоз.

Аамҭа анцалак, аҵоурых иарҿиаз акультуреи аҟазареи рхырхарҭа зеиԥшраз иахәаԥшны, амоа ҷыдарақәа ҭцааны, аԥсҭазаарақ иҟанаҵаз аныр

гәарҭон, атермин азырԥшаауан. Ус иит алитература аҽиара хырхарҭақәа – аромантизм, аклассицизм, акритикатә реализм. Даҽеакала ишьақәгылеит, уажәрааназа зызбахә ҳамҳәар амуаз, асоциалит реализм. Апролетариат диктатура ахьзытәны, акоммунист-болльшевикцәа мчыла аҳәынҭқарра реанахадарԥа, дара ридеологиа ианаалашаз адиктатортә хырхарҭа еицарса изҭымҵуаз амҩа рхәыцит, асоциалист реализм ҳәа хьзыс инарҭеит. Уи иарҽиаз аҩымҭа дуқәа ҳлитературақәа ирылагылоуп, асовет мчы аагареи уи аҽеышьақәыргәҭәареи ибзианы иаабоит: а-ГЕС-қәа инадыркны, аргыларақәа мҩаԥысуан; асахьаркыратә литературеи акинематографи ирыбзоураны, уи аамҭа ҳахдырраҽ иаанхоит; афашист рабашьра аҭоурых неимызакны аҟазаралоуп ишаадыруа; аибашьра ашьҭахьтәи аиҭашьақәыргыларақәа, асовет уаа рыԥсҭазаашьа, рбзазашьа акыр ирнымԥшит узҳәазом. Амала хырхарҭалак мацара аҟазареи алитературеи рымҩа ылхын. Асовет мчы аизҳараз мацара иқәԥоз ауаа ртип хаҽсахьақәа ҵоуран, егьырҭ зегьы – иҵоурамызт. Убри апринцип иахырҟьаны, алитературақәа обиективлаҵәҟьа аԥсҭазаара рзаарԥшуамызт. Урҭ ажәашықәсақәа ирхылҵцыз аԥцамҭақәа ажәлар зҭадыргылаз ргәаҟҵәаҟ уазҳәара рнымԥшит.

Аҭоурых иадыруан анхаҩ беиацәа, Урыстәылан акулак-ҕацәа ҳәа ахьз рыхҵаны, азы ианхырҵоз, ҽааҳәра рықәымкәан, анхашьа акырза иахьыцәгьазаз Сибра аҽацәқәа ианырзыршьҭуаз. Рыԥсҭазаара каторҕамхарц, Нхыҵ Кавказынтәи аурысқәа, ҭаацәала рыҽзаны, Ԥсоу ируан, Аԥсны реырҵәахырц. Н. Лакоба ибзоурала итәылаҽ анхацәа бзиақәа ус иқәыргазомызт, ҭауади-аамсҭеи рыжәлақәаҵәҟьа иркьыcуамызт. Абас аԥсеивгара ахьыҟазгьы, зеызҵәахырц азы ируаз ирыхьзаны, ҽаамҳәра идәықәырҵон. Урҭқәа-егьырҭҳәа усҟантәи алитература ҽиара изанымԥшит.

Аԥсуа нхацәеи ҭауади-аамсҭеи рҭакра, рҭархара анцәырҵ, Лакоба данықәырга ашьҭахь иҟалаз трагедиа хҭысқәан. Уигьы алитератураҽ изцәырҵуамызт. Амала алитератураҽ дҟалеит ихыҭхәыцааз Сеидыҟ аповест «Сеидыҟ» аҽы, Мыкыч ароман «Ҭемыр» аҽы, Патыхә атрилогиа «Аԥҳәыс лыпату» аҽы, «Ҳколнхара «Ԥхьаҟа» аишьа» аҽы, иара убас даеа хаҽсахьақәак цәырган. «Сеидыҟ» аҽы ачныр Ҳабашь дызбоз дызмамыз, иифоз-иижәуаз, ишәиҵоз-ишьеиҵоз ззымԥшаауаз, типра змаз хаҽсахьан. Ус иҟаз хара изнеиуамызт, иҵахон, анхаҩ беиа Сеидыҟ иеиԥшыз аарызкамшәар. Урҭ усура ирыдыркылон, рхы шаадырԥшуаз инақәыршәаны, аҳәсақәа анааргалак, хазы идыртәон, ирыцхрааuан. Жәла змамыз агыруа дыззықьаранҵьуаз ижәла анихиҵоз аҭоурых иадыруан, ԥа дызмамыз абеиа игыруа ԥас данышьҭихуаз маҷзамызт, ус акәмызт, маҳәыс данықаиҵоз ҳабдуцәа ахаанымзи. Ари социалла еиԥшымыз ауаа иреизыҟазаашьа ҷыдан, еилибакааран.

Абарҭқәа зегьы рцәыргара ацынхәрас, ҳаидеологиа зегьы еиҽаргыла еиҕацәанатәеит. Алитература акәзар – ганха идыргылеит. Аҳратәра рхырҳәарц идыргәыҕыз ажәлар иреицәаз аҳәынҭқарратә тәра аполтика шиашамыз аацәырызгоз, 37 шықәса инаркны, хырҵәаран ирызԥшыз. Егьырҭ атәылақәа рҽы, Октиабртәи ареволиуциа аныҟала нахыс, убри аҭагылазаашьа рыман. Сталин дыԥсаанзагьы, бҕеиҵыхрак рмоуит. Уи еснагь иацыз ахәымгарақәа, ацәгьоурақәа дараза ирацәан. «Аҽатә-уаа» иаанарԥшуаз амилаҭ еиҩызара шнеиуаз ажәлар реиҕара шарҵысуаз заа уаҩы изгәамҭеит, игәоуҭартәгьы иҟамызт. Ирҳәоит иҟоуп ауаҩы икәал. Аҵакы рацәа змоу ажәоуп. Руак агәырҵҟәыл, аталант аанагоит.

Иҟалаша заа избо, изҭашәаз агәаанагара ианиаау изырҵабырго икәал ҕәҕәоуп. Уи адагьы, иуаҩ иашара дзаҕрагылом, аҭархара аҧан дхықәдыргыларгьы.

Ишҧаҟоу ароман «Ахҟа» абызшәа? Зызбахә шьҭыхыу апроблемақәеи азҵаарақәеи аҩымҭа ду ишцәырнаго иааҷьоушьап, уи еилыкка иаҳбарҭоуп. Зегь раҵкыс ара ухызхзо автор ибызшәоуп. Иамоукыша, ашәҟәыҩҩ узлеиҩыхақәаша шмаҷымгьы, жәлар рбеиара шынеибакәыз иара илазоит, далаазоуп, иахәҭаз агәырҵҟәыл аҧсабара ицнаҵахьан. Тур ихәы хәыҷы иқәынхоз цуҭа назак ыҟазамызт, аха уи иалҵыз ауаа нагацәа, аҵарауаа, артистцәа маҷымхеит. Апоет Мушьни Мқаииа ила уи ахәы иахьа ахьз-аҧша еицырдыруеит. Ицуҭа ахәы иахьықәгылаз иатәарымбакәа ауаа авсны ҵаҟала ицозар, даҽа ҷьара иуҧымлашаз абеиа бызшәа хыркы ашәҟәыҩҩыра злахьынҵаз илаҽуан. «.. аҧсуа жәаҧҟа ааин, абаагәареиҧш аҽаасыкәнаршеит» (ад. 186, актәи ашәҟәы) иҳәоит автор ҷьара, иакәымз мҩаҧигартә еиҧш дышҭашәазгьы, ацәгьа инамырҟаҵеит иҳәарц ахьиҭахыз. Аа, аҵаси ақьабзи злаҽу, зыжәлар рбеиара иагәылагылоу иуаҩра шымҩаҧиго! Убри абеиара зегь раҧхьа абызшәоуп ҭоурыхла игәнызкылоз.

Урысшәала ахәыцра ашьҭамҭа иахьцалак иаҳнуп, уи ала ҳанилак нахыс ҳаазара мҩаҧысуеит азын. Убри амшала акыр ҷьара ҳахшыҩҵакқәа аҧсышәала ианеилшәам, цқьа ианаҳзеилымкааua ҳҧылоит. Аҧсшәахь бзиа иаҳзеиҭамгац ажәақәа, афразақәа, ахшыҩҵакқәа ҳбызшәаҽы ажәлар зқьышықәсала ишьақәдмыргылац акгьы ҳамазам. Иузымҧсахуа аицааирақәа (аидиомақәа) рвариантқәа ҳбызшәа иалазаап заҟа уҭахыу. Дара ҳара ҳҽы ицәырҵижьҭеи акрааҵзоит, ижәытәзақәоуп, ҳара иҳахьчартә ҳзыҟамлеит, уа иаҳхару маҷзам. Даҽакы иамусуп ажәлар дуқәа идырҽиауа атехнологиа ҽыц терминқәа реиҭагара, рхархәара. Урҭ рыбжеиҳарак шҽиахьоу иааныжьлазар иаҳа иеиҕьуп, ҳбызшәа ашьақәгылашьа аформақәа нарыҭаны. Мушьни Мқаииа уаҩ дызмыхәоны ҳхы иаҳархәо атәым беиарақәа рвариантқәа ҳбызшәа ишарҽиахьоу ҷапза иаацәыҵигеит.

Аҧсуа литература уажәраанза иамбацыз ажәа ҽыцқәа, ажәеицааирақәа, ажәаҧҟақәа рыла ибеиахеит ҳнапы иакыу ароман ала. Уамашәа иубап дара уажәраанза ҳхы иахьаҳмырхәацыз. Автор ицәажәа бызшәа иалан, ажәлар ирымихыз абеиара шьҭа дара ирызирхынҳәит. Даҽазә ибызшәа иаламҩашьо, иара ихатәыҵәҟьала еиҽикааua, даҽак иеиҧшым истиль мҩала, абри анаҩсан, ижәлар ирылеигаз абызшәа акала иаргьы итәуп. Даҽа стильк иаламҩашьо, ихатәы мҩа дануп, уи иҷьашьатәу бызшәоуп. Умааҧсазакәа ари азгәоуҭалап! Жәлар рҳәамҭақәа, – алакә, алегенда, ажәабжь, ажәаҧҟа, ацуфара уҳәа, – ихы иаирхәоит ҳәа акәзам Мушьни ихә ҳаракны излоубаша. Ҳәарада, урҭ маншәаланы, иахьаҭыҧыз, ианаамҭаз итекст иҭагзоуп. Жәлар рцәажәашьа абеиара, алитература иаламлац ажәақәа, еснагьтәи цәажәарак акәны иахьаацәыригаз лагала дуззоуп. Ажәа мазарахқәа хьаада-баада рҵакы ҷыдақәа акалашәа иалиҧшаауеит, ицааиуеит ҳҳәар еиҕьзар здыруада. Ус иҟоуп ҳәа агәаанагара ҳамоуп, избанзар рҵакы нарҵаулацәаны ихаҭа игәникылартә, ихала амаҟәымбарақәа дрықәшәахьеит, ишьа иала ида иҭысхьеит, ма ишьҭра рнысымҩа аҽаларҭа ҵарны инырхьан. Ҳбызшәа аҧсабаратәра, ажәлартәра, иаҳҳәап, уи еснагь ишеилаҳкааua акәымкәан, аилаҕьара ҳавтор ишилаҽу ҳәашьак узақәҵом.

Аҩыраз иарбанзаалак бызшәа ҽазыҟаҵарак автор ишьҭимхызшәа убоит. Аҩымҭаз хаз бызшәак уҧигалазом, еснагь дышцәажәо еиҧш, иҩыга инапы

иатцахәмаруеит. «Схы инаркны сшьатцәкьарақәа рҽынза слеилдысаан, еес, абрахь цьаҳаным атцахь цьара быжьрабыжьтцәа сылташахәашазшәа збеит азныказы. Аха нас, схы снапаҽы иаазган, сеааизызгеит» (ад. 296, актәи ашәҟәы). Зхаҽы тихуаз асахьаркыратә фырхатца, дгәылыртәааны ихаҽсахьа ааирпшырц, цоа змамыз ажәлар рхәашьақәа, рцәажәашьақәа, ражәабжьқәа, ражәапҟақәа, рцуфарақәа ихы ианаирхәоз, абасҟатәи абеигәалашәоз ҳәа, уиршанхарын. Даеа знык иазгәасҭоит, аоора мацара акәымкәан, ихаҵа иажәа иахьалаз азы, иузҳәом ихы иаирхәон ҳәа. Урҭ зегьы иара ихатәы бызшәа иалан, илазоахьан. Иапсуа бызшәа даласоуп, далабзазоуп, уи ала дхәыцуеит. Иныррақәа зегьы иара иадҳәалоуп. Ихатәы бызшәеи иареи еиҟәыҵхарц зрылшом, дацәхҟьар дызуеит. Дара мармалташь еиласоуп. Жәлар рхәамҵа хкҳәа ихы иаирхәеит ҳәа акәзам автор иаҳаракыра злоушьаша, урҭ маншәаланы иахьырҭыпыз, ианаамҵаз итекст иҵагзоуп, ак аалухыр, ибжьыккахоит. Дызлагылаз ауаа рцәажәашьа абеиара, алитератураҽ уажәрааназа иуҧымлоз аицааирақәа еснагьтәи хархәарак еиҧш иааҳадигалоит. Аамҵа ахьанҵара аҵакы аазырҧшышаз ажәақәа алҧшааруп узҳәом, рхала иааиуеит ахьхьа-хьхьаҳәа зыхьҵас. Ахҟа зыбжьаз, инибарцәараз еибашьырц, аиаҕара ду рыбжьан. Убри хәшәтәышьас иамаз ауаа рыбз акәын азы, жәлар рхьыршәыгә ашәҟәыоо иҽыцуан. Мушьни Мқаиия уажәтәи ицәажәашьа ҳҽынза имааизацызт ҳҳәар – иҵабыргхап ҳәа сгәыҕуеит. Иара дынханы, уи иҳаосхьоу ҳбызшәа аҷыдара ҳлитература иахьа иахьазааигаз изцьашьатәуп.

1500-2000 ажәа цқьа зхы иазырхәо ибзианы дцәажәоит ҳәа абызшәа дыроцәа ирпҳьазоит. Абызшәа ажәар наза заҟа ажәа алоу азәгьы изымпҳьазацт, иагьизыпҳьазом. Амала иуҧылоит ауаа, зжәар акырза ибеиоу. Егьырҭ раасҭа урҭ рцәажәашьа иааҵьоушьартә, еснагь иугәаламшәо, ма зынза иузымдыруа ажәақәа, ажәеицааирақәа, ажәапҟақәа, ацуфарақәа рхы иадырхәоит. Уаоы имаҳац, ма ирхашҭхьоу рацәаны иаацәырыргоит. Акыр цьара архаизмқәа анеологизмқәа рахь ииасит. Ҳбызшәа зырбеиақәаша амоақәа маҷзам. Ашәҟәыоо иаҳагьы ҳбеиара ихы иаирхәоит. Абарҭ реилагзарақәа, реилазоарақәа илоуп Мушьни Мқаиия.

Иахьа ажәа ҽыцқәа аиҳаразак атәым бызшәақәа рҽынтә иаауеит. Убасҟатәи жәлар реиҵанеиааи ашьапқәа арҳаит. Ҳбызшәазын ишәарҭоуп, убасҟангьы урҭ ааҳмышьтырц қәпашьа ҳамам. Аҭцаара усқәа, аҽиара, атехнологиа, амода – зегьы ажәа ҽыцқәа ҳзааргоит. Аҽиара аангылазом, уеахьумгзар – убызшәа азра иаҳагьы имариахоит. Убарҭ аҽыцқәа, уара убызшәа аграмматика шьақәгылашьа иакәуршәар, иаҳа лыҵшәа роуеит.

Урҭ ианаамҵоу ишахәҭоу рҭыҧ рыҟәцара акәым, ҳара зны-зынла ҳахҭаркуеит ҳхы иаҳархәо ажәақәак ҳлитературатә бызшәа ианаалом ҳәа. Аха цқьа еилкааума алитературатә бызшәа закәу, алитературатә норма ҳәа акыр ҳамоума? Усҵәҟьа иҟалар, асахьаркыратә литература аҽиара иазеицәамхазои? Ҳбызшәа ҕарҳамтәзои? Ашәҟәыооцәа «рбызшәақәа» инеибынеиҧшхар, аҽыц аланамгалар, ишьақәхаламхазои? Ҳашнеиуа ҳбызшәа ҳҵахымкәа ҳаақәымхазои?

Ҳара иаҳзааигәаны иаҳа иаадыруа аурыс литературоуп. Пушкин аурыс литературатә бызшәа ҽыц ашьаҵа зкыз иакәны дрыҧхьазоит, иара иҽы иаанымгылеит иашьҭахь инеиуаз Лермонтов, Достоевски, ма Крылов, нас Толстои Лев, доусы азәазәала иреиҧшыз дыҟазма? Асовет литератураҽ, асоциалист реализм ашьаҵакоы М. Горки инаиркны, Шолохов, Фадеев – еиҧшны норма гьаргьаласак еицҭагьежьуаз цьоукы рымазма? В. Астафиев иакәзар,

ҳазлацәажәақәо дрызхәыцны, даеа тәылак аҽы дынхоны, аурыс литература иалиааз шәҟәыѡѡык иакәны уамак дубазом. Убасҟатәи уи ибызшәа даеа авторк ибызшәа иалаѡашьазомызт. Милаҭла икыргызыз Чингиз Аитматов иоурыс литературатә бызшәа даеа урыс авторк ибызшәа инаалазомызт. Фазиль Искандер иѡымҭақәа макьана иҭцаам акәымзар, ижәари, истили, исахьаркыреи, ипублицистикеи реилазѡашьа уҳәа, иарбан ҳәаау изҭазоу уарла-шәарлагьы иҳаздырзом, деилаҳкаазазшәа ҳашцәажәогьы. Уи зны-зынла даҧсуа шәҟәыѡѡу ҷьаҳшьоит, итематика зегьы аҧсуа ҧсҭазаара иахьатәу анаѡсан, аҧсуа бызшәа ахәыцшьақәак аурыс литературатә бызшәа иалеигалеит азын. Уи иара иҷыда бызшәоуп. Асахьаркыратә литература знапы алакызи аграмматика аҭцаара иаҽызи урҭ еимактәыс ирымақәан.

Еиҳаразак уи зыдҳәалоу иахьагьы аҧсуа бызшәа диалектла ашара аҭарауаа иахьаҧшьаргаз ауп. Уи аханатә ииашамызт. Сгәаныла, аҧсуа бызшәа х-диалектк зны иаман: аҧсуа (абжьыуа-бзыҧтә) диалект, ашәуа диалект, асаз диалект. Аҧсуеи асази рдиалектқәа акырза иаҳа иеизааигәан. Асаз иҧсуа бызшәа ызит, изҳәоз ықәызааижьҭеи. Ашәуа диалект, ашәуа литература ашьаҭа ркижьҭеи, адиалект ҟазшьа амазам, уи зхала иҟоу даеа бызшәахеит. Абжьуеи бзыҧтәи адиалектқәа ахьаанагаз сара исзеилкаазом. Бзыҧтәи адиалект мацара иалоу шьҭыбжьқәак ҳәа ирҧхьазақәо абжьыуаа зынзак ирҽыҭашәом ҳәа узҳәазом. Ишьхныз бжьыуа быргк иҽцәажәон, адырра ателехәаҧшрала имѡаҧысуан. Алитература иалаҳамгалаз, ашьҭыбжь мцхәны иаабаз убри абырг ицәажәашьа иалан. Цқьа шәырзызырѡхьазар, аҭарауаа дуқәа Хәыхәыҭ Бҕажәбеи Шьалуа Инал-иҧеи иахьиз, иахьрызҳаз Аҧсны иарбан хәҭаз узеѡдраауамызт, рбиографиақәа ҭуҭаанза. Хәыхәыҭ Бҕажәба иара ихьзҭәҟьа ашьҭабжь «хә» Калдахәара ақыҭа датәызшәа акәын ишиҳәоз. Ладеи-ѡадеи ҳбызшәа иалаз ашьҭабжьқәа зегьы рхы иадырхәон. Қыҭак аҽы ирҳәо ажәақәа аҧсуа литератураҽ абызшәа ианорманы иҧхьазаны, даеа қыҭак аҽы рхы иадырхәо аҧсуа бызшәа иатәымкәан ҳара ҳауп иҟазҭаз. Убри ала абызшәа абеиара ҳарзуеит, избанзар мап зцәаҳкуа ажәақәа роуп синонимра зуа. Абри азҭаара шьҭиххьан, иахьынзасгәалашәо, апоет Сарион Ҭаркьыл, даараза иманшәаланы агәра ҳиргон. Иҭцаатәуп, аиашаз, урҭ ажәақәа рышьаҭа ҳбызшәа иатәу, иатәыму. Иатәымзар мап зцәаҳкша ҟалоит хымҧада. Иахьа аҧсуа бызшәа иагәылиааз ҷьаҳшьоит акырза ажәа.

Ааигәа еимактәык ҳаман алитературатә бызшәаҽы ажәа «аҟәыш» нҳажьыр иаҳа еиҕьу, «аҟәыҕа» ҳхаҳаршҭру ҳәа. Иарбан синонимзаалак еиҧш, арҭ ажәақәа ирымоуп ирзеиҧшу аҭакы, дара излеиҧшым ашьҭыбжьқәа «-ҕ-» «-ш-» ухшыѡ рзумшьҭыр. Ус акәымкәан, излеиҧшым ашьҭыбжьқәа рыбжьухыр, иомонимхоит. Уи абызшәадырѡцәа иҭырҭаар иаҳа иеиҕьуп. Ҳара ҳахәаҧшып алитературатә бызшәазы рыѡбагь хәарҭарас ирымоу. Ҭакыла излеѡдраатәу аҷыдарақәагьы рыцуп. Зҽара иҭагылоу, иуаѡықәрахь днеиаанза, дҟәыҕоуп. Уи дҭаруп, ирҭаула дхәыцуеит, ихшыѡ аизҳара мѡа иануп, дуаѡы ццакыуп. Аҭыхәтәантәи иҷыдара иахырҟьаны, зны-зынла инаигзо аус цқьа даназымхәыцуа ыҟоуп. Зыуаѡра инҭагылаз – дҟәышуп, ибырг қәра даназааигәахалак уи игзам. Ари ауаѡ ирҭаула дхәыцууеит, дыццакзом, иҧсҭазаараҽ ирҳахьоу аҧышәа дманшәалан ихы иаирхәоит. Нас арҭ ажәақәа руак мап зацәаҳкреи? Шь. Аҷьынҷьал ироман «Аҳәа зыҟәну аҷьныш» (2004 ш. ад. 45) аҽы Сариа лзы

«аҟәыҕарагьы лыман» иҳәоит. Ҷь. Аҳәба арацәа хыпҳьазараҿ ажәа «аҟәыҕа» текстк аҿы ҩынтә ихы иаирхәеит («Аҟазара» № 4, 2011, ад. 16). Иара убри ажурнал ад. 17 аҿы Наира Сабекиа-пҳа лхы иалырхәоит «абыргцәа ҟәыҕақәа». Даур Начҟьебиа «дуаҩҟәыҕан» иҳәоит иажәабжьк аҿы («Алашара» № 6 2011 ш., ад. 134). «Аҟәыҕақәа» рхы иадырхәоит ҩынҩажәеижәаба-ҩык ирзынаҧшуа аинтеллигенциа рнапы зҭарыҩыз аиҳабыра рахь иаарту ашәҟәы, агазеҭ «Амш ҿыц» аҿы 2008 ш. ииуль 4-зы икьыпҳьыз. Ара аус злоу ажәақәа «аҟәыш», «аҟәыҕа» иаҳцеизеиҧшны иахьҳамоу ауп. Сара сахьахәаҧшуа, доусы ҳахьынхо азәырҩы аилырга цқьа иҳамазам. Избанзар хыхь зызбахә ҳәаз ажурнал «Аҟазара» аҿы иаагоуп Ражьден Гәымба иажәақәа аҧхьарца «рҟәышган» ахьиҳәо. Уи иаанагоз ажәытә ҧхьарцоуп ирҟәышгаз. «Аҟәыши» «аҟәыҕеи» рҭакы амоуп ажәа «аҟәыбҷа», аха уи рхы иадырхәоит ахәыҷы инаиркны, зызҳамҭа қәра иҭагылоу, аҿа уаҩ ишықәсқәа рҿы инеиша ауаҩ изы. Аҟәыбҷа изырҳәоит, ус дук знапы ианым, аха инапы злакыу инҭыршәаны, ишахәҭоу, хьаҳәаҧаҳәа амамкәа иназыгзо ауаҩы ҟәымшәышә ҿа. Уи ажәа аҭакы иаҳагьы илнаалоит хыхь иаагоу аҷыдарақәа змоу азҕаб. Аа, заҟа ибеиоу ҳҭоурых иарҿиаз ҳжәар! Зны-зынла аҟәыҕарагьы аҟәышрагьы ырзны, ҳбызшәа аҳәаақәа ҳарҭшәарц ҿеҧышәарақәак ҳеырзаҳкуеит. Иҳамоуп ажәа «аилцара», уи «аҟәыҕареи» «аҟәышреи» аҧсахуеит, аха «аҟәыбҷара» азыҧсахуам.

Азәырҩы аҿеҧныҳәа ҟарҭалоит «амц жьара» акәу, «амцҳәара» акәу иаҳа иашоу алкаараз. Ажурнал «Алашара» № 6, 2011 ш., ад. 134 аҿы Даур Начҟьебиа ҳаирҧхьоит – «мыц аҳәазом». Ус анакәха, ладеи ҩадеи аҟаҭарба «амцҳәара» иаҳзеиҧшны иаҳҧылоит. Сара стәала, уи аформа иаҳа иагьиашоуп. Избанзар ҳара исинонимқәаны иаҳҧылоит «амцҳәара», «ажьара». Схаҭа исзеилкаауам аҟаҭарба «амц жьара» ҭакык аҭаны ҳхы изаҳархәара, рыҩ-ажәакгьы рҭакы еиҧшызар. Сиашамзар, ма цқьа исзымҳәазар, уи ырҭабыргызар сҭахын.

Исымҩатәны исҳәар ахәҭаны избоит ажәа «ахәҳахәҭра» акәу «ахәаахәҭра» акәу иаҳа ииашоу. Рыҩ-формак ашәҟәыҩҩцәа рхы иадырхәоит. Дара ахьызбақәаз ара иасырбазом, избанзар ианаамҭаз ихызымҩаалазеит. Рыҩ-формак адәқьан рекламаҿ иаабоит, аиҳаразак «Ахәаахәҭра». Уи аформа шәҟәыҩҩ дук алитература иалеигалеит, убас иагьалаҧсыроуп ҳәа, ҷьоукы апозициа шьҭырхуеит. Иабанзаиашоу? Иаҳҳәап, Шь. Аҷьынҷьал уи дақәшаҳаҭым, «ахәҳахәҭра» ихы иаирхәоит «Иалкаау» 1982 ш.-зы иҭыҭыз ад.-қәа 241-243 рҿы. Аха даҿа ҷьарах (ад. 262, «Ақәыҷьмакәашара») иаҳҧылоит «Ахәаахәҭцәа». Ус анакәха, ҷьоукы диалектла иршо ҳбызшәа ахьгьы иаҭанакуам ари. Анзор Мықәба «ахәҳахәҭратә дәқьан» иҳәоит «Алашара» № 6, 1911 ш., ад. 83-ҿы. Сара иаҳа сақәшаҳаҭуп «ахәҳахәҭра». Уи еилоу ажәоуп. «Ахә-аҳара-ахә», даҿакала иуҳәозар, ҳара иҳамоуп ажәа «аҳара»-«арҳара», иаҳҳәоит «ихәҳауеит» «иааихәоит» ацынхәрас. «Ахәҳара» иаҳа иазааигәоуп «ахәҳахәҭра», уи ҳбызшәа иалоуп, ус анакәха, ҧымкрада ҳхы иаҳархәап, иақәшаҳаҭым дзықәшаҳаҭу ихы иаирхәааит, аха даҿазәы игәаанагара даҧырамгылар бзиан.

Ҳазҿыз ахәҭаҿы иаҳгәалаҳаршәеит азыргара ус. Уи иацаҳҭап даҿа ҿырҧштәык акәзаргьы. Амҩадуқәа рҿы азырга сахьақәа ирыцу атекстқәа агха рацәа рымоуп. Убарҭ иреиуоуп «инакәзаалак». Иаҳа иашаны избоит «ианакәзаалак», ма «ианакәызаалак». «Ианба» ауп араҟа хадарас иҳамоу, «инба»

ҳәа азҵааратә ажәа ҳамоума? Шь. Аӊьынӊьал ироман «Аҳәа зыҟәну аӊьныш» (2004 ш., ад. 466) аҽы иашаны ҳаҧхьоит – “ианакәзаалакгьы».

Ажәақәа «ашҭа», «агәарҧ», ма «агәар» рзы агәаанагарақәа еилататоуп. Сара урҭ сышрыхәаҧшуа сҳәар ахәҭаны избоит. Сгәаанагара схы иҭашәаз ак акәым, аҧсҭазаашьеи, анҵыреи, анхашьақәеи рыҭҵаара иалҵшәоуп. Ашҭа змаз аҧсҳа, аҳ ракәын. Урҭ рашҭа аҳҭны, ма аҳҭынра ҳәагьы рзырҳәон. Зны-зынла ақыҭа, ма атәыла иахьазеиҧшыз аҭыҧ аҽы иахьыҟаз азы ақыҭа ахьз ацҵа ирҳәон: «Лыхнашҭа». Ма ашҭа зтәыз ртитул, рыжәла ма рыхьз ацырҵон: Аҧсҳа иашҭа, Чачаа рашҭа, Асҭамыр Инал-иҧа иашҭа (Бзыҧҭа). Ишнеиуаз аныҳәақәа ахьымҽаҧыргоз аҭыҧхьзқәа – Лыхнашҭа, Мықәашҭа, Бзыҧашҭа. Ааигәаза ицәырҵит ақалақь шҭақәа; «Аиааира ашҭа», ма «Аиааирашҭа» (Аҟәа). Аҧсҳа, ма ақыҭа аҳ иашҭа ианакәызаалак иашарҭа дгьылын, иҭбааҭыцәын. Уа иҭагылазар акәын ихан, ма иҽн бзиа, даеак иаламҽашьоз. Асасцәа изааир реқәа ахьырбашаз аҭыҧ рзалхын. Аҳ ихаҭа ирахә-ишәахә рҭыҧ убри ашҭаҽ иалхын. Абаҳча аҵанакуазар алшон. Ӊьара-ӊьара амхы лаҵарҭа ыҟан. Бжеиҳан ихкаан. Ихкаамзар, арахә ахьизҭамлоз ҭыҧын. Ашҭа иаҵанакуан агәарҧ, ма амзырха. Амзырха иаҳа иҭшәан. Уи иаҵанакуан аҽны ахьгылази, агәарҧи, абореи, ацеи, акәтыршәреи. Амзырха хкаан, аха аҽныҵҟа хкаарыла ишазамызт. Амзырха змаз дынхаҽ бзиан. Агәарҧ анхарҭақәа зегь раҵкыс ҵакыла иҭшәаз ҭыҧын. Хыхь ишаҳҳәаз еиҧш, агәарҧ ашҭеи амзырхеи рҵакы иалоуп. Агәарҧ ианакәызаалак аҽны аҧхьа ишьҭоуп, ашҭа змаз иҽгьы, амзырха змаз иҽгьы, агәарҧ ада змамз иҽгьы. Агәарҧ ада змамз еиҳаразак дынхаҽын. Уи зызкыз асасцәеи аҧшәмацәеи рынақәгыла-аақәгылара акәын. Иара заҵәык анхацәа ирзынхеит асовет мчы аламҭалаз. Агәарҧ агәар ҳәагьы азырҳәалон. «Агәы-рҧы» иаанагоз агәы (аҽны) аҧхьа иҟоу ҭыҧын. Уи иахҟьаз ажәақәа ҳамоуп: агәараанда, агәар (агәара), агәашә, абаагәара.

Аандеи агәареи исинонимқәоуп уҳәартә иҟоуп. Аанда аҵакы ҭбаауп. Аанда маҕыла, қәыцла, быцла, ҭкьацла, уажәы – графла, ма еихала анхара хкаазар ҟалоит. Агәар аҵакы иаҳа иҭшәоуп, уи хаҳәыла (абаагәара), ҭкьацла, еихала иҭаркуеит. Агәар зкәыршоу еиҳаразак анхаҽы иҽны аҧхьа ишьҭоу адгьыл (агәарҧ) ауп. Апарк, ма қалақь шҭак анҭаркуа убап. Агәар-аанда ҳәа еицҵаны аҳәара иашамшәа збоит. «Агәашә» ажәаҽ агәари ашәи еицуп. «Агәараандашә» зҳәахьада?

Исгәалашәоит, иҵегь санқәыҧшыз, ажәа «аҳәындаз» мап шацәыркыз, иажәа ҧшзам ҳәа наҵганы. Арахь Мушьни Мқаииа ихы иаирхәаз ажәа «аҟьантаз» (ад. 417, аҽбатәи ашәҟәы) иаҳа иҵоурам аҵакы аҵоуп. Дара рыҽбагь аҵакы еиҧшызаара шрымоугьы, «аҳәындаз» иҵоуроу аҵакы иаҳа иалабзоуп. «Азҕаб дҳәындазза» ануҳәа, уи деилыхыуп мацара аанагазом, шьҭа зҕабҵас дшәит, дҭышәынтәалахоит, лара хаҵа ицаша лакәхоит, аха макьана иҵегь дызҳароуп, амала уаалцәымшәо лхала шьҭа амҽа дузықәҵом ҳәа еилыркаауан; ма аҷкәыни азҕаби рцәеижь рхан, еинаалан, иҧшзақәан уҳәа, аҷыдара ссирқәа рыдыркылон. «Дҟьантазза» ззырҳәаз ицәеижь хаара аҵамызт, деилыҧсаан, дфархьын, ма ҟазшьала дыргәаҧхомызт, даеакала уихцәажәозар, иҵоурамыз иҷыдарақәа ҧыжәара рыман. Шь. Аӊьынӊьал ироман «Ақәыӊьмакәашара» иалоуп ажәа «иҟьантаз-ҟьантазза» (2002 ш., ад. 19). Убраҟагьы иара дызлацәажәо иҵоурам

рылаʒам, аха аибашьра ирзаанагаз аилаҩынт ишыҟьантазыз амшын аҽынтә иарыҩит.

Иаҳҧылоит ажәак х-формак аиуны алитература ианалало. Иаҳа имариоу, ииашоу арбану – еилкаатәу абри акәзар? Б. Шьынқәба «аҧаҳаимбар», ма «аҧеҳаимбар» ихы иаирхәон. М. Мқаииа имоуп даеа вариантк – «аҧеаимбар», ма «аҧаимбар» (М.М. иҩымҭақәа реизга актәи атом, ад. 5, 2008 ш.). Иара уаҟа ад. 13 -ҽы иаҳҧылоит «аҧааимбарцәа». Ааигәа иҭыҵит ианиааз зажәа аҳәаха зырымҭаз Сымсым Шутиа (Шота) ишәҟәы «Бзыҧ ақәлацәа» (2011 ш.). Ад. 82-ҽы иануп ажәеинраала «Аҧааимбар иажәа». Ишаабо уи ихы иаирхәон «аҧааимбар». Аҵыхәтәантәи аформа сара иаҳа иеиҕьасшьоит, уи аҳәара мариоуп, нас ажәаҽ «а-ҳ-а», ма «а-ҳ», «ҳ-а» ашьҭыбжьқәа анеицу «аа»-қәа ҩба рахь, ма иауу «аа» ахь ииасуеит ҳәа аграмматикаҽ аҧҟара ҳамоуп. Амала аҧыжәара зауа аҧхьа иаланагалаз, ма иалазгало ауаажәларраҽ ҭыҧс иааникыло ҳәа иахәаҧшуеит. Акыр ииашоу, имариоу шьҭаҳҳыр, иаҳа ҳарманшәалон.

Зны-зынла грамматика шьаҭак шҳамоу ҳҳашҭуеит. Ашәҟәыҩҩцәа реиҳарак аҟаҵарба «адырра» аамҭатә формақәа иашамкәан рхы иадырхоит. «Сыздырам», «илыздырам», граматикала иашаʒам. Шь. Аҵьынҵьал «Ақәыҵьмакәашараҽ» имоуп «ҳаздырамызт» (ад. 55), «сыздырам» (ад. 55). Уажәтәи аамҭаҽ, иаҳҳәап, «исыздыруам» уҳәозароуп. Аинфиниттә форма аазырҧшуа -ра аҟаҵарба аамҭақәа зегьы рҽы иʒуеит. М.Мқаииа ад. 146-ҽы имоуп ҵьара «уздырамеи», зынʒак иашамкәан иаҳҧылахьаз иеиҧшʒам. «Уздыруам» иаҳа иашоуп. Иара уи адаҟьаҽ, аа ишаҳҧылахуа – «узымдыруа». Иара убас «Ақәыҵьмакәашара» ад. 133-ҽы – “Издыруада...?» Шь.Аҵь. «Иалкаау» ад. 362 -ҽы – «акрыбдыруазар». Араагьы, аҧҟара уқәымныҟәозар, «издырада?» ҳәа иаанахәон. Убасҵәҟьа аҟазшьарбагақәа рыцуҵар рылшоит ад. 163-ҽы рыҩ-формак ахьаҳҧыло ҳәоук аҽы – «сыздырамызт», «идыруазма». Анзор Мықәба «лыздыруамызт» ихы иаирхәоит «Алашара» №6, 2011 ш., ад. 53 аҽы.

Зны-зынла сара исзеилкаауам ахырхарҭа ҳзырбо аффиксқәа ирхархәашьоу. Уи ашәҟәыҩҩцәа ирацәаны ирымоуп азын, аҽырҧштәқәа аазгаʒом. Иаҳҳәап : «даанаҧшы-ааҧшит». Уи иаанаго зны анахь днаҧшит, нас арахь дааҧшит ауп. Аха ахырхарҭа ҳзырбо ахәҭаҷқәа «-аа-» «-на-» ажәа раҧхьатәи азбжаҽ аицархәара аиуит: «д-аа-на-ҧшы-», нас ажәа аҩбатәи ахәҭаҽы урҭ руак ахархәара амахыуп: «-ааҧшит». Араҟа иаҳа иашоуп: «днаҧшы-ааҧшит», иаанаго – зны анахь днаҧшит, нас арахь дааҧшит. М. Мқаииа уи дшадгылогьы аабоит: «Иалкаау» актәи атом аҽы иаҳҧылоит ажәа «аацҳаҩысгьы-нацҳаҩысгьы» (ад. 169). Иара убас убри атом аҽы ҵьара иаабоит «аанацҳаҩысгьы». Ҵь. Аҳәба имоуп «санаанаскьа» («Аҟазара» № 4, 2011 ш. ад. 15), ҩ-хырхарҭак ажәак аҽы иаиуны. «Санынаскьа наҟ», «санааскьа арахь» – абас иаҳа иашазар ҳәа сгәы иаанагоит.

«Азҳара» ҳәа ажәа ҳамоуп. Ҵьоукы ажәа «аизҳара» аҵакы аҧхьатәи – азҳара – иадыркылоит. «Деизҳауеит» ануҳәа, хшаарала дбеиахоит, ма доуҳала, усла аанагоит; аха «ахәыҷы деизҳауеит» ҳәа иашамкәан ахархәара амоуп. Араҟа ажәа «азҳара» иаҳа иашоуп. «Азҳара» ҵакыла «аҳаракыра» иеиҧшуп. Ҵьоукы ирыҩуеит «илызҳауеит» лара, ма «изҳауеит» иара. «Изҳауеит» аҽы «и-и-зҳауеит» ҳәа иҟазар ахәҭан, «и-и» ҩба еилалан, ак рылҵит. Аха «илызҳауеит», ма «изҳауеит» грамматикала иашаʒам. Ари аҟаҵарба араҟа грамматикатә формала

еиҭамҵуа ҟаҵарбазароуп. «И-лы-зҳауеит» аҽы «-л-» хаҽырбагоуп – «лара». Уи аҧхьа игылоу «и-» ҧҟарала иобиект хаҽырбагазароуп еиҭаҵуа аҟаҵарбаҽы. Закәытә хаҽуи ииаанарҧшуа «и-» «и-лы-зҳауеит», «и-ры-зҳауеит», «и-шәы-зҳауеит» уҳәа, аҟаҵарба субиект хаҽыла иуҧсахуазар? Ма аобиект рбагазар аҧхьатәи анбан «и-» хаҽыла иаҳзыҧсахуама? Иаҳзыҧсахзом. Ус анакәха, азәыр изҳәома уи иаҳнарбо закәу? Ари еиҭамҵуа, субиект хаҽык змоу аҟаҵарба ахҧатәи ахаҽы азаҵә хыҧхьазараҽ грамматикала иҳауеит «лы-зҳауеит», «и-зҳауеит» ҳәа, ма «ды-зҳауеит» ахаҵәеи аҳәсеи рыѡ-класск рҽы. Аграмматика аҧҟара ҳақәныҟәозароуп, алитературатә бызшәа азбахә анҳамоу. «Аизҳара» акәымкәан, «азҳара» ихы иаирхәоит Анзор Мыҟәба «Алашара» № 6, 2011 ш., ад. 53 аҽы.

Иара убас ароман «Ахҟа» аҽы ҷьара иуҧылоит «Изҽумҭуазеи, Ҳараз?» Аҟаҵарба аҧхьа игылоу иарбан хаҽырбагоу уаҳа исзеилымкааит. Иаҳа иашоуп «Зҽумҭуазеи?..» «Изҽумҭуазеи?», сара стәала иаанагно – «Иара изы зҽумҭи?», ма «Зиқәҽумҭи?»

Иарбан ҟаҵарбазаалак афиниттә формаҽ ахаҽырбага ацзароуп, аиҳаразак аамҭа наза анаанарҧшуа, ма ҵакы аиуам. Иаҳҧылоит ажәа «аҭабра», ѡ-формак аманы: «ҭабуп», «иҭабуп». Азәы аказы уиаҭабуазар, узхаиаҭабуа арбану ахаҽырбагала иааҧшуазароуп: «и-ҭабуп». Уи ахаҽырбага ацымзар, аҟаҵарба афинит форма зышьақәгылазом. «Иҭабуп» аформа иашаны ихы иаирхәоит Ҷь. Аҳәба ажурнал «Аҟазара» № 4, 2011 ш., ад. 15 аҽы ҧшьынтә. Ианакәызаалак аҟаҵарба ахаҽырбага ацымзар – зҳәара азузом. Азҳәа ахаҽырбага ацәызуеит, асубиект рбага зыдҳәалоу ахьз (ахьызҟа ма азырхатә харҭәаага зыдҳәалоу) уи аҧхьа игылазар (и-с-и-рбеит, аха ашәҟәы (и-) с-и-рбеит).

Актәи ашәҟәы адаҟьақәа 75, 96 рҽы иаҳҧылоит «саҭаноумҵан», «даҭаноумҵан», аҟаҵарба «аҭаҵара» ахархәара аиуит. Арҭ рҽы актәи анбанқәа с-, д- обиект рбагақәоуп еиҭаҵуа аҟаҵарбаҽы. Аҟаҵарба ашьаҭа агәҭаны иаҳҧыло -у- субиект хаҽырбагоуп еиҭаҵуа аҟаҵарбаҽы. Ус анакәха, ари аҟаҵарба хәҭала иушозар, с-аҭа-но-у-м-ҵа-н ҳәа иҟалоит. С-, -у- шхаҽырбагақәаз ҳҳәахьеит. «-аҭа-м-ҵа» – аҭамҵара. «С-аҭа-на-у-м-ҵа-н» – абас иҟалар акәын. Аха ахәҭаҷ –на- ак ҳанаҳәозар ахәҭан, нас иаҳнарбо закәу шәызсаҳәарыма? Сара стәала ари ахәҭаҷ иашамкәан аҟаҵарба «аҭамҵара» иалашәеит. «Саҭоумҵан», ма «даҭоумҵан» зынзак иашоу абри аформа ауп. «Ақәыцьмакәашара» ад. 98-ҽы Шь. Аҵьыныҵьал ихы ишаирхәо – «саҭоумҵан». Хыхь зызбахә ҳәоу ажурнал «Аҟазара» ад. 14 аҽы Ҷь. Аҳәба ихы иаирхәоит «Ҳаҭашәымҵан…»

«Ақәыцьмакәашара» ад. 75 аҽы ҳапҧхьоит: «абахҭа сҭарымкыц», ад. 74 аҽы «раамҭа маааиц», ад. 148-ҽы «шәсымбац, иара убас ад. 152-ҽы «смаҳазац», аха ад. 74 аҽы иаҳҧылоит «раамҭа маааицт». Ажәакала, ахархәара аиуеит ѡ-форма аамҭак аҽы. Иаҳа иашоуп «маааицт», анҵәамҭа «-т» аамҭа рбагоуп, уи ада аҟаҵарба аамҭа формала иназахом. Шь. Аҵьыныҵьал ироман «Ақәыцьмакәашара» ад. 94 аҽы иаҳҧылоит «сымцазацт».

Ақыҭақәа ирылаҧсоу ҵакык змоу, ма еиҽагыло ажәақәа ралҧшаара ҳагыуп. Ари абызшәа абеиара ҳахьчароуп. Уа Мушьни Мқаииа акыр ҧыжәара имоуп. Иара убра Тур ихәаҽы ада даҽа ҷьара иумаҳауазар акәхап ихы иаирхәо ажәақәа жәпакы, ма егьирахь иаҳцәызқәахьеит, – амыр (цқьа иаазам), акәак (акгьы), ҕьыта (иҟьантазу) уҳәа акыр. Асҟатәи абызшәа абеиара анамоу, алитературатә

рамкақәа ҳаҽтаҳагзалар бзиазар ҟалап, аха ҳаҽтаҳқыр аҽиара иазеиҧьу иазеицәоу заа аҳәара уадаԥуп. Уи амԥоакәцара ахы иакәиҵзар еиҧьзар ҳәа сгәы иаанагоит. Ҳхы иаҳархәалап доусы ишаҳҵахыу, ажәа азҟазацәакәак раҳасабла уи азин зегьы иҳамоуп. Нас-нас ҳабиҧарақәа иаҳа еиҧьны ишырыҧхьазо мԥоак шьҭырхлап.

Ҳнапы злаҳқыз ароман аҽы ирацәоуп ажәак аиҵаҳәарақәа. Аԥобатәи ашәҟәы ад. 387-ҽы ахпатәи абзац азбжарак умнеицкәан, ҧшь-ҳәоук ажәа «ауакәым» ала иалагоит. Убри ашәҟәы ад.46-ҽы аҟаҵарба «агылара» еиуеиҧшым авариантқәа хархәара аиуит еишьҭагылоу ҧшь-ҳәоук рҽы фынтә. Уи ашәҟәаҽы ад. 441 аҽы ацхыраагзатә ҟаҵарба «алагара» абзацк иҵагзоу х-ҳәоук рҽы ҧшьынтә иуҧылоит. Убри ашәҟәы 208 адаҟьаҽ аԥобатәи абзац аҽы ацхыраагзатә ҟаҵарба «далагеит», уаҳа ҧсахрак ааимузакәа, ҧшьы-ԥьара ахархәара аиуит. Уи аҟаҵарба уа иргыламзар амуа иҟазамызт, ибжьажьзар еиҧьын, ихадоу аҟаҵарба иаҵахыз аформа ҧшааны. Абри ацхыраагзатә ҟаҵарба иҵегь акыр ԥьара ҳабла иаахгылоит. Уи рхы иадырхәоит егьырҵ ҳашәҟәыԥԥоцәагьы. Иара аҽеацәыхьчара аҵахны избоит. Абызшәа асахьаркыратә ҭышәынтәалара иаҧырхагоуп. Иҧсахлатәуп иара аҵакы назыгзаша даҽеа цхыраагзатә ҟаҵарбақәак рыла. Ма зҵа царҵа амам ала иара, ацхыраагзатә, хархәара аиуазароуп.

Алитератураҽ иаҳҧылоит ажәа «омашәа», уи М.М. ихы иаирхәеит «оумашәа» (актәи ашәҟәы, ад. 159) ҳәа. М. М. иԥоымҵакәа реизга актәи атом ад. 12 аҽы – «Омашәа». Шь. Аԥьыԥьал ироман «Ақәыԥьмакәашара» (2002, ад. 22) аҽы имоуп «оумаамҵа». Иара убри ашәҟәы анаԥосантәи адаҟьаҽ иаҳҧылоит «аума». Ажурналист Руслан Ҳашыг даниҽцәажәоз, Ш. Д. Инал-иҧа иажәа иалан «уамашәа» («Алашара», № 6 2011 ш., ад. 122). Ажәа «аума» «акәзаара», ма «аҟазаара» аҵакқәа амоуп. Иаҳҳәап: «ачамгәыр аума» («Аҟазара», № 4, 2011 ш., ад.-қәа 8-9-10). «Ауама» иамоуп асинонимқәа: ирацәаны, шьарда, акыр. Ажәа аҧхьа ашьҭыбжь «о-» ахархәара аҧсшәа бзиа иабазом. Ҳажәақәа зегьы, шамахамзар, азеиҧш форма ишьҭнахуеит ашьҭабжь «а-». Ус анакәха, «ауама» ауп ииашоу, аҽеанаҧсахуа «уамашәа» ҳәа иҟалоит. Шьҭа иаамҵоуп арееирақәа рышьҭыхра, иаҳҳәап: Очамчыра – Уачамчыра, Оҭаҧ – Уаҭаҧ, Оқәым – Уақәым; ауаа рхатәы хьзқәа реиҵашьақәыргылара аамҵаны избоит – Омар – Уамар, Оҭар – Уаҭар, Озбақь – Уазбақь. Арҵ зыхҟьаны избо даҽеа бызшәақәак рнырроуп. Даҽеа ԥьоукы раасҵа, арҵ арееирақәа ҳәа сзышьҭоу В. Амаршьан ихы иаирхәалоит.

Абжьыҟақәа нароуны рхы иазырхәо ашәҟәыԥԥоцәа мачзам. Арахь, аграмматика излаҳәо ала, алфавит аҽы иарбам акәымзар, ироуу бжьыҟа заҵәык ауп иҳамоу – аа. Аха иаабоит ахархәара шроуа егьырҵ абжьыҟақәагьы. Актәи ашәҟәаҽы – «Иухьооу?», «ирылшагәышьарыыз?» (ад. 553), «иҧшзааз», «ицкьааз» (ад. 99), еимудоуу» (ад. 47), аха “еимудозароуп» (иара уа), «исурҳәооз» (ад. 121); аԥобатәи ашәҟәаҽы – «исыбаргәыыз» (425), убас иҵ. Сара сахьахәаҧшуа, «аа»-қәа ԥоба иашамкәан ахархәара ахьаиуа ҳамоуп ҳашәҟәқәа рҽы: «иҧшзааз» (ад. 99), «ицкьааз» (ад. 99). «Ақәыԥьмакәашараҽ» иаҳҧылоит «ашәырҵлақәа ирхарааз», аха «аԥоны иахараз» (ад. 55). Аиашаз, ари зыхҟьо сзеилкаазом. Сара стәала, иауу абжьыҟа шьҭыбжьы «аа» аҳәоуқәа ирылоу ажәақәа рҽы ианҳауа, аҟаҵарба алагарҵа форма уи алазароуп: аара – дааит, ааҧшра – дааҧшит, азҵаара – ҳизҵааит, аилкаара – деиликаait, аанкылара – дааникылеит, аҧыххаара – иҧиххааит, ацхыраара – дицхрааит; нас аҵагылазаашьа ҳзырбо анҵәамҵа

ианахәҭакыу:.дааҭалаанза, саахынҳәаанза, инасыгзаанза; иара убас азеиԥш ҵакы змоу ажәакәа рышьаҭа ианалоу – аѡхаа, акаамеҭ, аалыҵ, ахьаа, аарых уҳәа уб. иҵ. Адныҳәалара, ма аныҳәаԥхьыз рҽы иауу абжьыӷа шьҭыбжьы «-аа-» анҵәамҭахь иҳауеит: Анцәа иузеиҕьеишьааит! Ҳазшаз иҳәааит! Абзиара ҟалааит! Агәамч умазааит!

Иаҳԥылоит ааа-қәа хԥа: «хыӷаԥшьааа» (актәи ашәҟәы, ад. 553). Иара убас даеа авторк иҽы избахьеит «-ооо»-қәа хԥа. Аиашаз, сара исзеилкаазом абжьыӷа роурақәа зыхдырҟьо, дара имроузакәа ухы иаурхоитеи.

«Ахҟа»-ҽы иашазамкәан хархәара аиуит ҳәа испхьазоит «агәарабжьара» абахҭа «аҭзыбжьара» ацынхәрас. «Аԥьхәар» (ад.216, актәи ашәҟәы) «ачхәар» ацынхәрас.

Аѡымҭаҽ иупылоит автор игхоу, ма аредактор цқьа дамыԥхьоу, ма акомпиутерла атекст аус адызулоз, ма акорректорцәа ракәу изыгхаз дахьузеилымкааua. Уи азбахә сҳәахьан Ш.Ԥлиа ироман «Алахьынҵа» саналацәажәоз. Иахьатәи ҳаамҭа иаҭышәынтәалам чмазаразар ҳәа агәра сымам.

Ахыԥхьазара ҳзырбо ахәҭаҷи ахьызҟеи еицҵаны иҳаѡларц аԥкара ҳамоуп. Ашәҟәыѡѡцәа реиҳарак уи иқәныӷәоит. Мушьни Мқаииа ԥьара-ԥьара еицҵаны иѡуеит, аха бжеиҳан еицригоит. Актәи ашәҟәы ад. 108-ҽы рыѡ-формак ҳԥылоит ажәак аҽы: «бжьы-шьхак», нас «бжьышьхак»; нас ад. 7-ҽы – «ԥшь-етәак», «аԥшьеҵәак». Иаҳа ииашоуи? Иара убас иазгәаҳҭап: шә-уск змоу (ад. 68), шә-грамк (ад. 71), зқь-ныҳәаԥхьыз (ад.367), шә-ԥсык (ад. 93), ѡ-ажәабжьк (ад. 129), х-еидара машьынак (ад. 253), ѡ-қәыцьмак (ад.277),шә-тәымжәѡанк (ад. 224, аѡбатәи ашәҟәы). Ацәаҳәа кьаҽ (дефис) бжьаҵаны иахьеицриго сара сидгылаѡуп. Иагьа умҳәан, ахыԥхьазареи ахьызҟеи ихаз-хазу жәаҳәа хәҭақәоуп, изхыраагзоу ажәа ҳамазам. Дара усгьы еидаҳгоит ахыԥхьазара ахьызҟа ианашьҭагылоу (аҵәақәа шәкы). Аха ахыԥхьазара ахьызҟа аԥхьа игылазар, ахыԥхьазара кьаҽхоит, – жәа-, шә-, зқь- уҳәа иҵ., убасҟан еицаҳҵоит, ацәаҳәа кьаҽ рыбжьаргыланы, рхатә ҵакқәа рымоуп азы (шә-ҵәак).

Актәи ашәҟәы ад. 184-ҽы аҟаҵарба «ашьамхныгылара» автор ихы иаирхәеит – «инышьамхныгылан». Уи сыхшыѡ зазысышьҭуа, – ирлас-ырлас еԥныҳәас иҳаулоит «ашьамхышлара» ауп ииашоу ҳәа. Аха абар уи ажәа алитературатә бызшәаҽы зызбахә ҳамоу автор ихы ишаирхәо! Уи машәырны иҟалазар згәахәуа изы, исҳәоит ад. 500 аҽы “ҳнышьамхныгылеит» ҳәа даеа знык ахархәара шамоу. «Ақәыцьмакәашара» ад. 47-ҽы иаҳԥылоит иара убасҵәкьа – “дшьамхныгылан дрыҳәеит».

Еимактәыс иҳамоуп даеа ажәакәакгьы. Ирлас-ырлас иаабоит ажәа «аҵых», иамазкуа «аҵх» ҳәа ишырыѡуа. «Ахҟа» аҽы иаҳԥылоит «аҵх». Убасҵәкьа ихы иаирхәоит Н. Кәыҵниа. Борис Каԥьаиа иажәабжьк «Аҵх лашә» ахьзуп («Еҵәаԥьаа», №№ 72-74, ад. 7, 2011). Б. Шьынқәбагьы ԥьара иҳәоит – «аҵх лашә» («А лашара» №7, 1982 ш., ад. 31). Шь. Аԥьынԥьал и-«Ақәыцьмакәашара» аҽы имоуп «Аҵых» (ад. 35), «ҵхыбжьон»-гьы ихы иаирхәеит ад. 36 аҽы.

Иара усҵәкьа еимактәуп «аҟычреи» «аҟажареи». Мушьни Мқаииа рыѡбагь ихы иаирхәоит: «сгәы хәыҷык иаасҟажеит» (ад. 215, актәи ашәҟәы); «сгәы сҟажо» (ад. 328); «агәы аныӷычлак» (ад. 246). Шь. Аԥьынԥьал «Иалкааu» (1982 ш.) аҽы

убас ихы иаирхәоит «схы сҟажон» (ад. 87), «изҟажогьы» (ад. 47). «Ақәыцьмакәашара» ад. 67-ҽы ҳаҧхьоит: «лгәы аашәҟажап».

Еимактәны иҳамоуп аҟаҭарба «ақәнара» ма «ахәнара» ҳҳы иаҳархәалаша арбану ҳәа. Изларҳәо ала, актәи аформа алитературатә бызшәа иаҭанакуеит, аѡбатәи – мап. Мушьни Мқаииа иаҳа иеиҕьеишьоит актәи аформа. Ус зхы иазырхәо ашѡҟәыѡѡцәа маҷым. Аха Шь. Аҵьынҵьал ироман «Аҳәа зыҟәну аҵьныш», 2004 ш.-зы иҭыҭыз (ад. 695) аҽы иаҳҧылоит ахәы «ахәнареи албаареи»; «егьырҭ зегьы ҳрыхәнеит». Иара убас аиҭагаѡ М. Лашәриа Абашкьыыр жәлар репос «Урал-баҭыр» аиҭагараҽ ихы иаирхәеит «ашьхақәцә» («Аҟәа» № 4, 2011, ад. 77), иара убри аҭыжьымҭаҽ – «ақәцә» (ад. 138). Иара убри апоет, академик А. Пушкин иѡымҭа «Руслани Лиудмилеи» аҽы ишеиҭеигаз гәаҳҭап: « Цыгә ҟәышк… еиқәшә адаҷ мѡа ихәнуп». Сара стәала, рыѡ-формак рхархәара иашахоит. Ашьха, ма ахәы «ҳахәноит», аха аѡны ақә «ҳақәноит». Егьырҭ аҳаракырақәа рахь ахалараз рыѡ-формакгьы ҳҳы иаҳархәоит.

Иара убас автор (М. М.) ихы иаирхәеит «аҧштәы» (ад. 384, аѡбатәи ашәҟәы), “аҧшшәы» ацынхәрас. Шь. Аҵьынҵьал иҽы иаҳҧылоит «аҧштәы» (Иалкаау, 1982, ад. 453), «ҧштәы» («Ақәыцьмакәашара», 2002 ш., ад. 11), «рыҧштәы» иара убри ашәҟәы ад. 23-ҽы. Б. Шьынқәба ихы иаирхәеит «зыҧштәы» ароман «Ахаҳә еиѡса» аҽы («Алашара» № 5, 1982 ш., ад. 16). Иара убраҟа иуҧылоит даеа формакгьы – иахьаҧшшәылаз». Сара сахьахәаҧшуа, «аҧштәы» ѡашьара рықәымкәа, ацәаҟәа иалоу бжь-ҧштәык ирызкыуп; «аҧшшәы» – дара убарҭ рызынтәыкгьы аҭанакуеит, амала иаҳа ицәышқәоуп. «Аҧштәы» иамоуп даеа ҭакык – «ишәу». Даеакала иуҳәозар, аҧсабара иаҧнаҭази инапылаҟаҭароуи аҧштәқәа ҳамоуп. Аҧсабара иаҧнаҭаз еснагь иҧштәуп. Инапылаҟаҭароу амаҭәар шәуп: аҧштәы ишәу – «аҧшшәы». Аҭыхәтәантәи азы «аҧштәы» уҳәаргьы игхазам. «Аҧштәы» иҭшәоу аҭакы амоуп. «Аҧшшәы» аҭакы акырза иҭбаауп. «Аҧшшәы» аҭакы амоуп ажәа «ацәыш». Шь. Аҵьынҵьал ироман «Ақәыцьмакәашара» ад. 208-ҽы убри шьақәирҕәҕәоит: «Иҧшшәы ихыгга».

Маҷк аилагара рымоуп ажәақәа «аиаҭым», «аиба». «Аиаҭым» ҳәа изышьҭоу зҭаацәа зцәызхьоу ахшара роуп. М. Лашәриа абашкьыр жәлар репос шеиҭеигаз азгәаҳҭап: «Аб дызмам ахшара деиҭымым, деиҭымуп ан дызмам». Ус анакәха, «аиба» ҳәа изышьҭоу зыҧшәма ҧҳәыс дыҧсхьоу ахаҭа, ма аҧҳәыс роуп.

Иааидкыланы уахәаҧшуазар, ҳаҧсуа бызшәа акзаара ҵьашьахәыла автор иааирҧшит, убас алкаа ҳаргьы ҽыц иҟаҳҭартә, аҽа ҳаиҭеит.

Ҳаналагах, маҷк акәзаргьы, иазгәаҳҭап ароман «Ахҟа» аиҽкаашьеи уи зыхҟьоз амзызи. Асовет мчы злашьақәгылаз акоммунист диктатура ашәҟәыѡѡцәа ишырҭахыз аѡымҭа аҧҭаашьак шрымамыз азгәаҳҭахьеит. Аха асатиратә ѡымҭақәа рырҽиара асистема иахьырнамҭоз мацараз, рнапы аларкуамызт ҳәа узҳәом. Аҧсҭазаара убасҟатәи игәеилаҭага-гәыҧҭәаган, ахьанҭарақәа иаҳа авторцәа игәыцараркуан. Аҧҭаѡы, ихаҭа уи аамҭа далиаазар, иѡныҭҟа иҭаршәыз ахаҳә иҧсыҧ лагаѡагара аруадаѡуан. Иара усгьы, анхара-нҭыраҽ аччархә хҭысқәа, ажәабжьқәа уҧылон, дара аҧсҭазаара ацашьа иаҽагылан, убарҭ иреиуоу рацәаны аѡымҭа иагәылоуп. Амала урҭ ҧсадазшәа иумпыҭахоит, ҳажәлар ирхыргаз аамҭа еиқәаҭәақәа инарҭбааны автор иҭихуа асахьақәа рҽаҧхьа. Асатиратә хҭысқәа Мушьни иҽы итрагедиа жәабжьқәахеит. Ашәҟәыѡѡ иҳәарц ииҭахыз еицжәыланы,

ирҭбааны ианаауаз ихы иҭамзарц дацәшәаны, иаарлас ақьаад ианиҭарц дуазыруазшәа, агәаанагара шьҭукаауеит. Даараза аҩымҭа ҷьоушьоит, уагәыланахалоит, иузцәырнаго рацәазоуп, уеигәырҕьоит, иахыуҳәаара цқьа уҩузақәыршәом. Убас иҟоуп аҧхьаҩ иныр раҧхьа ашәҟәы анаашьҭихлак. Даҩа гәаанагарак узкашәоит ҩынтәны уанаҧхьо: автор ихәыцрақәа еицеиҟараны, дмыццакзакәа, иажәақәа еилиҧшаауазшәа, ҷьабаа ҕәҕәак мбакәа, ахҭысқәа рхала еибыҭахозшәа, ухаҭагьы ҭынч уаҧхьоит, асиужет аиқәыршәашьа уампыҭахало. Алкаақәа цқьа иҟауҭоит. Убасҟан ауп раҧхьа ухызхқәаз уеиҭанрыдгыло, ҧыхьатәи аблақәа уманы, даҩа блакгьы ҩыц иуханы. Рыҩ-гәаанагаракгьы аҭабырг рыҭоуп. Амала, рыцҳарас иҳамоу асахьаркыратә ҩымҭа ауаҩы знык ауп данаҧхьо. Даҧхьозар.

Хқәак иҭегь еиларҕьандаз ҳәа агәазыҳәара шуоуагьы, аҩымҭа еиларҭәоуп, еизакыуп аамҭа еидҳәаларыла, хҭысла, сиужетла, композициала. Амала хҭаршәрак еицахагьежьыша хҭыс еибыҭарыла иахьеиҩкаақәам уҧылоит. Уасил Аҩзба ишәҟәы «Аамҭа шьҭақәа» (2009 ш.) ад.2008-ҩы «зны-зынла асиужет амҩаҧысраҩы иаармарианы, машәыршақә иҟалазшәа ахҭыс аҩиара збахоит» ҳәа иазгәеиҭон. Уи зыхҟьо, ишынеибакәу епоха назак иалагзахашаз аҧсҭазаара неиҭых ҭбаа-ҭыцә иагәылазаз, жәлар ирзыцәгьарахаз ахҭысқәа рыла еибыҭахеит. Жәлар ражәабжьқәа, рлегендақәа, ргәаларшәарақәа, рыхҭысқәа, рлаф, ражәаҧҟақәа, рцуфарақәа, рҭас, рқьабз, – зегьы асиужет иагәыҭакыуп, ак алуршәар, – улаҧш иаахаҳалартә, аҭыҧ ҭацәуеит.

Аҩымҭа усгьы идууп. Иҭегь идузҙахон, епохак иазынаҧшуа иаҭанакуаз ахҭыс рҩиарақәа еиҧшьзаны автор ддәықәлар. Иара ари аус маанала ирманшәалеит. Ҳҭоурых ахыбла-ҩыблаара ирыликааит ихадаз ахәҭақәа. Убарҭ рызынтәык дрылахәуп ихадоу афырхаҭа Ҳараз, нас иара иааикәыршаз ауацәа, иҭынхацәа, игәыла-изла. Ахы инаркны аҭыхәанза, иагәылсуеит иара имшынҭа, хаҩсахьеи хҭыси зегь еибаркны иамоуп.

Ҳара иаҳа иаҳзааигәоу аурыс литератураҩ асовет мчы аҷьамыҕәа зыхнагаз афырхацәа рхаҩсахьақәа иаҳа заа ицәырҭит. Уи иаанагазом убарҭ ирҩырҧшыз аперсонажқәа ҳара ҳлитература иаланагалеит ҳәа. Иаҳҳәап, Мушьни Мқаииа ифырхацәа раарҧшра асовет мчы аламҭалаз иҩазикхьан, иҩуан. Амч анеилаҳа, инапҩымҭа хиркәшеит, иҭижьит. Иара иразҟын уи. Уи зыхҟьоз – аурыс авторцәа қәрала иаҳа иеиҳабацәан. Рҩымҭақәа рнапы иакын, ҭагылазашьак шаарҧыхьашәалак, иркьыҧхьуан. Иагьырацәаҭәҟьамызт дара, ртәыла амҩхак ҭбаара уахәаҧшуазар, адиссидент литература иҭегь амч ҕәҕәандаз. Усҟан Мушьни Мқаииа, иқәра злаҟаз ала, ихы-игәы иҭыхны, ароман аҩра иҩазыҟаиҭон.

Апоезиа, аталант умазар, уахьыҟазаалак ацәахәақәа узцәырҭуеит. Апроза аус адулара даҩа мҩак ала имҩаҧысуеит. Автор атема шьҭихит зегь раҧхьаза. Уи злааирҧшышаз аидеиа изкашәеит. Аматериал иҧшаар акәын, аха ҳавтор уи азы аҷьабаа имбазеит уҳәар алшоит, амала иара дызлагылаз жәлар рҷьамыҕәа, ихаҭа ибҕа иқәихыз ҭаацәарак рыҕлеишьа, иуадаҩзаз аҧсҭазаара трагедиан. Аҩымҭа, аплан шьақәыргыланы, акомпозициа еиҩкаатәын. Аҧцамҭа заҟа аамҭа уцәаго ушәароуп-иузароуп. Аҩазыҟаҭара мацара автор иҧсҭазаара шынеибакәыз иақәирзызшәа збоит, иара аҩрагьы убрахь иналоуҭар. Зны ажәабжьк – «Ажәеи ахҟеи» – иҩхьан, иазгәаҳҭап. Ароман аҩы сахьаркыра згым аҧсҭазаара иҭбаацәаз, иҭаулаз проблемала еибыҭан. Аҩымҭа ахаҭа аиҩкаара проблема агзамызт.

Асиужет аматҭәа аҧшаара ҧсҭазаарак ақәырзын, убри аҷьабаа ду аныманшәалаха, афабула акырза ӓееиҽнакааит. Шьаҭанкыла асистема ӓеыҧсахра ӓеазыҟаҵара уадаҩ мҩаҧысуан, амала уи аметаморфоза хықәкыла мацара имшәзеит, аҧсҭазаара уахь дкылнагеит.

Асахьаркыратә хыҭҳәааи аҧсҭазаара ҵабыргы ишиашаз иахьааирҧшуеи аҳәаа рыбжьаҵара уадаҩуп. Анигьы аригьы иҟалаз хҭысқәаны избо аҧхьаҩ автор игәра игоит. Ахаҽсахьа аарҧшраз – аҟазшьа, апартреҭ, ахҭыс арҽиара уҳәа, – «Ахҟа»-ҽы аҧсҭҳәа еиқәаҵәа аҧсҭазаара иахәлаччуп. Аамҭа цацыҧхьаза, аҧшатлакә ашьҭахь маҷ-маҷ амш еилгара еиҧш, аҭагылазаашьа еимыггоит. Уи аимыггара ҽенак изыҟалом, аҭоурых аҽы ажәашықәсақәа аҭахыуп.

Ҳара ҳепосқәа, ҳлегендақәа, ҳлакәқәа уҳәа, ҳабиҧарақәа ашәышықәсақәа, азқьышықәсақәа рзыбларақәа иргәылга, еиқәырха иаҳзаарышьҭит. Аепос ҧсуам, азыхь ҭабазом, алшара маҷхом, еиҳамхозар, аҧсы ҭазаауеит наунагза. Ажәытәан, ҩыра злаҳамамыз ала, алитература цәырҵыртә аҳәынҭқарра анҳамазгьы излалымшаз ала (ҳҽынза иааиртә акгьы ҳкым азоуп изысҳәо), ҳара ҳажәлар риепосқәа рҵакы ахьынзаҳаракыу аамҭа цацыҧхьаза, уқәра уфацҧхьаза, ирҵаула иулсуеит. Ҳҟазара ҳнаҩстәи абиҧарақәа ирзаҳашьҭроуп. Убрахь ҳаҧхамшьакәа ирыздәықәаҳҵаша ирылаҧхьазахо «Ахҟа» акәушәа збоит.

Аҧсуа литература даҽа зны еиҧшымкәа, ҕәҕәала ишҽиаз ҳабла иабеит, аҵыхәтәантәи ҳаибашьра ашьҭахьтәи ашықәсқәа ирылагзаны. Убасҟан ауп ароман «Ахҟа» анҭыҵыз. Зегь раҧхьаза ароманқәа ириепохахеит уҳәар, гха ухьуам. Арҭ рхаҭабзиара иҵегь еиҕьзар цәгьамызт, аха иара усгьы ашәҟәыҩҩцәа русура рыҩ-напык рыдыркылеит уҳәартә, уажәраанза еиҧшымкәа, аҧсҭазаара гәылырҭәаазаны ирныҧшуеит. Аибашьра иазкыу атема мацараҽ иаанымгылеит, уи азбахә зегь раҧхьа ицәыргоуп, избанзар ҳажәлар зҭагылаз атрагедиа хлымзаах ашәҟәыҩҩгьы далахәын. Ҳҭоурых гәаҟҵәаҟрыла ишҭәу, шьаарҵәырала жәларык шалгоу ҳлитература ианымҧшырц зыҟаломызт. Иахьатәи ҳаамҭа азхәыцра шьҭыхны ҳавторцәа ишрымоу агәра умгар залшом. Аамҭа ӓеаҧсахит. Аҧсҭазаара ӓееиҭак мҩа иануп. Ҳсахьаркыратә литература абиҧарақәа реимадара шьҭнамхыр ауам. Алыҵшәа ахара инеиуам, ирлас иаабашт.

Снапы злакыу аҳасабтәқәа рхыркәшара сеаназыскуа, сеилаҳауеит Мушьни Мқаииа ироман алагамҭаҽ ҷьара ихшыҩзцарак сеиҭаҧхьарц. Убри акырза аҳәоит (ад. 5): «… аҩымҭа аҧсышәала исзырцәажәазар, усҟан сара дгьыли-жәҩани рыбжьара насыҧ ссир зоухьоу среиҕьны схы сыҧхьазоит». Тур ихәы, илакә дунеины иҧхьаза, иара ажәеинераалақәа рцикл азикхьан. Убра акәын апроза бызшәа беиара ахьықәигазгьы. « Сышлакә хшароу агәрагь згоит» («Иалкаау», актәи атом, ад. 287) иҳәоит ҷьара. «Ашлақәа рыбжьы раза» (иара уа) еснагь дуаҩыртәуан.

Ашәҟәыҩҩ ихә иҵабыргны, обиективла цқьа ианыршьо, иара даныҟам ауп, угәы иаамыхәозаргьы, уи иашоуп. Усҟан иҭҵаара знапы алазкыз аҩымҭоуп имҵоу. Егьырҭ, – иааикәыршази иареи реизыҟазаашьа, ихаҭа ихымҩаҧгашьа, ауаажәларраҽ иааникылоз аҭыҧ шицхраауаз, иуа-иҭынха рныр, – зегьы ҭоурыхыуп, урҭ ртәы зҳәо нҵамҭақәак нхазар. Ажәлар рбызшәа, рыҧсҭазаашьа-нҵышьа, рхьаа-баа, рыцәгьа-бзиа ҟазара дула дырзыҟан Мушьни Мқаииа, урҭ дрылазҩаны иааирҧшит. Аҧшьагьаҭ уаҩ жәлар шәҟәыҩҩны иҧхьазараз ҷыдала аусҧҟа аҭахыума? Ақ. Бзыҧҭа. 2011 ш.

АКОМПОЗИТОР ИКЬАРАЗ

Шьыжьла шаанза, дыццакы-ццакуа Гагра ақалақь амҩаду даназкылсуа, уи аҧҳәыс хәыҷы дубар, лара дышьҭызхша машьынак дшашьҭоу, Аҟәа Аҧҳәынҭшәҟәҭыжьырҭахь ма атипографиахь амҩа шышьҭылхыз удыруазароуп. Ус дуҧылоит ҽнак акәым, ҩы-мшы ракәым, дуҧылоит акырынтә, абри аҳҭнықалақь аҽы аус луама ааугәахәыртә. Уа аус луеит уҳәаргьы мцым, иагьараан дубаргьы лышәҟәык аҭыжьра дашьҭоуп, аус рыцылуеит лредакторцәа, лкорректорцәа, атипографиа аусзуҩцәа, иҭлыжьуа рхаҭабзиара дацклаҧшуазар, даҽакала дышҧаныҟәарыз. Лара дпоетуп, ажәеинраала еизгақәа зныкымкәа иҭлыжьхьеит. Лырҽиараҽ уа дзаанҽасуам, аҧсҭазаара иуадаҩу хра ҩадароуп, лара уа даҽагылоуп, лыжәлар рхьаа-баа лгәыҵхоит, лҟазара иашьаҭоу лҟыбаҩ аныр ҵаулоуп. Убри лпоезиа аҭагзара анлыцәмаҷхалак, иҭылҵаауа аамҭа еиқәаҵәақәа иаҳзааргаз агәаҟрақәа, ахақәиҭраз жәлар рҵысра, иаҳхаагақәаз Адунеитә еибашьрақәа, Аҧсны жәлар р-Ҵьынҵь еибашьра – зегьы лнапы рылакыуп азын, апублицистика лықәманшәалахоит. Акраамҭа Гагра иҭыҵуаз ақалақь, араион газеҭқәа рҽы аус луан, Гагра арадио аҧсуа редакциа раҧхьаза дахагылан, лара лакәын дикторс аус зуаз. Хымҧада, урҭқәа лылаҧшҳәаа, лҧышәа дырҭбааит, лҟыбаҩ аизҳара иацхрааит. Аибашьраҽ иҭахаз ирзылкыз аҩымҭа иара (аибашьра) зырызгашаз ашәҟәқәа шьахәла инарывагылеит. Иааҵьоушьартә абасҟатәи зылшо аҧҳәыс дзусҭада? Уи Белла Барцыцҧҳа лоуп. Аҧсҭазаара аган рацәа ҭылымҵаар лыҩныҵҟа иамуа дназгазеи?

Ақыҭа Бзыҧҭа ацуҭақәа руак ашьхарҧы иадуп, Арасазыхь ҳәа иашьҭоуп. Убри ашьхарҧы иаҵҵәраауеит азыхь, ажәытәан иаақәыршаз бна расаран, ашьҭымҭ иахьагьы имаҷым. Уи адагьы, азыхьқәа ана-ара иҵхәраауеит. Ацуҭа мҩа ахәы аҵаҟаҵәҟьа, ацаҟьа иадчаҧалоушәа иавҵархх, имҩасуеит, Ахәҵа ҳәа даҽа ҷыда хьзыкгьы амоуп ари аҭыҧ. Ацуҭа аурыла еиҵыхыуп, убри амҩа наҟ-ааҟ

нхарҭақәак авоуп, ргәарпқәа ҭбаауп, шәаҧыӷьаҧла иҭалаҳауп. Абра ииз, зызҳаз реиҳараҩык аҧсабара аныр ҵаула иалаҟоуп, ишәаҳәацәоуп, икәашацәоуп. Даныхәыҷыз инаркны, баҩҷыдарак зларшәу изааигәоу аҧсабара ирҽиара амырҭбаар залшом. Изӷьашьатәузеи абра дизар, абра даазазар, ажәлар рашәа, ражәа ҧсабарала излаҽыз, уи аҧҵара зыҧсҭазаарахаз апоет. Аҧсабара аблахкышьа уамашәа иумбакәа, аха абри ацуҭа иалҵыз лышәҟәқәа уанрыҧхьо, аҭыҧ иаҵәара даҽакала иузыҵархоит, аӷьашьахәра, ныр мацарамкәан, хдыр уазхәыцуеит. Лара дызлыҵыз, лшьа-лда иалоу аҳәашьа дазыманшәалоуп. Дзаазаз ацуҭа, агәарҧ, аҩнаҭа рцәаҩа лхыукаауеит лҩымҭақәа рыла. Лпублицистика иагәылыжжуеит арҵаҩи аҵаҩи, анхаҩи аусуаҩи, аҳәынҭқар чынуаҩи, амилаҭ еиқәырхараз аибашьҩи рхаҽсахьа ҵабыргқәа. Урҭ рҷыдарақәа ус иаармариа ажәа-шәыгала иаалырҧшуам, бжеиҳан аҧсабара «ҧшҭәы» иагәылхыуп. Дызлацәажәо аамҭа иашьашәалоу ажәақәа еидылкылоит, аҳәоуқәа еиқәлыршәоит. Урҭ мчыла инапҟаҵаразам, лыҩныҵҟантә еихышәшәо иаауеит, хьаада рхала рееибырҭазшәа.

Ҳаибашьраҽ иҭахаз аҧҳәызба ҟаимаҭ Ирина Басныкпҳа (Сыҷынаа) лиубилеи Гагра ианазгәарҭоз, ааҧхьара ианын Белла лцәаҳәақәак, Адгьыл аҧсабара асахьақәа рҽынтә, Адунеии Аҧсадгьыли реиҽыбаа ҧшь-цәаҳәак ишҧарылалыгза!

Иҭахо зегь рыеҵәахәқәа
Кыдшәаны иҭалазҭгьы хаха,
Ажәҩан, ахала аҽазымшьуа,
Еҵәацда иқәхон ҳаҕеиҭа.

Дзыниахьаз лхатә лахьеиқәҵа ҕәҕәақәа, агәаҟҵәаҟ, арыцҳарақәаҵәҟьа Белла ахәда хҽра мҩахьы дкылыргон, аха аҧсабара илыланаҵаз ауаҩы ҳаракы иҷыдарақәа акырза илыцхраауан; жәлар идырҽиахьаз, акомпозиторцәа идырҽыцуаз, ауазҳәашьа дазыхжәомызт, уи лара дшьақәнарҕәҕәон, аҧсҭазаара дазыхәаҽуамызт. Ақыҭа ҧсабара амч шьҭрала излаҽыз лабиҧара раазашьагьы убра шьарда илыхәеит. Лырҽиара мҩа ааҭгыломызт, ҧсеивгарҭас илыман, лхаҭагьы гәырҩала мацара дызтәомызт, аус луан. Лхаҭа илҳәан еиҧш, лгәаҟҵәаҟрақәа лыҧхала дызрылҵуамызт, лажәақәа амузыка ианымлазҭгьы, аҟазауаа дырҽымцааузҭгьы.

Апоет лыҧсҭазаараҽ убасҟатәи ауаа заманақәа, аҧсуара иазықәҧоз, аазаҩцәа лҧылеит, лырҽиараз амҩа лдырбазма уҳәартә, азәы длызбжьажьуам лҩымҭақәа рҽы, дара злахәу ахҭыс хадақәа ҳабиҧара ргәалашәараҽ инымхакәа ибжьазыр ҳәа дшәоит. Убарҭ дыруазәкыуп еицырдыруа акомпозитор, адирижиор, аҟазара аиҽкааҩ Баграт Багаҭелиа. Иара ирҽиара иазкны, 2001 шықәсазы иҭлыжьхьан ашәҟәы ҟаимаҭ «Зашәа злабашьахаз». Уажәы уи рҽыцны, акала ирҭбааны, аҧхьа лылаҧш иҵамшәақәаз ҽыц иҭҵааны, еиҭа ҭлыжьуеит. Машәырны акәзам Баграт иҧсҭазаареи иуси лнапы зрылалкыз, рҩыӷьегь еимаздо рырҽиара рахәыц ашьаҭақәа еиҧшуп. Лара дпоетуп, иара дкомпозиторуп. Дизҽлымҳамхар ауамызт.

Ихаҭа дқыҭа уаҩуп изуҳәар – имаҷын, дышьхауаҩын. Еиҽкаан рҭаацәаратә ансамбль. Ауаҩи аҧсабареи, аҧсабареи ашәеи, ашәеи ауаҩи реихәыдхаршь ашәа азҟазацәа иаҳа ашьха ирныруан. Уаантәы шьхалбаан аҩны

ианааилак, убри аныр наʒаʒа имѡақәнаҵон. Ашәаҧыӈьаҧи амузыкеи шеизыҟаз ҕәҕәала иныруан акомпозиторра заҧхьа изуалҧшьахашаз. Аҽырпын абжьы арахә еилыркаауан, ахәымҽхан игәарлон. Ҳбызшәа аҧсабара иахылҵыз раҧхьаʒатәи бызшәан. Уи хазых иахылҵит даҽа бызшәақәак, шьаҭас ирыман егьырҭ абызшәақәа рырҽиара. Ҳгәы зыздухаша ҳалаҟоуп, макьана цқьа ҳаҭҵаақәам, ҳагьʒыргам акәымзар.

Ақыҭа, ашьха шәаҧыӈьаҧ, А. Чехов зыʒбахә имаз, иагәылиааз, аҟазара знапы алакыу ауаа макьана иахьҳамоу заҟа иӈьашьахәузеи! Аиаҵәара, ацәаакыра злыҵуа ацаҟьа, ма аʒыхь ыҵхәраа иахьааиуа – еснагь Адунеи зырҽиауа, изкәырша зызҳауа иныр ҵарцәоуп, аҟыбаѡ ҕәҕәа арҽыхоит, убарҭқәа зегьы цәыҵигартә, асахьа анизҭыхуа, аҧхьаѡ, аʒырѡ, ахәаҧшыѡ рдоуҳа ҳареикыртә дрылаʒѡоит.

Ажәабжьҳәацәеи, алафҳәацәеи, ашәаҳәацәеи Белла дрыхьʒеит, дырзыʒырѡыртә аҭагылазаашьа лоуит. Урҭқәа зегьы илхьаан, данқәыҧшыз нахыс дрызҽлымҳан жәлар рашәақәа знап рылакыз акомпозиторцәа Ражден Гәымбеи Баграт Багаҭелиеи. Урҭ реизҳашьа акыр лыбла ихгылан. Ашьҭахь Ражденгьы ирҽиара мѡа иазылкыз ашәҟәы бзиа ҳлыркит. Лара дызлиааз ауаѡи аҧсабареи аҧырраз аҵар ѡ-мҵәыжәѡак шырзыҟоу илызкашәеит. Жәлар рҽаҧыц ҳәамҭақәа рҷыда ҟазшьақәа аналылкаауа, урҭ ирылҭо, лхатәы хәшьарақәа ҽыцбарах лкаақәоуп. Дара сахьаркла дрылацәажәоит, лпоетра рныҧшуеит. Лпублицисти лпоезиеи рбызшәа еилаʒѡоит, амузыкатә критика мѡа ҽыцк ҧшаауа, акомпозитор Баграт Багаҭелиа, ихы инаркы ишьапаҽынʒа, дҭылҵаауеит. Уи ус баша иҳәам, амузыкант ихаҭа ихаҽсахьа ҭшәаҽы даангылом автор. Уи иаб, иабду, иан, ианду, иашьцәа, иаҳәшьа, иҧшәма ҧҳәыс, иҧҳа – рызынтәык реизыҟазаашьа ҷыдарақәа хәыц-хәыц ицәырылгоит, дара иусура ишаныруаз лынаршә азхиоуп. Убас ала иара ихаҽсахьа иаҳагьы илырҭбаауеит, акыр илырҵаулоит. Зыʒбахә лымоу акомпозитор ирҽиара нысымѡа машәыр дшанымгылаз азгәалҭоит, уи ҽыц иҳәатәуп, иара икәыршаз аҧсабареи дызлагылаз ауааҧсыреи, ашкол арҵаѡцәеи даҽа мѡак дықәырҵомызт, – абри акәын автор илҳәоз.

Лара ҷыдала дырзааҭгылоит жәлар рашәақәа, аха, егьырҭ афольклор хырхарҭақәа реиҧш, раҧхьаʒатәи шҟазараз илҳәақәо дкылыргоит. Дара ҽиауан ауаа рыҧсҭазаараҽ ирҧылоз, еиуеиҧшымыз русҳәыс, ргәаҟра ирызкны. Аѡыра аныҟала, аҟазара аҽиара дара шьаҭас ирыман. Ажәытә жәлар рашәақәа аѡырахь риагара инаваргыла, ицәырҵит урҭ рҧашә иахылҵыз, жәлар рашәақәа иреиҧшыз, авторцәа змаз ашәақәа. Нас-нас акәын аестрадеи аклассикатә ѡымҭақәеи анцәырҵыз. Акомпозиторцәа идырҽиеит, идырҽыцит жәлар рашәақәа. Убарҭ дыруаʒәкыуп Баграт Багаҭелиа. Иара иашьцәа, ашәаҳәацәа, иаамҭаʒамкәа рыҧсҭазаара иахьалҵуаз рыʒбахә ҳҳәарым, урҭ рыдагьы аӈьабаақәа дрықәшәеит. Иҧшәмеи иҧҳаи, урҭгьы арҽиаѡцәа, ҭахеит. Уамашәа иубашаз, изааигәаз анышә инамаданы данаақәгьежьлак, иара икомпозиторреи идирижиорреи напрыдикылон, адырѡаеныҵәҟьа, даҽа ансамбльк шаҧиҵашаз, ма еиҽикаахьаз ширҽыцшаз ихшыбаѡ иҭагьежьуан. Арҽиаѡы убас ауп дшыҟоу. Иҧсҭазаара убраҵәҟьакәын иахьыҟаз. Иаҧиҵон ауазашәа, агәаҟашәа, ишәаҳәацәа идирҵон, аха иашәақәа аҧсра иацыҧсуаз ракәымзаарын. Иҟахын аҽыуаа рзар, ҧхьаҟа узырҧшуаз ахырхарҭа рыҵубаауан. Нызқь шықәсала зҵаси, зқьабзи ҽиауаз, акырʒа ҧышәа змаз жәлар рбыргцәа баша ирҳәомызт ашәа зхылҵыз амыткәма шакәыз.

Ансамбль «Кьараз» иалаз, зыуаҩра инҭагылахьаз нхаҩык, Захар Алшәындба, иабиҧара еиззырҳашаз иҧазаҭә машәыр дҭахеит. Мчыбжьқәак ааҭхьан, уи ауаҩ изымчҳакәа даан, иҩызцәа даарылагылеит. Изааигәазаз иуа-иҭынха ишиаҭәарымшьазгьы, иара уа гәаҟашәак ахапа цәыригон, иҩызцәа ицдырҕызуан, изызырҩуаз гәҭыҕьҕьа ихылҭуаз ибжь ҷыда ҵьаршьон. Убри ҧсҽыхгас усҟан иоуит уи ахаҭа, уажәраанза гәыбҕан изҭозгьы еилыркааит ииҳәоз иара иашәа шакәыз.

Баграт Ҭҟәарчал аума, Уачамчыра аума, Гагра ақалақь, Бзыҧҭа, Пицунда, Цандрыҧшь еиҽикаахьан ансамбльқәа, убас инапы рылакын Гагра амузыкатә школ аартра, уи афилиалқәа аус дируит Бзыҧҭа, Пицунда, Цандрыҧшь. Тәамҩахә змамыз ауаҩ даеакала аус изуамызт. Убра идирҭоз ашықәс еиқәаҭәақәа ирылиааз агәаҟашәақәа, амыткәмашәақәа рыла амузыка мацара хәыҷи-дуи азыҟаиҭомызт, иара хьаас иман жәлар рҭоурых, аҽаргьы ақәҧара ҧхьаҟа ишрызҧшыз бзиа еиликаауан. Иара инысымҩа ҭызҭаауа Белла лхаҭагьы уи изанааҭ усураҽ иеихьзарақәа дырзаанҽасызҭгьы, акомпозитор, адирижиор, ахореограф ихаҽсахьа иахьцалак иагхоз маҷхазомызт. Иара ижәлар рыгәхьаа ихьаан еснагь, рыгәҭа аилашыра далагылан. Рмилаҭ хақәиҭратә ҭысра далахәымзар изычҳазомызт. Ашәарҭа уаҟа еснагь иҟан, ишьақәгылан аимпериа ақәымчра асистема. Уи аструктура убас еиҽкаан, аҧсуаа еснагь ирықәыҕәҕәон ҩ-мчык. Руак – ақырҭуа мчы, аҩбатәи – асовет, аурыс мчы. Аурысқәа, рнапаҽы иааганы ақырҭқәа рымазарц, урҭ еснагь ирыцхраауан, Аҧсны Қырҭтәыла анапаҭаҟа иҟазаарц. Адемократиа аҷацк уи адиктатура иаларшәымызт. Убарҭ рырхәашара иазкын амилаҭ хақәиҭратә ҭысреи ҳ-Ҵьынҵь еибашьреи.

Ҳкомпозитор уаҟа хацәнамырха дықәҧон. Ари шәарҭа дуун, аха уи баҩҷыдаран илан. Иахьа, ҳҳы абзиара аҳаргарц, жәлар рхақәиҭратә қәҧара мҩаҧысуеижьҭеи, аамҭақәак аҳарбалоит, убасҟан доусы иаҳҭахыуп ҳҳала ҵьара маҷк аныҟаҳҭаз цәыраагар. Аха, ажәлар неимызак рҭысрахьы инеиаанза, анхацәеи аусуцәеи рҭысракәын амилаҭ хақәиҭра ус ианыз. Аинтеллигенциа, аиҳаразак аҳәынҭқарраҽ усура уадақәак ирыҩнатәаз, ахақәиҭратә ҭысра реацәырыхьчон. Арахь усҟан иарбан усуразаалак иҳәынҭқартәын. Амала, ари ақәҧара рхы иархәаны, азәырҩы аҭыҧ дырҳауан. Нас аҧсуа ус иаҽагылан иаақәгылон. Убри азын ақәҧара зеадызкылоз ҩ-мчык ирыцәшәар акәын: ақырҭуа мчы, уи иалахәыз аҧсуа чынуаа. Анҭгьы арҭгьы, еилаҭәаны иахьынзыҟаз, амилаҭ қәҧара ахы азҭоз ирызшәарҭан. Анхацәеи аусуцәеи рҭысра мазала имҩақәҭалатәын. Зегь раҧхьа гәыҧ-ҩык аинтеллигентцәа ракәын абри зеазызкуаз. Убарҭ дрылагылан ааҧсареи шәареи ззымдыруаз Баграт. Убла иаахгылоит, 1967 шықәса март анҭәамҭаз, амилаҭ зҽлымҳарақәа ирылахәыз ҩыҵьа аҷкәынцәа рҭакра иахырҟьаны, гаграа жәпаҩык Аҟәа ианцоз. Убасҟан дара еицырхашьшьы аихамҩа вокзал аҽынтә аиҳабыра рхан ианазцоз, раҧхьа дгылан усҟан еицырдырхьаз акомпозитор Баграт Багаҭелиа.

Аибашьраз, аҕа Гагра анимпыҭаик, ҳкомпозитор абахҭаҽ амузыка аҧиҭон, еицҭакызи иареи, рыбжьы ныҭак, еицырҳәон. Ихы данақәиҭха инаркны, ибла ихгылан, еибашьра ҕәҕәак аҽеиҧш, аибашьцәа шҭахоз, ҳадгьыл ашәы шашәыз. Аха Гагра арыцқьара ипоетымзгьы дарпоетуан, ашәаҳәара зцәыуадаҩыз даршәаҳәон. Баграт убас иибоз ажәеинраалақәа бжьаижьуамызт, урҭ ҧсыцқьа гәҭыҕьҕьа иҩын азы. Урҭ ирылихуаз ашәақәа иара убасҟан Гагра ахақәиҭра иадырганы иаҧиҭаз ансамбль «Ҧсоу» инанагзон афронти аибашьцәа

рбаталионқәа реиҿкаарҭақәеи рҿы. Убарҭқәа зегьы гәалҭон, дрылахәын ашәҟәы Баграт ирҿиара иазкыу ашәҟәы автор лхаҵа, акомпозитор, адирижиор иусушьа ҭылҭаауан. Лыблаҿ ахҭысқәа мҩаԥысуан анаҩсангьы, лхаҵа акомпозитор дивагылан. Ицон аибашьра, иара инапы иҵыҵуан абыржәы игәылшәаз ажәеинраалақәа ирылхыз ашәақәа. Еизгаз ашәаҳәацәа шҵәыуаз аиқәырхага ашәақәа иаразнак идирҵон. Урҭ зызкыз ажәлар зҭахозма?

Ҳдирижиор еиуеиԥшымыз аамҭақәа рзын еиуеиԥшымыз аҭыԥқәа рҿы днанагон. Урҭ школқәазар алшон, ма акультура ҩны, ма ақыҭақәа иԥхьон, ахорқәа реиҿкааразы. Дахьнанагалак, ааԥсарак иқәзамкәа, ансамбль ҿыцқәа аԥиҵон. Урҭ маҷзамызт, зынгьы иаразнак ԥыҵк данырхагылаз ҟалон, зегьы рхатәы ҵакы иалаҟан. Ашәаҳәацәа ргәып аиҿкаара заԥшьыргаз, нас иалахәыз рықәрақәа ирышьашәалаз ирҿырԥшы, идирҵоз ашәақәа хазхазын. Цқьа еиҿимкааз хорк ҳԥымлацызт, рызынтәык разыҟаҵашьақәа ахәшьара бзиа арҭон ахәаԥшцәа. Аус злаз – ахәаԥшцәа! Аконкурсқәа раан ажиуриқәа ирылахәыз рымацара рызбахә ҳҳәарым. Уамашәаҵәкьа иубашаз, ҳкомпозитор инысымҩа хәыц-хәыц иҵызҵаауаз Белла Барцыцԥҳа иара ажәеинраалақәа шиԥшаауаз, амузыка ишаниҵоз, ашәаҳәацәа ишыдирҵоз, игәылыршәа дара ишырҳәоз уҳәа, рызынтәык рҷыдарақәа дмаашьазакәа, дмааԥсазакәа ирзылыԥшааит, аки-аки хеибазырҭәаашаз рахәыцк рыбжьазар иалылкааит.

Ус иагьа иҟазаргьы, зегь раҵкыс иара ихаҵа ҳаҭыр зыкәҵаны еиҿикааз, зхаҭабзиара ҳаракзаз, ақәра ду иаҳа инызҵыз, иахьагьы аус зуа ансамбль «Кьараз» ауп. Уи еиҿкаан Бзыԥта ақыҭан. Иалаз зегь ҭаҳмадацәан. Ансамбль ахьзгьы убас ибыргын. Зегь раҵкыс иеиҳабыз, и-шәы-шыкәса азгәаҭара рыҽшазыҟарҵоз, иԥсҭазаара далҵит. Абри ансамбль иалахәыз х-ҩык ргәаԥхан, Аԥсны абыргцәа рансамбль «Нарҭаа» иаларҵеит. «Кьараз» хьзы-ԥшала усҟан Шәача ателехәаԥшрала иаҳдырбон. Москвантә иаан, ацентр телехәаԥшразы иҭырххьан, рашәақәа ҭарҩоит. Рхы рыладырхәуан Аԥсны имҩаԥыргоз аныҳәақәа, аԥхьахәқәа мачымкәан ирылырԥаахьан. Аҿыц ашәақәа аԥырҵон. Рнапхгаҩы «аҵыршә» дырзасцыԥхьаза, зыкәра дууз ахацәа Арасазыхьынтә шьапыла илыбаауан, азиас иаваз ацуҭаҿынтә рееидыркылон. Асценаҿ арепетициа мҩаԥыргон, нас еицырхашьшьы ргәы алаҟацәаны рыҩнықакәа ихынҳәуан. Усҟан уи збоз цқьа ахә ҳзышьомызт, иахьа, аамҭа акыр анца, уи аҵакы даеа бла ҵарыла ҳахәаԥшуеит. Рхатәгәаԥхарала жәлар рашәаҳәара мырзкәа иахьааргоз – ари бзиабаран хымԥада. Адирижиор еиҿикаауаз ансамбль ақырҭуа культура ҭаха анаҭомызт. Ихаҵа Гагра далыргарц акырынтә иақәыркхьан, иара маԥ икуан. Аԥсуара ахьеихаҳатәыз идыруан. Арахь аибашьра цәырҵит. Убри ашьҭахь хара уцаны аус узуа иҟамызт, иашәаҳәаҩоцәа азәырҩы рнарцәаымҩа иқәлақәеит, ихаҵагьы шьҭа ҭаҳмадак иқәра иман. «Кьараз» иалаз, макьана ашәа зҳәартә иҟаз, иманы Гагра диаст, убраҟа ансамбль аԥсы ҿыц иахеиҵан, иахьа уажәраанзагьы рҟазара еихарҳауеит.

Баграт иусушьа Белла убасҟатәи иҭылҭааит, асахьаркыра агымкәа, дахцәажәоит. Иара усгьы лара лпублицистика сахьаркыроуп. Ашәа аишьақәа ахьазгәалҭо, амузыкатә ҵара лымамкәан, арахь азанаат ҭцааҩоцәа даараҩсуа, ҷьаргьы дагьаареиҷьны, абарҭ иалылкааува ачыдарақәа абасҟатәи абалдыруеи ааугәахәп. Убасҟатәи ибеиоуп лсахьа ҭыршәашьақәа, зны-зынла иҭылҭааува ауаҩ изкым ажәабжьҳәара лырҭбаауеит, инамцхәцәоума уҳәартә. Бжеиҳан

ҳкомпозитор иԥсымҭақәа, иансамблькәа конкретла дрылацәажәазом, иаалырԥшуеит ихала ашәа шаԥиҵаз, уи зирҳәашаз ансамбль шеиӷеикаауаз, ихала ишыдирҵоз, ишыдирҳәоз. Зегь еилеигӡон иара, ашәа амԥа ылихаанза. Абарҭкәа зегьы ашәҟәы автор рсахьа ҭылхуеит, ҭцаауык ишизҭымхра. Баграт ифырхаҵашьа ҳабла аахыргылашьа лҽазлырманшәалеит ҷьашьахәла. Лара лыбзоурала еилкаахеит акомпозитор иԥсҭазаарақӷ дзынԥахьаз, жәлар ргәаҟцәаҟ уҳәа, атрагедиақӷынза дназгахьаз ахҭыс ҷьбарақәа дшырзымӷаҟәаз, иашәа адгьыл иқәыԥԥоны, ауаа рхы-ргәы ирҭысшаз аҵакқәа шриҭоз. Лара убасҟатәи уи иҷыда ҟазшьақәа, иусушьа ахырхарҭақәа, иашәақәа ришьа, иансамблькәа иахьынарыгӡоз, ианынарыгӡоз уҳәа, зегьы-зегьы ҷыдала дырзааҭгылоит, акомпозитор иусурақӷ, еиҭьуп иаҳҳәар – иԥсҭазаарақӷ, дааицрымҵзакәа дицызшәа. Икәша-мыкәша ауаа шҳәыԥкыз има, иара амԥа дануп. Урҭгьы, зеиԥш акәымкәа, доусы рыжәла, рыхьз алырбоит, ишҭоурых уаау еилукаартә. Даргьы рҷыда ҟазшьала ихәыдақәам, аха рнапхгаԥи дареи реизыҟазаашьа, реимадашьа еиӷьылбаауеит. Рызынтәык еидызкыло жәлар рашәаҳҳәараз, рыкәашараз ирылоу аҟазара, абзиабара ацәыргароуп.

Аиашаз Белла акомпозитор Баграт Багаҭелиа инысымԥа асҟатәи илызҭцаауамызт, лхаҵа лырҷиарамԥала иара дидҳәаламзар, уи ҷыц инаҵшьтәуп. Лара лхаҵа лааҙашьа даараҙа ианырит Баграт дшылбо алаԥшҳәаа. Аԥсабареи арҷиаԥи хазхазы илыргылазом, еилиааз ракәны лыбла ихгылоуп. Урҭ убранза еиласоуп, ахаҳә инаркны, аҵиаақӷынза, аԥсабара иахәҵакыу аҟазара знап алакыу зегьы иныруеит. Акомпозитор иакәзар – иааикәыршоу убасҟатәи дырзышәаҳәоит, ныррак римҭар залшом. Ихеибарҭәаауеит. Акомпозитор Баграт Багаҭелиа иашәақәеи, адирижиор Баграт Багаҭелиа иусушьеи, ахореограф Баграт Багаҭелиа ашәақәа рҳәашьа иансамблькәа ишыдирҵози уҳәа, иара изкыу ашәҟәы акәу ҷьушьоит унапы иакыу. Аха ашәақәа зхылҵыз аҭоурых хҭысҷәа иаҳа дреиҷаҳаны автор излаалырԥшуала, аԥсҭазаара гәылырҭәаа лнапы иҵылхуеит. Зынгьы иубоит лажәеинраалақәа ргьырак рапҵашьа зеиԥшраз, аамҭа ақӷахәҳәара дшазгәаҟуаз. Гагра Абааҭа ҳабацәеи ҳабдуцәеи ахьҭаршьуаз абахҭаӷ дцон лара, убраҟа дтәан, иаалыкәыршаз аҭзқәа ирхиааз аҵыҵәа ирхылҵуаз аҳауа лбаадо, аныррақәа ҭылҵаауан, жәеинраалак еидызкылоз ажәа ҷыдақәа иианза. Абас иҟан Баграт инапаӷы инеиуаз ажәеинраалақәа рапҵашьа. Ашәақәа ансамблькәа зызкыз, нас урҭ ирылаз рыцәра уахәаԥшуазар, – ашәаҳәацәеи аамҭеи ирҷахәҳәаган. Шамахазак акәымзар, дара Баграт иашәақәан. Аԥсабареи ауаԥи реиӷьыбаашьа, иара ауаԥы аԥсабара дахәҵакны, акырза ашәҟәы автор дрыхцәажәоит, уи азбахә лымҳәозаргьы, иара убри лнапԥымҭа иахьабалак иагәылыжжуеит. Ари ашәҟәы, ԥхамшьарада иҟәнумшьакәа иуҳәароуп иара шмонографиоу, рапхьатәи аҭыжьра «Зашәа злабашьахаз» ахьзыҭгьы, убри аԥсабара ацәаԥа аԥбатәи ашәҟәы иахьахыукааува инаҵшьзарц, хьзыс иазылԥшаахьан «Арадац». Ус зылҭахыз уи еиԥш аҵакы аарԥшра ахьлылшаз ахы уа иагәылоуп, зыԥсы ҭоу аҵиаак еиԥш, аԥсҭазаара аԥашә ахьакуа иаҵабыргны, арадаци жәлар рҟазареи еишьашәаланы. Уи иадырганы иара иаԥиҵахьан ансамбль «Арадац». Аха…

ХХ ашәышықәса шынеибакәыз Аԥсны ахақәиҭраз қәпаран. Абри аамҭа иалагӡаны, аԥсуаа ирызԥшын Аԥсны Жәлар реизара аимырпра, Аԥсны ампыҵахалара, ахақәиҭра, ҷыц ампыҵахалара, агәаҟцәаҟра, аимпериа

аиқәырхараз аибашьра ду, аколнхара тәра, жәлар рҵысра, Аҧьынҧь еибашьра… Ахақәиҭраз ақәпара хацыркын анхацәа ротриад «Кьараз» аиҿкаарала. Иара ахықәкы анагзараз амилаҭ хақәиҭратә ҵысреи Аҧьынҧь еибашьреи рыла ихыркәшахеит акьаразқәа рхы-рыпсы иалаз. Уи аотриадқәа руак Бзыпҵа (Калдахәара) иапҵан. Дара еибашьуан Гагра, Бзыпҵа, Гәдоуҭа, Афон, Аҟәа, Кәыдры. Рыхьз зхыз ансамбль «Кьараз» акомпозитор Баграт Багаҭелиа изгәакьаны иаанхеит. Иара иҟазара мҩа аҭҵааҩы Бела Барцыцҧха ашәҟәы «Арадац» ахьзылҵарц лызбахьан, азеиҧш ҵакы уи иагьашҧанаалоз, аха Баграт иаҳа даҙҽлымҳан акыр шықәсқәа лҵшәала иргәылга иааигоз иансамбль ахьз иара изкыу ашәҟәы ахьз акала иадҳәалазарц. Белла мап лзымкит. Ахақәиҭраз иқәпоз аотриад, ма ансамбль ахьз аҽы дааҭымгылакәа, ажәлар уи иарҭоз азеиҧш ҵакы, ахәҭа, дазааҭгыларц лызбеит, акомпрзитор жәлар рҟазарәҽ иааирҧшуаз аҵакы иашьашәаланы – «Баграт Багаҭелиа икьараз».

Бзыпҵа, 20013

2. АҧСУА БЫЗШӘА АҨИАРА

ДОУСЫ ҲУС ҧСЫЦҚЬАЛА ҲАЗНЕИП

«Ахатәы бызшәа» захьзу Џь.Ҭапаҕәуа истатиала «Аҧсны ҟаҧшь» ишьҭнахит акырза зцазкуа ҳмилаҭ проблема. Аҧсуа бызшәа азцаара агазеҭ адаҟьақәа рҿы акырынтә ишьҭырхқәахьеит. Уажәгьы иҵегь иҭәҕәаны аҳәатәы ҳамоуп.

Зегь раҧхьаза, излацәажәатәу акы акәны иҧхьазатәу – ахатәы бызшәа закәу аилкаароуп. Избанзар, иқәгылахьоу уи азцаара ишахәаҧшуа иашам ҳәа агәааанагара ыҟоуп. Аҧсшәа аҧсуа жәлар ирхатәы бызшәоуп, уи хьаҳәхьачрада ииашоу хшыҩозцароуп. Ауаҩы иаҳа иидыруа абызшәоуп ихатәы бызшәа. Аҧсуа имилаҭ бызшәа акәымкәан, даҽеа бызшәак идыруазар ҟалоит. Иара убас иаҧсыуамгьы аҧсуа бызшәа идыруазар алшоит. Аус злоу дзусҭазаалак дызлахәыцуа ауп ихатәы бызшәоу. Аҧсуа жәларгьы иахьа изырбжамҽамуа убри ауп – ҳахәҭак рмилаҭ бызшәа ирхатәы бызшәаны изыҟамлеит, аҭагылазаашьақәа ҟалеит даҽеа бызшәак ирхатәы бызшәахартә еиҧш.

Даҽеа бызшәак зхатәы бызшәахаз ишьҭихуеит уи абызшәа иадҳәалоу акультура, иара имилаҭ бызшәа иатәу акультура, адоуҳа уҳәа абеиарақәа зегьы ицәызуа иҿынеихоит. Аҧсуа, иҧсуара игәаҵанза илаҽены даныҟало, аҧсуа бызшәа ихатәы бызшәаны ианимоу ауп. Ажәлар ирҳәо иаҳауазароуп, игәникылозароуп ацәажәашьа ачыдарақәа, насгьы иахьа зегь ирыцкыу – ашәҟәы абеиара аҧсышәала ианихуазароуп.

Аҧсуа шьа илоуп рҳәоит зус зыжәлар ирзызкыз изы. Аха диуама азәыр, ус еиҧш иҟоу ашьа иланы? Аҧсҭазаара ҧызшәаз ирҳәоит закәытә шьоу илауаазо ауп аус злоу ҳәа. Иҟалап иҟазар даҽеа уск, ахәыҷы иуаҩохаразы амҩа иаша иқәцара аҟара иуадаҩу. Аҩноуп ахәыҷы иахьизыпшу аҧсҭазаара ахырхарҭа хада. Рыцхарас иҟалаз, ҭаацәарақәак уи азцаара даара игәыгәтарыжьуеит.

Аҧсуа школқәа рырцаҩцәацәажьа рхәычқәа дара аус ахьыруа ашкол иҭарцом. Уи рыҽҧнукылар, дара ҿырпштәыс иааргоит амацура дуқәа змоу, ма ауниверситет аусзуҩцәа, ашәҟәыҩцәа уҳәа рхәычқәа аҧсшәа зынза ишырзымдыруа, аҧсуа школқәагьы ишырҭам, аҧсуа бызшәа ахьырзымдыруа ишырпырхагам, даҽеа милаҭ бызшәак зхатәы бызшәахаз еиҳагьы иуааны ишыҟоу, ауниверситет аҧсуа секторқәагьы дара рыла ишҭәу.

Ауаҩы ихәычы иара диеиҵьхар иҭахыуп, ари аҧсҭазаара иаҧҟароуп. Ҳаҧсуа школ аҿы убри ауаҩра аҳаракыраҿынза иҳаазартә еиҧш азҿлымҳара раҳҭароуп.

Аҭаацәа рызцаара шьҭыхтәуп ирҿыцны, ус анакәымха, ҳаанхоит ҳаиҵаханы. Уи ҳаиҵахара зегь раҵкьыс изгәылыжжуа ҳхатәы бызшәеи ҳхатәы литературеи роуп. Азҟы ибҕьыц цкьоуп рҳәоит. Уи иаыло иҵабыргны «ишәызарц», аҭаацәа аус ду мҩаҧыргарц рылшоит.

Ҳабиҧара еихарҳаз-еиҵарҳаз, аихаршы икылсыз ҳкультура шьаҭас иамоу ҳбызшәа беиа ҧхьаҟатәи аҧеиҧш ианыҧшраны иҟоуп ҳажәлар рлахьынҵа. Ари ззеилымкааua азәырҩы рыҩнаҭаҿы иахьа ҧсышәала ицәажәом. Урҭ рхәычқәа аҧсуа баҳчахь инаргазом. Аха даҽеа баҳчак иаднамкылаз ҷьоукы, ҧсыхәа

анырмоулак, зхыԥхьаҙара уамак ирацәам, зыԥсадгьыл алахьынҵа иазхәыцуа рхәыҷқәа зҭоу аԥсуа баҳчахь инеиуеит.

Абызшәа ажәлар ирмалуп. Аԥсуа бызшәа аҽиаразы акыр қәҵарақәа рыдыркылахьеит, еилацәажәарагьы рыгым, шьаҽақәакгьы ҟаҵоуп, аха макьана акырза ҳаиҵахоуп, дара ахәыҷбаҳчақәа рызҵаара аҙбараҽгьы. Амш зеиԥшрахо ашьыжь иудыруеит рҳәоит. Аусгьы, ахы цқьа иумкыр, ушнеиуа иуцәыбыруеит. Аԥсны иахьа 241 хәыҷбаҳча ахьыҟоу, 13 заҵәык роуп иаԥсуа баҳчоу. Аа, изызхәыцтәу!

Ахәыҷқәа рзы идыргыло ахыбрақәагьы зеиԥшроуи? Ахыбра абаѡ еибаркыуп ауп.

Абаҳчақәа рҽы аԥсуа ааҙаѡцәа рхы иадырхәаша ҳәа ирымоу маҷуп, иахьатәиала «адәы сакарра» иқәтәуп уҳәар – иҵабыргхоит. Аурыс баҳча аметодикатә литература рхы иархәаны, ԥьара ак рзеиқәыршәандаз, уаѡы иеицәамхандаз ҳәа, уадаѡоралаҵәҟьа акы иаҽуп. Ас ианбанза?

Ишԥаҟоу аԥсуа бызшәеи алитературеи рырҵаѡы иҵагылазаашьа? Хыхь зызбахә ҳәоу ацхыраагзақәа ҳарҟәаҵып. Аҵыхәтәантәи ашықәсқәа рзы абызшәазы иҵрыжьит арҵага шәҟәы ҽыцқәа. Аԥсуа литература аҭоурых ахәҭак ҭыжьуп. Изаазарызеи, аԥсуа бызшәа арҵага шәҟәқәа ирыгыу даара ирацәоуп. Урҭ еиқәыршәам аҵаѡы иидырырц ихәҭоуи ихәҭами ҳәа аҵара-дырра аматериал еилыԥшааны. Алитературазы апрограмма ԥсахтәуп, иахьатәи аиҵакрақәа инарыкәыршәаны.

Иахьа, ҳҵагылазаашьа злаҟоу ала, арҵаѡы дмыцәаҙакәа, даҽа уск иҽаламгалакәа, абызшәазы аҽаршьцыларақәа еилиԥшааларуп, аҵара-дырра аѡаҙара дѡаҙартә еиԥш, аҵаѡцәа ирызхаша азҵаарақәа иҙбаларуп.

Ҳаблақәа аахѡаны, изылшо дҟалап ххәап. Аха аԥсуа школқәа рҽы ахатәы бызшәеи алитературеи рырҵаѡцәа зегьы ирылшарыма ари аус амѡаԥгара? Ирылшарыма зегьы акритик иусгьы, алитературадыррагьы, абызшәадыррагьы ирыкәнагахаша аметодика рзыԥшаара? Арҵага шәҟәқәа анҵрыжьуаҵәҟьа, аредколлегиа еиҽыркаауеит, авторцәа рацәаны иаларҵоит. Алитература, аҭоурых периодла ишаны, гәыԥ-ѡык авторцәа рнапы ианырҵоит. Ҳара ҳарҵаѡцәа алитература, аира инаркны иахьа уажәрааҙа, рнапы иҵырхыр акәхеит. Абызшәазы аҽаршьцыларақәа зегьы рыхәда иқәырхыр акәхеит.

Аҙәгьы дҵааҙом асҟатәи рылшоу ирылымшоу ҳәа. Уи акәындаз, рҵаѡык абызшәагьы алитературагьы еицеиԥшны аҵаѡы иахь ишизнамго иазхәыцуам. Ианакәзаалак рҵаѡык абызшәаҽы дыҕәҕәоуп, даҽаҙәы – алитератураҽы. Зегь раҵкыс ихадоу, гхас иҟарҵо – иаҳзышьақәмыргылеит арҵаѡы дзусҭоу. Зегь раԥхьа арҵаѡы аматәар иазкны аҵарадырра иҭнаҵаахьоу апрограмма инақәыршәаны иеиҽкааy арҵага шәҟәы ахәыҷқәа рызнагаразы, деилыркааразы аметодистцәа ишьақәдыргылахьоу амѡақәа зхы иархәаны, ашкол аҽы арҵара ус мѡаԥывзго иоуп. Убри ау иара иуал. Егьырҭ ауснагзатәқәа рызбара изусу иҟарҵаларуп.

Арҵага шәҟәқәа ишрыхәҭоу реиқәыршәара иахмырԥакәа еиҽкаазароуп, урҭ реиҭаҭыжьра мацара азхом. Сгәанала, аԥсуа литература апрограмма ҽыц шьақәыргыланы, арҵага шәҟәқәагьы нарыцҵаны рҭыжьра ирластәуп. Аамҭа ԥшуам. Абызшәа арҵага шәҟәы аҵаѡы аҵара изырҵаша мѡақәҵаган имазароуп, академиатә материал зегь аҭахым, ирацәахароуп ахѡааларала идырҵатәу аҽаршьцыларақәа. Абитуриентцәа, ишырҳәахьоу еиԥш, аорфографиатә гхақәа

рацәазаны иҟарҵоит. Аҧсуа бызшәа аҩышьа атехника ауадаҩроуп абри зыхҟьо. Иреиҕьу ҳашәҟәыҩҩцәеи ҳҵарауааи рырҽиамҭақәа рҽегьы иуҧылоит еиуеиҧшым зхатәы ҩышьа ҧҟарақәа аҧызҵаз. Аҵаҩцәа рҩымҭақәа рҽы акәзар, иуҧылоит ҧҟарак иузаамырбуа агхақәагьы. Ашколхәыҷы ирацәаны дыҩуазароуп, ихиҩаалозароуп, ҩышьа формак иҽаиршьцылартә еиҧш.

Арҵага шәҟәқәа реиҽкаашьаз аимак-аиҽак шьҭыхзар цәгьамызт. Аамҭа убас иҟалеит, рҵага шәҟәы бзиада уажәшьҭак усушьа арҵаҩы имамкәа. Урҭ рнаҩс ахшыҩзышьҭра зҭатәу акәны иҟоуп аҧсуа шәҟәқәа, еиҳараза аклассикахь зхы зырхаз, реиҭаҭыжьрақәа. Знык иҭыҵыз, усгьы рхыҧхьазара маҷуп, узыҧхьаша ҳәа азәы иабжьоугартә, иаарманшәаланы иуҧыхьашәом. Еиҳараза ус зызбахә ҳәатәу аҧсуа лакәқәа роуп. Ари еиҧш иҟоу аҩымҭа мап-лакә даҧхьахьоу ҳәа узызҵааз, аиҭага дшаҧхьахьоу аауеиҳәоит. Нас ҳбызшәа злашьҭаххуеи? Атәым уаа ҳазлардырша ахь ҳҳы цазеит. Ибзиан ҳҵарауаа Аҧсны иазкны ирыҩуа раҧхьа аҧсышәала иҭыжьлазар, шыкәсык ашьҭахь, аҧсышәала ианаҧхьалак, нас даҽа бызшәак ала иҭыжьзаргьы, изҭахыу даҧхьарын. Ажәлар рбеиара – рҭоурыхи, ркультуреи, рыҧсҭазаашьеи, рыбзазашьеи, рдоуҳаи, рынхашьеи зныҧшуа рбызшәоуп. Убри азы ҷьара акы ҳаигзар ҟалом, ҳбызшәа дзусҭазаалак ихатәы бызшәаны изынхарц азы.

Ахатәы бызшәеи алитературеи рдырра урҭ дырҵара мацара иалҵшәаны ҟалашьа амам. Ашкол аҽы имҩаҧырго аус ххҟәа зегьы ирылҵшәоуп иара. Убарҭ реиҽкаара цкьаны логикала еишьҭаргыланы аусушьа ашкол анапхгара ианақәшәалак, аҧсуа бызшәагьы алитературагьы рырҵара ирныруеит.

Иаҳҳәаргьы, ииазаргьы, аҧсуа школқәа (акык-ҩбак рызбахә алам) рнапхгарақәа ҧсыҽуп аҧсуара аганахь ала. Аҧсуара еиҳау иарбан ҷароу узҭало! Арҵаҩы инаилатәаны, зеиҧш хырхарҭак наиҭаны, рус хдыркәшоит акәымзар, аматәаркәа реиҽыбаара, рхеибарҭәаара иазкны, ҭцаарақәак рзыҟаҵом. Ирцәыуадаҩзоуп ҿыц аҧшьгарак аҽалагалара, азеиҧш методика иаҳәо анаҩсан, ҳхатәы ҷыдарақәа ирыҵаркыша азҵаарақәа реилыргара.

Акадрқәа ралҧшаара ҳәашьак амамкәа алҵшәа маҷуп. Қәгыларак аҵыхәанза еихыршәшәа, иаҭахыу акомпозициа азыҧшааны изҩыша ауаа маҷҩуп. Ҳаҧхьа иқәдыргыло ауснагзатәқәа (ҷыдала аҧсуаа ҳазгьы) иҭшәаноуп ишеилаҳкааua. Иаҳҳәап, азанаат хырхарҭа ус амҩаҧгараҿы иахьа уажәрааназа арҵаҩы ихә шыршьо азанаат-техникатә ҵараиурҭахь шаҟаҩы ауаа ишьҭыз алоуп. Уи аусхк амҩаҧгараҿ иуазҵаауеит заҟантә аргыларақәа рахь аекскурсиа мҩаҧугазеи ҳәа. Аха азәгьы дузҵаазом уи хыцәкыс иамази, зҿлымҳара аҵази, сынтәа еиҳау аҵара аҭалараз усс иҟаҵази, ма заҟаҩы азыҟарҵода ҳәа. Уи ахыцәкы рымазам ҳҵатәхәқәагьы, ҳакружокқәагьы, ҳныҟәарақәагьы, ҳаиҧылаpақәагьы.

Аусураҵәҟьа аасҭа ҳаамҭа зыцәхарзуа аформализм ауп. Уик ҳабжьнахзеит. Иҳадаҳкыло апланқәа рпунктқәа узырхыҧом… Арахь ҟаҵа ҳамазам. Арҵаҩы ипланқәа рышьақәгылашьа мацарала ихә ршьо инеихьеит. Рҵаҩцәақәак русура зегьы ақьаад ахь иагьцеит.

Макьана ашкол иалымшацт аҵаҩы иҿаҧхьа ахыцәкы хада ақәыргылара. Аҵара аҵаҩы иҵьаусны иҟалартә еиҧш иаҳзыҟамҵеит. Уи иҵаратә усура ицәеижь иалаҿроуп, убри ада ҧсыхәа шимоуа еиликаартә. Убасҟан издыруада аҵаҩы хәычы-хәычла ахатәы бызшәа амилаҭ реизҳарҿ ҵакыс иамоу еиликааua днеир.

Ҳара ҳҵара-аазара аус убас еиҽкаахароуп, аҵаҩы ихатәы бызшәеи алитературеи дрызҽлымҳамхар, аус имур ада ҧсыхәа имоуа дҟалартә еиҧш. Уи иҭакҧхықәра арҕәҕәара зылшо акадрқәа ашколқәа рнапхгарақәа ирзыҧшаалатәуп. Урҭ аҵаҩы аусушьа идырҵартә еиҧш арҵаҩцәа рус еиҽыркаароуп.

Аныҳәақәа, аизарақәа, апионер цәаҳәақәа аҧсышәала ицәажәароуп, арҵаҩцәа рыҩныҵҟа рцәажәабжь рмилаҭ бызшәала ахәыҷқәа ираҳалароуп, адокументациа аҧсышәала аиқәыршәашьа иақәшәароуп. Усҟатәи заҳҳәарызеи, иахьа аҧсуа школ аушьҭымҭа иаттестат ихатәы бызшәала ажәак анымзар, нас иарбан ҳәынҭқарратә бызшәоу аҧсуа бызшәа ҳәа ззаҳҳәара?

Аҧсуа бызшәа аҵара мҩақәызҵаша аметодқәа рацәоуп, аха ахы зкыша ауаа еилҧшаалатәуп. Арҵаҩцәа ирҳәо еснагь реиҳабацәа ықәныҟәом, урҭ рхатәы гәаанагарақәа рымоуп, ирылшашагьы рдыруеит, аҧсуа бызшәа мыцхәы рхы иахьадырхәо азы, гәыбҕан роур ҳәа ишәогьы маҷҩым. Убри азоуп аҧсуа бызшәеи алитературеи рырҵаҩцәа ашколқәа ирхагылароуп ҳәа агәаанагара зыҟоу. Урҭ аҧсуара иаҳа иазааигәоуп. Ианамух, ма аҵара ҟәша аиҳабы, ма акласс-нҭыҵтәи ашкол-нҭыҵтәи аусқәа реиҽкааҩ аҧсуа бызшәа изанааҭзароуп.

Есышықәса 20-25-ҩык рҟнынза, ахатәы бызшәеи алитературеи ирырҵаҩцәаны, еиҳау аҵара иалгоит. Убарҭ рахьынтә х-ҩы, ҧшь-ҩы роуп ашкол иазынхо, урҭгьы ианстудентцәаз иреиҕьыз ракәым. Егьырҭ абаҟоу? Ас еиҧш азҵаара шамаха уаҩы иқәиргылазом, избанзар, арҵаҩра убас еиҧш иуниверсалтәу занааҭхеит, жәлар рынхамҩа аусхкқәа зегьы рҽы «аусура алшартә». Иабыкәу арҵаҩы дахьуҧымло: аргыларає, ахәҳахәҭрає, асовнхарає, амилициає… Ҳазхәыцып – ицода уахь, насгьы арҵаҩы игәы захшәозеи арҵара ус?

Ахатәы бызшәеи алитературеи дырҵара мацарала, уи аҳаракыра зыҟалом, аҧсуа школ аусура шынеибакәу ишырҽыцтәу адырҩегь азбахә ҳәатәуп. Ҳашколқәа ирҭахыуп арҵаҩцәа бзиақәа. Аха Аҟәантә азәы даҳзааины, иҭаҩра анҳалымшалак, хыҵакырҭак анимоулак, зегьы рымҩа иаргьы днықәлоит.

Ихадоу азҵаарақәа ируакыуп анҭыҵ аус зуа аҧсуа кадрқәа арҵаҩи ашколи заҟа хәарҭара рырҭо. Иахьатәиала урҭ аҧсуа бызшәеи аҧсуареи ишырзыҟоу уааигәырҕьаратә иҟам.

Еснагь иҳаҳауеит, иааҳалшо зегьы ҟаҳҵап аҵара ус аҽы ҳәа, адекларативтә ааҧхьарақәа. Аха иубартә иҟоуп арҵаҩы имацара ихароу шмаҷу. Доусы инаҳагзо аус хәыҷы (аду азбахә ҳҳәарым) ҟаҳҵап ҧсыцқьала. Убасҟан ауп ҳалҵшәагьы анеиҕьхо.

Агазеҭ «Аҧсны Ҟаҧшь»
1989 ш. ианвар 5.

А Б Ы З Ш Ә А – А Ж Ә Л А Р И Р Б Е И А Р О У П

Аҧсуа бызшәа арҽиара аҳәынҭқарратә программа апроект алацәажәара иаҽуп. Дарбан ҧсыуазаалак, автономтә республика иқәынхо аинтернационалтә аазара змоу дзуҫтазаалак рхы ргәы ари аус ыҵхоижьҭеи, уажәшьҭа акраатцуеит. Абри аганала уахәаҧшуазар, апроект ихадоу хәшьарас иахьа иамоу – уи ахьҭытцыз, иахьзыргахаз ауп. Уаҟа иҟоуп итцоуроу азҵаарақәа жәпакы, аха иагыуи иабзоуи рызбахә ҳалацәажәар, иаҳа хырҳара аиур ҟалап.

Иашаны, апроект анызакәанхалак, апроограмма акьыпҳь абашт, убасҟан иара иацлаша аҧхьажәаҽ апроект аҽы иҳәоу – «Уи иазҧхьагәанаҭоит аҧсуа литературатә бызшәа аиқәырхара»… Сара изҵысшьыз ажәа ҧсахтәуп «ҧхьаҟатәи аҽиара» ҳәа, избанзар зыгәра узымгақәаша цьоукы ҳлитературатә бызшәа ашьақәынхаларахь амҩа азылырхырц ацаҵгәы роуеит.

Апроект а-3-тәи ахы иаҳәоит аҧсуа хәыцбаҳчақәа рыҽиара азбахә. Имзакәа ицәыргатәуп автономтә республикаҿ аборигенқәа рбызшәеи рхаҭақәеи рыхәаера иазкны нхара ҳәа ауаа ааганы рыкәрынхара шымҩаҧысуаз. Убри азы аргылареи егьырҭ аобиектқәеи реиҽкА ра реазыркуан. Аҽыц нхацә а ахьааиз ицәырҵуан абжьаратә цареи ашколҧхьатәи еиҽкаарақәеи. Зегь раҧхьа идыргылон аурыс школқәеи ахәыцбаҳчақәеи. Нас – ақырҭуа. Акыр шықәса жәлар рыкәпара иабзоураны, аборигенцәа рышколқәеи рхәыцбаҳчақәеи рыргылара аиҳабыра азхәыцыртә еиҧш инаргон. Уи аамҭаз аурыси ақырҭуеи рыбжьара цараиурҭақәеи абаҳчақәеи ргәыпқәа рҽы аҵла зҳахьеит, иаарыкәыршаны шәҭыроуп, аҧсуа цара-лашаратә ҭыпқәа макьана ацәҳәыра иқәтәоуп.

Ижьагоу – рхәыцқәа рҭышәынтәалара иашьцылахьоу аҧсуаа ирҭахым аурыс баҳча аҽынтә аҧсуа баҳчахь риагара, уброуп иахьалаго ҳмилаҭ культуреи ахдырреи ҳцәызра ахыцхырҭа. Абри ахаҽы ицәгьамызт абас зҳәо апункт аҭыҧ аиур: «Аҧсуа школқәеи ахәыцбаҳчақәеи рперспективатә ргылара аҧцаара». Убри ашьҭахь абжьаратә цараиурҭақәа ахәыцбаҳчақәа рхылаҧшра иазкны даҽа пунктгьы арбахароуп: «Ашколқәеи ахәыцбаҳчақәеи реидҳәалараз аплан аиқәыршәара». Иахьа школ хадак хыхьынтә идрымцаз анагзара ахәҭаны иҧхьазом. Ашколқәа реиҳабыра абаҳчақәа реанрыдырҳәало, актәи акласс ахь иааргаша ахәыцқәа анырҭахыу заҵәык ауп.

Ари ахаҽы апункт 8 иаҳәоит: «Азеиҧшцараиурҭатә абжьаратә школқәа рзы аҧсуа литература апрограмма аус адулареи иаҭахыу арҵага шәҟәқәа рҭыжьреи». Ари апункт аҧсҭазаарақ анагзара ианалаго, ирхамшҭроуп алитератураҿ аколнхарақәа рышьақәгылара аамҭа иашамкәа ишахәаҧшуаз, сталинизми бериевшьинеи шрықәҽырымҭуаз, еиҳаразак арепрессиақәа рҵацгәы армазара шымҩаҧысуаз. Нас иазгәаҭатәуп Аҧсны акулакцәа рцысра аҭызшәа иашамкәа ишыҵцау, уи иазкны иахьатәи агәаанагарақәа 30-тәи ашықәсқәа рзы аурыс ҧсҭазаареи урыстәылатәи ахҭысқәеи шьаҭас ирымоуп.

Сгәы излаанаго ала, Сталин идунеиқәыпшышьала арҭ азҵаарақәа рҭак ахьҳауа аҩымҭақәа арҵаратә план иагәылхтәуп, ма арҵага шәҟәқәа рҽы иахәҭоу акритика иаша ҟалароуп. Ма урҭ зегьы рҭыҧ иқәызцаша хшыҩзышьҭра еизакыла абызшәа аҽиара апрограмма иаҳәароуп.

Аҧсуа бызшәеи алитературеи рырцаҩы иахьа ахрестоматиеи арҵага шәҟәи рыда акгьы далаҟам, аиҽырҧшратә анализи, ахшыҩи, аестетикеи ахәыцқәа

ирылаиаазартә еиԥш. Абри азын 111 ахаҽы атекст абас иҟоу апункт алагалатәны исыԥхьазоит: «Арҵара-лашаратә хархәагақәа, ажәлар рҽаԥыц ҳәамҭақәеи ахатәы литературеи рмотивқәа рыла асахьаҭыхԥцәа еиуеиԥшым рсахьа вариантқәа рҭыжьра».

Ахԥатәи ахаҽы 11 апункт цқьа изанымԥшуазар ҟалап абызшәа аҽиара инақәыршәаны аԥсуа школ аҽиаразы иаҭахыу аиҭакра азҵаара. Ари апункт абас иаԥхьазар иаҳа иеиҧхар ҟалап: «Аԥсуа школқәа рҟны аҳәааныркәтә бызшәеи, аҳәааныркәтә литературеи, аҭаацәаратә ԥсҭазаара аетикеи аԥсихологиеи, Аԥсны аҭоурыхи, Аԥсны аетнографиеи, аҽыханҵатә ҟазареи, амузыкеи, абаԥрҵәырааазареи, аԥьауси, абиологиатә терминологиеи аԥсышәала дырҵара ашҟа аиасра ажәалагалақәа аус рыдулара». Ус анакәха, ари ахаҽы апункт 13 аҽы атекст аредакциа убас иазутәуп, арҭ ациклқәа рырҵаԥцәа зегьы аиҭазыҟаҵара иахысырц, АГУ арҵаратә плангьы уи аҭагылазаашьа аныԥшроуп.

Аԥсуа бызшәа арҽиара Аҳәынҭқарратә программа апроект иҳаднагало адҵақәа рынагзара аԥсуа школқәа рдиректорцәа иахьа иазхиамзар ҟалап. Азәырԥы абызшәеи алитературеи рзы иҭышәынтәалоу адыррақәа рызхом, егьырҭ иҵару азҵаарақәа рылакьысра рҭахым, даеа цьоукых аус иахәашала амԥа ԥшаашьа реырзақәыршәом, иҟахыуп еиқәыԥхьазоу аҷыдара бааԥсқәа зегьы ирылаҟоу. Аԥсуа бызшәа арҽиара Аҳәынҭқарратә программа инақәыршәаны, уи ахԥатәи ахаҽы иарбамзар ԥсыхәа амам аԥсуа школқәа рдиректорцәеи рхаҭыԥуааи реиҭазыҟаҵара атәы ахьаҳәо апункт. Убри иашьҭанеиуа апункт аҽы иарбахароуп: «АГУ афилологиеи аҭоурыхи афакультетқәа рҽы анапхгаратә кадрқәа реиҽкаара». Арҭ афакультетқәа акыр уи анагзара ианаалоит ҳәа исыԥхьазоит, избанзар аԥсуа школи уи апроблемеи дара рзанаат иаҳа иазааигәоуп. Школцыԥхьаза ирымазароуп аԥсуа бызшәа арҽиара иазкыу доусы рпрограмма, аҭыпантәи аҭагылазаашьақәеи, аҭаацәа реилазаареи, ахәыҷқәа разыҟаҵареи ирҽырпшны, насгьы хырԥ амазароуп уи апрограмма наҟ-наҟтәи арҽиаратә еиҭакшьа. Иахьа аурыс бызшәа, иаҳҳәап, имԥакәызҵаша арҵаратә шьаҭа амоуп. Убас ауп ишыҟоу ареспублика еидгылақәа раборигенцәа рбызшәақәа рырҽиара шеиҽыркааua. Ҳара иахьатәи ҳҭагылазаашьала уахәаԥшуазар, ԥсыуа школ директорцыԥхьаза ус иҟоу апрограмма имазар ахәҭан, аԥсуа школ данахагыла, абас акәын ишыҟаиҵашаз, насгьы уи ипрограмма анагзараз амԥакәа еилыкка ибозар акәын, аха ус еиԥш макьана уаԥы дҳамамзар ҟалап. Ус адагьы адиректор ддиректорым, избанзар, аԥсуа школ иара ақәеи аҳасабтәқәеи нанагзо, рҭак аҳәо иҟазароуп, акәымзар иалаҳҳи уи аԥсуа школ.

1У ахы – “Ателехәаԥшра, арадиодырратара» ахь сиасуанатц, ауаԥы ихшыԥ азысышьҭырц сҭахыуп, ателехәаԥшреи арадиои Рԥны ихьшәацәаны, 10-шыкәса инареиҳаны, иахәҭоу ала аиқәыршәара рыҽшазыркуа. Насгьы апрограмма апроект аурыс редакциеи аԥсуа редакциеи рҵакы еиқәшәом. Аурысшәаҽ иаҳәоит «обеспечение», аԥсшәаҽ аргылара «ахыркәшара». Иеиҧуп аԥсшәаҽ ишыҟоу иааныжьзар, амала уи цқьа иҳәатәуп: «Ианаамҭоу изылгамыз Аԥснытәи АССР ателехәаԥшреи арадиои Рԥны аргылара ахыркәшара». Аамҭагьы еиҵыхтәым, иарбатәуп – 1992-1993 ш.ш. Аиаша ҳәара аамҭа ааизар ҟалап.

Зегь раҵкьысгьы игханы Аҳәынҭқарратә программа апроект иамоу – атопонимика апроблема збахәуп ҳәа зынза иахьцәыргам. Атопонимика акәзами

абызшәа абеиара зныҭшуа? Абызшәа аҽиара апрограмма инагзаны ианыҭшыроуп аҭсуа ҭыҭхьз иашақәа. Аамҭ анахарагьы аҭахым.

Апрограмма аорганизациақәеи анаплакқәеи рыхьзқәа рыриашараз акомиссиа аҭҭаразы ацхыраара ҟанаҭароуп. Ирлас-ырлсны иаҳҭылалоит еиҭшу аорганизациақәа еиуеиҭшым ахьзқәа рыманы.

Аҭсуа милаҭ иаиуу акадр амаҭзура ду ахь ихьз анырҳәо, иазҽлымҳазароуп уи аҭсуа бызшәеи алитенратуреи заҟа ибзианы идыруа. Ари азҭаатәы акьыҭхь аҽы ишьҭырххьеит, аизарақәа рҽгьы уи азбахә рҳәоит.

1980 шықәсазы, сентиабр мза азакәзар ҳәа сыҟоуп, агазеҭ «Зариа Востока» аҽы еицырдыруа ақырҭуа шәҟәоҩы Григол Абашьизе амц иҳәеит, аҳәаанырцәтәи алитература ҭсыуа бызшәала 70 том ҭрыжьит ҳәа. Апрограмма апроект аҽы иарбазам адунеи литература аҭсшәахь аиҭагареи аҳәаанырцәтәи алитеоатура том рацәала аҭыжьреи рызбахә.

Аҭара-дырратә литература, иара убас даеа ҭыжьымҭакгьы, еиҳаразак аҭсуа жәлар рҭоурыхи, рбызшәеи, рлитературеи, рҟазареи, ркультуреи ирызкыу аматериалқәа урысшәала акьыҭхь рбаанза, аҭсышәала иҭыҭыр иаҳа еиҭьзар ҟалап. Уи ашәҟәы раҭхьа аҭсышәала уаҭхьартә иҟалоит, нас изҭахыу зегьы урысшәала ианҭыҭлак усгьы ирзыҭшуп.

Хшыҩла мацара ақәкы уазнеиуазар, абызшәа адырра абеиарахь укылнагоит.

Гагра ақалақь газеҭ «Авангард»
1989 ш. март 28.

А Г Ә Ы Н А М З А Р А

Аҭсуа бызшәеи уи иазкыу ацәажәарақәеи рзы

1

Амилаҭ еиҽагыларақәа ршыкьымҭаз, 1989 шықәсазы, имҩаҭысуан аҭсуа бызшәа арҽиара Аҳәынҭқарратә программа апроект алацәажәара, ашьҭахь иара рыдыркылеит амҩақәҭараз. Аамҭаказ ари азҭаара иазкны имҩаҭысуаз аизарақәеи акьыҭхьи рҽы сара сықәгылеит, схатә гәаанагарақәа изрҩуази иаҭхьози ирызназгарц. Уа ишьҭыхыз азҭаарақәа ҭыҭрак иахьагьы актуалра руеит, иҟоуп зынза кхшыҩ ззышьҭымзгьы, убри азын ҽыц еиҭацәыргатәны иҭхьазоу маҷзам, анаҩс апрограмма анагзараҽ иузыҟамҭо аусқәа цәырҭит. Уи адагьы аамҭа иқәнаргылаз уснагзатәқәакгьы ааҳаҭгылеит. Избанзар ҳбызшәа арҽиара апрограмма наҳагзошәа ҳашцәажәогьы, иара, абызшәа, азра иаҽуп.

Абри ахшыѡҵак аҽынза сназгаз лацәажәатәқәак цәырызгашт, аха уи иаанагом шьаҭанкыла зегьы сыхшыѡ уажәы ирзысышьҭуеит ҳәа, амала ихаданы исҧхьазо зҵаарақәак ҽыц ицәырызгар даара иахәҭаны избоит, издыруада иҽыцҵәҟьоу хәыцрақәак сызцәыргаргьы; насгьы, хыҭкаала абызшәа иазкымзаргьы, абызшәа арзрахь ухы зырхо даеа лацәажәатәқәакгьы ыҟазар акәхап, избанзар урҭ зегьы неимызакны ажәлар рыхдырра арзра иазкыуп. Уи аныз, изыҟалома ажәлар рхаҭа? Ус анакәха, аҧсуа бызшәа аҽиара апрограмма уамак аус замузшәа збоит. Ҷьоукы агәаанагара рымоуп ари апрограмма абызшәа арзра иазкызар ҳәа, аиашаз, уи злашьақәдырҕәҕәо сыздыруам, аха ус рҳәартә ҳааҭагылаҵәҟьеит.

Ихадоу даеа зҵаараны узхәаҧшышагьы ҳамоуп. Зызбахә цәыргоу апрограмма иахьцалак асоциалисттә уажәларра рырҽиаразы имѡақәҵаган. Убасҟан аахыс мап зыцәкыу уи ауажәларратә шьақәгывлазаашьа аеаҧсахын, аҧсҭазаара ҳзызҧшзамыз даеа рҽиашьак амѡа ҳанылеит. Издыруада шьаҭанкыла иҧсахыу абызшәа арҽиара апрограмма ҽыц ҳҭахызар? Издыруада, уи «арҽиара» акәымкәан, иахьа аҵабгара ҳахьықәгылоу азыҳасабны, иаҧҵатәызар аҧсуа бызшәа аиқәырхара апрограмма апроект?

2

Абызшәа иазкны акьыҧхь иадырбо аусумҭақәа ирыхәаҧшны, иахьа уажәраанзагьы ишьақәҳмыргылацт иарбану хатәы бызшәас иҧхьазатәу. Абри азҵаара иашамкәан иахьеилаҳкаауа амшала, аҧсуаа рбызшәа арзра апроцесс даараза имариахеит. Дарбанзаалак аҧсуа ихатәы бызшәоу аҧсшәоуп ҳәа ҳахдыррає иахьышьақәгылоу иашам, иагьаҳзеицәоуп. Избанзар ҳаҧсыуаауп ҳәа зхы зыҧхьазо, амала аҧсшәа ззымдыруа иахьа акырза ирацәахеит, аха аҧсшәа ирхатәы бызшәоу ҷьыршьоит. Акьыҧхь аҽы ирлас-ырлас иаҳҧылоит дарбан аҧсыуа ану зыҷкәын ихатәы бызшәа измырҵаз ҳәа ацәажәарақәа. Зхатәы бызшәа змам дыҟазам. Узлахәыцуа абызшәоуп ухатәы бызшәа. Ус анакәха, аҧсуа бызшәа бзианы издыруагьы иззымдыруагьы ирхатәы бызшәамзар ҟалоит. Урҭ злахәыцуа урыс бызшәазар – убри ауп ирхатәы бызшәоу.

Аҧсуа жәлар иахьа изырбжамеамыз убри ауп – ҳҕьырак рмилаҭ бызшәа ирхатәы бызшәаны изыҟамлеит, аҭагылазаашьақәа ҟалеит даеа бызшәак ирхатәы бызшәахартә еиҧш. Даеа бызшәак зхатәы бызшәахаз ишьҭихуеит уи абызшәа иадҳәалоу акультура, иара имилаҭ бызшәа иатәу акультура, адоуҳа, аҵас уҳәа ажәлар еибаркны измоу абеиарақәа ицәызуа иҽынеихоит, ма иара ишьҭра урҭ аҷыдарақәа зынза ирылхәдахоит.

Ажәлар рыхдырра акраҵанакуеит. Ргәалашәарає рабиҧара хьзқәа ахьынзашьақәгылоу, урҭ рыҧсҭазаарає иҟазаауеит. Ианырхашҭлак иҧсуеит. Иахьынзаргәалашәо иқәҧоит, изырц иааҟаҵоу ирҽагылоит. Убри иаѡызоуп абызшәа. Уи ахьынзарҳәо, иарала иахьынзахәыцуа, аҧсы ҭоуп. Акәымзар изуеит. Иҧсыз абызшәақәа маҷзам. Збызшәа ызыз ажәлар бжьазуеит.

3

Ҳмилаҭ рбызшәа ишазыҟаз даара уааргәырҕьартә еснагь иҟамызт. «Ҵаралеи, хшыѡлеи, ҳацхырааралеи, абри ҳара аҧсуаа заҧхьаҟа ҳгылоу ҳәа милаҭк ҷьара дсымбеит, ма дҳамазамындаз хьзыс аҧсуа ҳәа, – уамак еилырга иҳәамзаргьы, Омар Чачаа, «Аҧсны» аҭыҵра ианалагаз аҧхьатәи ашықәсқәа раан,

ишхьымзԓишьоз ԝашьомызт. «Аԥсуара ԥсыс иахоу ҳбызшәа ауп», – иациҵон иара нас. «Жәла мырзгас иҟоу бызшәан, бызшәа мырзгас иҟоу аԝреи аԥхьареи ракәын», – хьаас иман Ҭедо Аҳашба. Ари атенденциа, амш цәгьақәа ирылсны, иахьанза иаауеит, аха гәыԥ-ԝык рхьаа ажәлар ирхьаамкәа амԝа иануп. ԥсуара зхьчаша ауаа рхаҭақәа рмилаҭ хдырра лаҟәуеит ҳәа иԥхьазатәуп, избанзар ҳзыкәгәыԓша ҳәа иуԥхьазаша ауаа рацәоуп, аԥсышәала ихәыцырц зылшо, аха рцәажәашьа иацклаԥшзом, аҳәынҭқарратә усбарҭаҿ аума, аҵараиурҭақәа рҿоума, ажәак тәымбызшәамзар иузырҿыхуам. Аинерциа иҭашьыхаа иаманы ицоит.

Аԥсуаа, аԓьабаа анаԝсан, рхы абзабаа даараза ианадырбоз, рԥсҭазаара бзиан, цәала-жьыла иуаа ҭәҭәақәан, рыхшыԝ ҵарын. Ҳара ҳаамҭаз Гыртәыла инеиз хацәак аԥшәма ԥҳәыс даарызцәырҵит. «Ҳаԥсыуааруп зҳәаз шәарбақәану? – уамашәа илбон илҭааз. – Аԥсуа дзусҭоу жәдыруама шәара?! – дрызҵааруан. – Урҭ уаа ҳаракын, ирыгын, ирхымԝаԥгашьаз ԓьашьатәын, ибаагәаран. Шәара шәзусҭада? Шәымгәацәа пыжьза, шәхаҿы ԥсылаха, шәуаа нарҳамкәа…» Абас иҟан аԥсуа ихыԥша. Ачачанцәа рҿы аиласракәа аныҟала, Аԥснынтә иршьҭыз аделегациа рхы ԥхашьо ихынҳәит. Даҽеа зны дара иреиԥшыз Нхыҵ ирмышьҭырц аҳәара шьҭарҵеит. Избанзар уаҟа аԥсуа ҳәа изызԥшыз ракәымзаарын инеиз, арахь еиҕьқәоу ҳәа иалԥшаан урҭ. Изҳәоз ԥхылнадоз даҽеа ԥсыуаак рдыруазаарын дара, жәлар ргәалашәараҿ ус иҟаз аԥсуа ихаҿы нханы ишьақәгылан. Ус ахаҿсахьа, аиашаҵәкьа ҳҳәозар, ҳара аԥсуаа ҳгәалашәараҿ изхьеит, абиԥара реимадара ахьеиԥкьаз амшала. Урыстәылантә иаауа аԥсшьацәа ирымхаҳәақәоит аԥыхьақәа иаҳа иҭәҭәаз ахацәа Аԥсны ишуԥылоз.

Ари зегьы зысҳәо, аамҭа еиқәаҵәақәа, аԥсҭазаара уадаԝрақәа уҳәа, аԓьамыҕәа ҳалазырԥшышаз анҳазкашәа, цәала-жьыла аԥсуа дыԥсьехеит, инарҳа маҷхеит, идоуҳа аҕәҭәара ԥсадахеит. Арҭқәа зегьы ҳаԥсҭазаара амҽхак ианымԥшыр аузомызт, ҳахдырра ардадеит, зегь раԥхьа ааха зауа ҳбызшәоуп.

Ҳбызшәа мап ацәкра стихиазшәа ишыҟаз атрадициахь ахы археит. Убри ауп даараза ишәарҭоу. Уи абылгьара аанкылара цәгьоуп, ҳазхәыцны ак азызбамзар. Иахьа, аҳәынҭқарра ҳамоуп анаҳҳәа, ҳатрагедиа аанкылара иара иалшароуп, аха ҳазҭагылоу аамҭаз уахь хырхарҭа ҭәҭәак аманы иубарҭам. Ҳбызшәа ҽееиҵакшьақәа згәы иалоу аинформациатә хархәагақәа рыла ирҳәо ажәлар ргәаҿынза анеишьа маԓьанахеит. «Аԥсуа бызшәа иалаҳҳи?!.» – арҵәааҳәа дыҳәҳәон ааигәа адәыҕба иҭаз ԥҳәыск, лыԥҳа аԥсшәа аҵара ахьылцәыцәгьахаз азы. Зхәыҷқәа аԥсуа школ иҭеиҵарц забжьаргаз абизнесмен ус иҳәеит: «Сусураҿ исыгыу даара ирацәоуп. Схәыҷқәа аҵара рҵарц, иаасылшо зегь ҟасҵароуп.» Уи иаанагоз аԥсуа школ ахь ихәыҷқәа изышьҭуам. Аԥсуа ҭаацәарак, иагьа ирацәажәазаргьы, рхәыҷқәа аԥсуа школ иҭарымҵеит. Урҭ раб, анхаԝы, излеиҳәаз ала, аԥсуа школқәа хәычы-хәычы иадыркуеит, иаразнак ус рзыҟатцом, ԓьоукы ацҭәы шьҭырхыр рҭахым. Аиҳабыра уамак алаҿырҭуам, аҭаацәа рхала уи иазкылсаанза ҳәа ирызԥшуп. Гәдоуҭа инхоз ҳаешьара иатәыз, х-ԝык ичкәынцәа аԥсуа школ иахьалеимыргоз азы, агәынамзара анизцәырырга, уи иҽԥныҳәа аарҿаиргылт: «Анапхгара зегьы рхәыҷқәа аурыс школ иҭоуп. Сара стәқәа урҭ излареицәеи?» Арҭ рызынтәык ирбеи?

Иарбан жәларызаалак ринтеллигенциа ирықәгәыҕуеит. Урҭ роуп имѡаҧызго дара рҷыдара бзиақәа, еихазҳауа, рыуаажәлар раҧхьа игылоу. Иарбан милаҭзаалак ринтеллигентра ахьеизакыу ақалақьқәа, аҳҭны-қалақьқәа рҽоуп. Иҟоуп ақыҭа интеллигенциа, амала еснагь урҭ ақалақь иахьыҧшын, избанзар алитературеи, акультуреи, аекономикеи, асоциалтә сфереи аҧыжәара уаҟа иаман. Ари аус шҧаҟалеи ҳара ҳҽы? Изҳәо дзусҭада аҧсуара иахьа еихазҳаша аҧсуа интеллигенциа ақалақь аҽы иаҳа иҕәҕәоуп ҳәа? Аҧсуа қалақь аҧсуараҽ ақыҭа иахьыҧшын, уи ҳара ҳалаехәон, ус иааиуеит иахьагьы. Абра акәзар ҳҭахара мѡа ашьаҭа ахьакыз? Ҧсыуа шәҟәыѡѡы ҕәҕәак, ма акультура усзуѡ дук ақалақь иалиааз избахә шәызҳәома? Рызынтәык, аус зҽы иҳамоу, ақыҭантә ақалақь ахь иаанагаз роуп. Ақалақь уаѡ иахьа даеа культурак ахь дианагахьеит. Аҧсуа школқәа рҽы аҧсуа бызшәа рызҵазом ишахәҭоу еиҧш. Убри азоуп аҧсуа бызшәа ақалақь аҽы аҽы зыҕәҕәам. Аҧсуа қалақь уаѡ уа ақыҭауаѡ дзиҽымҧшит. Дызлақалақьуаѡыз ала уи ус иауҵәҟьомызт. Аха ақыҭауаѡ ақалақь уаѡ диҽыҧшын, даеакалагьы иауамызт, иҧсуа бызшәа шьҭаҵарҭахь дианагеит, иҧсуара ҧсьюхеит, идоуҳа мчы аееиҭанакуеит. Ақыҭа уаѡ ақалақь уаѡ диеицәазар иҭахзам. Уи иаҳа иҵара ҕәҕәазар, аҧсуа бызшәа ахьизымдыруа иҧырхагамхозар, ақыҭа ҷкәын изҳараҽ аҧсшәа ззиҭахызи ҳәа азҵаара иҽаҧхьа иаақәгылоит. Уи ақалақь уаѡ дихьзарц дишьҭоуп. Макьана зыѡныҵҟа аҧсыуоу ҷьоукы рыла ҳааиуеит, аха ас ианбанза, ҷьоукы рыҧсҭазаара аҧсуара иақәдырзуа, даеа ҷьоукы Аҧсны иалаҭхаҷьуа?

Анкьаза, ааигәагьы аҳәынҭқаррақәа ашәҟәқәа еимырдозар ҟалон даеа бызшәак ала, асасцәа ирыдыркылоз убри абызшәала ирацәажәозар алшон. Уи аҧсҭазаара мѡаҧысуан аҳәынҭқарра агдыра ѡазараҽ. Еибашьра дук атәыла аламгылозар, аҳәынҭқарра иахагылаз рынеиааи ажәлар рыҧсҭазаара уамак ианыруамызт. Амал змаз ҷьоукы рыҷкәынцәа нырцә ирышьҭуан, аҵара дырҵаразы. Ажәлар рхаҭара аиқәырхараз, рҵаси рқьабзи аихаҳараҽ, рбызшәа ахьчараҽ рхаҭарнакцәақәак ирҵоз аҵара рҧырхагахомызт, иазыхәаеуамызт. Ажәлар рбызшәа ааргон имырзкәа.

Даеа мѡахеит, ахәыҷқәа рызынтәык аҵараҵара ианазырк, аиҳаразак аҵарадырра ахьызҳаз ажәлар рбызшәала арҵара ус мѡаҧысуазар. Араҟа ҳбызшәа аизҳара убри аҵара зламѡаҧысуа аѡазара иахьзозароуп. Аха усҵәҟьа ҟалашьа амазам. Ус анакәха, аҵара зларҵо абызшәа аҧыжәара аго аҽаанахоит, еизҳауа рмилаҭ бызшәала изымхәыцуа, аиҵахара рыхьзоит. Аҵара зларҵо абызшәала ихәыцуа рҽынархоит. Уи рхатәы бызшәахоит. Ари амѡа ацхыраара анаҭоит аҳәынҭқарра ус, убри аҵаратә бызшәала ашәҟәеиқәыршәара, ацәажәара аеаназнаклак. Аҳәынҭқарра знапаҽы иҟоу иара ажәлар рхаҭарнакцәа анракәхалак – рҳәынҭқарра милаҭтә хдырра ҳаракызароуп, акәымзар хаз-хазы игоу ауаа рыхдырра аҳаракышьа маҷ-маҷ аеыларҟәра аеазнакуеит, ишнеиуа нҵыра уамак аиузом.

Иагьа умҳәан, Гьаргь Гәлиа иаҳа деицырдыруа даанхеит, адунеи далаҵәартә, дахьоурыс шәҟәыѡѡыз абзоурала, аҧсуа жәлар рлитература иашьаҭаркѡыз иаб иаасҭа. Фазиль адунеи деицырдыруеит, италант мацара иабзоурамкәа, дахьоурыс шәҟәыѡѡу азы. Нас амилаҭ ҳәаақәа шьоукы еахьырҭаҳшьуа иабанзаиашоу, уи амилаҭра ҳзеиқәмырхозар?

Ҳазхәыцп аҧсуа ҭеи иаша, Урыстәыла аимпериа ду анапхгара хаҭала ирдыруаз Ефрем Ешба аҧсуа бызшәа шизымдыруаз. Гәлиа Дырмит аҧсуара арҿиараз илиршаз усгьы бзык иазҳәом, аха ихшара аҧсуа бызшәа зынзак ирзеилкаауамызт, ахатәы бызшәара азбахә ҳҳәарым, дара рышьҭраҭьы ус имѡақәлеит. Еицырдыруаз ауажәларра-ҳәынҭқарратә усзуѡ, ашәҟәыѡѡы Самсон Ҷанба иҧа аҧсшәа далыхәдан. Иҟоуп иаҳьагьы аҳәҟәыѡѡцәа, зѡымҭа зыхшара изамыҧхьо, зынзак ҳбызшәа ззымдыруа. Аҳәынҭқарратә усзуѡцәа маҷума ус иҟоу? Нас даҽа ҵьоук рылоума абарҭ аҧсуара еиҿыркаарц ргәы ишҭоу?!.

Аҧсҭазаара акоммерциа шьаҭа анаиу, аҧсуа бызшәеи алитературеи уаѡы имаҭәамзар, убри иақәдырзуа аамҭеи алшареи ирыхәаша даҽа ҭарак, ма уск иазыркыр иаҳа феида аманы ирбоит. Убри азоуп ҳбызшәа аҭара зхьысҳахаз, ишәарҭаха ахра ҿҟьара изхықәгылоугьы. Акапитализм, егьырҭ аформациақәа реиҧш, иаҳзаанагоит аҿыцрақәа. Урҭ ҳара иаҳнымырзакәа аанхашьа ҳамам. Аха ихадоу амилаҭ принципқәа, хымѡаҧгашьақәа, абзазашьа, аҭаси ақьабзи ҧсахрада, ма ҿиарала иаҳзаанхозароуп, аиҳаразак ҳаҧсҭазаара неимызакны изныҧшуа ҳбызшәа еиқәҳархароуп. Баагәараҭас иҳамазароуп, абарҭ аҽыҧсахрақәа ҳаныриаауа, ҳшыжәлару ҳеанеиқәҳархо.

Зегьы зызбо, ауаагьы зҿыҧшуа аинтеллигенциа, аиҳабыра кадрқәа роуп. Урҭ рхәыҷқәа аҧсуа школ иҭарҭоу иҭарымҭоу ҳәа ирыхәаҧшуеит ажәлар. Дара рыхшара аҧсуа бызшәа иахьырхатәы бызшәам шырҧырхагам умбар ҳәа ушәома? Урҭ роуп аиҳаразак Урыстәыла иреиҳау аҭараиурҭақәа рахь ирышьҭуа. Ааигәа, зҭара иалганы, Урыстәылантә иааз гәыҧ-ѡык аҳақьымцәа ирыҿцәажәон. Урҭ азәы заҭәыкгьы аҧсышәала ацәажәара дақәшаҳаҭымхеит. Рхатәы бызшәа аҧсышәам, аброуп ҳахькылсыз.

Аҳәынҭқарратә бызшәа аҧсышәоуп анырҳәа, сара уи аҭакы сзеилыргазом, хыхь еиқәыҧхьазоу зыриашара ауоу иамуоу узеилымкааya аихьымзарақәа ас ианырацәоу. Зҭаки зформеи еиқәымшәаз аусмѡаҧгатәқәа ируакхеит. Убасҭәҟьа иҟалазшәа збоит ареспублика апрезидентрахь акандидатцәа аҳәынҭқарратә бызшәа шырдыруаз аилкаараз имѡаҧгаз аҧышәара. Алингвистикатә комиссиа акандидатцәа ирыцхраауан, дара ражәақәа рыла иуҳәозар, избанзар урҭ, аҧышәара зҭиуаз, ирхашҭхьан анбанқәа рѡышьа, аҧхьашьа, ҵьоукгьы даарак изцәажәомызт. Аформаз имѡаҧысуаз ахьыроцессыз анаѡсан, ари иаҳәоит аҳәынҭқарратә усзуѡцәа, маҷ-саҷк акәзаргьы, аҧсуа бызшәа русураҿ рхы иадырхәартә, аҭагылазаашьа ахьаҧҭам. Абраҟа имѡаҧгаз атестқәа иаадырҧшуаз адыррақәа иреиҳаны здырра гәылзыршәаз ауаѡы имѡа ҧкхеит, убри азын мацара ари аус цәыргазшәа.

Аиаша уҳәозар, аҳәынҭқарра иахагылараны иҟоу аҧсуа бызшәа адырра дазҿлымҳахартә ашьаҭа ҳауп, аха уи аарҧшраз даҽа мѡақәак ҧшаатәуп. Аҧҟаҧҭа ишаҳәо еиҧш, акандидат аҧсуа бызшәа ахы иақәиҭны ишидыруа акәзам еилкаатәу, уи ихатәы бызшәоу изтәым бызшәоу шьақәыргылатәуп. Рыцҳарас иҟалаз, абри еиҧш атекст аҭакы аҭаны аҧҟаҧҭа ианыларц иқәҧоз рхаҭа аҧсшәа ирхатәы бызшәазам. Иахьа ажәлар алархәны, ареферендум мѡаҧгазар, уаҭәы инаркны, аҧсуа бызшәала адокументациа аиҿкаара алагараз, мап зкуа ҳабжеиҳара ишеиҳахо агәра згоит.

Аҳәынҭқарра анапхгара роуп абызшәа аҿиара иазҿлымҳахаша. Убри иазкны ѡ-еиҧыларак сгәаласыршәар сҭахыуп.

Ҩынҩажәеижәабатәи ашықәсқәа аҩбатәи азбжа алагамҭа акәзар ҳәа агәра сымам, сызлацәажәарц сызҿу ахҭыс аныҟалаз. Усҟан сара аҩбатәи ма ахпатәи акласс аҿы атцара стон. Убри ашықәсан Бзыпҭа ақытан иаадыртыз ашкол хыбра ҿыц аҿы ажәлар аизара иаҿын. Уамак уаҩ дмааицызт ашьыжь, ахәыҷқәа уа ҳаннеихьаз, изласгәалашәо ала, уи амҽыша аҽены. Ашәкәыҩҩцәа аауеит ҳәа ҳаҳахьан, зегь шыҟаз сыздыруам, аха сара сгәы хытхытуан. Уаанза, макьана апҳьашьагьы цқьа исыздыруамызт, саб Аҟәа дахьҩеиз иаахәаны исзааигахьан аипшлацәа реипш еипшыз ҩ-шәкәы хәыҷқәак, ицәыш-еиқәаразшәа рпштәы ыҟан. Авторцәас ирымаз Алықьса Лашәриеи Кәымф Ломиеи ракәын. Знык избандаз абарҭ ажәеинраала еизгақәа ҭзыжьыз ҳәа сыҟамзи.

Аҽены амш еилгамызт, ақәа уажәи-уажәи илалагон, иааҟәыҵуан. Аха уи агәхьаа зкыдаз, ажәлар ааиуан. Ашәкәыҩҩцәа усҟан уаа дуқәаны сыхшыҩ аҿы ишьақәгылан. Асалдатцәа, рабџьар рхарззала, урҭ шырыхьчоз знык избандаз ҳәа, амҩахь сылапш шкыдхалоз, «Победа»-к аангылан, Алықьса Лашәриа длалбаан, имацара ашҭа дааҭалеит. Уи шиакәыз здырит сара, ишәкәаҿы ифото анызар акәхарын, цқьа исгәалашәом. Ақәа иҽацәыхьчо, даатцагылан, апсшәа реиҳәеит иҧшыз. Даҽеа машьынак аангылан, уи еидара мҩангаган, иааҭыҵыз Кәымф Ломиа иакәын. Уигьы иҩызцәа ицзамызт, уаҩгьы дихьчомызт, уи акәын еиҳаразак иџьасшьоз. Арахь ииазықәшәаз машьынак ала иаауан еипхьытта. Ус ада усҟан иамуазар акәхарын.

Иааиз рыманы, аҩныҵҟа иныҩналеит. Ауаа иахьрацәажәоз, А. Лашәриа ҳәсақәак жәеинраалақәак дырзапхьон, уи иаҳәоз сара исзеилкаазомызт акәымзар, арҭқәа уамашәа ибаны сышрыхәапшуаз, дара ираашьахаз заашьахаз ракәхарын, даҽеа шәкәыҩҩцәақәак ашкол ахыбра аҩныҵҟа избон. Ашәкәы ҭирагьы еиҿыркаан, иааҳҳәоз аасҵа, ҳазхара еилҳархит, ҳрыхәапшит. «Сышәкәы абаҟоу?» – изҭиуаз иааидгылаз ашьҭахьза деилыскааит, усҟан даараза иҿаз, урысшәала азәы заҵәык зҩымҭақәа ҳаипыларақҿ ирыпхьаз Фазиль Искандер шиакәыз.

Шьҭа иаамҭоуп рҳәан, ажәлар еидырхеит абҩарҵәыра зал шыҟаз. Уи заа еибырҭахьан аипылараз, ауаа латәеит иҭырҭәааны. Ахәыҷқәа апхьаҟа адашьма ҳақәтәан, иҭацәыз атәарҭа усгьы уаҳа иабаҟаз. Иаҳзааз асасцәа, ҩыџьаҟа абыргцәа нарыцырҵан, ақытсовет аиҳабы иманы днеит ирызхиаз аишәа хәхәа ашҟа. Убра ианылатәа ауп иангәасҵа ашәкәыҩҩцәа азәырҩы ҿыц ишааз. Урҭ ахыбра аҩныҵҟагьы исымбазацызт. Апхьа ажәа зырҭаз плашь хәхәак ишәын, ихылпарчын уҳәартә, иара иаҳаракышьа, ифархьшьа ианаалоз ак ихан. Ибласаркьа зынзак ииаимхеихзомызт. Уи Апсны аҭагылазаашьеи апсуа литература аҿиашьеи дрылацәажәон. Усҟан исзеилымкаазеит, аха ашьҭахьқәа издырит ари акритик, атцарауаҩ Хәыхәыҭ Бҭажәба ду шиакәыз. Сара срылапшуан џьаракыр Дырмит Гәлиа сылапш дыҵашәозар ҳәа. Аха уи уаҳа дызбомызт. Уи ичымазара иахырԥьаны дышзымааз рҳәаанза, сызҭынчхомызт. Уи аиҳарак сызизхәыцыз, Хәыхәыҭ иашьҭахь, еиҳа деиҳабынҳәа, шәкәыҩҩцас рапхьа ажәа згаз Иван Папасқьыр иакәын. Уи, дзыпхьаз иажәабжь «Ацгәы Фантина маанала аҳәынапҳ Ҕәыҕә шакыз» ала, даараза ауаа ирччеит, ирыхҭыргақәахьаз ауадаҩарақәа рышьҭахь, иааирлахҿыхит. Уи аҩымҭа, схаҭа сшапхьазгьы, сгәы

иаахәаны сазызырԥит сандуха, аныҳәа «Лыхнашҭа» анымԥаԥыргоз шықәсык, артист Чкәан данаԥхьоз. Заѣка идууз уи иқәгылара иатҵаз аеффект. Ашьҭахь, ныҳәак аены, ҳқьҭан саргьы иапҵшьазгеит, убасҵәѣьа ари ажәабжь саԥхьарц. Усѣкатәи арлахҿыхра сзаҵамҵеит, аха аус злаз ԍеахьазыскыз акәын.

Иахьа сазхәыцлоит убри бзыԥҭатәи аиԥылара зыбзоураз дарбаныз: ашәѣкәыԥԥоцәа реидгыла иаинициативазу, ақьҭауаа арҿиаԥцәа ирыԥхьазу, ма апартиатә органк еиҿнакааy, амилаҭ политика шаԥсахуаз ирызҭамырхаз, аха згәы намзоз аԥсуаа иднарбарц? Изыбзоуразаалак убри аены иаҳҙеилкаахеит раԥхьатәи аԥсуа поетесса дышҳамаз. Нелли Ҭар-ԥҳа дыҵәрышкәаза убра дықәгылеит. Ажәеинраалақәа ирыԥхьон Алықьса Џьонуа, Ҷыҷыкәа Џьонуа. Ркьаҿ шкәакәа маҕракәа ркостиумкәа иахьрыҵыҳҳәоз ирхарԥқәаз ҷьысшьон, урҭ иахьагьы сыбла ихгылоуп, убасҟатәи ҳпоетцәа ицкъашәақьа уаԥы дшысымбацыз еилаҳәаан.

Аиԥылара анынҵәа, асасцәеи аԥшәмацәеи агәгәаҳәа иԥдәылибаҳәеит. Амш цәгьан, арҭ ыкәҵааназа, ҳааԥшыр ҳҵахын. Дара, ҳгәарбжьара ибжьаланы, рҿынархеит. Иахьцоз збарц, снарышьҭалан, нас сышрылагылаз згәашә ду аартыз ҳгәарԥ сынҭалеит. Ҳамхы злаѣаз ала амца зҵаз ақәабқәа руак ашыла ҭарыԥсон, егьи акәац ҭатҵара иаздырхиауан. Ҳгәарԥ уааԥсырала иҵәын, аха, ақәаԥсата реацәырыхьчарц, саб ааигәа иргылаз аматҵурҵа абарҵа иныҵагыла-аатҵагылеит, ԥыҵ-ԥыкгьы аԥонытҟа иԥонан. Иѣалаз уи акәзаарын. Аиԥылара ишаҿыз, ақьҭа аиҳабыра саб иааиԥхьеит. Уи ааигәа иргылаз иматҵурҵа ҿыц еиҵыхын, гәатабҕата асасцәа дыртәартә дыхиан. Аԥонытҟа дрышьҭит, гәылацәақәак наицҵаны, ачеиҷьыка ус еиҿикаарц. Ҳматҵурҵа аԥонытҟа қәчагала еибырҭахьан, афатә азырхиара иазыԥшын. Аамҵа рыман, ԥба-хҧа нард рԥшаан, ҳашәѣкәыԥԥоцәак хәмаруан, егьырҭ рыхәаԥшуан. Ҿыц избон сызхара исызцьамшьоз Алықьсеи, Ҷыҷыкәеи, Кәымфи ркьаҿ (рхарԥ) шкәакәақәа. Алықьса Лашәриа даасыдгылан, амаца сзыԥшауазар ҳәа дсыҳәеит. Усѣкан ус иаармарианы уи уԥыхьашәозма, аҕьыч-мацасцәа ракәын иалатҳаԥьуаз. Исзымԥшааит. Алықьса анард дзасуамызт, даара иҵахын мацасрала аамҵа ихигарц, ҳзимыцхраақәеит акәымзар.

Ахәымԥхара ааихьан, ашәѣкәыԥԥоцәеи ақьҭа хацәеи ҿыц еибабашьала ианааидтәалахуаз. Уаа хынԥажәа-ԥык иреиҵамызт ҳматҵурҵа иакәыршаны итәаз. Еибаныҳәаран, лахҿыхран, шәаҳәареи кәашареи рыгмызт. Аҿыц аамҵа ҳзааргазшәа, срыхәаԥшуан. Урҭ ирцашьахаз сгәалашәазом. Аҵх аннеи, схәыҷымзи, сыцәазар акәхарын, дара уа ишаҳҵаз. Иахьагьы иаҳҵоушәа сыхшыԥ аҿы ишьақәгылоуп.

X

1999 шықәсазы зызбахә сымоу Бзыԥҭатәи абжьаратә школ № 1 аҿы имԥаԥысуан даеа еиԥылара дук, абри абжьаратә ҵараиурҵа аԥҵара 100-шықәса ахыҵра иазкны. Аиашаз аныҳәа дузза мԥаԥган. Ара иѣан аҵаԥцәеи аҭаацәеи, иара ус анхацәа, ашкол ҧыхьатәи ауажьҭымҵацәа, ааигәатәи ҳ-Џьынҷьтәыла еибашьраҿы иҵахаз рҭаацәа, араион ашколқәа рнапхгацәа, араион анапхгара рхаҭарнакцәа. Ашьыжь инаркны хәлааназа имԥаԥысуаз аныҳәа ҷьара акала иахьеиҵахаз уаԥы игәалашәом, уаԥы ибла иаҳмырбаз ус ҕәҕәак аҿада. Аныҳәа аиҿкаара иаҿыз, аус ду мԥаԥгатәны рнапы ианын ҳәа иазхәыцны, иахьцалак ашкол шәы-шықәса ахыҵит, ааԥхьаракәа, ауаԥы дрыцҵаны, аҳәынҵқарра аиҳабыра инадыркны, аҵара аминистрра налатцаны, ашәѣкәыԥԥоцәа реидгыла аҿынза, – зегьы ирзышьҭын.

Ааҧхьарақәа хаҭала зыхьз аныз анаҳамба, ма рхаҭарнакцәа аарын ҳәа ҳгәыҕит. Уаҳа умҧси! Ак ҟалазаргьы, шәаҷьҳәара зушаз даарышьҭрынеи, ас убахьоу?!

Аныҳәа ҳшаҽыз, уск рыманы, араион иаланагалаз аҭарауаҩ Вова Аҭнариеи И. Папасқьыр ихьз зхыу аҳәынҭқарратә библиотека аиҳабы Борис Ҷолариеи, ауаа шеизаз ангәарҭа, иҟаз еилыркаарц, ашҭа ианааҭала, сара схаҭа аҟәаа зегь хыҭны иаҳзаазшәа сгәы иабеит. Аха усҟан ҳагәхьаа зымкыз, ашықәсқәа цацыҧхьаза, иаҳа-иаҳа схаҭа иҭәымаҕны исныруеит, избанзар иубарҭан иааилатәаны ирзбазшәа, ма азә акоманда ҟаиҭазшәа, рызынтәык инеибынеиҧшны, аҧсуара, хаҭала ҳбызшәа ахьдырҽиаша ахәшҭаара мца ныҳәа аҽалархәра ҽымҭ-ҧсымшьа мап шацәыркыз. Изеиҧшразаалак ҽҧныҳәак уи азы азәы иаҳамҭеит, аха уажәи-уажәи уи инаҽасыргылоит саныхәыҷзаз, ашәҟәыҩҩцәа алархәны, сқыҭа школаҽ имҩаҧгаз аиҧылара.

6

Хыхь иҳәоуи ҭаҟа сызлацәажәои ҳара аҧсуаа ҳхала ҳазлахәу роуп. Иааркьаҽны иазгәаҭатәуп иҳаланхо шаҳзыҟоу.

Аиҩызара, ма аинтернационализмра анырҳәо, ҳара КПСС излаҳнарҭаз ала уахәаҧшуазар, иашамкәан еилаҳкаауеит. Убри аиҩызара атеориа амҩа унықәлар, ажәлар ду мышкымзар мышкы ажәлар маҷ аҭанарзуан. Аурыс бызшәа цқьа иззымдыруаз амилаҭ маҷ ахаҭарнак ихыччон, ақырҭқәа ракәзар – гәыбҕанс иурҭон ақырҭшәа узымдыруазар. Дара уара убызшәа рыздырзомызт ҳәа иагьҧхашьомызт, иагьраҭәаршьомызт уи аҭара. Ҷьоукы ирҭахын чымазара амазмкәа маҷ-маҷ дара рахь ҳаиаргар, даҽа ҷьоукы ццакуан, избанзар ирбон, дара ҳаргаанза, даҽа ҷьоукы рахь ҳшиаргоз. Иахьагьы урҭ убри акәырс рымоуп, амала аҧыхьа анҭгьы арҭгьы КПСС амч рхы иадырхәон умҳәозар.

Аиҩызараҭәҟьа зылшо ауаҩы дшыхәыҷзоу убри илаазахоит, сара ишеилыскаауала. Аинтернационалист цқьа иааикәыршоу ажәларқәа рбызшәақәа идыруазароуп, рқьабз ахы ахьцо еиликаауазароуп. Ҳара иҳаланхо амилаҭқәа рбызшәа ҳдыруазар, урҭ рбеиарақәа аадыруеит ауп иаҭанакуа, ус ала ҳхаҭақәагьы ҳаҟара ҳацлоит. Даргьы ҳбызшәала ицәажәо, ҳаҭыр ҳақәырҭо, аҭагылазаашьа аҧҭатәуп.

Ари аус иахьа ишҧаҟоу? Еизарак аҽы аҧсышәала уаацәажәар, даҽа милаҭк иаиуу данҳалаха, иаразнак еиликааауа абызшәала уцәажәарц адҭауиҭоит дыҧхамшьазакәа, дымшәазакәа. Уи иацхраауеит иаҧсыуоуп ҳәа зхы зшьо азәырҩы. Ҭараиурҭак аҽы ашәамахьцәа аҧсуаа рбызшәала имцәажәарц иаарысны иркит. Урҭ ирықәшаҳаҭхеит аурыс школ иалгахьаз аҧсуаа ҳәа зхы зыҧхьазоз. Ас иахьыҟалақәахьоу ҷьарак амацара акәым.

Тәым милаҭк данҳалагылам ыҟазам. Нас ҳбызшәала ҳанбацәажәо? Аҧсуаа рымацара аус ахьыруа усҳәарҭак ҷьаргьы иубазом. Нас, аҳәынҭқарратә бызшәа ззырҳәаз ҳхы ианбаҳархәо? Уамашәа иубаша, аҧсуаа ҳхаҭа абри ҷьоукы ирҭахыу амҩа ҳақәныҟәоит, ҳхатәы шызуа ҳамбазакәа.

Ҽнак аҩны дысзааргеит аҧсуа ҧсҭазаара аилкаара иазгәышьуаз зҕабк. Лара диит, даазеит а-Таҷьыктәылан. Излалҳәаз ала, лаби лани аҧсыуаазаап, аҧсуа жәла дукгьы ныҟәылгоит Амра захьзыз лхаҭа. Гәыкала илҭахын лҭаацәа илдмырҭаз аҧсуа бызшәа лҭарц. Ус ауми ҳара ҳхатәы бызшәа агәхьаа шаҳкым, нас ҳзыхҟьаз-ҳзынҧаз ҳәа зегьы ирыҭаагоит ҳахзымдырра. Иназахьаз азҕаб

илзыҵозма лабацәа рбызшәа, лҭаацәа даҽеа бызшәак хатәыс ишьҭылхыртә иныӄәазар, ирҳәо лзеилымкаар ҳәа ишәаны, аҧсуаа рҿы дахьааиз урысшәала илацәажәозар? Амра данцашаз ус салҳәеит:

– Саб дарыуаҩын, атаԥьыкцәа срылиааит. Атаԥьык бызшәа даараза ибзианы издыруеит, исхатәы бызшәоуп сҳәартә еиԥш. Ари ажәлар сара уамакала бзиа избоит, избанзар дара ирхатәу акы рцәызыр ҳәа ишәаны иҧсуеит, убасҟатәи рҵаси рԥьабзи ҳаҭыр рыӄәырҵоит. Аҧсны сааит иҟоу-иану збарц, иахьцалак исцьыныԥьми. Аха, исаҳахьаз азырханы, смаар иаҳа еиҧьын. Аҧсуара ҳәа шәзышьҭоу шәымпыҵзааны ицоит, ааныкылашьак уаҩы иаиҭарц даҽазамеи. Даара сгәы шәыцәкаҳаит.

Чарак аҿы даҽеа зны дсыӄәшәеит, аха ҳзымеицәажәеит. Уаҳагьы дызбазом Амра. Уи даараза бзиа илбоз, ирымаз зегьы хәыц-хәыц аиҵаҳашьа зеакәзыршәоз ажәлар рахь деиҭахынҳәызар?

Уажәааигәа хаҵак дәӄьан маҷк аҧхьа ашьыжьза даангылан, дахьынхоз Ростов игарц, ииҭахыз ааихәон. «Уара, шәыдгьыл кажьны, шәабацои шәыӄәҵны?» – стәаала уамашәа избеит исаҳауаз. «Макьана шәабаҟоу, иҵегь ыӄәҵыртә аус руеит», – иҳәан, дындәылҵны машьынала дынҭахәаша дцеит.

Ижәбоит, амилаҭи ҳареи ҳаизыӄазаашьа шаҳҳәоз, ҳхаҭа ҳхатә проблемакәа шаҳазбо ахь ҳаианагеит, избанзар ҳхы ҳшазыӄоу ауп иҳалагылоу (ҳазлагылоу ҳҳәар иаҳа иҵабыргыушәа збоит зынгьы) ибла ҳшабо. Ари азҵаара цәырҳгаларц, игәаҳҭап ааигәа Гагра иаадыртыз ауниверсам «Континент» иалҵшәоу. Ааи, ԥьоукы ацхрааит Урыстәылантә абизнес знапалакыз раагара, избанзар, изласаҳауала, иаазгаз рхгьы иахәоит. Уи аартра Аҧсны аиҳабыра алахәын, гәыкала ирыдыркылеит ари ахҵыс. Аха сара сгәы бжьажьоит ари аус ахьымҩаҧгаз азы. Зегь раҧхьа ауниверсам еиҳабацәоу урысҟәоуп, дара ргеополитика хазуп, аха ианааи ҳҳәынҭқарра дҵас изрырымҭеи аҧсуара аиӄәырхараз цхыраара хәыҷык ҟарҵарц? Иахьа уажәраанзагьы ҧсышәала ҩырак кыдым, избанзар уи атәы зҳәаша ҧкаҧцак ҳамам, изҭахыу ишиҭахыу дазнеиуеит. Ираҳәазар иҟарҵоз ҳамбарызи. Уи азмырхакәа, уа аус зуа ҧсышәала имеицәажәаларц адҵа рымоуп. Иабаҳҭахыз ҳбызшәа, инеимызак ҳаҧсуара зхәаеуа аобиект? Изҽузеи ҳаиҳабыра, шәанаԥьалбеит?!.

Иахьа уажәраанза амҩаныза телехәаԥшра ашҟа Аҧсны ахьзымнеиц даара еиҵахара дуззоуп. Уи иазхәыцша ауаа ҳамаму, ма аҭагылазаашьа ҳалаҟаму? Иара иаӄәҳарзлак, шәазхәыц адунеи аефир ахь ҳҭыҵыр, ҳзыргара ус ахьнеиуаз, ҳдиаспора заҟа еиднакылоз, иааҟәымҵзакәа амультфильмқәа рыла мацара адырраҭара ҟалар, ахәыҷқәа аҧсшәа днарҵарыз!

Уахәаԥшҵәҟьозар, аҳәынҭқарра ишьҭнахит иҳәынҭқарратә бызшәоу арбану, уи аҿиараз апрограмма аднакылеит, усзуҩцәажәак хбыцуеит, абри аус ак рзалхуазар ҳәа. Аха, инеимызак игәоуҭар, ҳалҵшәажәа даараза имаҷуп. Аҿар аҧсшәа рҳәазом шаҳҳәоз, шьҭа абжьаратә қәагьы ирхатәы бызшәаз ахархәара дырмаҷит. Шамахамзар аҧсуа бызшәа рҳәазом аҳәынҭқарратә усбарҭақәа уахьрызнеиуа, уаҟа уи аҭахны ирымбозар, рыҵаҟа иҟоу иалархыузи?

Иахьа инеимызак иҭыҵуа аҧсыуа газеҭ заҵәык ауп, уажәы уи иаавагылеит «Еҵәаԥьаа». Агазеҭ аахәара инеиуа урысшәала мацара иҭыҵуа рырҭарц аҳәара

ҟарҭоит, абри аҧсышәала иҳазҭыҭуа амаҷ раҭәаршьом. Сгәы иаанагазом уа иану аматериал иаҳа иҧсьеуп ҳәа. Иҭҳажьуа ашәҟәқәа 500 екземплиар заҭәык роуп иҟоу. Шәҟәы заҭәык анузымҭиуа убап. Ибзиашәа ҷьоукы ҳамҭас ирырҭоит, иудыруеи убарҭ азә даҧхьар. Сгәаныла, хәыда-ҧсада ашәҟәы аларҭәарахь ҳаиасроуп. Убас иаҳа ҷьара ҳкылсрашәа збоит. Абри аусумҭа, иаҧхьо дҟаларымашь ҳәа, садтәалоуп, аиаша уҳәозар.

Асовет аамҭаз ҳашәҟәыѡѡцәа ццакуан рѡымҭақәа реиҭагараз. Аҧсышәала иҭыҭаанза, урысшәала иҭыҭлон. Абри апроцесс иабанзаҳзеиҕьыз, аҧсуа ҧхьаѡцәа, рбызшәала иаҧхьаанза, урысшәала иаҧхьозар? Иахьа аҧсуа ҳәа зхы зыҧхьазо дыҧшуп, идырехәо аҧсуа шәҟәқәа аурысшәахь ианбеиҭарго ҳәа, ҳбызшәа арзра даара иахәоит ари. Аҭара-дырра усумҭақәа, аиҳаразак аҭоурых, аҧсышәала иҭыҭуазар акәын, ҳбызшәа аҽиара ианацхраауаз, аха ҳара зегь раҧхьа иаҳҭахыуп егьырҭ ажәларқәа ҳардырырц, ҳбызшәа аиқәырхара аасҭа.

Ҭырқәтәылантә иааз рҭаѡык, дшаҧсыуаз аниҳәа, аҧсшәа зимҭоз еилыркаарц рҭаххеит. «Иаласхи?!» – ихаҭа изеилкаауамызт ас еиҧш иҟаз ала иахьизҭаауаз. Аҧсуаагьы ҳашәҟәқәа ирыҧхьазом, «иалархи?» – ҳәа ихәыцуеит. Иахьа ауаѡы ихәарҭахо ауп дызҽу. Аҷьармыкьа аекономика аепоха назаза аамҭоуп. Уи аекономика иаҳәо иагьыҧсҭазаароуп, ауаѡы иҭаххара аус ацныҟәозар, иагьхырҭәагоуп, ауаѡытәыѡса рызҽлымҳара ус ацымныҟәозар. Уи иаанаго ҳара ҳаҧсҭазаараҽ аҧсуа бызшәала ҳамхәыцыр ҟамло аҭагылазаашьа аҧҭазароуп, зегь раҧхьа макьана иҳаздагәоу аҳәынҭқарра убри азы иқәҧароуп. Ус акәымкәан, иауазар иауит, иамуазар иамуит ҳәа, астихиа мѡа ианаҳҭар, амшцәгьа аан хаҳәи-мҽыҳәи рҳәаза изго азымѡас хыҭ ҳаанахәоит.

Аҧсшәа ахамырхәара чымазаразар, акы уақәгәыҕрын, ачымазара умыхәшәтәуази. Уи модазар, ҧхьаҟа узлаҧшышаз ак камшәарызи, амода ииасуеит. Аха раҟа узлымгара ачымазара ҳазцәырҭзар ҳәа агәра сымам. Упессимиступ ҳәа иуеҧнызкылогьы дҟалашт, аха аоптимизм хәшәы злаҳахәарҭеи, апессимизмра иаҭоу ашьаҭа иаҳа иҕәҕәазар. Избанзар уажәраанза итәым бызшәаны иаҳаҧхьазоз ала шьҭа ҳхәыцуеит, уи иаанаго ҳхатәы культура арҽиара аасҭа, итәымны иаҳаҧхьазоз акультура ҳадаҳкылеит. Уаҟа аангылашьа ҳамазам, избанзар УЗЛАХӘЫЦУА АБЫЗШӘА ЗТӘУ АЖӘЛАР РОУП УЗДУ.

АҧСНЫ АҲӘЫНҭҚАРРА АХАДА

АНҚӘАБ АЛЕКСАНДР ЗОЛОТИНСК-ИҧА ИАХЬ

Шықәсқәак уажәаҧхьа аҳәынҭқарратә бызшәа (аҧсшәа) арҽиаразы Азакәани аҳәынҭқарратә программеи рыдыркылеит, урҭ инарыкәыршәаны ахықәкы анагзаразы иҟаҧоу ашьаҿакәагьы маҷзам, уаҩы ибартә иҟоуп. Аха, иагьа ус акәзаргьы, иҟаҧоу азхоны избом, аамҭа цхьаҟа ицоит, аҧнагара иара иахьзом.

Иаҭагылазаашьоузеи иахьа аҧсуа бызшәа? Уи ҽиаразы иҳамоуп акафедрақәа, афакультетқәа, аҭҧаара-дырратә институт аҿы аҟәша, ашколқәа рҿы аҧатәхәқәа, абызшәа аҽиара афонд, ателехәаҧшреи арадиои рдырратарақәа. Ашәкәқәа тыҧуеит. Убарҭ зегьы ааидукылар – ҧсымшьтыгак иаҩызоуп акәымзар, аҧсуа бызшәа ҳажәлар рзы ихатәы, излахәыцуа, рмилаҭ менталитет рылазырҽуа бызшәаны шьҭа изаанхом ҳәа алкаа ҟаҧцартә, ҳаатагылеит. Иахьатәи аҿар рабиҧара ҳбызшәа рызхәаазом, иуцылоит зынзак иахьырзеилымкааура аҭаацәарақәа, аҧутақәа. Мҩашьарада иаххәар ҳалшоит иахьатәи аҿар, аҭаацәарақәа анаҧырҧалак, рхәыҷқәа аҧсышәала ирацәажәазом, убри азын абиҧарак рыжәлар рбызшәа рзымдыруа иаанхоит, нас уи риашашьак аиузом.

Убри азын, аусура хымҧада иахьа ҳалагароуп ҳбызшәа аиқәырхараз, уи ҳажәлар ирхатәы бызшәаны иаанхарҧ, иҳәынҭқарратә бызшәазарҧ ҧакыла, аформаз маҧараз акәымкәа. Убри аус анагзара, аҳәынҭқарра ахахьы иамгар, қәҿиарак аиуам. Хатә инициативала аҧсуа бызшәа аиқәырхара анамуа ҳазааит. Ҳара аҧара-дырра аҩазара ҳаракы аазырҧшуа акомпиутер епоха ҳҭагылоуп. Уи даҽа бызшәақәак рыла иҿиауеит, амилаҭ маҷ абызшәа уи иахьзом. Уи еиқәзырхарҧ зылшо ҳара ҳаиҿкаашьа заҧәык ауп. Ауаа зегь рхазыршҭуа аеекономика аҿиара ихнахит, раҧсуа бызшәа аҿиара уамак ихьаарымгартә.

Иаалырҟьаны нап аҳаркыроуп ҳбызшәа аиқәырхара аус. Сара сахьахәаҧшуа, раҧхьаза излагатәу усхкқәак шьҭа ицәыргатәуп, анагзара хҽазаҳкыроуп, ҳус хьшәахааанза. Аамҭа ҳара иаҳзыцшзам. Ҳхала адунеи аҿиара ҳҽахьаҳагзаларoуп.

Абызшәа арҧара нап арктәуп асаби данилак нахыс. Аҧстазаара излаҳнарбо ала, уи ус иҟам иахьатәиала. Аҧсуа именталитет арзра абра ахы ыҧнахуеит. Ус анакәха, ан лбызшәа илырҧалартә ҭагылазаашьақәак аҧцатәуп, ахәыҷы настәи изҳараҿы аҧсуа бызшәа аханатә идмырҧар шамуа еилыркаартә. Уи азы аҳәынҭқарратә ҳарҧь раҧәахашт, аха ҳбызшәа ҳзеиқәмырхозар, ҳазҿу зегьы ирылаҳхи?

Зегь раҧхьа хшыҩзышьтра ззутәу ателедырратара акәушәа збоит. Абаҳча қәраҿы днеиааанза, ахәыҷы ателедырратарақәа дрыхәаҧшуеит, иҭаацәара ателербага ианадтәалоу, ус ада ҧсыхәа зыҟалом. Егьырҭ аканалқәа рҿы ахәыҷтәы дырратарақәа хараза еиҳауп, амультфильмқәа раҧәоуп. Араб каналк аҿы уахгьы-еынгьы иааиҧмырҟьазакәа амультикқәа ҧоит, ахәыҷқәа аҧсшәа ацынхәрас араб бызшәа рҧап уҳәартә. Иара аҧсуа телехәаҧшра аусура шьаҭанкыла аҧсахра аамҭа ҳаатагылеит. Ателехәаҧшра амилаҭ ирхаҿуп иахьа. Акультура аҿиараҿы уи зегьы аҧсахуа инеихьеит. Егьырҭ аканалқәа ишыҟарҧақәо еиҧш, х-саатктәи ателедырратара апрограмма есымша еиқәыршәалазар, нас ес-х-саатк иддырбалон иахьа хәлааанза, уаха шааанза. Амҩанызатә еимадара (спутниковая) ахь ҳмиасыр,

ҳтеледырраҭара аусура бжамеамзаауеит. Аҷсны иахьаҷанакуа маҷараҷәҟьа, иахьабалак адырраҭара адкылара ус ада иаҳзеиқәыршәом, аҳәаанхыҷтәи аҷсуаа усгьы ҳазрылаҷәажәом. Амультфильмқәа иахьа хәлаанза ҳхәыҷқәа ахәаҷшлартә макьана иаҳзеиҽкаауам, аха дара ирызкыу адырраҭарақәа х-саатктәи апролграмма иалаҷазар, ираҷәаны идырбахон. Ахәыҷқәа бзиа ирбоит ирбахьоу амультик ҽыҷ ианахәапҷшуа. Дара раҷәаны иаҷҷамзар, дублиажла еиҭагамзар ҷсыхәа ҳамам. Ҳҳәынҭқарра рҽиара гәыҷ ҷәҷәак аҷҷамзар аузом Урҭ иҭырхлароуп аҷсуа лакәқәа, асахьаркыратә литература аҟнытә ахаесахьақәа зныҷшуа афильмқәа. Ҳхәыҷқәа атәымтәылақәа реынтә иаауа афильмқәа рҽынтә ахаҽсахьақәа, алакә персонажқәа заҟа рдыруа бзиоуп, аха ҳара ҳтәы анырзымдыруа, ҳбызшәа зларҷои? Афильмқәа еиҭаргоит, аха уи иаҽу рылшара маҷуп, аҷхыраара рҭахыуп. Нхыҷ Кавказ ҳашьҷәа иҭырхлоит иаҳзеиҷшу аҽаҷыҷ ҳәамҭақәа ирылхыу анимациа фильмқәа. Аимадара ҳабжьалартә ус ҷәҷәак аҭахны избазом.

Аҳәынҭқарра хшыѡзышьҭра ду рынаҭоит абаҳчақәа рырҽыҷра, аҽыҷқәа рыргылара. Урҭ русура алаҷш ахыуп. Ус иагьа иҟазаргьы, ахәыҷқәа аурысшәа ирхатәы бызшәаны аѡны иахьыраазо абаҳчаҽ аҷсшәа дырҷара армаҷьануеит. Убри азын уаҟа имѡаҷгатәу аус раҷәоуп. Зегь раҷхьа аазаѡҷәа ирыхәон аҷсуа мультфильмқәа иааиҷмырҟьазакәа иддырбозар телербагала, DVD ала. Аусура еиҽкаатәуп убас ала, хәыҷык идамхаргьы аҷсуа гәыҷ даднамкыло иҟамлартә. Ибзиан абаҳча ҽыҷқәа зегьы ҷсыуатәызар. Амилаҭ хәыҷқәа ирҷааит аҷсшәа! Иабарҷырхагоу? Ус ада ҳара ҳхаҭа ҳбызшәа ҳзеиқәмырхарашәа збоит. Аҷыхәтәантәи аамҭаз иҷәырҷит ахәыҷқәа ирызкыу ашәҟәқәа. Дара маҷуп. Ашкол қәранза ахәыҷқәа ателехәаҷшрала, шәҟәыла, хәмаргала ирдыруеит адунеи алакә фырхаҷәа, иаҳа-иаҳа изуеит аҷсуа епос, алакә, алегенда хьзқәа. Аиҳабаҷәа рхәыҷқәа ажәабжьқәа анырзеиҭарҳәоз аамҭа ҷеит. Ҳара, иахьатәи атехника ҳхы иаҳзархәартә, акырза ҳаиҷахоуп. Ахәыҷқәа ирызкыу ашәақәа, тиражла еиҳаны иҭыжьны, ираазо ахәыҷқәа ахьрымоу азы, аҭаацәарақәа хәыда-ҷсада ирыларҷәалазар – акырза иаҳзеиҷьхон. Меигзарыхда иҭыжьлатәуп аҷсышәала амультфильм зну адискқәа, урҭ ҳхәыҷқәа ирбалартә аѡны, абаҳча, ашкол рҽы.

Акырза иуадаѡу усны иҳаҷгылоуп акраамҭа зызбахә рҳәо, аха ҟаҷоу ахьыҟам абжьаратә школ ареформа. Аҷсуа бызшәеи алитературеи рҷатәхәқәа саатқәак рзыҷҷәоуп, убарҭ рыла абызшәа ҳзеиқәырхома? Егьырҭ аматәарқәа рызынтәык рҷоит урысшәала, уи абызшәала ахәыҷра шьҭыркаартә аҭагылазаашьақәа зегь ҳрылаҟоуп, ирхатәы бызшәахоит, рменталитет аеаҷсахуеит, ус анакәха, аҷсуа бызшәа аҷара хьысҳахоит. Иҟаҷатәузеи? Ианамузах маҭәарқәак аҷсышәала ирҷартә ашьаҭа рҳатәуп. Шьҭа иахьа уи ҳара ҳзы иҽыҷу усзам. Иаҳҳәап, иҷо-иааауа аҷҭәы злырхуа аҭырқәа школ «Башаран-колеҷь» аҷаѡҷәа Ҭырқәтәыла иазкыу аматәарқәа рҷон ҭырқәшәала, Англызтәыла иазкыу – англызшәала, Урыстәыла иазкыу – урысшәала, Аҷсны иазкыу усгьы аҷсуа бызшәеи алитературеи ракәын. Абасала, уи аҷараиурҭа иалго ҷшь-бызшәак рдыруан. Арҭ Адунеи жәларқәа ираҷәажәартә рызҳауеит. Акомпиутер хәмаргаҷас рнапаҽы иааихьеит. Уигьы тәым бызшәала. Аҷсуа школ алахьынҷа зҷсахыр зҭахыу ҷьоукы рхатә инициативала иаҷырҷоит аҷсышәала арҷага шәҟәқәа. Иҭыҷхьеит аҷарауаѡ Пиотр Кәыҷниа иаҷиҷаз «Ауаѡы», «Аҷсабара»; аматематикаҷәҟьа аҷсышәала ирҷәажәоуп аҷарауаѡ Шулиа Чамагәуа ибзоурала. Амала урҭ изыхәҭоу аминистрра аҽынтә дгылара рымамызт. Ахатә инициатива нхоит лҷшәаданы. Сара сахьахәаҷшуа, аҷсышәала идурҷартә иҟоуп жәпакы аматәарқәа: абиологиа, аҷсабараҷара, ауаѡы, атәым бызшәа, абаѡрҷәыра,

асахьатыхра, аҧьаус, Аҧсны атоурых, Аҧсны агеография, аҧсуара. Абарт аматәарқәа ирыҧаркуа аҧаѳҧәа аҧсышәала иархәыцыр, ҳбызшәа аиқәырхара акырза иацхраауан, ҳменталитет ҳахьчон. Ари апроблема азбараз акьыпхьала аҳәынтқараа схата ирыдызгалеижьтеи ѳажәа шықәса инареиҳауп. Сара сыдагьы азәырѳы уи хьаас ирыман. Имызбазакәан инхоит. Изҷуи аҧсуара аихаҳараз иаҧҧоу аусбартақәа?

Шьта иаамтоуп ҳашколқәа компиутерла реиқәыршәара. Иахьа уи атехника ахархәашьа узымдыруазар, усурта бзиак уоузом. Арахь ҳҧараиуртақәа сиҧахоуп. Уи ашьата абжьаратә школаҷ икымзар, сиҳау аҧараиуртаҷ астудент уамак изаҧҧом. Ателербагақәа, DVD – қәа рыцҧаны, ашколқәа рҷы иқәыргылатәуп. Аитакрақәа раан убра идырбалатәуп амультфильмқәа, аҧсуа шәақәа ахәыҷқәа ираҳаларуп, ирзеитаҳәалатәуп ҳҧасқәа, ҳқьабзқәа, ҳмилат бызшәа абзиабара убра ишьтыркааруп.

Убартқәа зегьы рнаѳсан, аҧстазааараз аҳауа, азы, афатә рыда дышхәартам сиҧш, аҧсышәала дымҧәажәар агәынамзара иоуртә, аҧсуа ихдырра аазатәуп. Цьоукы, амчра асистемаҷ ҟәардәк рызхиазарц маҧараз, иаҧсыуааны итаѳзарц ртахыуп. Аҧсышәала итҳажьуа иазҷлымҳазам, аҧсуа тара иалхәдоуп, рхәычқәа раҧсуа менталитет цсыеуп, уртқәа рыгәхьаа рымазам. Аҧсуа жәла змоу аҧсуа бызшәа издыруам закәи?! Ари иахьынза трагедиоу ҳзеилымкаазацт. Ас хара ҳазцом. Аҟәатәи ахәшәтәыртақәа руакаҷ акардиологиатә ҟәшаҷы уаннеи, насыпла утәны улагырз уҷаҳәҳәуеит рхәеит. Рызынтәык иаамсташәаха, аччаҳәа аҧсышәала иуаҧәажәозаап. Ус атагылазаашьа уа иаҧызҧада? Аҟәша аиҳабы, изласаҳаз ала, Отырба Аслан ду иҧха Лиудмила лоуп. Абас икоу анапхгаҧәа роуп ҳара иахтахыу.

Абри аус азбара, Аҳәынтқарра Ахада хатала инапы алакымкәан, тыц қәҧашьак аиуан изыкалом.

Ақ. Бзыпта
27. 09. 11.

XX1 – АҢСУА ИҬЫХӘТӘАНТӘИ ШӘЫШЫҚӘСОУМА ?

Аҧсны ахақәиҭраз жәлар рҭысра шьҭаҳҳырц аус анаҳуаз, амҩадуқәа сахьырныз, амилаҭ ракәын иуҧылоз, ирацәазан. Уаҧшҭәык иҟамыз аҧсуаа, абарҭ ҳамрылазкәа, хеиқәырхашьас иҳамази ҳәа, угәы каҳарын. Убасҟатәи еиҟарамрыла хәыки-шьхаки ҳабжьан. Аха маза-аргама ҳақәҧон хыцәнамырха. Аибашьраҭәҟьа ҳанҭагылоз, ажәлар абџьар шьҭыхрада ҧсыхәак шҳамамыз рбартә иазхиан. Усҟантәи ҳақәҧара иабзоураны, ахақәиҭра ҳауит ҳәа ианаҳаҧхьазо, амҩаду уаангылахыр, ҽыц уаашәап: аҧсуа бызшәа зҳәо маҷзахеит, амилаҭ усгьы ирацәаҳтәит, убарҭ ирылагылоуп аҧсшәа агәхьаа зкым аҧсуаа ҳәа зхы зыҧхьазогьы.

Гагра ақалақь агәаҽы баҳча ҽыцк шаадыртыз саҳахьан. Ааигәа иҟаз ахәшәҭирҭахь снеиуан, ахәыҷқәа рбжьы анаасаҳа, сааҭгылан, сырзызрҩуан. Аазаҩ дара нарықәҽылҭит, аанда иамахьанҧашыларц, макьана аҧсышәала илҳәоз еилыркаауан, дара аахынҳәит. Лара илацәажәон, рхала еицәажәон, ажәак ҳбызшәала иаарҽыцшәомызт. Сгәы сымагәыхьха, иҟаз збарц, абжьаратә школ агәарҧ сынҭалеит. Араагьы, аҧсуа бызшәа ирхатәы бызшәоуп уҳәартә, уаазыргәырҕьо убазом. Убасҭәҟьа иҟоуп ҳқыҭақәа рҽы, уахь аҭагылазаашьа маҷзак иеиҕьзаргьы. Абри ҟалеит ҳраион аҽы зныкымкәа, ҩынтәымкәа 2012 шыҟәса алагамҭаз, абызшәа амырзреи арҽиареи ирызкны, аизарақәа, аилацәажәарақәа, абжьагарақәа анымҩаҧаага ашьҭахь.

Ҳазынтәык (уи зхьаау) уск-уск ҳаҽушәа, ҳееиқәҳархарц ҧсшьарак ҳамамшәа ҳгәы иабоит, аха ҳнапы акгьы иалакымшәа, ныррак еснагь исымоуп, иагьа ус акәымзаргьы, ҳиетнос мыззарц, иахәҭоу аус ҳзымҩаҧымгошәа збоит. Ҳабла шааҧшуа, иахьа ҳҳәыҷқәа аҧсышәала ацәажәара рцәыуадаҩхахьазар, ҳаҧхьаҟа игыло даеа абиҧарак, аҧсуа бызшәа ззеилымкаауа, раамҭа ҳанҭагылоит. Нас азра акыр аҭахыума?!. Ҳара ҳҭазырхоны иҟоу ихадақәоу ируакыуп иҳаланхо ажәларқәа ҳбызшәа цқьа ирҭартә аҭагылазаашьа ахьаҳзаҧымҭо. Убарҭ ирзеиҧшу, иахьа ирзеилкаауа абызшәала ҳрацәажәалап шаҳҳәоз, ҳхаҭа ҳхатәы ҳцәызуеит. Аҧсшәаз ҳахдырра маҷуп, уи аҳаракыра ҳзалыршару, ма, аҧсҭазаара егьырҭ аҳасабтәқәа ирымеханакзар, ҳауаа ҳбызшәа аиқәырхара иазҽлымҳау ҳагәхьаа рымкру? Иудыруеи ак ҳалшар ҳәа сгәыҕны снапы аласкыхуеит ари апроблема.

Уажәыҭәҟьа сгәы иҭхо ахдырра ҳажәлар рылаазароуп, шьҭа ҳахьааихьоу азгәаҭаны, ахәыҷқәа нап рылаҳкыроуп. Уи аусмҩаҧгара иаарластәуп. Аамҭа ҳамазам. Ахдырра аазара комплексла имҩаҧгатәуп, аха ахаҭа ҷыдала ихадоу акоуп. Игәашәҭи аҭоурых ҩымҭақәа, ажәлар ржәытә

фырхацәа ирызкыу аҳәамҭақәа заҟа иҵауланы издыруа, рҭоурых хдырра ахьынзаҳаракыу!

Ҳарзааҭгылап хҭысқәак.

Амал змаз иакәын усгьы атәылақәа рахь иныҟәарц зылшоз, ус иҟан еснагь. Абызшәа иазҽлымҳаз, аҧсуара аихаҳара иашьҭаз ианакәызаалак иҭышәынтәаламызт. Аха амалуаа рныҟәарақәа ирыбзоураны, еилкаахаз маҷзам. Европа атәылақәа, – Португалиа, Испаниа, Франциа, Албаниа, Македониа уҳәа, иара убас Абжьаха мшыни Ага мшыни ладала иаҽықәу атәылақәеи, Африка аҩада-мраҭашәареи рҽы акырҵьара иуҧылоит аҧсуа ҭыҧ хьзқәа, аиҳаразак амшыни аҕбеи ирызкыу. Турчанинов ибзоурала иҭҵаахеит Маиҟәаҧ иҧшааз ахаҳәи Абибл ҩыреи. Абибл ҩыра ирҵаула иҭызҵаауа ргәаанагарақәа урықәныҟәозар, уи анкьазатәи ақалақь Аблагәы аҽынтә иааугеит. Иара иахьатәи Ливиа амшын ихықәгылоу Ҵьубеи ақалақь акәын. Аҭоурых ҭҵаара ахырхарҭа ҽыц излацәырнаго ала, аҧсуаа раҧхьазатәи рхылҵшьҭра ирыццәырҵыз акод шьҭыбжьы бызшәа акәзар ҟаларын Абибл нҵамҭақәа зыдҳәалаз. Шьҭа ҳазхәыцып ҳбызшәа заҟа нызқь шықәса ахыҵуа. Уи макьана иаҳзышьақәмыргылацт, аха еилыкка иубарҭоуп Ауаҩы иира ишадҳәалоу. Убри азоуп ҳаҧсшәа Адунеи аҽы зегь раҵкыс ижәытәу, иуадаҩу бызшәаны изаанхаз. Усҟантәи ҳҩыра зымҽиаз аҭоурых ҳазҭымҵаацт. Аха аҧсуа бызшәа иахылҽиааз егьырҭ абызшәа мариақәа рҩыра мариақәа шьақәгылазар акәхап. Иуадаҩыз еснагь имариаз иахәлабгон. Абибл аҧсуа ҩыра иахылҵит аскиф жәларқәа рҩырақәа. Урҭ рҽынтә ицәырҵит Европа жәларқәа рҩырақәа. Иааит аурыс графика. Уаантәы ихынҳәит ҽыц аҧсуаа рахь ҳәа ирыҧхьазоит.

Ажәакала, зҩыра ҽыц иззыхынҳәыз ҳажәлар, аҵара ахьынзарымамыз, абызшәа мырзкәа аҭоурых азеибафара иалга иааргон. Иахьа, аҵара анҳау, даҽа бызшәақәак рыла ҳаҕәҕәахеит, аха Ауаҩы иуаҩхара иадҳәалаз ҳбызшәа абеиара ахьаҳцәызуа ахдырра аҧсьҽхароуп изыдҳәалоу. Ҳара ахәыҷқәа идҳарҵаша ҳаҧсуара ҭоурыхла ирҵаулатәуп. Зегь раҧхьа уи ҳалагароуп ҳбызшәа аира зыхҟьази Абибл ҩыреи инадыркны.

Иналаршәа ҵьоукы аҧсабара ирыланаҵоит аҟыбаҩ ҷыда ҵаулаза. Ус сара дысҧылахьан ҵарак змамыз ауаҩы, зхала ихәыцуаз, зхала ишьақәзыргылоз аҧсуа топонимқәа рҵакқәа. Иарбанзаалак литературак ихы изархәомызт, уи акәын уамашәа иубашаз. Насгьы ҵьара иуҧыломызт уи аҭыҧ хьзқәа хәҭа-хәҭа ишеиҽиршәшәоз. Убасҵәҟьа машәыр дысҧылеит даҽа хаҵак, аҧсуа жәлақәа ахьынтәаанагаз еилзыршәшәоз. Рыцҳарас иҟалаз, – цқьа рыҽцәажәаха сахьзаанза, рҩыҵьегь иаалырҟьа рыҧсҭазаарақәа кьаҽхеит.

Убас иҟаз аҟыбаҩ цҳафыр ҵҩа-ҳәаак змам ажәҩан иалырҟьа, Адунеи Аҧсабара иланаҵан, дыра ҷыдала дарзрыжәызшәа, ибзиашәа, ихала ихәыцра-ҭҵаара аниҵартә, аҵара ду има, даҳзаақәгылеит Валера Ҷкадууа. Анцәа иҵьшьоуп! Игәы иҭакыу Анцәа дахьигзааит! Иарбанзаалак ҭҵаара шәҟәык икзамкәа, аҵара-дыррає шьаҭак ахьиҧшааз узеилымкаауа, аҭҵаара атеориа ҽыц ашьаҭа шьҭеиҵеит. Иҳаҧсҭазаартәуази иаҳҭоурыхыртәуази ихәаҽны ирымаз ҳзыргашьақәа, хыҵхырҭак ыҟазаргьы, иахьа уажәраанза иҵәахын, зынзак иҟамзаргьы здыруада. Урҭ рцынҵәарахк икзамкәа, иара иаартрақәа ҳбызшәа аҵакы иаҳагьы идырҵаулоит, иара ихаҭа иҵарауаҩ дура акыр

иҳараркуеит. Бла иамбацыз, лымҳа иамаҳацыз, гәы иазгәнымкылацыз, иара ирҵаула, ирҵбаа, хьаабаада иҭиҵааит, убри ицәеижь ишалаз ҳ-Аԥсабара дашазшәа. Нцәак иеиԥш, убри ацәыҵгараз Адәы (Адунеи) даақәгылеит. Уи ишәҟәы «Абхазы – люди ԥсы или религия звуков» аҳәоуқәа ажәала еилышәшәоит, аҵакы ҟыбаӡ ҭәҭәала иаадырԥшуеит. Иаадыруа ҭҵаара бызшәазам ихы иаирхәо, апоезиа ргәылыжжуеит, ипрозатә поемоума уҳәартә, гәҭахәыцра гәыҭыҵъҵа формала ишәуп. Иҵегь иурҵаулозар, убри апроза форма змоу аҭҵаара бызшәаны ишьақәиргылеит. Ишаабо, иара зегь рыла дҽыц дҳазкашәеит, деилызкааша маҷымхандаз!

Валера Ҷкадууа иҟаиҵаз алкаақәа урықәныҟәозар, аԥсуа бызшәа акод-шьҭыбжьқәа зегь раԥхьа ицәырҵыз ауаа иреимадаган. Дара нас-нас ишьҭырхуаз даеа елементқәак рыла ҳбызшәа ҩиауан. Убарҭ акод-шьҭыбжьқәа иахьанзагь ҳбызшәа иазынхеит. Ашьҭахь иҽиауаз абызшәақәа ирхыцхырҵаз аԥсшәа шакәыз Омар Беигәагьы иҳәахьан.

Ааигәа иҭыҵит аҭоурых ҭҵааӡоы Тачҷ Гыцба ишәҟәы «История абазгов» (2011). Аекскурсиа мӡаԥгаӡоцәа ирыхәаша шәҟәуп, аха уаҟа ибзианы еидкылоуп аԥсуа хылҵшьҭрақәа ирынхарҭақәаз ртәы зҳәо аматериал. Рҵага ҭоурых шәҟәык алоухыртә еиқәыршәоуп. Иара иаԥхьа ари азҵаара цәырызгақәоз ртәы нацуҵар, аԥсуаа ықәынхон Ефиопиа инаркы, иахьатәи Ливиа, Израиль, Палестина, Сириа, Ҭырқәтәыла, рыдгьылқәа. Нас, аибашьрақәа ирызнарҵысуаз ахҵәарақәа ирыбзоураны, иахьатәи аҷоу рыдгьыл ааныркылеит. Ашьҭахь уажәы Гыртәыла, Қырҭтәыла ахәҭакгьы ааигәанза иқәынхон. Иара убас амшын аԥшаҳәа иаваршәны, Ҟрымынза ишынхоз зҳәо аҭыԥхьзқәа иахьа иуԥылоит. Аԥсуаа ирыҟәнагаз жәларык, абаскцәа, иахьа Испаниа иалоу Баскониа ирыдгьылхеит. Ааигәанза агәаанагара ыҟан Амраҭашәарантә аԥсуаа Амрагыларахь иаауаз ракәын ҳәа. Аҵыхәтәантәи аамҭаз ицәырҵуеит даеа гипотезак: аԥсуаа иахьатәи рыдгьыл аҽоуп иахьиз, нас араантәы рыҽиара цон Ага мшын иаваршәны егьырҭ адгьылқәа рахь. Ақалақь Аблагәы (Библ) ирбаз, аԥсуа ӡыра зну излаҳәо ала, уи анҵамҭа-дҵа убри аҭыԥахь ҷьарантә инашьҭын. Ус анакәха, хадара зуаз аиҳабыра ахьыҟаз Аблагәы аҭыԥан акәзамызт. Агәӡара ҳамоуп уи Аԥснынтә инашьҭын ҳәа.

Урҭ атәылақәа рҽы иахьа даԥсыуаны шьҭрала зхы зыԥхьазо цынҵәарахк дуԥылом. Рбызшәа аныӡлак, жәларҵас дара заанхомызт. Аԥсшәа азра азымариоуп аҽиара аасҵа, избанзар иуадаӡозоу бызшәоуп. Аԥсшәа азра ауадаӡора ишадҳәалоу знык ымкәан иазгәаҳҭахьеит. Ҳажәлар ҭоурыхла изныс ыз анхара мӡаҽы ҷьаргьы иаанымхеит, рыхдырра ҕәҕәа маҷ-маҷ имчыдахон, изныс ыз азеибафареи имариаз абызшәақәеи рҽаԥхьа. Абас ҳааҭагылеит иахьатәи аамҭа, Аԥсны заҵәык ханхоит, ххәаақәа ҭшәахазеит. Ма ақәзаара, ма аҽиара – даеа мӡак ҳамазам. Иахьа ҳазлацо ала, ақәзаара мӡа ҳангылоуп. Ауаӡоы игәабзиара иаӡызоуп ажәлар ргәабзиара. Уи ухьчароуп угәы ахьынзабзиоу. Уанычмазаӡохалак – иухьчои? Иагьа уеухәшәтәыргьы, иуцзаалоит. Абызшәагьы убас ауп ишыҟоу, – иахьынзаумоу уеиҷаҳароуп, иурҽиароуп. Убасҟан ажәларгьы еиқәурхоит. Збызшәа зцәызуа ажәлар ачымазара шьҭырхуеит. Ахәшәтәра дааразаа иуадаӡохоит.

Макьана ҳбызшәа еиқәҳархар, иҳарҽиар ҳалшоит, аӡыра злаҳамоу ала. Ҳдыррала абызшәа арҽиара заҵәык ауп ҳара ҳиетнос змырзуа. Уажәраанзақәа

раасҭа убри иахьа иаҳа иуадаҩуп, аха иалуршартә иҟоуп. Иҳамоуп ҳхатәы школқәа, ҳхатәы ҳәынҭқарра ҿыц ишьақәыргылоуп. Анапхгареи ажәлари рыхшыҩ еиларҧар, аҧсшәа ҳхатәы бызшәаны иаанхоит. Уи азы зегь раҧхьа иаҭахыуп ахдырра аизырҳара. Ахдырра аҳаракыраз Аҧсадгьыл ашьҭыбжь уаҳауазароуп.

Даҽеа знык иазгәаҳҭап аҧсуа бызшәа ашьаҭа ауаҩы иуаҩытәыҩсахара иҽеаназик аламҭалаз ишҿиауаз. Ахдырра аазарақҿ абри аилкаара акырза аҵанакуеит. Усҟан шьарда аамҭала ауаҩхара мҩа иангылаз иаҳауаз аҧсабара цәырҵра, иибоз Адунеи сахьақәа ирхылҵыз шьҭыбжьы бызшәан. Убри ашьагәыҭ – акод шьҭыбжькәа (В. Ҷкадууа итәала) ҳбызшәа гәыцәс иазынхсеит иахьанза. Убри азын ҳбызшәа злеибаркыу ашьҭыбжькәа хыҧхьазарала ҩынтә-хынтә еиҳауп, ашьҭахькәа ицәырҵқәаз абызшәақәа злашьақәгылоу ашьҭыбжькәа раасҭа. Иара ажәартә фонд иаҳа ишьагәыҭуп, егьырҭ абызшәақәа ржәарқәа ирҿаурҧшуазар. Ҳаҧсшәа аилазаара армариара азбахәқәа рҳәалоит, аха уи ҳҿанаҧшьаҳга, иара ацәыззрахь ҳҳы ҳархоит. Абарҭқәа егьырҭқәа рымшала аҧсуа бызшәа ныҟәызгоз аҧсуа жәлар рбызшәа анырцәызуа ашәышықәса иааҭагылт.

Иҟаҵатәузеи?!. Имариоу, иахьа иаҳа зымҽехак ҭбаахаз абызшәаахь аиасраз имҩаҧысуа абсабаратә процесс ҳҿеаҳҭарыма? Ма ҳбызшәа аиқәырхара ҳҿеазаҳшәару? Даҽеа жәларык рылазраз уамак аҭахзам. Уи ҳақәшаҳаҭымхаргьы апроцесс аҿагылара ҳамч ақәхоу здыруада. Амала, ахҿыхрахь ҳҳы хархозар, хҿеаҳзлеиқәҳархарызеи? Уи иамоуп ҩ-мҩак, сгәаныла. Актәи – абызшәа аҿиаразы иаҭахыу зегь раҧҵара. Аҩбатәи – абызшәа адырраз ахдырра ашьҭыхра. Актәи азы иҳамоу рацәазоуп: аҳәынҭқарра, акьыҧхь, ашкол, ателехәаҧшра, арадио, аҭҵаара институткәа, ауниверситет. Аҩбатәи азы – аҧсуара шьаҭас иҟаҵатәуп, арҵара процесс акыр ирҭәгәатәуп ахдырра аазараз. Зегь раҧхьа ҳбызшәа ацәырҵреи аҿиареи ауаҩы идырратә иаазара ҭәгәала ҳанырроуп. Апатриот нырра еихаҳауа еизырҳалатәуп. Уажәрааназа, иахьагьы аҭҵаарақәа еицырдыруа абызшәала имҩаҧыргон, егьырҭ аусқәагьы убасҵәкьа амҩа иануп. Ҳҿар апатриот нырра рымазам ҳәа узҳәазом, аха уажәраанзатәи аусмҩаҧгатәқәа рцәаржь иалаҽуп азын, урысшәала ихәыцуеит, уи нормак еиҧш ирыдыркылахьеит. Абри амҩагьы акны ҳбызшәа ахьысҳара хымҧада ианыҧшит. Ишнеиуа, абызшәа злазуа уахәаҧшны, аҭәра угартә иҟоуп иахьатәи рпатриотизмра иаҳа-иаҳа ишыҧсыхехо. Абри аилкаа аиаша мҩа анамоу, дара ҳбызшәала ахәыцра иазҿлымхахазом, рыхдырра зынзак ихьысҳахоит.

Ахдырра, ихьааго урзашшыртә, иҵоурамкәан иахьҳанҳалоуп, ауаа рыҧсҭазаарақҿ аҧсуа бызшәа аҵакы ацәызуеит, уи иахьа даара иаҳнырхьеит. Аҩни абнеи уи рыхәырҭаны ирбазом, избанзар аҧсуа бызшәа астатус аҳәынҭқарра иазышьҭымхит. Уи азы макьана цәажәароуп иҳамоу. Ҳаҧсуара цәгьала иҭәгәазоушәа ҳахцәажәалоит, аха аазара даараза иҳагыуп. Иаҳзымхо аҭыҧ ақәҵара ҳахьзазом, ишахәҭоу мҩақәак, заа ҳрызхәыцны, иаҳзымҧшаар. Акәымзар ҷьабаада ҳалбаанадоит аглобал цивилизациа, избанзар иаҿаҳаргыло мчы макьана еибаҳамҭацт. Амилаҭ идеиа ахырхарҵа еиҿкаазам. Ажәлар рырҿиара аконцепциа ҳамазам. Ҷьоукы гәаҟуеит ҳбызшәазы. Ирҳәо уаҩы иаҳазом, ирԥуа уаҩы дзаҧхьазом.

Абызшәа еиқәзырхаша аинститутқәа зегьы ҳамоуп, аус руеит, арахь рымч хом, атәым бызшәа ҳахәланабгалоит. Урыстәыла аҙбаажәра ауаҩы данҭаҳа ҽымҭҙакәа дылбаанадоит. Џьоукы ҳшыгәжәажәо, убасшәа жәларык даҽа цивилизациак ҳахәлаҭәоит. Ҳтәык аанымхар, ҳазламилаҭуи? Ма ҳара иҳамаз ҽәларык ркультура даҽа џьоукы ртәы еицәандаз.

Ҳлитературатә бызшәа ахьааихьоу шьаҭас иамоуп ажәытә ҳбызшәа. Убри зырбеиауа зегь раҧхьа ҳашәҟәыҩҩи ҳбазшәадырҩи роуп. Урҭ ҳжәытәра иалырцәцәаауеит ҳбеиара аҟәырҷахақәа. Аҧсҭазаараҽ иара ныҟәызгогьы иахьа ашәҟәыҩҩи, абызшәа ҭҭааҩи, арҭаҩи роуп. Егьырҭ гылоуп даҽа ганкала, абызшәа арҙрахь рхы хоуп, даараҙа игәыҽкааган угәы иаалсыртә. Лҭшәас иамеи? Ҳауаажәларра рхатәы бызшәа ҩ-полискны аҽаҩнашеит. Хәҭак рхатәы бызшәа аҧсышәоуп, урҭ рхыҧхьаҙара есааира иаҳа имаҷхоит. Егьи ахәҭа рхатәы бызшәа аурысшәахеит. Урҭ рхыҧхьаҙара есымша иацлоит. Ари иаанаго, хәшәык ҳзамҭакәа, ас ҳанца, ҳмилаҭ рменталитет аҽаҧсахҙоит. Уи иаанаго: ҳбызшәа ҳцәыҙуеит, уи иаццоит ҳбеиарақәа зегьы.

Хыхь иҳәоуп аҧсуа хылҭшьҭрақәа закәытә дгьылқәаз изқәынхоз. Аҧсуа жәлар аанхеит рбызшәа мырҙкәа аиааира ахьадыргоз атәыла заҭәык аҽы. Абызшәа ахьзаанымхаз, ажәларгьы дара рашьҭахь ицәырҭыз даҽа жәларқәак ирылаҙит. Иахьатәи ҳаҧсадгьыл ҳаныҙҙаарц, аҷык-ҧсык шырҳәо еиҧш, аҭыхәтәантәи аҩ-шәышықәсак рзы акырынтә аҭоурых аҧан ҳанхықәгылахьеит. Ахақәиҭраз 1866 шықәсазы ианықәгыла ашьҭахь, ҳажәлар хырҭәаны Астрахан азааигәа идәықәырҭарц ацаризм иаҙбахьан, ҳаиқәзырхаз машәыруп. 1877-78 шықәсқәа рзы аурыс-аҭырқәа еибашьра иалҭшәаны, ҳажәлар акырҙа ихдырҭәеит. Иаанхаз ахәҭак реизҳара ҳаанагон. XX ашәышықәсаз ашықәс еиқәаҭәақәа цәгьала ҳарцәынхақәан, 50-тәи ашықәсқәа рзы ҽыц аҙыхҭара ҳазҧшын, Сталин иҧсреи Бериа иҽаҧереи ҳахәеит акәымзар. Убас ақәыҙҙаара ҳҭаргылан 1992-93ш.ш. рзы, ҳхы ҳахьчеит, ладеи-ҩадеи ҳаҙәкны ҳаидгылан. Абарҭқәа зегьы аҭыхәтәантәи ҩажәа шықәса рыла ҳҽар ирнырыртә аиаша аазараз иҳалҳаршаз даараҙа имаҷуп. Акәымзар аҧсуа бызшәа усҟатәи агәхьаа ахьырымкуа зыхҟьои?

Ҳбызшәа амацара акәым, аҧсуара иазкыу аҙцаарақәа, убарҭ хьаас измоу аиҳараҙак иаҳзынхоит. Урҭқәа рыдагьы, аинтеллигенциа ражәа ажәлар акыр игәныркылартә, ргәаҽынҙа анагашьа цқьа ҳеақәҳмыршәаҙацт. Анҭгьы арҭгьы реимадараз механизмк рзыҙбатәны ҳаҧхьа ишьҭоуп. Издыруада аинформациатә хархәагақәа русура ахаҭабзиара аҳаракыра заҭәык акәзар иҳагыу? Ҳжәытә аахыс ичаҧахаз аҧсуарак ҳаанагоит, акәымзар убри, хшыҩла ирҽианы, жәларык иридеологиахартә, аҭара-дырра шьаҭа аимуҙацт. Амца ҽымцәаарц, ҧырҷқәак инарыцха-аарыҭхоит, уи иара ҳаиқәырхараз изымҩақәҭагам. Аҩыра злаҳамоу, ҳсахьаркыратә литература злаҽиауа рыла, дара ицхыраагҙа духон, аха ажәлар, аинтеллигенциа ахәҭа дук убрахь инарылаҭаны, шәҟәы ркҙом. Аҧхьараз аамҭа анрымаз иамыҧхьоз иахьа иаҳагьы аамҭала дмаҷуп. Аҭаацәара рекономика аихаҳараз, ани аби усурала иҽаҳәоуп. Рхазы аус руеит азын, рымч-рылша уи иақәдырҙуеит. Ашкол аҭаҩцәеи астудентцәеи, аҭара згәы аҳәо, рырҭагатә шәҟәқәа ирхашәалом. Ҳбызшәала аматәар рҭартә иаҳзыҟамҭацт. Шәҟәыҧхьарыла ҳбызшәа ҳзеиқәырхо ҳаҟаҙам. Абасҟатәи ҭоурых хьҙыла икәыршоу аҧсуа бызшәа

ззымдыруа, изхатәы бызшәам даарыцҳаушьап. Уи згәылсыз адгьылқәеи аамҭеи ҭызымҵаац ирыцҳара аҟара ацуп. Иҟаҵатәузеи?!. Иаақәгылахуеит иаҳзымыждахаз, ҳҿыхрагьы зылшо азҵаара.

Аҧсуа бызшәа аиқәырхареи арҿиареи рпроблема азбара мҩақәас иамоу акырынтә ҳалацәажәахьеит, урҭ ҿыц рцәыргара ара иаҭахымзар ҳәа агәааанагара сымоуп. Амала ахдырра ааҙареи уи аҳаракырахь ашьҭыхшьеи ҿыц ҷыдала ахшыҩзышьҭра ахәҭаны избоит. Ихадоу усзаргьы здыруада абри аус аҭыҧ ақәҵараз. Зегь раҧхьа аҧсышәала иҭыжьтәуп «Аҧсуа иҭоурых» захьӡу арҵага шәҟәы. Аҧсуа хылҵшьҭрақәа рынхарҭақәа рыхсаала еиқәыршәатәуп, аҭбаа-ҭыцәра аҭаны, уи школцыҧхьаза ирымазароуп, зегьы рыбла иахьаахгылаша, иахәҭоу аҭыҧ азылхзароуп. Арҵага шәҟәы иарбатәуп, аҵарауаа изларҧхьазо ала, аҧсуа бызшәа шакәу зегь раҧхьаза адгьыл аҿы ицәырҵыз, нас иара иаҿыҵқәаз шракәу егьырҭ абызшәақәа; иарбан дгьылқәоу аҧсуа шьҭрақәа ахьықәынхоз; избан убарҭ атерриториақәа рҿы иахьа аҧсшәа зҳәо уаҩы дзыҟам; адунеи аҿы иаанхаз аҧсшәа ахьырҳәо Аҧсны иҳарӡуама ажәларқәа рира шьаҭас иамоу абызшәа? Абас азҵаара ықәыргыланы, ахдырра ҿыц ирҿыхатәуп.

Актәи аетап аҿы «Аҧсуа иҭоурых» амаҭәар алагалазар ҟалоит арҵара процесс аҿы амаҭәар «Аҧсуара» иахәҭакны. Уа аангылара ауӡом, ишнеиуа амаҭәар «Аҧсны аҭоурых» иахәҭакхоит. Ашьҭахь арҵара процесс аҿы иара хазы маҭәархароуп. Издыруада иаразнак ихазу маҭәарны аҭыҧ азыҧшаазар иаҳа иеиҕьзар, ҳара ак аналаҳҕалалак, уи аиҕьтәраз еиҭакрақәак анапалакра злаҳцәыцәгьоу ала. «Аҧсуа иҭоурыхи» «Аҧсны аҭоурыхи» аҧсышәала иҭыжьтәуп, уажәрааназа «Аҧсны аҭоурых» урысшәала мацара ишҭҳажьуаз еиҧш акәымкәан. Урҭқәа рҿы ҳнеиаанза, ауаажәларра азыҟаҵатәуп ари аус. Убри азы ицәгьамызт алекциақәа ирыҧхьазар еиуеиҧшым аҭыҧқәа рҿы, убри азы аҭоурыхҭцааҩцәа алагаланы. Иара убас ателедырраҭарақәа рцикл еиҿкаазар акыр иҳахәон. Ажәлар еилыркаароуп ҳазшаз Аҧсабара адҵа ду шҳаднаҵо Ауаҩытәыҩса иҿиара злаҧшьгаз Адунеи аиқәырхараз. Уи анагзара ҳазхиазароуп.

Абас ала, ахдырра ҳзышьҭхыр, издыруада ҳбызшәеи ҳажәлари реиқәырхара ҳалшар.

Ма ХХ1 аҧсуа иҵыхәтәантәи шәышықәсаҳтәуама?

3. А Ҭ О У Р Ы Х И А П О Л И Т И К Е И

ГӘААНАГАРАК АЗЫ АЗЕИҒЬАШЬАРА

Гәаанагарак иаҩызоушәа, сызлацәажәо хацсыркит, аха уи ишҭоурых ҭабыргыу агәра згаҭәҟьоит.

Шьҭа еилкаауп раҧхьаза ҳ-Адунеи иқәнагалаз ҳаҧсуа бызшәа шакәыз, ус анакәха, ҳажәлар ракәын ауаҩытәыҩса аҧсҭазаара-ҭоурыхтә мҩа иқәызҭаз. Уарлашәарла акәзаргьы, уи азбахә аҭоурыхдырцәа ирдыруан, еимактәын, аха иахьа аҭоурыхҩыра убри аган аҭҭаара, маҷ-маҷ акәзаргьы, ӕеарҭбаауеит. Аҧсуа ҭарауаа роуп абри апроблема аиаша мҩа еиҳарак иқәызҭаша, избанзар дара аҧсуа бызшәа иаҳа ирдыруеит, ажәытә ҳбызшәа авариантқәа рнапаҽы акыр иааиуеит ҳәа уақәгәыҕыртә иҟоуп.

Сара асҟатәи зысҳәо, сгәы иалоуп ҳҭоурых ҩыраҽ ҳара ҳажәлар-милаҭ хьзы иашаҭәҟьаны цқьа иахьырымҳәо. Еиуеиҧшымз ашәышықәсақәа, азқьы-шықәсақәа рзы, еиуеиҧшымз ижәлар дуқәахаз ҳахьз еиуеиҧшымкәан иршьон, дара рбызшәақәа ишырнаалоз еиҧш, ҳаргьы убри апроцесс ҳеанаҳраалеит. Ааи, урҭқәа ҳмырзроуп, иаҳгәалаҳаршәалароуп, аха ҳхаҭақәа ҳажәлар хьзы шҧаҳшьоз, зқьы-шықәсацыҧхьаза уи ҳаҧсахуазма, мамзар аҭоурых ҩырақәарҽ, акыр еиҧшызаргьы, ҳахьз авариантқәа заиуази?

Аханатә уахәаҧшуазар, раҧхьазатәи ауаҩы – аҧсуа – ихьз шьҭихит ахаҭеи аҧҳәыси руаҩы ҭакыс иаҭаны. «ҦСЫ» ҳәа иаацәырҭыз ажәа, ишнеиуаз «ҦСУ» ахь трансформациа аиуит, ҭакыс иамоу – «ҦСЫ УАҨ», иагьаанагоит «ахаҭеи аҧҳәыси рыуаҩ». Иахьа уи «аҧсуа» ҳәа иҳадаҳкылахьеит. Уи азбахә цқьа имҳәацт аҭыхәанза, аха убас агәаанагара имоуп аҭарауаа абри апроблема аҭҭааразы раҧхьа инагылаз Валера Ҷкадууа. Уи атермин иахьа уажәраанзагьы ишьҭых иааҳгоит, ҧсахрак аимузакәа.

Ашьҭахь ҳара ҳаҭкыс иҽиақәаз ажәлар дуқәа рбызшәақәа ирылалон «АҦСУА», ма «АҦСНЫ» рхатә вариантқәа рыманы. Зегь раҧхьа ажәа «АҦСУ» иахҟьеит уи авариант «АБЗУ», ишнеиуаз «АҦСУА» – «АБАЗА», акыр аамҭагьы ҳажәлар убри ахьз рхын. Ааигәазоуп, шәы-шықәса цқьа имҭзацт «АҦСУА» иаҭанакуаз «АБАЗА» жәлар хазы иҳацәгылеижьҭеи. Уи ҟалеит, Ҧсҳәынтә Нхыҭ Кавказ инанагаз Арзынба Ҷьыр ихылҭшьҭраз Ҳамид аҩыра абазақәа ирзыҟаиҭеижьҭеи. Иахьа Канада инхо Мураҭ Иаган излеиҳәо ала, Х1Х ашәышықәсаз иара иабду Саҭа Иаган, жәаа нызқь ижәлар иманы, Ҭырқәтәылаҟа данцоз, Ашьхараа (Ашьхаруа) қыҭа далҭит. Уи ахьыҟоу иахьа абазақәа рыбжара нхоит, излацәажәо ашьхаруа диалектлоуп, уи аауеит рҭыҧ жәытә хьызла. Иара убас акәын уаанзагьы ҳажәларқәа хәҭа-хәҭала ишҳацрырҟьоз. Атәым тәылақәа, аиҳаразак аҩадатәи атәылақәа, рҽы ҳаш-«АБАЗОУ» иахьагьы ирҳәоит.

Еиуеиҧшымз атәылақәа еиуеиҧшымз аҧсуа нхарҭа ҭыҧқәа ирыҽцаауан, епохацыҧхьаза иара ахатәы рееирақәа мҩаҧнагон. Ус ицәырҭуан «АБАСК», «АБЕШЛА», «АҦСИЛА», «АБАЗАХӘА» уҳәа – арҭ зегьы вариантқәан. «АБАЗА» раҧхьатәи вариантын, нас акыр амехак ҭбаа аиуит «АБАЗГ», ишнеиуаз

аславианқәа «ОБЕЗ» ҳзырҳәон. Иахьаанагаз цқьа уаҩы издыруам «АБХАЗ», аха уи «АБАЗА» ишахылҵыз ҩашьом, «АБАЗ» ибжьалеит шьҭыбжьык – «Х», иагьалҵит «АБХАЗ». Гь. Зизариа иакәзар ҳәа сыҟоуп изҳәаз ари қырҭуа вариантын ҳәа. Урҭ, «АБАЗГ» ҭоурых ҳцәыргарц, жәытә Қырҭтәыла «АВАЗГИА» ахьзызшәа иалацәажәон. Арахь, алатын ҩырала уаҧхьозар, анбан «В» иахылҵуа ашьҭыбжь «Б» ауп, убри азоуп «АБАЗГИА» «АВАЗГИА» ҳәа гханы ишаҧхьаз, дара ишыртәымз машәыр ишааҧшызгьы. Англызшәаҿ харҳәара аиуит ашьҭахьза «АБҚЬАЗИА». Нас аҧыжәара згаз зегьы ҳара ҳрыцкәашалома? Ма егьырҭ ажәларқәа ҳтәы иашьҳарцылар иаҳа иеиҩьу акырза зқьышықәсақәа иргәылҳәан иахьа уажәрааназа ииаҳго ҳажәлар рхатәы хьзы – «АҦСУА», иара убас ҳаҧсадгьыл ахьз – «АҦСНЫ»?!.

Сара сахьахәаҧшуа, аҭоурых ҩымҭақәа, арҵага шәҟәқәа рҿы ҳхы иаҳархәалар атермин «АҦСУА» хара иаҳа иеиҩьуп. Иаҳҳәап, «Абазгаа рҭоурых» ҳәа акәымкәан, «АҦСУАА РҬОУРЫХ», ма «АҦСУА ҬОУРЫХ», «АҦСУА ИҬОУРЫХ». Убри аурысшәахьгьы атрансформациа аиуроуп, иахьа аҭоурых ҩымҭақәа рҕьырак уи абызшәала излатҵуала.

Аҧсны аҟәыҵәак азбахә ҳҳәозар, усҟан, ааи, «АБАЗГА ҬОУРЫХ», «АБАЗА ИҬОУРЫХ», «АҦСИЛИА АҬОУРЫХ», иара усгьы атермин «АҦСУА» иаҟәгамкәа, изызкыу еиҭаҳәалатәуп. Иахьа «АҦСНЫ» ҳәа ҳзышьҭоу аҳәаақәа зда царҭа амам ала излаҭшәахаз ҳахәаҧшны, ихы аныҵигаз инаркны, аҧсуа иҭоурых иахьатәи итәыла мацара иадҳәаланы иаҳзаарҧшуам. Убри азын ҳара иҭаҳҵааша аҧсуа иҭоурых ауп. «АҦСУА ИҬОУРЫХ» ааимызак, ишәҟәны, ма ирҵага шәҟәны аҭыжьра знапалазкуа даҳбарушь?

2013 ш. 08. 04.

И Ҵ А Б Ы Р Г Ы У И И Ҵ А Б Ы Р Г Ы М И

Даара узызҿлымхахаша амонографиа урысшәала «Абхазия и Грузия: завтра была война» ҭижьит аҵарауаҩ Аслан Аҩзба 2012 шықәсазы Аҟәа. 1988-1992 шықәсҟәа рзы имҩаҧысуаз ауаажәларра-политикатә хҭысқәа, аҭоурых фактқәа аарҧшуп, иагьышьақәырҷәҷәоуп дара реишьҭагыла-ҟалашьала иашаны, автор урҭ дрыхцәажәоит, акомментариақәагьы рыциҵоит, насгьы аҭоурых материал анализ рзиуеит.

Аҵарауаҩ адокумент рацәа, уи аамҭаз иҭыҵуаз есымшатәи акьыпхь нҭкаазаны иҭиҵааит, урҭ инапаҿы ианаааига, бзиа дрызхәыцит, еилирхит. Аҧхьаҩ инапаҿы икыуп, аибашьра ҟалаанза, даараза иуадаҩзаз аҧсуа-ақырҭуа еизыҟазаашьақәа зеиҧшраз, нас Қырҭтәыла еибашьрала Аҧсны аусқәа рызбара ианақәнакуаз цәыҵызго ашәҟәы. Асовет Еидгыла адунеиаҿ имҩаҧысуаз аполитикатә хҭысқәа инарықәыршәаны, адгьыл зымпыҵакыз аҳәынҭқар дуқәа абри апроблема аус ақәҵара, насгьы аҧсуа ҧсҭазаара уадаҩ ишырзыҟаз аарҧшуп.

Арҭ зегьы ҳара игәыцараҳкуеит, избанзар убарҭ аҭоурых процессқәа рымҩаҧысшьа, насгьы ақырҭуа-аҧсуа рыуаажәларратә, ашьҭахь реибашьратә еиҿагылара рзы ҳарҭ ҳабиҧара шаҳаҭра руеит, активла иагьрылахәын.

Ари астатиаҽы Аҩзба Аслан иусумҭа инарҵауланы алкаакәа разгәаҭара хыкәкыс зынзакгьы иҳамазам. Аиашаз, инапы иҵихыз угәы иаахәаша усумҭоуп. Аха убраҟа автор ицәагхакәаз азгәаҳҭакәар цәгьа иаабазом, избанзар ԥхьаҟа урҭ зны ириашатәхоит.

217-218 адаҟьакәа рҽы иаагоуп хҭыск: «противостояния вокруг уголовного дела Г. Аргун… передали /его дело – Л.Г./ в прокуратуру Грузии после того как судебное заседание г. Гагра не нашло оснований для вынесения ему приговора… Гагрский союз «Абрыскил», гудаутская молодёжная организация «Аубла», абхазское общество «Апсадгыл», и Народный Форум Абхазии организовали акцию протеста, 25апреля группа жителей Гудаута объявила голодовку в здании РОВД».

Аиашаҵәҟьа уҳәозар, аиҿкаара «Аубла», ахеидкыла «Аԥсадгьыл» напхгаҵәас иамаз ҳара иҳаздырзомызт, урҭ зҽыз, иарбан зҵаарақәаз ирызбоз ҳагьрызҽелымҳазамызт, дара усҟәак ишырҽыз уҳәансҳәан ҳаҳауан умҳәозар. Гарик Аргәын илахьынҵа акала ирызбарц, абрыскьылаа Гәдоуҭа ианҩеи, аублааи аԥсадгылааи рымацара ракәзамызт иҳадымгылаз, Аԥсны жәлар р-Форум «Аидгылара» араион еиҿкаараҵәҟьа ҳааигәа иқәымлазеит. Азәырҩы аиуара иаҳа ирзыҳатыр дуун убасҟантәи аамҭазыҵәҟьагьы, амилаҭ зҵаара азбараз имҩаԥаагоз ауснагзатәкәа раасҭа. Гәдоуҭа иаланхоз еснагь ҭәҭәала ицхырааУан араион аналҵ уск мҩаԥаагозар, аха дара рыҩнытҵка қәԥарак мҩаԥысуазар рҭахзамызт. Иҟалеи?

Араион анапхгаҩцәа зегь аԥсыуаан, анхацәа рҽы ҳаҭыр ду рықәын, жәлар рҵысра амчхара аимуурц, рныр ҳәашьак амазамызт, аиҳаразакгьы урҭ уи рылшон, избанзар араҟа инхоз ақырҭқәа рхыԥхьазара акыр имаҷын, амилаҭ зҵаара рыҩнытҵка уамак иарцыхцыхуамызт,

Аԥсуа напхгара ртәыла аҭагылазаашьа рхьаамызт узҳәозомызт, иара аҿиараз ирылшоз зегь нарыгзон. Ишәарҭаз аусқәа реанрыларгалозгьы ҳамдыруеи. Аха еснагьтәи, есьыенытәи русқәа рымҩаԥгараз даҽеа ҭагылазаашьак рзаԥырҵахьан, Қырҭтәыла акоммунист партиа а-ЦК ииаанашьҭуаз аинструкциақәа ирықәныҟәон. Зынгьы, аиашаз, хәыцра ҵаулак уамеханакуеит: убас ақырҭқәа ирыцныҟәоз ауаа камшәазҭгьы, ҳашԥанхарыз? 37-тәи ашықәс еиқәаҵәа иаҩызаз аамҭа назаза иаҳҳарԥа ҳтәазаауазма?

Ус ма егьыс акәзаргьы, қарҭаа «рашьцәа» инарыгзоз аусқәа рҽы ҳәаак иҭаркуан. Урҭ азәырҩы рычҳара хыжжит, ақырҭуа ууажәларра-политикатә еиҿкаарақәа аԥсуа автономиа аԥырхзарц, акультуратә хақәиҭра заҵәык азин ҳамазарц ианаакәгыла. Убасҟан амилаҭ-хақәиҭратә қәԥара ргәыреанзамкәа иаалагылар акәхеит. Ашовинизм зыбҕа ԥнаҵәаз (иаззатәхаз) ԥьоук рызбахә ххәалоит. Аха апартиеи аҳәынҵқарреи рнапхгаҵәа ракәын зынзак зыбҕа ԥнаҵәаҵәҟьаз. Цәгьоура уамак мҩаԥызгахьаз ҳарҩызатәны, лахь ҭәҭәа ҳарҭон, аха ҳара ҩнытҵкала ххы ҳақәиҭын, ишҳалшоз анҵгьы арҭгьы ҳарҿагылан.

Абрыскьылаа Гәдоуҭа апротест анымҩаԥыргоз, араион анапхгара еилаҵәажәарак еиҿыркааит, уи иалахәыз ирабжьаргеит амлашьраз итәаз ирыдгылозу ирыдымгылозу рызбарц абраҟа, араион анапхгараҿ. Убас ала урҭ апротест мҩаԥгаҵәа рышҟа ауаа рымҩа адыркит. Иақәыркит убри аламҭалаз аеырҩреи жәлар ргәыргьареи Лыхнашҭа еиҿыркаарц. Гагратәи аидгыла «Абрыскьыл» иалаз уи аныҳәа ԥдыргеит. Ажәлар ашҭаҿынтә араион гәы ашҟа еихеит. Уа имҩаԥгаз амитинг аҿы ажәа еиқәымшәара рацәахеит. Ирбоз, ираҳауаз

ауаа азыћатцақәамызт. Апротест иаҽагылаз цәырцит. Уамашәа иубартә, уа иқагылаз цьоукы изларыпҳьазоз ала, ари аус Аргәын Гарик итаацәа ракәын изусхашаз, иан Лыхнашта имоапысуаз аныҳәа дадгылар лыхәтазаарын, хьаҳәхьачрада изларҳәоз ала, «Ишәфа, ижәжәы лҳәандаз!»

Иарбан усмоапгатәызаалак апсуааи ақырткәеи реиҽагылара мацаран имоапысуамызт, угәы иалсрын апсуа уаажәларра рыонытћагьы аиҽагыла-қәпара ахьцоз. Апсуаа реиҽагылара ачҳара иаҳа ишыуадаоыз азгәататәуп. Уи иагьшәарҭан, избанзар ақырткәа ирыдгылашаз ауаа ирылаћан. Иахьатәи акьыпҳь убартқәа обиективла ирызнеиуазароуп. Итытцырц иаздырхиауаз шәћәык аҽы сапхьеит Қырттәылатәи акоммунст партиа апсуа раион комитетк актәи амазаныћәгаоо амилат хақәитратә цысра мазала дахамгылар амузшәа. Закәытә хыдароузеи! Усћан авторцәа рыхшыоо атып ишытћьаз азгәасымтар сзымычҳаит.

Қырттәыла акоммунистцәа, акыр икәаратцо, узжьашаз аполитика иалаћан, ишырҳәало еипш, амшцәгьа ашьтахь акәыкәбаа адәы шхырћьо иаоызаны, иаарлас-аарлас усћан иҳазцәырцуаз ақыртуа уаажәлар еиҽкаарақәа рааста. Амала уртгьы егьыртгьы амилат зцаарае рхықәкы рзыпсахуамызт. Қырттәыла акоммунист партиа ақыртуа коммунистцәа рапсуа еиҽкаара аазеит. Убас ала, дара рнапаҽы иааганы апсуа жәлар рыман. Қырттәыла ауааажәларратә еиҽкаарақәа акоммунист хымоапгашьа гызмал иапырхагахан, «Ленин имилат политика» қыртшәала азбашьа пыххаа иқәырцеит. Урт рапсуа когорта амилат-хақәитратә цысра аеаднамкылар псыхәа аимоуит. Аиашаз, Апсны жәлар р-Цьынць еибашьра аламталазцәћьагьы рыонқәа издәылыҳәҳәомызт, ақырткәа риааира иазыпшын, нас иҽыцыз ақыртуа ҳәынткаррае дара ирыхәтаз атыпкәа роурц иакәгәыгны.

Аҽагыларатә акциа Гәдоута иахьынзамоапаысуаз, ишырҳәо еипш, ҳҽи-ҳнапи еиқәца ҳтәамызт, ҳара аус аауан. Ацыхәтәантәи амш аены имоапган амитинг, иҳадгылеит аргәынаа рыжәлантәқәа, урт рыуа-ртынха рацәа; убарт рнаос итегь иаҳзааигәахеит ҳактивистцәеи урт рныр змаз анхацәеи. Дара рыла ҳара еснагь ҳагәгәан Гагра, уск анымоапаагоз. Ҳақалақь аҽы ҳара ҳмачын, аҳәоу еиқәымшәара анҳабжьартцалак, аусмоапгатә иадҳәацалоз иаҳагьы имачхон. Убасћан гәдоутаа шьаћас иҳацагылон, ақыртуа мчы ғәгәа ҳаҽагылартә, ҳхыпхьазара рацәахон.

Аидгыла «Абрыскьыл», Гәдоута имоапнагаз жәа-мштәи апротест ала, иашамкәан ирбаандаоыз Г.Аргәын иуахта мацара акәмызт изныры, усћан амилат-хақәитратә қәпаразы итакыз егьырт ауаапсырагьы русқәа цқьа ирыхәапшырц моакәцарак роуит. Иазгәататәуп, 1980 шықәсазтәи ахтысқәа рашьтахь, 1989 ш. маи 4-зы рапхьаза акәны Апсны административ органқәа рнапхгаоцәа ақыртуа шовинизм аус ахьрыцыруаз азы, рыгәра шырымгоз иаартыз ашәкәы рыдыркылеит. Амитинг ахь иаапхьаз дара анапхгацәа рхатақәа шалахәыз ауп ари шыћалаз. Аиаша уҳәозар, усћан «Союз» ҳәа хьзыс измаз аблок аус ду моапнагон, ҳәарада, амилат зцаара иазкыз аусқәа ГССР апрокуратура иамырхырц. Урт русура узмачшьомызт, аха дара рыкәпара азакәан ихымыҳәҳәар ртахын, арахь азакәан ҳара изҳадгыломызт.

Амала, арадикал усмоапгатәқәа усћантәи аамтаз знапы алазкуаз аидгыла «Абрыскьыл» иалаз затцәык ракәын. Убри азгәатаны, ухахьы иузаагом амонографиаҽ «25 апреля /1989 – Л.Г./ группа жителей г. Гудаута объявила голодовку»

ҳәа иҳәоу ахьаагоу. Амлашьраз итәаз рызынтәык ақалақь Гагра иаланхон, иара убра аус руан. Урҭ абрыскьылаа ракәын. Ас еиҧш аҽагылара форма заа реазыҟарымҭазеит, уи цәырҭит дара Гәдоуҭа ианнеи, араион милициа ахыбра ашәхымц аҽыҭәҟьа. Еиҭасҳәоит, убри аламҭалаз арадикал мҩа ақәгылара зылшоз дара заҭәык ракәын.

Зны-зынла раионк ауаа аргәамҭуан даеа раионк ахаҭарнакцәа ааны аҽагылара ҕәҕәа ус ахьымҩаҧыргоз. Ус акәымзар, гәдоуҭаа усҟан амлашьра реазыркызшәа, иобиективымз автор иалкаа абаанагеи?! Документк уи агәылихит ҳәа изымҳәеит, урҭ зынзак иҟазам. А.Аҩзба ҽаҭахьа-мцы дыррак иазҽлымҳаз азәы изнеигеит. Иааирала зегьы анхыркәшаха, амилаҭ-хақәиҭратә ҭысраан имҩаҧысуаз ахҭысқәа рыхәҭа ҭоура аларгалазшәа ицәажәалар азәырҩы ирҭахгәышьоуп. Аха, урҭқәа анымҩаҧысуаз, иаразнак иуздыруамызт ҧхьаҟа закәытә хәшьараз ироуаз. Рхы аларгалар иаҧсазу рзеилкаауамызт. Иарбан қәҧаразаалак ари чымазараны иазышьҭоуп, аҭоурыхҭцааҩцәа ракәзар – уи ахәышәтәраз маҷк рыегәарҭалароуп.

Убри ашьҭахь, шьҭа ашәҟәы анҭәамҭаҽ (ад. 405) ҳаҧхьоит, ақырҭуа-аҧсуа еибашьра ианалага, «был создан Гагрский оборонитедьный рубеж». Ҳара, уамак ҳазымхәыцзакәа, ҳмал – «аҧсуара» – маҷ-маҷ ҳацәхьаҭуеит. Ҳара ҳзы уи шәарҭагәышьоуп, зегь раҧхьа абызшәа аҽиараз, акультура аихаҳараз, аҭоурых ашьақәыргылараз. Аибашьраҽ апартизан ҭысра «Мраҭашәаратәи афронт» ҳәа хьзыс изаиуи?! Ҳабиҧарақәа раазараҽ уи акраҭанакуеит. Ҳазхәыцны, ма ҳазымхәыцзакәа ҳәынҭқарратә бызшәаны ишьҭаҳхыз агәхьаа ҳкзом, ус акәымзар «Абжьыуа фронт» ҳәа, ҳҭоурых ианымҭуа ианылашаз ахьз заимузеи? Ианаамҭаз уи иахьазымхәыцыз угәы иалсып, шьҭа уи узыҧсахуам, аибашьраз уи иахьзырҭаз нхароуп. Ус изхаҟалазгьы ак аҭанакуеит, иҭцаатәуп. Аҧсны Амраҭашәараҽ иҟалазеи? «Бзыҧтәи афронт» ахьз шцәырҭыз аибашьраз ҷьара еиҳабыра документк аҽы иарбамхеит. Ус иҟаз ахьз иит, ахырҕәҕәарҭа анеиҽыркаауаз, раҧхьаза ахызаҭә инарҽагылаз ҳаибашьцәа рыҩныҭҟа.

Аполковник Дбар С.П. дааит, азиас Бзыҧ иаваршә ахырҕәҕәарҭа еиҽикаарц. Ус идырҭахьан Гәдоуҭантә дандәықәлоз. Азиас аҽынтә хәбаҟа киламетра ахьыбжьаз, ақыҭақәа Бзыҧҭеи-Алаҳази ақыҭа Колхьидеи рыбжьара, аҕа даанкыланы, ахырҕәҕәарҭа жәлар рҭеи ишеиҽыркаахьаз аниба, иара афронт ацәаҳәа аеахьаҧшьнагахьаз азгәаҭаны, Бзыҧтәи ахырҕәҕәарҭа мчыла еибиҭарц иеазикит. Иарбан маҭураз дыззыркыз ҳара иҳаздырзомызт. Ус шәҟәы икзамызт. Уи мацара акәмызт, хыхь ҷьара иҳәоуп гагратәи ахырхарҭа аҭагылазаашьа Гәдоуҭа ишырзымдыруаз. Ҳара убас ауп аус шаҳуа, уи хықәкыла иазгәаҭатәуп.

Ахырҕәҕәарҭа аиҽкаара (мызки ҩы-мчыбжьеи) инапы ахьынзалакыз, Гәдоуҭантә даныхынҳәлоз, афронт акомандаҟаҭаҩыс иарҭаз ҳәа, акырнытә ҷьоук рызбахәқәа иҳәалон. Аха дзусҭазаалак урҭ рахьтә азәы уаҳа иеаҳимырбеит, дара рцынхәра иара афронт еиҽикаауан, ажәылара инапы алакын, араион ахақәиҭтәра ахагылара илиршеит. Арҧыза иҷыдарақәа идаабалон азы, акомандаҟаҭаҩ иакәны дҳаҧхьазон. Официалла акомандаҟаҭаҩра ирымҭеит азын, ихаҭа закәанла приказ изҭыжьуамызт, ихаҭыҧуаа аиҭартә. Аштаб аиҳабы убас дҳамазамызт. Аподполковник Гәымба И.Д. дҟалеит приказла иаҭамыз акомандаҟаҭаҩ дҭала изамҭаз цхырааҩны. Сара, официала иаҧҭамыз Бзыҧтәи афронт аштаб аҽы санааи, приказда, ҽырҳәала, аполитика-аазаратә цхырааҩс сышьҭихит. Иҷьоушьаргьы, абри амҩала аус ҳуеит. Ахырҕәҕәарҭа ахьынзыҟаз аамҭаз

аибашьра иалахәыз ҳакәны ҳарҭ ҳаԥхьазазамызт. Усҟан ҳара уи ҳагьазхәыцуазма! Уажәгьы уамак ҳгәы иалазам. Аус злоу, ҳусура ҳгәы аздууп, хыкәкысгьы иҳамаз – ҳраион ампыҵахалаҩцәа рымпыҵхра акәын, уи наҳагзеит.

Аибашьра нҵәеит. Уажәшьҭа азәы избеит афронт ахьз иԥсахырц. Азәы игәаԥхом уи Бзыԥтәи ахьахьзырҵаз. Изҿу злашьакәдырҕәҕәаша ҵаҵҕәы змам рыԥшаауеит. Урҭкәа ҳхаҳаршҭыроуп. Афронт ахьз аауам азиас Бзыԥ, ма ақыҵа Бзыԥҵа рҿынтә. Убарҭкәа ирыхҟьазаргьы, цәгьарас иаҵаз узеилкаауам. Атопоним «Бзыԥ», иаҳа иашаны иуҳәозар – «Ԥсыԥ», цәырҵуеит адунеи раԥхьатәи абызшәа иацны, ҩ-код шьҭыбжьык – «ԥы-сы» рыла ишьақәгылоуп. Аҵабырг уҳәозар, убарҭ ашьҭыбжькәа абызшәеи ажәлари рира иашьагәыҵуп. Ҳгәы зыздухаша ҳалаҟоуп, иҳаҭәҳамшьо закәи?! Уи апроблемаз алекциақәа рцикл уаԥхьароуп азын, абра иаанаҳҟылап.

1992 шықәса август мзазы Гагра аоккупант еибашьцәа ирызныжьын, дара рыштаб ақалақь аҽы еиҿыркааит. Ҳара ҳганала, аиҿагылара еиҿкаан Бзыԥҵа ақыҵан, ахырҕәҕәарҵа, афронт аштаб, уи ахәҵақәа, асанитартә хәҵа, атыл еиқәыршәара, афронт акомендатура уб. иҵ. Ахырҕәҕәарҵа ахьеиҿкааз Бзыԥҭеи Алаҳази рқыҵақәеи Гагра ақалақьи даеа қыҵа назак рыбжьан, убра еиҿкаан ақырҵуа хырҕәҕәарҵа. Ажәакала, аҕа изгьы ари Бзыԥтәи фронтын. Афронт ахьз ҳгәы аздуны иаҳҳәаларц ахаҵыԥан, уи ахьз аԥсахра ҳҿазаҳкхьеит. Урҭкәа рымацара ракәым, иаагоу аргументқәа иреиҳау аҵоурых ҵакы змоу ҳлахьынҵа зеиԥшраз азгәаҳҵап, избанзар ҳазлацәажәо иадҳәалоуп. Амҳаԥьыр ҳажәлар ирызкашәааназа, Аҟәа инаркны азиас Бзыԥынза адгьыл Бзыԥын ҳәа иашьҭан, уи зыхҟьоз ихадаз азиас акәын. Иахьа Бзыԥын ахышәаҵышәара Ԥсоунза иҵбаахеит. Избанзар иахьатәи Гагра араион иқәынхоз асазқәа ахырцан, аҳәааныркъа индырхеит. Араҟа иахьа иахыу рыбжеиҳарак Гәдоуҭантә илеиз роуп. Убри азоуп 1992 шықәса августи сентиабри рзы аԥсуааи ақырҵқәеи бԥьар реиҿагылара ацәаҳәа аибашьцәа Бзыԥтәи афронт ҳәа ахьз зыршьаз. Даеа ҵакык аҵаны, ахьз Ԥсахра иашахазом. Уи аҵоурых документқәа, аҵцаара усқәа, аиҳаразак ҳгәалашәарақҿ инхароуп, аибашьра аламҵалаз ишиз еиԥш. Акәымзар уажәы азәы Гәымсҵатәи афронт Аҟәатәи ҳәа иԥсахырц ихы иҵашәоит?! Ус аума? Ҳазҿу закәи?! Арахь цқьа иҵцаазар, Гагратәи афронт ахьз зҳәо бҕьыцк ҳакзам, иҟан Бзыԥтәи, ус иагьаанхоит.

А.Аҩзба ишәҟәаҿы иуԥылоит уамак ишьақәырҕәҕәам даеа хшыҩцакқәакгьы, урҭ ҳҳы уажәы уамак ирзаҳамшьҭып. Уи зуалу аҵоурыхҵцааҩцәа рхатәы лкаакәа ҟарҵап.

Иааизакны игәоуҭозар, амонографиа ҭыцит ианаамҵаҵәҟьаз. Еиуеиԥшым аԥхьаҩцәа акыр дзырҵаша, иҵырҵааша зцоу шәҟәуп. Аҵоурых хҵысқәа, афактқәа, аполитика ԥызаҩцәа русушьа, аҳәынҵқар президентцәа, Аԥсны имҩаԥысуаз аибашьраз ашәҟәыҩцәа рақәҿыҵшьақәа инарҵбаа иахьаарԥшу раԥхьазатәи усумҵоуп. Убарҭкәа зегьы автор ҭоурыхла иуажәларра-политикатә лкаакәа ацуп.

ЧТО ВЕРНО И НЕ ВЕРНО

Интересная монография «Абхазия и Грузия: завтра была война» выпущена учёным Асланом Авидзба в 2012 году в Сухуме. Общественно-политические события, исторические факты 1988-1992 годов освещаются и подтверждаются документами хронологически точно, даются авторские описания и комментарии, а также анализируются исторические материалы.

Ученый скрупулёзно изучил огромное количество документов, публикации в периодической печати того времени, сам освоив все переосмыслил. Читатель имеет возможность ознакомиться с весьма сложными абхазо-грузинскими взаимоотношениями перед войной, и затем военного вмешательства Грузии в дела Абхазии. В контексте политических событий на бывшей территории Советского Союза, раскрывается роль мировых держав по этой проблеме и их непростые отношения к сложной абхазской жизни.

Всё это волнует нас, т. к. наше поколение явилось живым свидетелем этих исторических процессов, а также реальным участником грузино-абхазского общественного, а затем и военного противостояния.

В этой статье не ставится цель глубоко анализировать работу Авидзба Аслана, несомненно, она является позитивной деятельностью сравнительно молодого ученого. Хочется просто подчеркнуть некоторые недостатки, которые в будущем желательно исправить.

На страницах 217-218 приводится факт «противостояния вокруг уголовного дела Г. Аргун». Его дело передали «в прокуратуру Грузии после того как судебное заседание в г. Гагра не нашло оснований для вынесения ему приговора… Гагрский союз «Абраскил», гудаутская молодёжная организация «Аубла», абхазское общество «Апсадгыл», и Народный Форум Абхазии организовали акцию протеста, 25 апреля группа жителей Гудаута объявила голодовку в здании РОВД».

Честно говоря, многие из нас не знали кто руководители организацией «Аубла», обществом «Апсадгьыл», мы не интересовались, чем они занимались, какие проблемы решали. Мы только слышали об их существовании. Когда же абрыскьыловцы прибыли в Гудауту, как-то положительно повлиять на судьбу Гария Аргун, не только аубловцы и апсадгьыловцы не примкнули к нам, нас не поддержала и районная организация НФ Абхазии «Аидгылара». Для многих родственные отношения играли большую роль даже в то время, чем деятельность, проводимую нами вокруг национального вопроса. Жители г. Гудаута, всегда активные в событиях вне района, у себя сознательно пассивничали.

Здесь все руководители абхазы, неоспоримо с огромным рейтингом у населения, являлись сдерживающим фактором, тем более в районе проживало сравнительно мало грузин, национальный вопрос на месте особо их не беспокоил. Нельзя сказать, что абхазское руководство не заботилось положением в Абхазии, оно делало всё, что могло для процветания страны. Известны их активные вмешательства в опасные ситуации. Но это – их личное дело. А в обычные дни было создано положение, согласно которому они вынуждено работали по инструкциям ЦК КП Грузии. Иногда думаешь, а что могло случиться, если не оказались люди, сотрудничавшие с грузинским руководством? Могли мы жить вечно 37-м годом?!

Однако Тбилиси ограничивал своих «собратьев» в возможностях. Многие из них возмутились, когда грузинские общественно-политические организации потребовали ликвидации абхазской автономии и довольствоваться только культурной самостоятельностью. И только тогда они автоматически оказались в среде национально-освободительного движения. Часто мы говорим о жертвах шовинизма. Партийно-государственные руководители страны являлись самыми большими жертвами. А нас могли наказывать как уголовных преступников, но мы духовно были свободны, боролись, как могли против тех и других.

Когда абрыскьыловцы проводили акцию протеста в г. Гудаута, руководство района предложило участникам одного совещания поддержать акцию протеста или нет решать здесь, у руководства района. Т.о. оно закрыло путь людям к протестующим. Решили провести скачки и народные гуляния в Лыхнашта. Члены Гагрского союза «Абрыскьыл» сорвали это мероприятие. Однако в этот день на митинге некоторые жители района выступили против протеста. Даже прозвучала речь о том, что это дело семьи Аргун Гария, мать должна поддержать мероприятие в Лыхнашта, дословно говорили: «Ишәфа, ижәжәы лҳәандаз!»

К сожалению, проведение всяких мероприятий сопровождались не только противоречиями абхазской и грузинской сторон, шла борьба внутри абхазского общества. Выдерживать последнее труднее, надо отметить. Причем это и опаснее, когда грузины имели неосознанных своих сторонников в абхазском обществе. И в сегодняшних публикациях надо искать объективные точности. Так в готовящейся к печати одной из книг я прочитал, что одному из первых секретарей комитета КПГ приходилось тайно руководить национально-освободительным движением. Абсурд! Тогда я заметил, что они, авторы, с ума сошли.

Коммунисты Грузии вели более лояльную тактическую линию, чем как грибы после дождя появляющиеся в те времена грузинские общественные организации, хотя и те и другие не расходились в стратегических планах. ЦК КПГ воспитал абхазскую когорту грузинских коммунистов, поэтому имели большие возможности «прибрать к рукам» абхазский народ. Общественно-политические организации Грузии помешали коммунистической тактике и разрушили решение «ленинского» национального вопроса по-грузински. Абхазская когорта уже присоединилась к национальному движению, хотя некоторые во время Отечественной войны народа Абхазии не высовывались из дому, в надежде на грузинскую победу, а они же получат «заслуженные» им посты в новом грузинском государстве.

В период проведения гудаутского протеста, все дни мы работали. Уже в последний день к нам присоединились однофамильцы Аргун и их многочисленные родственники, а также наши активисты, через которых мы влияли на жителей района во время гагрских мероприятий. Там мы нуждались в большом количестве поддерживающих. В самом городе абхазов было мало, чтобы выдерживать мощный грузинский натиск. Гудаутцы – наша огромная опора.

Союз «Абрыскьыл» своим десятидневным протестом повлиял на судьбу не только арестованного Г. Аргун, но и на уголовные дела остальных задержанных за участие в освободительной борьбе. Причем, после событий 1980 года, на митинге 4 мая 1989 года впервые мы открыто выразили недоверие руководителям административных органов Абхазии за пособничество грузинскому шовинизму. Естественно, тогда большую работу проводил блок «Союз» и другие региональные

организации, чтобы уголовные дела по национальному вопросу были отозваны из прокуратуры ГССР, нельзя умалять их деятельность, хотя они могли действовать только на основании тогдашних законов.

Однако, на радикальные меры в то время шли только члены союза «Абрыскьыл». Т.О. напрашивается – откуда взята мысль о том, что «25 апреля /1989г. – Л.Г./ группа жителей г. Гудаута объявила голодовку»?! Голодовкой занялись одни жители и работающие в г. Гагра. Они – абрыскьыловцы. Такая форма протеста заранее не планировалась, она возникла спонтанно, уже после прибытия абрыскьыловцев в город прямо у порога РОВД. На такие радикальные меры тогда могли пойти только они.

Часто подкрадывается обида, что с чужого района проводили мощную акцию протеста в центре их района. Иначе как понять необъективную фразу автора книги о начале голодовки гудаутцами?! Он не ссылается на какие-либо документы, их просто нет. Это значит, что А.Авидзба получил устную ложную информацию от заинтересованного лица. Когда всё закончилось победой, многие хотят оказаться позитивными участниками всех событий национально-освободительного движения. А сразу не определить какая оценка событию в будущем. Эта болезнь любой борьбы, а историкам необходимо проявлять осторожность с этим явлением.

Далее, уже в конце книги, читаем о том, что в начале грузино-абхазской войны «был создан Гагрский оборонительный рубеж» / стр. 405/. Мы неосознанно потихоньку сдаём позиции «апсуара». Это опасно для нас – развития языка, культуры, истории. Почему партизанское движение во время войны было крещёно «Восточным фронтом»?! Это важно для нашего и будущего поколений. Мы задумано или несознательно игнорируем свой, так называемый, государственный язык, иначе его назвали «Абжьыуа фронт», конечно, при переводе соблюдали русскую транскрипцию. Жалко, что об этом в своё время не призадумались, теперь не поменяешь, должно остаться название, какое дали фронту во время войны. А что происходит на западе Абхазии? Название «Бзыпский фронт» во время войны не был обозначен каким-либо официальным правительственным документом, приказом. Такое название родилось среди ополченцев при организации оборонительного рубежа.

Полковник Дбар С.П. прибыл, чтобы создать оборонительный рубеж по реке Бзып, так ему указали в Гудауте. Увидев, что ополчение уже остановило врага на границе сел Бзыпта – Алахадзы и Колхида, это в пяти км от реки, он принялся укреплять Бзыпский оборонительный рубеж на этой линии фронта. Прибыл сюда он в качестве кого, мы не знали. Назначение командующего он не получил. Уже сказано, что в Гудауте не знали об обстановке в Гагрском направлении. Мы так работаем, пожалуй, это стоит подчеркнуть.

За время существования оборонительного рубежа /всего полутора месяца/, возвращаясь с Гудауты, он несколько раз сообщал нам, что командующим фронтом назначен такой-то. В разное время называл различные фамилии. Но никто так и не прибыл, а он занимался организацией фронта, атакой, освобождением района. Мы видели в нём качества полководца и называли его командующим. Поскольку он не получил официального назначения, сам не мог издавать законных приказов о назначении своих замов. Не было начальника штаба. Так подполковник Гумба Я. Д. стал неофициальным помощником неофициального командующего. Я прибыл в штаб неутвержденного фронта, полковник устно назначил меня помощником по политико-

воспитательной работе. Удивительно, но это наш стиль работы. Мы не считаемся участниками войны этих недель существования оборонительного рубежа. Мы об этом и не думали, и сейчас не беспокоимся, а гордимся результатом своей общей деятельности, целью которого – освобождение района от оккупации.

Война закончилась. Сейчас кто-то решил поменять название фронта. Кому-то не нравится, что он был назван Бзыпским. Приводят разные необоснованные причины. Всё надо забыть! Название фронта не исходит из топонима реки Бзып (Бзыԥ) или села Бзыпта. Если даже это так, что в этом плохого?! Топоним «Бзып», вернее «Ԥсыԥ», возник с первородным языком мира, и состоит из основных двух кодовых звуков «ԥы-сы», фактически это основа возникновения языка и народа. У нас есть, чем гордится. Не стоит пренебрегать. По этой проблеме надо прочесть цикл лекций, так что пока остановимся здесь.

В августе 1992 г. Гагра был сдан оккупационным войскам, их штаб располагался в городе. А с нашей стороны организация сопротивления проходила в селе Бзыпта, оборонительный рубеж, штаб фронта, все его подразделения, санчасть, тыловое обеспечение, комендатура фронта и т.д. Между этим селом и селом Алахадзы, где проходил оборонительный рубеж и г. Гагра лежало целое село, с грузинским оборонительным рубежом. Т.о. и для врага это был Бзыпский фронт, пожалуй. И вместо того, чтобы являться апологетами названия фронта, мы хотим её поменять.

Но дело даже не во всём этом. До махаджирства территория от Сухума и до реки Бзып называлась Бзыпской Абхазией, по главной реке, протекающей здесь. Сегодня Бзыпская Абхазия простирается далее, до реки Псоу, так как бывшие жители этого района, асадз, в результате изгнания живут за границей. Костяк современных жителей этого района – гудаутцы. Вот почему линия военного противостояния абхазов и грузин в августе-сентябре 1992 года ополченцы назвали Бзыпским фронтом. Ни по какой причине переименовывать нельзя. Он должен в исторических, исследовательских документах, тем более в нашей памяти остаться таким, каким родился во время войны. Иначе кому-то захочется сегодня переименовать Гумистинский фронт на Сухумский?! Чем мы занимаемся?! Тем более никаких документов о Гагрском фронте не существуют, фронт был и остается Бзыпским.

В книге А. Авидзба можно найти и другие неточности, но на них акцентировать своё внимание нет необходимости. Это дело историков.

В целом монография вышла своевременно, она поучительна, познавательна для широкого круга читателей. Эта первая работа подобного масштаба, где все события, факты, деятельность политических вожаков, президентов стран, отзывы писателей о войне в Абхазии даются в полном объёме. Они сопровождаются историческим, общественно-политическим анализом автора.

АЗҬААРАҚӘА, АЗҬААРАҚӘА…

Ҳ-Аҧсадгьыл иахьа иахьыҟоу амҽхак маҷ еснагь иааннакылоз ҵьаҳшьоит, аха уи ус иҟамызт. Зны-зынла уарлашәарла аҭоурых иҳанаҳәоит убри азбахә, амала иҭышәынтәалан акгьы цқьа иҳаздыруам. Асоциализм аамҭаз «аусуцәеи анхацәеи рдиктатура» аиаша ҳнарҳәомызт. Уи ашьҭахь агәаанагара еивга шыҟоу аҩымҭақәа ирныҧшуеит, ҳҵарауаа илеилатәа аҵабырг концепциа ахьышьҭырымхыц иахҟьозар акәхап. Амала еилкаауп аҧсуа бызшәа зҳәоз ҳажәлар рынхарҭа ҭыҧқәа ажәытәза империа назак атерриториа шеиднакылоз. Ҽыц ицәырҵуаз ажәларқәа рбызшәақәа аҧсшәа иарҽиаз имариа бызшәақәан. Уи акәым, ааигәазатәи (ҩбаҟа нызқь шықәса раахыс) ҳҭоурых цқьа ҳагәылаҧшыр, ҳ-Аҧсҳацәа рнапаҵаҟа иҟаз адгьыл ақалақь Анапа инаркны иахьатәи Ҭырқәтәыла абжаранза иназон. Аҧсуаа нымхозар, Аҧсҳа иаҳҭынра ааигәа зны Қәҭешь игозма. Шәкы-ҩышә шықәса раҧхьа Нхыҵ-Кавказ Аҧсны Ду ҳәа баша иашьҭазма? Х1Х ашәышықәсаз убрантә мҳаҵьыр иагаз иаҧсыуаан.

Абасҟатәи ҳаҭбааҭыцә дгьыл есымшааира еиҵало, иахьа ҳахьаанагаз зегьы иаабоит. Зегь раҧхьа уи зыхҟьаз ҳажәлар рмаҷхаракәын, хымҧада. Уи зыхҟьоз аамҭа ирзаанагоз аибашьрақәеи, ахҵәарақәеи ирымацарамызт. Убарҭқәа рнаҩсан, ҩ-факторк еснагь ихаданы иаҳҧырхаган. Раҧхьатәи – збызшәа зцәызыз абиҧарақәа жәларҵас изуан. Уи азбахә зныкымкәан ицәыраагақәахьеит. Збызшәа зцәызыз ихдырра маҷхон, урҭ еицын еснагь. Дара ма еицынхоит, ма еицықәҵуеит. Анаҩсантәи афактор – Аҧсҳара аҩныҵҟа аҳратәраз аиҽыхара еснагь атәылеи ажәлари ирзеицәан. Хараза ҳцарым, ааигәатәи ҳҭоурых излаҳәо ала, Аҧсҳацәа ирцәыуадаҩын рнапаҵаҟа иҟаз аҳцәа реидкылара. Доусы ихатә ҳәаақәҵара мацара дазҽлымҳан, дахьынхоз ипатриотра акәын мчыс иҕраз. Жәларык реиларҵәара иашьҭаз диҧырхаган, атәыла аилаҳара убри ала дацхраауан.

Амҳаҵьыр ааира убас ҳееиҩшарақәа даара иаҵгәеит. Аменшевикцәа рхаан Аҧсны ладеи ҩадеи зеидымгылеит. Ашьҭахь аҭоурых процессқәа ҳаидыркылақәеит, аха атәыла аиҳабыра ирҧырхагаз амчқәа аҩныҵҟа ирацәахеит. 37-тәии уи иацнеиуаз ашықәсқәеи рыламҭалаз, Аҧсны аиҳабыра ақәгараз ҳаҕацәа иманшәалан рхы иадырхәеит урҭ аиҽыхарақәа, аха аҽагылара зеазызшәозгьы рымч мхеит, аамҭа еиқәаҵәа даргьы ықәнагеит. Аееиҩшарақәа ҳаман ааигәаза. Аиҳабыраҽ аус зуаз шьаҟас убри иаҵагылан, ҳмилаҭ ҽиара зҭахымыз ҳаҕацәа убас ирҭахын азы.

Амилаҭ хақәиҭра қәҧара ҳаҧсуа жәлар еиднакылеит. Ашьҭахь иҳазцәырҵыз ахақәиҭратә еибашьра атәым милаҭқәагьы ҳаднагалеит, зегьы ҳаиланарҵәеит.
Иахьа ҳашҧаҟоу? Ҳусқәа наҳагзахьаз ҵьаҳшьан, ҳажәлар ҽыц реиҟәшараз ҵьоукы реазыршәоит, зынзак изылҵшәадам узыҳәом. Ари меркантил хықәкыуп, ҳазҭагылоу аамҭа ахәшьара ҳзаҭом, убри ауп зегьы зыхҟьо. Ахақәиҭра наза ҳауз ҵьашьа, доусы ихәҭоу ҳәа ииҧхьазо дазықәҧоит. Ус ихәыцуан еснагь, аха уи иахылҵшаз атрагедиа аеахьаҵәахуаз ианакәызаалак заа ирбарҭамызт.

2

Аҳәынҭқарра имҩаҧнаго аполитика ҧыжәара аиуеит атәыла аҽиаразы. Убас еилаҳкаауеит, даеакала ҳазхәыцуам. Аполитика амчхара каҳауеит, атәыла

аекономика ҳаракымзар. Анхамҩа дырҕәҕәарц еснагь иқәҧоит аполитика мҩаҧгаҩцәа, рыҩныҭҟа ианыҕәҕәоу, ражәа ҧхылдоуп. Ус анакәха, аекономика ҧыжәара агома? – уаазхәыцуеит урҭ рыҩбагь реимадараҽ. Амала дара еицуп, еимҩанызацәоуп.

Аҩныҭҟа усқәа реиҽкааразз, иара аекономика аҽиаразгьы, иаҳа ҳхы ҳақәиҭуп. Аха урҭ адәныҟа усқәа ирыдҳәалоуп. Уахь ҳхы ҳақәиҭцәҟьазам. Ишаҳҭахыу тәылак ахь ҳазцом, ҳзаауам. Иаҳҭахыу ҳазгом, иаҳзаагом. Иарбан усзаалак анагзара аурыс дақәшаҳаҭзароуп, дзықәшаҳаҭым узеиҽкаауам. Аблокада ҳҭакны ҳхы анаҳаҧхьазози, ареспублика азхаҭара апроцесс амҩа аатижьҭеи, ҳҭагылазаашьа уамак аҽаҧсахзом. Маҷ-маҷ еиҕьхарақәак ҳшырхаанугьы, ҳхаҭа «ҳаилажәра» мҩаҧысуеит Ҧсоуи Егри рыҩныҭҟа мацара. Уи аҽиара иаҧырхагоуп. Иааҳакәыршоу атәыла дуқәа рнапы ҳануп. Ишаҳҭахыҭцәҟьоу ҳазҽиазом. Ҳаҩныҭҟа аиҽыхарақәа еинымшәаранза иҳаркыз раҧшьгамҭаҽ хыхь иаагоу аҷыдарақәа рыбла азхырҩоит, рхықәкы анагзараз, ус иаҳа ирзеиҕьуп. Аҭабыргаз, аиашарада ак здырыр зҭахым азакәан изахыҧом. Убарҭ, аиаша иашьҭоу, иаҳа ирцәыуадаҩуп закәанла амалрҳара. Аҧараҟаҭарада мораль змам азакәан анавсаавсшьақәа иаҳа иазыҟаҭоуп. Ачынуаа аиҳарак абарҭ роуп ирҭахыу, рымҩақәа аадыртуеит. Егьырҭ, аҧхьатәиқәа, акыр ирҧырхагоуп. Аха ауаҩ иаша зегьакоуп аиашамрахь ихы дара идырхоит, иус наигзарц иашьҭоу ирылшо иҽырхуеит. Уи апроцесс иахьа ҽагылашьа ҕәҕәак амазам.

Абри афакт инаҭшьтәуп ҷыдала. Иааҵьоушьартә, аҧсҭазаара аҧышәа иаҳнарбоит ачынуаҩ, заҟа ҭарҭышала иееибиҭо аҟара, маҭурала деиқәшәоит. Жәынгьы-ҽангьы аҳәынҭқар мчы далахәуп. Зхы иашьҭоу ианакәызаалак еизҳара бзиак далаҟоуп. Даҽа ганкала уахәаҧшуазар, аҳәынҭқарра убри аҭагылазаашьа маза иақәгәыҕуеит ҳәа, агәаанагара шьҭукаауеит. Ачынуаа уалафахәы бзиа еибыҭазам. Убри азоуп дара иҭоурам рҷыдара зхадырҟьацәо.

Ауаа рынхашьа-нҭышьа еснагь атәыла абеиашьа аанарҧшуан. Аоппозициа ауаҩ заҟа дҕару атәы заҭәык иалацәажәоит, аиашаз, амла иакуа уаҩ дҳамамзаргьы, зегьыҭцәҟьа збеиам. Арахь ҩба-хҧа машьына зынхарҭа ҭбаа иҭагылоу ҳамоуп, дара рхыҧхьазара маҷзам. Ауаа иршәу-ирхоу уздыруам. Аицлабра уахь ииасит. Ацәгьа-абзиа рымҩаҧгашьақәа хазхеит. Жәлар рынеиааи ҭбаахеит. Иаҳа-иаҳа имаҷхоит аҵьа збо иҳарҵьла аус зымуа нхарц зҭахыу. Аиашаз, ушьапы еиҭых унхарц, аҵьабаа убароуп. Аҩыжәра-зыжәра мацара зеазызкыз ирымам-ирыхзым мацара изаламцәажәои. Аусурҭа ҭыҧқәа шрымам иазашшуа ргәы иҭоу узеилкаауам. Асоциализм тәра иарҽиаз хымҧадатәи аусурҭа иазхьуама? Доусы иусурҭа анеиҽикааша аамҭа ҳшааҭагылаз рзеилымкаазои?

Ари азҭаара еиҳаразак изырцыхцыхуа аҳәынҭқар аҩныҭҟа аиҽагылара антагонизм аҳаракыранза ашьҭыхра иазҽлымҳауп. Урҭ рхықәкы анагзараҽ амҩақәа ируакыуп. Иахьа, еихьзарас иҳамоу аекономикаҽ ашьҭыхра аацәыругар, «уи аурыс ҧароуп изыбзоуроу» ҳәа иааӯеҧныркылоит. Аоппозициаҽ зееизызгаз иахьатәи аиҳабыра ркоманда иаламшәеит, аха уа хадара зуа, атәыла анапхгараҽ аус аныруаз, аҭыҧантәи аекономика зышьҭырымхи?

Зызбахә гәынамзарала ҳазлацәажәо рашьҭахь, ажәлар рнапы зырҭаз шықәсык ала ҳаихьзарақәа ааҳнубаалартә ҳазланаргеи? Ааи, ауадаҩрақәа инарывс-аарывсуа, иахьатәи аиҳабыра ҳтәыла аекономика шьҭырхуеит иахьцалак. Амҩақәа цқьахеит, уахыла ҳарнуп ҽынлаҭас. Аҩнқәа

реиҭашьақәыргылашьа апроцесс цәгьоума? Акыр школи баҳчеи ҳҳәыцқәа дыргәырҵьеит. Ахыбра ҽыцқәа ҳабла иаатцашәоит, џьара-џьара иагьмаҷзам. Ақыҭа мҩақа реиҭашьақәыргылашьа згәы иаамыхәода? Афымца лашара цәаҳәақәа ақыҭаҿ ирҽыцуп. Ацхыраара ҟатцоуп азы змамыз азымҩангагақәа рышьақәыргылараҿ. Аспорт комплексқәа заҟа удыршанхозеи! Ахәыцқәа раазара иазкыу аобиектқәа ақалақьқәа рҽы мацара иргылоума, урҭ цәырҵуеит ақыҭақәа рҽы. Қалақьқәак рҽы ахатәы сасааирҭақәа, аҧсшьарҭақәа акыр дыргылахьеит. Егьырҭ акоммерциа хккәа цәырҵуеит. Ақыҭа нхамҩаҿ иаҳамбац аҵиаа ҷыдақәа ҳзеиҭарҳаит. Уааигәырҵьап урҭ рыҽиара ҳџьынџьуаа ахьалахәу. Ишнеиуа уи адемографиагьы иахәашт. Ҳажәларгьы усурҭа ҽыцқәак роушт. Арҽиара знапы алакыу рҭагылазаашьа аиҵхара аҧцара аҳәынҭқар иахагылоу ируалны ирыҧхьазоит. Арҽиаратә гәыпқәа жәпакы аҳәынҭқар ҳарџьла рыҧсы ҭоуп. Даеа зны еиҧшымкәа, ашәҟәтыжьра ҽиеит. Аиҳаразак аҧсуа литература амҩа бзиа иануп. Аихьзарақәа зымбо рыедырлашәыцәкьоит. Урҭ, даеа џьоукы дырлашәырц, аган иавцоуп, аекономика ахархәашьа знапы алакыу ирыдгылаша рацәахар ҳәа ишәоит. Ҳаихьзарақәа зыбзоуроу «аурыс пароуп» ҳәа, зыҽҧныҳәа уамыхәо ҳамҩа дацәшәоит. Баша акапеикылцәа азәы иуиҭазом. Уи пхьаҟа акы дазыпшуп. Уҭисыҭи шеишьҭоу аҧсҭазаара пышәа изнамырбаз иахьа дабаанагеи? Акала ҳгәы ҟазцо иаҳҳаиршҭырц дзышьҭоу абанеиуа?!

Афымца лашара ҷыдала азаатгылара аҭахыуп. Аамҭа ахьнеихьоу аабоит. Афымца ҳусиҽкаараз хра злоу мчуп. Уи иахьа зегьы азбомашь уҳәап. Иарбан наплакызаалак иарада аус азуам. Афымца анаааиҧкьалак, аҳәынҭқар усҳәарҭақәа инадыркны, анхара ҩнқәа рҽынза, зегьы русура ааиҧкьоит. Ҳазынтәык иахьа телехәаҧшрада ҳзынхома? Дзусҭазаалак, ихәыцқәа аамҭа ишаҳәо рыхшыҩ шәларц, акомпиутер изыкәгылазароуп. Уигьы аангылоит, афымца ахьынзыҟам. Ҳара Егыргес ҳнапаҿы ишыҟоугьы, афымца ҳазхом. Мшызҳа изҳаларoуп уи ахархәара. Нас ҳашҧазыҟоу ҳара ацивилизациаз зда ҳҳәарҭам аҧсабара мчы? Аҧша ҭәҭәа иахьасуа аҭыпқәа рҽы афымца цәаҳәақәа даеа методк ала имҩаҧыргарц реазыркхьан. Уи адагьы алашара еизшара ҭыпқәа акырза идырҿыцырц нап аларкхьан. Урҭқәа зегьы аанкылоуп. Уа аус зуа изларҳәо ала, аоппозициа рмитингқәа зыхдырҟьаз афымца ахәпса ашьҭыхра иаҟәыхыуп. Аҳарџь рацәа аҭахыуп, зегь рыхә анышьҭыцуа, маҭәахәы заҟа ҳҭахыуи, излааухәои, ухаҭа цхыррара узыҟамцозар, аус иаҿугьы хыкәкыла урпырхагазар?

Ҳаҧсҭазаара цаслеи қьабзлеи еибаркыуп. Убарҭқәа ирылахәым, дызлагылоу ауаа дуаҩоны дрыҧхьазазом. Урҭқәа зегьы ирыхьзо иџьыба акыр ҭазароуп. Ҭаацәарак рныҟәгараз аџьабаа рацәа убароуп. Капеик азәы баша иуиҭазом, ухала иааурыхроуп. Арахь иаҳҳаагаз амилаҭ еиҿыхара, ахақәиҭраз аибашьра, урҭқәа рышьҭахь ҳазҭагылаз аполитикатә, аекономикатә уадаҩарақәа ганкала ҳдырзрыжәуан. Зцьабаала ахныҟәгара иашьцылахьаз, аидара иатцала, ацаҟьа иаҿан, акатцәара ихәнарц; егьи аганала, акаамеҭ еиҿагылара ҳара ҳаазазомызт, ҳаицәанамтәуазар. Аиҳаразак аусура иашьцыламыз аџьабаа збоз ирҿыпшзомызт. Урҭ ргәы иалаз дара рыгдыраҿ иҟаз, ақәпара уамак иалахәымыз рнапымцқьара мацара акәзамызт. Рыбла ихгылан аиҳабыра ҭыпқәа змаз, цхыраара дук абџьар мца иалагылаз ирырҭозшәа иеырбаны, ирпыхьашәаз

аҳәынҭқар мал шеимырҵәоз, маҷк анааҭынчраха, анхараз аханқәеи анаплакқәеи аамҭа кьаҿла ишдыргылоз.

Усҟан анхацәа ашшуан, «аҭаҭын ҟашәҵа рҳәан, ҳарблит, ачаи аашәрых рҳәан, ҳарблит», – иахьеиԥш урҭ ргәынамзарақәа згәаламшәода?! Убри аамҭаз ачынуаа рхатәы бзазашьа иацзаауазма? Иреиғьыз амашьынақәа дара ирықәтәан, рыҽҵәылх рееиларҳәон. Рхәычқәа ишырҭахыз ахҷаҭ иалачон. Урыстәыла иреиҳаз аҵараиурҭахь аиҳаразак ирышьҭуадаз аҳәынҭқар ҳарԥьла? Арҭқәа ҳамбо, ҳабла амса хҵаны, ҳара адәы ҳақәгылазамызт. Аԥарарҳага аобиектқәа зыргылаз ачынуаа ҳҳәычқәа рҭахара аҳақ рзымгарц, ргәы шынамзоз ҳҳашҭхьоума?

Ма аԥшатлакә акырынтә арыцҳара ирзаанагаз ашьҭахь, абжьыуаа знык цхыраара роума? Усҟан «иҵахаз ҳҳәычқәа раҳаҭыраз зегь ҳачҳауеит, дад» зҳәаз абырг зыбла дыхгыламда? Урҭқәа згәы иаламдаз, аха усҟангьы иахьагьы иаҳачҳауа мачҳам, ацҭәы ҳҿацәыҳахьчоит. Ауаа реивҵаларақәа егьырҭ атәылақәа рҿы бԥьар еиҿанаргылақәеит. Убра ҳнанамгарц, ҳазынтәык ҳазәыкны Аконституциа ҳақәныҟәозароуп.

Абасҟатәи аус анҳаԥгылоу, аҿар ахәҭак, убранза аччиара рылсит, аԥьа раларгалара уадаҩхеит. Зынзак напыла аусура рҭахзам. Аус зымуа акыр изырҳауама. Иаҳа иласхеит анаркотик аҿаршьцылара. Урҭгьы ирызмырҳаз аҟәрышь иашьҭоуп. Аҧкәынцәа ирзааигәоу адәқьанқәа инарыҩнаҳауа ирыҩноуп, қәҵарыла мацара акыр аархәаларц, нас руалқәа рызшәазом. Дзакәытә хаҵеи, зԥара зԥьыба иааҭых, ҭаҭынк ззаамхәо? Аԥьабаа зхы иазырбо рус еиҵарҟьоит. Иахьа ҿыц иҳазцәырҵыз аԥьырмыкьа економика аҿалагалара ҳцәыцәгьоуп, аус зымуа аус зуа русқәа иҵегь идыруадаҩуеит. Абарҭ еснагь згәы намзо уааул. Згәы намзо аполитик дара рыгәшәымшәҳәара изымариоуп. Ас ианбанза? «Сара исылашәааазаз аԥсуареи иаасыкәаршоу ирылаҿу ахымҩаԥгашьа ҷыдарақәеи хәыки-шьхаки рыбжьоуп, – лҳәеит студент зҕабк. – Аԥсуа, ицәгьеи-ибзиеи ааидкыланы, иааҳақәыршоу амилаҭ дызлареиҕьу збазом», – алкаа ҟалҵеит лара лхазын. Аҿар даҿакала раазара хымԥада иаҭахыуп. Анхашьа система аидеиатә еиҿагылаларақәа ҳҿар бжьагылазар, аԥсҭазаара мҩа алхраз цқьа иаҳзымҩақәҵазом. Дара рымҩа ылырхуеит, адәахьы инаԥшны, ҳара ҳныр роуааза.

Аазара ианакәызаалак ахшыҩзышьҭра ду аман. Аазара иазхәыцны амҩа ианырзыкәымҵозгьы, аҵаси ақьабзи, аԥсҭазаашьа-нҵышьа рхала идырҳауан. Ашәы-шыкәсақәа, азкьы-шыкәсақәа, ажәанызкъ-шыкәсақәа идырзрыжәуаз ари апроцесс амилаҭ рыхдырраҿ имҳәыр мацаран инхомызт, уи иҵоураз ҿиара аиуан. Ииз ихшыҩ, шьарда аамҭа еиҿкааз информациала ичаԥазма уҳәо, ишьақәгылахьан, амала усҟан иахьцалак иара изҳашьа ижәлар рныр аиуртә рыԥсҭазаашьа далагылазар акәын. Иахьа ҳаԥсҭазаара убас еиҿкааул, аинформациатә харҳәагақәа ҳшьаҳаны ҳаркыуп. Ирацәоуп ажәларқәа рныр. Зынгьы, ацивилизациа ҿа ҳзааува анҧьаҳшьо, еихаҳа ҳажәлар иааргоз ҳкультура маҷ-маҷ ҳшацәхьаҵуа ҳазгәаҭазом. Арахь, иҵҵаазар, закәтә беиароу иаҳзеихамҳакәа иаҳцәынхаз, уажәгьы иаҳцәызуа хьаазымго ҳҳаҭа ҳшызуа изеилкаазом. Убри амҩа ҭәҭәала ацхырааразшьаҟарс ҳарак дуны иаҵагылоуп ҳполитикатә еиҿыхарақәа. Убри ҿыц ҳазхьаҵ игәаҳамҭар аузом, ианаамҭоу иаҳзымшәаз-иаҳзымзаз, иахьа иаҳа ирлас имҩасуа аамҭа ҳашаҭазом.

Аазара ус системак амазароуп. Азҳара зегьы аныруеит. Зегь раҧхьа хшыѡзышьҭра ду зыҭатәу ахдырра ҳаракы аҽа уаѡ иларероуп. Уи уадаѡуп. Асаби даниы нахыс, иааиҧмырҟьазакәа адуқәа рныр зхәыцрала ианымѡаҧымс, ахәыҷы, ахбыҵ еиҳаразак, агәыѡбара изцәырҵуеит, урҭ рҽынтә ихадоу мѡаны ишьҭихуа заа издыруада. Ааигәа рҵаѡык ашколаҽ зны иаирҧхьоз, шьҭа ихаҵаз, уамашәа ибаны дизҵаауеит: «Абасҟатәи иҳашәҳәоз ныҵаба иабацеи?» Уи ара иугәаламшәар залшом. Иахьа хәлаанза аҵаѡы дышиашахаша азбахә иаҳауеит, иарбан маҭәарзаалак ииҵо убри ахшыѡҵак арҵаѡцәа иналадыршәуеит. Аҵаѡы ахышә дахьынкылҧшуа, ашкол дахьынҭыҵуа, аушьҭымҭа еиҳау аҵара дахьҭало, аусураз, ма усказ аҳәынҭқар усҳәарҭаҽ дахьнеиуа, ҵьара бзиароума ма цәгьароума дахьақәшәо, иаазараҽ иаҳауаз акәзамкәа, даеа ҧсҭазаара ҽаасҭарак даахҭықәгылоит, иуаѡра даеакала аеаамҧсахыр амуа. Уажәраанза илараазоз зегьы неиҧхьбаҵәҟьоит. Арҵара уси адәахь уси еиқәшәазом. Зынгьы аҧсҭазаараҽ иҧыло амаҟәымбарақәа дызлариааиша хшыѡзышьҭра иаҳа ирызузар акыр изеиҕьзар ҳәа уазхәыцуеит. Убри маҭәарны арҵара иалагылазар, ихадазоу акәхар – иаҳа дымѡақәнаҵозар?

Аҧсҭазаара усгьы еицлаброуп. Уи, абзиара иазкызар, иҳахәоит. Аха аконкурсқәа раан иобиективтәу ахәшьара бжеиҳан ирзықәыргылазом. Убри ҟалоит акультуратә усмѡаҧгатәқәа раан. Уи ачымазара ҽкны иҳамоуп аҵара иҭало рзы. Аҳәынҭқар усбарҭаҽ аусураз аҽар ралыҧшаараҽ убри аҷыдара иҵоурамкәа иааҳҧырахеит. Иахьа ицәыраагаз командала анапхгара ус азнеира ауаѡы дзыҧсоу уамак ахә азшьазом. Уа аус зуа ирыдгылаша иаҳа ирышьҭоуп, агәырҵҟәыл иалазоу аган давадырхаргьы. Нас рыуа-ргәыцхәы иаҳа игәыцараркуеит. Абарҭ аҷыдарақәа хыхь ианцәырҵлак, рыҵаҟагьы аҧсҭазаара ирыланареуеит. Еиҽагылоу амчқәа, иаармариа иуҳәозар, аоппонентцәа дара ртәқәа мацара иахьрышьҭоу азәгьы иаҳҭахзам, аха иахьа даеа мѡак ҳамазам. Ари угәы иалсып. Даеакалагьы иауам, избанзар дзусҭазаалак ишьаҽа зырҕәҕәаша изааигәеитәуеит, акәымзар иҽагылоу дрыцҟьоит. Ҳара иаабо, ҳазхәаҧшуа игхақәа роуп. Убри аамҭаз аееидкыларақәа ҳцәыцәгьоуп, уаагьы иаҳа иаҳзааигәоу ҳауацәа, ҳгәыцхәцәа ҳрышьҭоуп, урҭ иреиҕьу ма иреицәоу ҳәа еилмыргазакәа.

Аиҵашьыцра агәамҵхамҵ мѡахьы укылнагоит, уеузнымкылар аиҵабаа ҟазшьақәа уиааиуеит. Уи иахьабалак уацәшәалароуп. Аха адепутат корпусқәа еиуеиҧшым атәылақәа рҽы убри аҷыдара иазиааиуам, ҳара ҳҽгьы иаакылсит. Уламыс уҵахәмаруазароуп, ма ушәозароуп. Анигьы аригьы ҳаналыхәдоу, леишәас иҳаури? Ари аҧсуара аҧсьеҳара иаҷыдарахеит. Ус адепутатцәа ирмыхьыр акәын аиҳаразак ҳара ҳҽы. Апарламент аҳәынҭқар мчы иахәҭакыуп. Уи даеа ѡазарак ала егьырҭ аиҽкаарақәа иреиҳазароуп. Амала араҟа имѡаҧысуа аиҵахарақәа алхыѡцәагьы иаҳҳароуп. Ҳабжьы заҳҭаз роуми аус зуа. Ҳзыҧсаз роуми иалаҳҳыз. Угәы иалсуазаргьы, ари ҵабырггәышьоуп. Ауаѡы, аиҳаразак аполитик, иҟаиҵахьоу ажәлар рыхдыррaҽ мҳәырҵас иануп, аиҳаразак уи ихныҟәгашьа бзиара дук иазкымзар. Аамҭа анцалак, иҭагылазаашьа аеанаҧсахлак, зынзак ииашоу уаѡушәа даақәгылоит ҳәа, уи ихәшьараз ауаа рыхшыѡ мҳәыр иануи уажәы ихымѡаҧгашьеи аиҽыбаара рылнаршоит. Аиашаз, иҵьашьахәу убри аҷыдароуп ҧхьаҟа ҳазго. Амала уи аиҵахарагьы ацымкәан иауҟахыу. Аамҭала акәзаргьы, иахьа ирбо-ираҳауа аҽар ишҧарныруа? Ишҧарныруа зыуаѡы қәра иҭагылоугьы?

Қәрала еиҳабыз иныҟәыргоз, зқьы-шықәсала еихылҽиаауаз аҭас, ақьабз, ахныҟәгашьа, абзазашьа-нҭышьа, аламыс, ажәакала аҧсуара абеиара дуззa аиҭбацәа рызҳашьаҽ аныр ҕәҕәа аман. Иахьа амч знапаҽы иҟоу реизыҟазаашьа-ееѡшарақәа ауааҧсыра рлеишәа аеарҕәҕәаразы иазеиҕьу иазеицәоу ҳазхәыцлароуп, усмѡаҧгатәык ҳнапы алаҳкаанза. Егьирахь ҳазҽқәоу зегьы ҳазрыламцәажәаргьы, амѡаду аҽы ҳхымѡаҧгашьа убла иаахаҳалоит. Уаҳа уаѡ иҳәара иацымныҟәо аҷкәынцәа гәыҧ-гәыҧ авариақәа иҳацәҭадырхоит. Аха иахьоума аҽар амѡан рыҧсҭбара анхацыркха?

Аибашьра ашьҭахьтәи ашықәс мацараз, ҳамѡақәа рҽы иҭахаз ҳаҷкәынцәа рхыҧхьазара аҕа иабҵьар мца иаҳцәагаз раасҭа еиҳан. Уи иацнеиуаз ашықәсқәа рызгьы автоавариала иҳауз аҧхасҭа еиҭамхеит. Убасҟан убри зааныpымкылеи иахьатәи ҳлеишәадара «уамашәа избо», амч усҟан изымпыҭакыз? Убасҟан иҭаҳгаз ҳлеишәадара иахьанза иаҳзынхеит, маҷ-саҷк иаҳа ҳшеиҕьугьы. Зтәылаз згәы былуа рхы ааидыркылар ҳагхақәа раҧыхраз иаҳа еиҕьзами, аполитикатә амбициақәа ҧыжәара рыҭаны, инымҭәазо ацҭәыҟаҭарақәа раасҭа? Агхақәа ҳаргьы иаабоит, урҭ рцәыҭгара ҳацәшәоит, ҵьоукы урҭ, рыриашара ацынхәрас, рхы ишадырхәо заа иҳаздыруам.

Аккорупциа тәылакаҽ аус анамуаз аамҭак ыҟазамызт. Даеакы иамусуп уи профилактика ҳасабла аҽагылашьа аиҽкаара. Усҟан унапаҽы иукызароуп аконкрет факт, иумазароуп ашаҳаҭцәа, аусҭцаараз аргументқәа. Урҭ урықәиҭымкәа, аусҭцаара унапы узалакуам. Аҽагылара еиҽкааѡцәа аиҳаразак ма иуристцәоуп, ма амчра аструктурақәа рҽы аус зухьоу роуп. Абарҭқәа рзымдыруашәа зыҟарҭои?!. Акы иамусуп, абарҭ зегьы еилкааны, аҳәынҭқар злашьақәгылоу аиҽкаарақәа рыѡныҭҟа амѡақәҭашьак азырыҧшаауазар. Убас иашьҭоу роуп аконструктив оппозициа ҳәа ззырҳәо.

Егьыс, амѡаду уангыланы, убжьы ҭугоит ҳәа, аус уаҧырхагамхозар уахәазом. Аккорупциа шыҟоу уавҭагыланы ианыдурҳауа, убжьы еиҭагазар ишҧауаҳауеи? «Уо-ора! Ҳара иаҳфашаз зегьы ҳцәырфеит!» Аха даеакала дышҧаныҟәои ауаѡы, алеишәа ашьақәыргылара иеазимкзар, аҳәынҭқар ахада иахгара заҭәык игәы иҭакызар? Усҟан уи иѡызцәа аихьзарақәа ргәаладыршәазом, агхақәа заҭәык роуп ицәыҭырго. Урҭ ҳамамкәан. Аха гәыкала дара рыриашара иашьҭоу ҳәынҭқар мѡала ирызбароуп, раҳаҭыр анышьҭыҭуа.

Ҳаиҳабырақәа рҽагылашьа аформақәа ҳажәлар ршеит, амчра еиуеиҧшым ахәҭақәа рантагонизм мѡа ҳшангылоу иахәаҧшны. Иахьа аҧсуара ҳауаа ықәныҟәартә, еихарҳартә иаҳзымѡақәҭазом. Иахьа ихадоу мѡаны аоппозициа ирбо – аҳәынҭқарра ахагылараз, ма аҳәынҭқар маҭзура ҭыҧк аанкылараз амѡа ылхраз қәҧарахеит. Абарҭ аиҽыхарақәа рыѡазара ҳаракцәахеит, ҧхьаҟа ҳрышьҭуам. Ҳхымѡаҧгашьа, ҳҟазшьа, ҳаизыҟазаашьақәа, ҳаиҭанеиааишьақәа цқьа ҳарзымхәыцыр, ҧхьаҟа аиццара даараза иаҳцәыуадаѡхазоит. Доусы ихымѡаҧгашьа ихала дазхәыцуазар, адунеи азәы назаза ишиимҭаз еиликаар, даеакала ҧсҭазаашьак шьҭихуан. Зегь раҧхьаза, ҳхатә зҽлымҳарақәа раасҭа, аҳәынҭқар зҽлымҳара ҳаҧхьа иҳаргылароуп. Ҳшынҭаацәоу убри ҳалшома?

Атәылақәа Аҧсны иакәлацыҧхьаза, дара ирымаз ахныҟәгашьақәа, рдин, ркьабз, рҵас аҧсуаа иныҟәыргаларц, рбызшәа ихадаз еимадаган ишьҭырхырц аиааира згаз иполитикахон. Зқьышықәсақәа зеиихазҳауаз аҧсуара аҧсабара ажәлар еиқәнархон, аха, ампыҵахалаҵо иныр амоузакәа, изаанхомызт. Усҟан ахдырра ҳаракы аарԥшымзар, ажәлар рыҧсуара аиқәырхара иазымықәпар, реицеыхьчара реырзақәмыршәар, жәларык аиҿыхара иалазуан, нас аҧсуарагьы ныҟәызгодаз? Аҧсадгьыл аҵоныҵҟа убри азы еснагь ауаа еидгылозароуп, аҳәоу еиқәымшәарақәа ҟамлакәан аха, убри хадамзароуп, акәымзар уи аиҿагыларахь икылнагоит, ишнеиуа агәыԥқәа зеинымшәо аиаҕара рыбжьалоит. Убри иаҳа ишәарҭоуп, аҕа импыҵахалара аасҵа.

Аҵыхәтәантәи ҵышә шықәса, даҽеа аамҭанык еиԥшымкәа, амҳацьыри, ареволиуциеи, ақырҭқәа рнапаҵаҟа ҳаҟазаареи акырза аҧсуара иаԥырхагахеит. Иҵашьазама уҳәартә, ажәлар азеиқәырхомызт, Аҧсны ахақәиҭтәраз ҳҿеызлаҳгалаз аибашьраҿ, иаагаз аиааира анаҵосан, ҳауаҵышьа акырза иԥхасҵанатәеит. Анаркомаииа ҽеарҕәҕәеит, ауаҵошьрақәа, аҭахарақәа акыр ирацәахеит. Ҳхымҵоаԥгашьақәа ҳжәытә иацәыхарацәахеит. Уааҧсырала ҳаизҳара ҧсыҟуп, ҳахныҟәгашьа анхара уамак ианаалом. Ааигәа имызындаз ҳәа, агәазыҳәара-цәшәара шьҭухуеит, убасҟатәи абызшәа ҿиарц, ахдырра ашьҭыхра иамуа ҳнеихьеит.

Ауаа рдоуҳа рзымыхьчозар, уи аиқәырхара аҳәынҵқар ахахьы иагароуп. Убри азоуп уи заԥаҳҵаз. Аҳәынҵқар аусура акала еиҭактәуп, уи адоуҳа еиқәнархарц иара аусура азхәыцра ҕәҕәа аиуур, есааира иаҳа-иаҳа ҳаҧсардхалоит. Адоуҳа саркьаҵас иԥыхха ицарц агьагым, уи ҿыц ашьҭыхра иус мариахом. Знык иуцәызыз абеиара ҿыц аиҭашьақәыргылара ианакәызаалак иауам, усҟан уи даҽеа доуҳа беиарахоит. Убри азоуп иҳамоу ҳахьчарц, еихаҳҳарц еснагь изыкәпоз ҳпатриот дуцәа. Амала аполитикатә ҭагылазаашьа еснагь убарҭ ирԥырхаган, ҳполитиканцәа ракәзар – ианакәызаалак рхы мацара иашьҭан, аҳәынҵқар напхгараҿ рҭыԥ дырҕәҕәон, рмилаҭ зҽлымҳарақәа ирышьҭазшәа аԥшра арҭон.

Ари апроблема аҭыԥ ақәҵара, иарбан зҵаразаалак аҭак аиураз еиԥш, ҳаҵоныҵҟа зеиԥшраз иахьыԥшын. Усҟан анҵыцынтә уахи-ени зылаԥш ҳҳызмыршәоз ҳаҕаҵәкьа усҟатәи дуадаҵохомызт, ҳпара иԥшаарц дмариахон. Аха иахьа анапхгара, русутә ибзиоума, ицәгьоума ҳәа еилых ҟамҵазакәа, ирԥырхагоу аусмҵоаԥгатәқәа зырцыхцыхра мацара иашьҭоу гәыԥ-ҵык анахагылоу, жәлар реиларҵәара ҳалшару иҳалымшару? Аҳәынҵқарра иахагылоу згәы бзиоу ауаа реидкылара еснагь хыкәкыс ирымоуп иахьакәзаалак, згәы бзиам ражәа ԥхылдара азымуазар – ҳара ҳагәхьаа мкыкәа, дара рымҵоа иануп, аха зегьакоуп ҧырхага роуам ҳәа узҳәашам. Унаҵосан аҽқы чымазара цәырҵзар, уи ушҟа иааирым ҳәа узлагәыҕреи.

Ҳара ҳаиқәырхара наҙа зылшо ҳбызшәа аҿиара заҵәыкоуп. Ҳаҧсҭазаара егьырҭ аганкәа зегьы, ҳабзаза-нхашьа налаҵа, еиқәҳархоит, аха абызшәа ашәарҭа ҕәҕәа иҭагылоуп. Иара зцәызыз ажәлар аанхазом. Ус ииазааз амилаҭқәа

рацәазоуп. Адунеиаҿ зегь раԥхьа ицәырҭыз аԥсшәа – ԥсабаратә бызшәоуп. Убри азы ишуадаҳоу иаанхоит. Ажәанызкь шықәсқәа ирылс, аҭоурых ҟыбазыба иргәылс иаауеит. Хықәкыла уи уаҳоы еиқәирхомызт азы, Анцәа иԥьшьоуп ҳҳәоит. Иазхәыцны аԥсшәа еиқәырхахеит X1X ашәышықәса аҳобатәи азыбжа аахыс, шьҭа аиазаара аԥан ианықәгылаз инаркны. Иахьа уажәраанза аҵараиурҭақәа, аҭцаара усурақәа, ашәҟәыҳоыра, нас аинтеллигенциа гәыԥ-ҳоык рпатриотизмра ирыбзоураны, абызшәа аҿиара ус мҳаԥысуеит, убас ала еиқәырхагәышьоуп. Аха урҭқәа шьҭа иазхом. Аинформациеи аимадага ҿыцқәа рхархәагақәеи иаҳзаарго адыррақәа ҳбызшәа аҿиара рыхьзом, ҳазхәыцны ԥьара реформақәак мҳаԥаамгар. Ари ажәларқәа ирыпроблема дууп. Ҳаргьы ҳабла иабоит ҳбызшәа шҭахо. Уи аиқәырхараз, даҽеакала иуҳәозар – аҿиараз, агәаанагара ҿыцқәа цәырҭуеит. Ақәгыларақәа мачзам. Абызшәа аҿиаразы акыр программа рыдыркылахьан. Урҭ ажәуан инагзахаанза. Ааигәа даҽеа программак апроект еиқәдыршәеит, иркьыԥхьит ашәҟәыҳоцәа, аҭцаара ус знапалакыу. Иааҳәны иазхьаԥшыз уаҳо дыҟазам. Абызшәа аҿиара ирҵар ишьҭыхын Гагра ақалақьи араиони рҿы. Ажәалагалақәа ҟаҵан, аха зегьы шьақәхалазшәа аԥшра аархәеит. Аҵыхәтәан ахҭнықалақьаҿ еиҿкаан хеилакык «Ахеиқәырхара» захьзу. Уи иалахәуп аԥсуа школ ареформа азумзар, аԥсуа бызшәа шаҳзеиқәмырхо еилызкааура аинтеллигенциа. Убарҭ ирылоуп аматәаарқәа аԥсышәала еиҭазгахьоу аҵарауаа.

Абри аус зегь раԥхьа игәыцарактәу проблемоуп. Аҳәынҭқарра иахәҭоу хшыҳзышьҭра макьана иахьанамҭац угәы унархьуеит. Арахь ус ада ари аус збашьа аиуам. Издыруада аиҳабыра абызшәа ахьчараз мҳаак рымазар, уи азы информациа ҳамам азын, рыгәтакы ҳаздыруам. Аоппозициа аусқәа зегь раԥхьа идыргылашаз ҳбызшәа апроблема зынзак иалацәажәазом. Уи акәым, иара аҿиара иаԥырхагоума ахьуҳәақәаша ауснагзатәқәа рнапы рылакыуп. Ахеилак «Ахеиқәырхара» агьалҵуам, аиҿыхарақәа рполитика абраҟагьы аԥыжәара агар. Иаҳа иеиҭьын зегьы рхы еиларкыр, еидгылар. Аха аполитикатә амбициақәа идырҳаз ҳаицәымгракәа ԥхьаҟа ҳрышьҭуам. Арахь зҭыԥ иқәҵатәны ҳазԥырхагоу рацәахазеит.

Ааигәа Гагра имҳоаԥыргон иубилеи ныҳәак. Иалахәын ҳақалақьқәеи ҳққытақәеи рырҿиаратә ансамблькәа – гагратәи «Кьараз», уачамчыратәи «Ерцахә», гәдоуҭатәи «Риҵа», гәымсҭатәи «Гәыма». Иааԥьоушьартә инарыгзон жәлар рашәақәа ирзааигәоу, ҳкомпозиторцәа иаԥырҵахьоу ашәақәа. «Ерцахә» инанагзон иара убас ҳаибашьра аҭабиаҿ ииз ашәақәа. Ахәыҷқәа рансамбль шьахәла иқәгылеит. Асцена ықәырдыдиааура еицыкәашон ахәыҷқәа, ршьамхы рыҵыԥраауан адуқәа.

Уаныҳдәылҵлак иудыруеит ҳашәаҳәара азал аҳонытҵка ишынҵәаз. Ҳбызшәала ишымцәажәо еиԥш, амҳоан аԥсышәа ашәак уаҳазом. Уахьыҟоу узымдыруа, узлагылоу, аиҳаразак аҿар, ажәак ҳбызшәала шамахамзар ирыхәылшәом. Ана-ара еиҿкаау акаҳуажәырҭақәа, аҭхаԥьырҭақәа рҿынтә ҳашәақәа аахзом. Агәараҭақәа рҿынтә иуаҳауазар – атәым естрада зегьы амҿханакуеит. Зегьы ззызырҳуа, ирҳәо иҳарҿиаз акәзам, ҳбызшәа акәзам ҳадгьыл иқәыҳуа. Ҳабацо?!.

Аҳәаа нхыҵ тәылак иамкыз ҕарк, иҿԥныхәа ҳзышьҭымхуа, ма политика еилаҳоынтрак, еибашьрақәак ԥьоукы хындырҵәахуазар ҳәа, ҳрызԥшы мацара, ademографиа проблема ҳзызбома? Ҳазынтәык ҳбызшәала ҳзеицәажәом. Уи

аиқәырхараз усгьы план еизакык ҳзеиқәмыршәеит, згәы былуа џьоукы ҳҭыпҟәа рҽы ҳбалыбаҭоит умҳәозар. Ҳара ҳҳаҭақәа араҟа, Аҧсны, ҳаҽиашьа ҭәҭәам. Анцәа инапы ҳаныҧшыло мацара, иаҳзырҽиари? Аха анахьгьы арахьгьы маҷ-саҷ иҳазкашәо ҳҳы иаҳархәароуп. Галаа иахьатәи рҭагылазаашьа мҩак изыкәхамҵари? Ас еиҧш аамҭа шьҭа нахыс ҳақәиҭушәа згәы иабо игха ахьынзаҵаулоу дзазхәыцуам, уа ҳара ҳицхыраароуп. Атәыла дуқәа рееидкылақәашьа, нас реилаҳақәашьа, ҳгәы ишаанагақәо, уаҩы инапы ианым. Аимпериа ҟыбазыба бџьар еиндатрала еибаркыуп. Убарҭ рзыблара ажәлар маҷқәа еиладырҩынтуеит, уи иалазуа маҷзам, аиҳаразак заа еиҽкаашьақәак рхы ақәыдмыршәар.

Ҳҵасқәа ракәзар – ишҳаркьаҽша ҳәа ақәкы шьҭых иҳамеижьҭеи, аҧсҭазаашьа асистемақәа рееиҭнырҧсахлеит. Уаагьы лыҵшәа ҳамазам. Урҭ рымҩаҧгашьа ҳазхәыцыр, имҩақәаҳҵар иаҳа иеиҧзар? Ҳчарақәа ракәзар – иаҳчараны имҩаҧысуандаз, иҳабаргызи! Ҳҳы ззаҳкыша азәы далацәажәом, агәхьаа зкыу дыҟам уҳәар – гха умыхьуазар акәхап. Ари аус ахы иаужьуп. Ааигәа Аҟәа чарак руан. Иааит аиҳабыра. Иахьабалак еиҧш усгьы ҳчара згьама лаҟәзаз концертхеит. Аҭамада ицынхәра усгьы ддикторуп «ҳгәыргьара» мҩаҧызго. Уи ажәак аҧсышәала ихәылшәом. Аҧсуа ашәак цкьаны иуаҳауам. Уаҳа ҳәынҵқар мҩақәцашьак абра иаҳмоузои? Џьара-џьара, ачара алагамҭаз, ныҳәаҧхьызк аҧсышәала ирҳәагәышьоит, изларгәаҧьи ааугәахәыртә. Нас дара «ртәы» аацәырыргахуеит. Иааугәалашәоит асовет мчы аан, аизарақәа рҽы азәы заҵәык ҳбызшәала дандырцәажәоз, «Ленин имилаҭ политика наҳагзоит» рҳәарц. Иахьа амилаҭ культура аизҳара аҳәынҵқар имҩақәнаҵозар акәзами? Ма иара ишаҭахыу амҩа ылнахуама? Акультура анархьиала ҽиашьа ҳауама?

Ҳара ҳдоуҳа макьана ақалақь аҽы иҭәҭәам, ааеиҽнамкаацт. Иабаҟоу, ақытауаагьы ақалақьра иахьыҧшит, даҽеакалагьы иамуазар акәхарын. Ақыҭа чареи ақалақь чареи, ирҭбаан уалацәажәозар, анаагьы араагьы ҳҵас-ҳҟьабз еиҧшхеит. Шьҭа ҳабеицныҟәо? Уи ауп аус злоу. Аҧсуара еихаҳара аимузакәа, иахьатәи ҳкультура «еилазҩа» иҳацәтәаымзоу ахь ҳкылнагар?

Абызшәеи акультуреи узеиҟәыҵхом. Дара рыҽиаразы иахьа ателехәаҧшра ҳәашьак зқәым мҩоуп. Абыржәы аҟара зымҽхак ҭбаау алитература иҳаҩсхьоу аамҭаз иҭыҵзомызт. Аҳәынҵқар цхыраара амоуп. Аха ашәҟәыҧхьаҩцәа мачуп еснагь еиҧш. Иахьа иаҳагьы имачзар ҳәа агәаанагара шьақәгылахьеит. Зегь раҧхьа ауаҩы шәҟәыҧхьарыла илаҧшҳәаа шыҭбаау аилкаа иашьҭазам. Асоциализм аепохаз уи иазҽлымҳан. Анаҩсан, аҧсҭазаара бзиахарц, аамҭа зыкәхарзуа амал рҳароуп. Ашәҟәыҧхьара, адрамтеатр ахь анықәара, аконцертқәа рбара уҳәа, зегьы-зегьы зыҧсахуа ҳзырхәыцит. Уахгьы-еынгьы ауаҩы дахьынаиааиуа, дахьтәоу-дахьгылоу ателедырратара дазҽлымҳауп, иаргьы ҳәашьак ақәымкәа иҽиоит, мыругала, технодогиала азнеишьақәа есааира иҽыцхоит. Аус адызуло рацәахазеит, атележурналистика зыҟаҵара ҷыда усхеит. Абраҟа заҟа еиҵахара амилаҭ ироуа аҟара, ажәлар ркультура хьысҳахоит. Рыҽиара аганкәа зегьы еиҵамхалар ҧсыхәа ыҟам.

Абызшәа аҽиара хшыҩзышьҭра ҭәҭәа аиуазар, еиҳаразак амал зқәырзлатәу, ашкол ареформа анаҩсан, ателедырратара ҳаракы аиҽкаароуп.

Абызшәазы ахдырра аизырҳараз ателехәаҧшроуп иахьа аиҳаразак узықәгәыҕша. Аҽар рмилаҭ хдырра ашьақәыргылараҽ ицхыраауеит иара. Аҧсны аҭоурых рҭароуп уи азы, аха ҳбызшәа аҭакы еилыркааузароуп, ргәаҭан инеиртә. Ус анакәха, Аҧсны аҭоурых ҳара ҳзы имаҷуп, хра злоу усхон аҧсуа иҭоурых ҭаҳҭааузар. Уи азын ателехәаҧшраҽы алекциақәа рцикл еиҽкаазар – даара иҳахәарҭахон. Уи ацикл акырынтә идырбатәхоит. Ари апроблема, ишаабақәо рыла, занааҭла иазыҟаҭоу ҳәа иаҳаҧхьазо ҳакадемикцәақәакгьы макьана аҭыхәанза рыҭцаарақәа мнеизацт.

Ҳаҧсуа телехәаҧшра ақәра маҷуп, аха иахьа иааҳакәыршоу атәылақәа рыҽиара, имҩаҧысуа аныр ду, аҧышәа аимадара, аиҭанеиааи уҳәа зеиҧшрақәоу рҷыдарақәа азгәаҭаны, ҳҭагылазаашьа еиҕьзар бзиан, акәымзар ҳаиҭахарақәа ирыцлалоит. Иахьа ҳтелехәаҧшра ахьнеихьоу алкааҟаҭара уеазукыр, аиашаз, угәы ухьуеит. Ателерадиокомпаниа аартра аиубилеиқәа раан, иазгәарҭоит уи анаартыз, ақәҭара шыҟалаз, Аҧсны аиҳабыра аус ируз уҳәа, инарымҩатәшәа убри ажәлар рықәҧара ишалҭшәаз ааргәаладыршәазшәа руеит иргәаҧхошәа иргәамҧхошәа. Арахь аус злаҭәҟьаз убри аҭыхәтәантәи афактор акәын. Уамак иаҳгәалашәазом закәытә қәҧараз имҩаҧысуаз! Аҽар ракәзар, – еснагьтәи процесск аҳасаб азуны, ателехәаҧшра ҳамоу ҷьыршьоит. Арахь ҳаҷкәынцәа закәытә шәарҭаз изҭагылаз, «рыхәда аҳәызба иаҭаркит» ҳәа шырҳәо еиҧшҭәҟьа, убри апроблемеи егьырҭ амилаҭ зҭаарақәеи рызбараз шьҭа акыр иҧшҭәыдахеит. Уи ҳҽар рыхдырра азнарҳазом.

Зегь раҧхьаза, жәларҭас ҳаиқәырхара шьагәыҭс измоу абызшәа аҽиаракәын изызкыз ателехәаҧшра ацәырҭра. Уи азбара аангылеит узҳәом, аха иахьцалак акыр ишьақәхалацәеит. Уи аусура аиҕьтәраз акыр жәалагала ҟаҭоуп, амала заҟа хшыҩзышьҭра рыҭоу ҳаздырзом. Адырраҭарақәа мҩаҧызго рбызшәа амҩан ирҳәо аҧсшәа иацлабуашәа иахьынзеиҕьу уамак иузгәаҭом, убасҟатәи абызшәеилаҧса ахархәара аиуит. Ҳбызшәа ахархәара ателехәаҧшраҽы акыр ихьаҭуазар ҳәа, агәаанагара цәырҭуеит. Ҳбызшәа злацқьахои? Ҳара иҳаҳалароуп еиҕьу аҧсшәа! Убри ҽиалароуп аҧсҭазаара аган рацәа ицәырнаго ахәыцрақәа ахәаҧшыҩ изнеиртә. Аҧсышәала иузымҳәо хшыҩзцара ҳамазам. Убри рзымҧшааузар – зынзак рхы иадмырхәар – иаҳа иаҳзеиҕьуп.

9

Ҳтопоним жәпакы рынҭцәамҭақәа еиҧшуп. Дал, Ҭабал, Амҭҟьал, Ҭҟәарчал, Ҷьал, Чхәарҭал, Ҭҟәыргьыл, Гал; иҳамоуп ажәлақәа – Хәырхәмал, Аҷьынҷьал. Абжьыуааи Самырзаҟанааи ажәытәзан акала еидызкылоз дгьылкны ишьақәгылан. Дара рзеиҧш хьзгьы Аҧсыл, ҳаҕацәа иахькыдырҟьозаалак, иахьанза ҳҭоурых иаҳзеиқәнархеит. Иҭцаатәу аус ҳаҧхьа ишьҭоуп. Гал араион иаҭанакуа адгьыл еиҳаразак иреимакырҭаны ҩ-жәларык ирыбжьан аҭыхәтәантәи шәышықәсақәак рзы. Аибашьрақәа раан ахҭәареи ақәзаарақәеи, ҽыц анхацәа адгьыл ҭацәқәа рахь реихара иара иалахьынҭан. Арахь иаауан аиҳаразак ауаҩышьрақәа ирыхҟьаны ихҭәаз аҭаацәарақәа. Аибашьра амшала адгьылқәа анҭацәуаз, аҧсуа аҳцәа нхара иҩаргон егьырҭ аҧсуа дгьылқәа рҽынтә анхацәа. Ааигәаза Жәыргьыҭ араион аҧсуаа нхон. Иаҧсыуаамкәан зхы зыҧхьазақәоз ҷьоукгьы аҧсшәа рҳәон. Поти ҳәа иахьа изышьҭоу «Ҧыҭ» аҽынтә иааит. Анаҟлиа – ан лыҟаара иалиааз аанагоит. Иара ус уҽыҩаухар, Баҭымынза акәарақәа аҧсуа

хьызқәа рхыуп. Иара убас, Қартҟа амҩа уанылар, иуԥылоит аҭып «Агара», нас «Мцхьеҭа» (амца ахьарҭа), «Варзиа» (Ҩарзы), Кура (Аҟәры); Гуриа иқәынхоит агәы иариız ауаа. Улаԥш иаахгыло роуп арҭқәа. Иҭцаам заҟа ыҟоузеи?! Арҭ зегьы аԥсуаа ирҭыԥқәан, рбызшәа рхашҭыцыԥхьаза, дара ызуан. Ҳхы ҳаназымхәыц, иахьа ҳара убри ҳзыԥшуп.

Уажәшьҭа акыр шықәса ҵуеит галаа еимакырҭас ишьҭаҳҳижьҭеи. Уа ҳназгаз аполитикатә еиҿагыларoуп. Ҳаибашьра иахырҟьаны, зныкымкәа дара хҵәахьеит, аха иҳаргьежьуеит, галаа шьагәыҭуаауп ҳәа иԥхьаза. Урҭ, ҳамбициа иаԥырхагамкәа иахьынзаҳбо, рынхарҭақәа шьақәдыргыларц, ҳаарыԥхьоит; ҳамбициа ианымаало ҳбар, иаҳацәаҳтәуеит. Ас ҳус еиҿкаашьа хара ҳнанагом.
Аԥсны иқәынхо рзинқәа еиҟаразарц, галаа апаспортқәа рыҭазарц азҵаара ықәгылан шықәсқәак раԥхьаҟа. Аҳәынҭқарра Ахада иалхраз зкандидатура ықәгылаз руазә уи цхыраара ҭәҳәас иоур ҳәа иоппонентцәа ацәшәон, аус аҭыԥқәҵара иаҿагылеит. Ууанза дара ус знык ирыхьхьан, ганкахьала иахьа уажәраанзагьы ршьа руеит. Галаа ррыцҳарақәа иахьала аброуп рхы ахьыркыз. Иаҳзеилымкааит акәымзар, уи ҳара, аԥсуаа, иаҳрыцҳароуп. Еилызкааугьы рхы заҵәык иашьҭоуп, ҳаԥсадгьыл азҿлымҳарақәа уамак ирхьаазам.

Уа ҳзаанымгылеит. Усҟан аҵарауаа, академикцәа назлоу, иқәгылеит иаԥсыуаахарц зҭахыу галаа ԥынгыларак рмоуа, иаармариа рдокументқәа еиқәдыршәарц. Апаспорт рыҭара еиҿкаацәа иаԥҵатәыз ҳәа иадырбоз ашәкәқәа узырхыԥомызт, убранза аус дыруадаҩуан. Арахь аоппозициаа хазы убри азҵаара иҵоурамкәан идырцыхцыхуеит, рполитикатә ҭахрақәа рынагзарәҿ рхы иадырхәарц. Аиҿыхара абри аус аҭыԥқәҵара иаԥырхагахан, аконтрольдара ҵнагеит. Апаспорт-визатә маҵзура аусзуҩцәа ари рхы иадырхәеит дара ишырҭахыз.

25 нызқь паспорт рырҭеит изакәанымкәа рҳәон аоппозициаа, раԥхьа уи анцәырыргоз, Гал араион амацара ус иҟалазшәа иалацәажәон, дара иаҳа ус ирыхәарҭан. Ателехәаԥшрала амцахараа иаадыртит даҽа мазак: усҟатәи апаспорт еилагарақәа х-раионк рҿы имҩаԥысуазаарын, галаа рҿы мацара акәымкәан. Закәан еилагаразу имҩаԥысуаз аилкаара ус имариам. Еилкааup аԥара шалаҟарҵоз, аха, аусҭцаарахь икылугартә, уи иашаҳаҭда? Апаспорт шара иахьакәзам ианалагаз, аоппозициаа ишаԥырхагахаз даҽа знык иаҵаҳшьып. Аҵыхәтәантәи ашықәсқәа рзы ԥшь-нызқь паспорт раҟароуп ирырҭаз х-раионк рҿы. Урҭгьы закәандарала иршазар, – азәгьы дариашом, – аха аҵабырг шҵабыргыу ицәыргатәуп, доусы ишихәарҭоу ҳәа акәымкәан.

Апаспорт шараз азакәан иахьынзықәныҟәоз злагәарҭалашаз мҩак рыԥшаарц акәхап апаспортизациаз акомиссиақәа зхаԥҵаз. Абри азакәандарахь иаҳа ахы зырхатәыз шьаҭас иаҵоу ҭцаам. Апаспорт шара закәандаран имҩаԥысуан ҳәа иадырбан, уи аусҭцаара апрокуратура хада иадырҵеит. Аусҭцаара хыртызарц, конкретла ус заҵәык ԥшаазам, аха апрокуратура хада ирыдырҵаз адҵала «рнапқәа рызәзәеит», амала аус ахьырзынамыгзашаз, даҽа зны аутәы шьҭырхыртә, ахаҳә шьҭарҵеит.

Ақырҭуа мпыҵахалаҩ-мчы ҳаххәаны, «аԥсуа ида аҳра Аԥсны даимуааит!» ҳәа, аныҳәаҿа ишьҭаҳҳуаз ԥсҭазаара абеит. Ҳтәыла хәыҷы ахьынзаназаазо иқәынхо ус уаҩы мап ҳазицәкуам. Зегьы ҳзааигәаҳтәроуп. Иахьеи уахеи ҳгәы иҵхозароуп адемографиаз ҳапроблема ду. Адунеи еибашьрақәа рышьҭахьгьы

бԥьармца еиҽагылаз, ԥхьаҟа ҭынч изланхашаз иалацәажәарц, еидтәалон. «Уаҩа дуоызатә!» рҳәон акыр еилызцоз. Уажәрааназа ишьақәдырҟьартә аҭагылазаашьа ззаԥырҵахьаз ауаа моак ҳара иқәаҳҵароуп. Уи азы ҳтәыла иқәынхо зегьы ҳадаҳкыароуп. Иаҳзааигәаҳтәаанза ҳгьыԥибагалоит. Убри ашьаҭа ҳара ишьҭаҳамҵозароуп. Галаа ҳаҟәганы иаҳмыргыароуп. Урҭ рыԥсҭазаара реформак азутәуп, ҳаицрызхәыцроуп, ҭаҕьзаа (лебедь, рак да шьука) реиԥш акәымкәан.
Зегь раԥхьа, иахьатәи урҭ ирҭагылазаашьоу ҳнагәылаԥшып.

Ҽнак хыбрак иоонагылаз аԥсыуа жәытә ашәак адәахьынтә ираҳҵаит. Шамахамзар уи заҳҳахьадаз. Иазырҳәоз еилыркаарц иодәылҵзар, машьынак аоонытҟантә иааоуан уи абжьы ҵары. Уа иҭатәаз галаа ракәын. Рхаҭа аԥсшәа уамак рзеилкаауамызт, аха «ҳабацәа рашәа» ҳәа, бзиа ибаны иазызыроуан, шәанаԥьалбеит! Дара ирдыруеит ишаԥсыуа шьҭроу, Бзыԥын рабиԥара уажәгьы ишынхо. Ишаԥсыууау рҳәарц агьрыгзам, аха ргәылацәа, агырқәа, гәаар рҭахым. Шәазхәыц! Ҳара ҳнарыхан иҳаргылоит, дара здызкыло рахь иаҳа рхы кыдуп. Ари ҳазхәыцлар бзиан. Иахьцара рзымдыруа еилахеит. Гыртәылаҵәҟьа инхо раасҭа, арҭ ирымоуп аԥсуа жьира, Ажьырныҳәа моаԥызго рацәоуп. Лыхны инхо Ҷадиақәеи Гал инхо урҭ рыжәлантәқәеи рабиԥара акоуп. Аижәлантәқәа анеизо галаа арахь ирылоу рацәоуп. Аус злоу рабиԥара шьҭра дырзыр рҭахым. Иаҭахыуи абарҭ шаԥсыууау рҽы иадырҳәарц? Егьырҭгьы идеилыркаатәуп шьҭрала зны ишаԥсыууаз.

Иҳадаҳкыароуп! Уи иаанагои? Зегь раԥхьа апаспортқәа рытатәуп. Ауаоытәыосараз иҭаоҭәуп. Ҳреспубликаҿ ишынхо деилыркаатәуп. Маҷ-маҷ аԥсуа школқәа ԥыжәара шраҳҵо рбароуп. Аԥсшәа ирхатәы бызшәазароуп. Аамҵа кьаҽла иузымоаԥго ҳԥынгылазам. Аамҵа рацәа аҭахыуп. Уи аамҵа иҵегь ҳнахеит ҳаонытҟа еиҽыхарақәа рыла. Ҳаԥхьа ишьҭоуп аус ду. Уи аԥсуара иахәаша ус ҳаракыуп. Аус арҳауҳаура ҳзеицәоуп. Маҷ-маҷ имоаԥгалазар – ифеидахоит. Иахьа ҳабжьы ҳмыргар амуа ҳаргеит умҳәозар. Абарҭқәа рымоақәҵара ацынхәрас, ҳара ҳполитикатә цҭәы дара алаҳарзырц ҳазхиоуп. Зынзак ҳарлашәеит уи, галаа еимакырҭас иахьҳамоу.

Чхәарҭал инхоит Зухбаиақәак (Зыхәба). Урҭ ран д-Ҷьынҷьалԥҳан. Уи, уа даннанага, рықырҭуа школ аҽы аԥсуа классқәа еиҽылкааит. Убри азҕаб хәыҷы лаԥсуара еиҳаз аԥсуара ныҟәызгаз ҳәа иехәо узиқәшаҳаҵхарым. Лара иаамҵазамкәа лыԥсҭазаара далҵит. Аибашьра ашьҭахь «ҳаԥсыуааул, аԥсуа паспортқәа ҳашәҭа!» ҳәа, иаақәгылеит лара лыхшара. Ирырымҭеит.

Дзусҭазаалак дынхароуп, дынҵыроуп. Ихшара рҵара духарц иҭахыуп. Ишԥаҟаиҵари Гал араион иқәынхо ауаоы, ҳара дҳаҧоуп ҳәа ҳааизықәгылазар? Дара аусураз Аԥсны иалоуп. Шәҟәы ркзам азы, иҵегь еиҳаны аԥарарҳараз, Ԥсоу изахысзом. Аԥсуа паспорт змам закәанла Аԥсны далалар илшазом, усҳәарҭак аҽы дрыдрымкылозароуп, еиҳау аҵара иоурц ҳара ҳҽы азин имазам. Ажьаҳәеи аԥсынгьерии ибжьаҳкызар, ишԥаныҟәари? Абахҭа иҭаркыз ишԥаҟаиҵо? Дҭыҵыр иҭаххоит. Ари ауаоытәыоса ԥсабара иаԥҟароуп. Убри ззеилымкааз дзусҭада? Рышколқәа иахьа қырҭуа школқәоуп. Рҵара ареформа иазхәыцхьада? Қырҭбызшәала абжьаратә ҵара зауз, иҵара Қарҭ иацимҵар, дабацои? Арҭ аусҟәа ҳабзиарақәа ирхылҵшьҭымхар, еиҽыхарала аус ҭыԥқәҵашьак аиуам. Арҭқәа зегьы обиективла ирзымхәыцыз дполитикыуп ҳәа дзаҳаԥхьазари? Аус излауала

амҩақәцашьоуп аполитика. Ухатәы амбициақәа аиааира ргозар, узакәытә политикыузеи?

Ҳаибашьра ашьҭахь, жәаба-жәаҩа шықәса рҿынза, аҿагылара амч усҟатәи иҭәҭәамызт, уи зеалазырхәуазгьы Азакәан Хада еилагара реазыркуамызт. Аҿагылара ахархәара анааиуаз Аҳәынҭқарра Ахада иалхраз аеазыҟацара иазыԥцәаз аамҭа азакәын. Амала усҟангьы аизарақәа мҩаԥызгар зҭахыз маҷзамызт, аха убарҭгьы рымчхара аҳарак ҳахаанымхарц, аус зуаз, апрезидент иаамҭа нцәааныза аусуха ирҭарц, абжьагарақәа мҩаԥаагон. Убас ала Аконституциа иқәныҟәарц, амҩақәа ылхын. Даеакала алеишәа ҳзышьақәыргыломызт. Азакәан Хада ишахәҭоу аус ҳзамырур, ауаажәларра реемҩарақәа ҳаракзахар, антагонизм амҩа ылаххуеит, уи иаанаго – бџьар мца аиҿагылара ҳазхиоуп. Убас ҳмыхьырц аус зуаз маҷзамызт. Уи иаанагазомызт усҟантәи аҿагылаҩцәа иқәдыргылоз азцаарақәа хырҳара рылазамызт ҳәа. Ирылазҭгьы! Аха апроблемақәа рҭыԥқәцараз зегь раԥхьа алеишәа ҳамазароуп. Аусқәа закәанла, аҳәынҭқарра усбарҭақәа рыҩнытцҟа избалатәын. Уи азын, аҭагылазаашьа ҳгәаԥха-иаҳгәамԥха, Аконституциа иаҳәо ҳахымԥаларoуп. Бџьармца мҩала апроблема аҭыԥқәцара ҳашьцылахьеит. Ааигәазагьы Аиааира ҳгеит, аха ҳара ҳаҩнытцҟа ҳузбарақәа даеа мҩак рзылаххларoуп, аееиҭакра цәгьоуп, аха ҳаҿызароуп.

Амчра знапаҿы иааиуа ркоманда иаламшәаз шамахамзар зегьы аоппозициа реадыркылоит. Убра ирылагылоуп уажәрааныза амчра змаз ркоманда иалаз. Дара раамҭаз рнапқәа ирныз аусқәа рыла даараза ҳдыргәырҭьахьазма? Иарбанзаалак ргылара уск, мҩаҟацарак, наплакы ҿыц аартрак, ма даеа усмҩаԥгатәык ала ҳҳы-ҳгәы дырҿыхахьазма? Асовет мчы аан, ашықәс еиқәацәақәа, Аибашьра Ду, амилатҭ хәаера ирылга иааргоз жәлар рышәаҳәареи рыкәашареи Аҳәынҭқарратә ансамбльцәҟьа аусура иаҟәыхын. Ҳаибархха, ҳаидарақәа ҳажәҩахыр иқәца, аҳәаа ҳҳыцырц, мчыбжьыла ацәаҳәа ҳанықәгылаз, ҳалагылара заҭәазымшьоз есымша иоурыжьҭуан. Ауааԥсыра рымцарсрақәа нцәазомызт. Аполитикатә ԥсҭбарақәа ҳаармыхәазеит. Иахьа алеишәа ғәгәа ҳамазам ҳәа, зыбжьы ҳамыхәо убасҟан иабаҟаз?

Иахьеи уахеи иҳалагылаз даеа џьоукы џьара ус ғәгәак рнапы адыркзомызт иаадыруазижьҭеи. Уалафахәы бзиак арҳара иашьцылазам. Шьҭа рықәрақәа убранза инеихьеит, рызбахә акала иуҳәарц уҭахым. Аха дара, рхымҩаԥгашьа иацәыԥхамшьозар, зларықәҿумҭуазеи? Иагьараан иубаргьы, ҿагылара еизарак иашьҭоуп. Иашьцылахьеит азын, иахьа анапхгара знапы иану иҿагылазароуп. Ирҭахыу азә дааирц, «хамеигза» иқәԥоит, аха уи иҭыԥаҿ дшааргалак, арҭ ҿыц иара инеиҿагылоит, уажәрааныза зызбахә цәыргамыз даеазәы ишьҭоуп. Иахьа излеилкаахаз ала, даеа категориак аҿагылаҩцәа иаарылагылеит. Урҭ миллионла аԥара кредит аҳәынҭқар хазынарҭа иҭыргахьеит. Аҿагылара қәԥарала руал хырҩарц ргәы иҭоуп. Згәы намзаз зегьы еидкыло акәымкәан, аҿагылара иахагылоу рееилдыргақәар цәгьамызт.

Аҳәынҭқарра Ахада дзалырхыз – иара ирыдигалахьаз аполитика ажәлар ақәшаҳаҭхеит. Аоппозициа рнапаҿы дмарцеихарц азакәзам ареспублика дзахагылаз. Дара рхықәкы анагзараз рхы иадырхәо ажәлар ахькылнаго иазхәыцзом, бџьар қәгылара иахьыԥшугьы ҳамазам шәымҳәан. Уи азы

ирыдгылаша ахьмаҷзоу ҳаанагоит умҳәозар. Убранза ҳгәамҵра ҳзыхәаеуам, Аҳәынҭқарра Ахада, ихы иаҭәашьа иаацәырҵра ҳаҭыр ақәымҵазакәа, ицәа ихаххырц ҳәеазаҳкуеит, иара ицәа ихыҵуам акәымзар. Аиҳабы ишиаҭәоу изныҟәара аҧсуаа иҳалаеын, иаҳҵасын. Иахьатәи ҳхымҩаҧгашьа знышәо иарбан ҧсыуароу? Аиҵашьыцра агәамҵхамҵ мҩахьы ҳкылнагоит, ҳаеҳазнымкылар аиҵабаа ҟазшьақәа шьҭаҳкаауеит. Иҵоурам ҳҷыдарақәа рыхәаеышьа ҳҵароуп. Ажәлар рнапы зырҭаз иаҳаҭыр зымбо дахьзырхәуа ҧкаҧцак ахьҳамам ҳареиуам. Убри ҳахьалаҟам аҿагылаҩцәа еиднакылоит, аиҳаразак рус гәыпла инарыгзоит. Ари даара ишәарҭоу процессуп, ишҵоурам макьана цқьа иаҳзымшьацт.

Ҳазҭагылоу аамҵа аҿахәы зҳәо, иҵоуроу гәаанагарақәак еизарақәак рҿы иаарҿыҵшәалоит, аха акьыҧхьаҿ иаҳҧылазом. Аиҳабыра рполитика иаҿагылоу аҳәамҭақәа рацәазоуп, избанзар иҳәынҭқарым акьыҧхькәа маҷзам, урҭ аҿагылара иаҳа иазҿлымхауп. Уамашәа иубартә, дара еснагь аоппозициа гәаанагара иадгылоуп. Аиҳабыра знапаҿы иааиз акоманда ҿыц инаҿагылоит, уажәрааназа урҭи дареи ирҳәоз ак шакәыз аархаршҭны. Убас иҟоуп русушьа аметод. Иабаҟоу даеа гәаанагарак? Аинтеллигенциа ражәа еснагь ҳазыҧшуп. Арахь… ҿаҳаи дагәеи ҳаилахазшәа, ҳрыхәаҧшуеит. Акы заҵәык ҳзыриашоны иҳамоу, – Аҳәынҭқар Ахада иалхраан, маза бжьыҭирала, аиҿыхарақәа ҳшырзыҟоу ааизакы иааҳарҧшуеит.

Иахьцалак аҳәынҭқар еиҳабыра ирҿагылоу иахьа рхымҩаҧгашьеи русушьа аметодқәеи жәларык агәҭынчымра рызнарҵысуеит. Авторитар режимқәа рҿы, ацаризмгьы убарҭ инарылаҵа, аиҳабыра зыхьчашаз азакәанқәа шьақәыргылан. Анапхгара рҿагылареи аҳәынҭқар шьаҭа аҵышәшәареи еиҟаран, уи амҩа ылызхуаз, атәыла иаҭаҵәаны, рус рызбон. Иахьа ареспублика мҩақәызҵо анапхгара зыхьчаша акы заҵәык ҳкымшәа ҳҟалеит. Иҳаҵагылоу ҳабиҧарақәа ас аҧсуара ҳазрылаазома, ҳхаҭа еиҳаби еиҵби рҳәаа ҳзымдыруазар? Жәларык рнапы зырҭаз иаҳаҭыр убартә адәы узықәымгылозар, жәлары ртәамбара шьҭукаахьеит. Рызҿлымхара ссақәа думпеиртәырц, иахьдырдыдыша рзымдыруа, азәырҩы идырмаҵәысуеит. Абжьагарақәа рыдыркылазом.

Аҧсны иахәара зегьы иашьҭалартә Анцәа иҳәааит! Амала ҳаҧсадгьыл шхәычу знымыруа уи иахьаау изгәаҭазом.

Ҧхьаҟа еинышәарак ҟаларопп, убри ахь аиҳабыра аҧхьатәи ршьаҿа еихыргароуп ҳәа, агәаанагара цәырҵуеит. Аха уи злалыршахои, ареспублика аппарат анапхгаҩы аҿагылаҩцәа реизарақ ажәа ирымҭозар? Уи злалыршахои Аҳәынҭқарра Ахада дшьацәхнымслар, шьапҿаршәк абаирҭареи ҳәа, икылыпшуазар? Изларҳәақәо рыла, аҿагылара ҿеадызкылаз адепутатцәа ргәыпҧ, Аҧсны Жәлар Реизарахь Аҳәынҭқарра Ахада инашьҭымҭа иазызырҩырц, асессиахь имнеизеит. Асессиа амҩаҧгара еиҧҟьарц ҿазышәаран хымпада. Ари закәи?!. Иарбан закәану азакәанҧцаҩцәа рбоикот еиҿкаара зцазкуа? Аҭакпхыққәдара иарҿиаз мҩазар? Убасҟатәи аиаҭарақәа акыр тәылақәа рҿы бџьар еиҿанаргылеит, иқәибахҳьеит аҩныҵқа, иахьагьы иқәибахуеит. Уи иазҿлымҳау аҳәаа нхыҵаа амца рыҵарҵоит. «Уаҧшҵәык» изынамзо ҳара убри абанзаҳзеиҧьу? Нас ҳ-Ааҧсны иахәарҭоу аус наигзоны зхы зыҧхьазо дарбану? Ус иҳауз ауаа уаҩы изызырҩра зынзак ираҭәаршьазом? Атәыла анапхгаҩы мчыла дырзықәымгозар, инапынҵақәа ихала мап рцәикырц, аҭагылазаашьа реазыҟарҵоит. Рхыққәкы

анагзараз, амҩақәа нымшәарыда ирышьҭоуп. Ас мацара ҳҳәынҵқарра ҭызшәаауа раанкылашьак ҳзыӄамҵа, ҳрыхәаԥшлома? Ҳаламыс зегьы ахьчоз ԥьаҳшьон, уахьгьы ҳзыҕәҕәамхеит. Аԥсуара златышәынтәалахои?

Ишԥаӄаҳҵои?

2013. Ԥхынҷкәын. Ақыҵа Бзыҵԥа.

P. S.

Астатиа иҩын 2013 шықәса анҵәамҵаз. Акьыԥхьра маԥ ацәыркуан. Аҵыхәтәан иааркьаҿ ианылон агазеҭ «Амцахара», аха… 2014 шықәса латарамза (маи) 28 ҳҵоурых ианылеит ихьымзҕыс мышны. Зызбахә ацәыргара ԥхоушьаша ахҵыс ҳаниеит. Аҳәынҵқарра ачынуаҩра змоуз жәа-шықәса раахыс ирхымҩаԥгашьаз ҳгәыҳҿаннаҵахьазар акәын, аха ҳҳы ҳазгәамҵеит. Аҳәынҵқарра Ахада мчыла дахган, амчра аопозициа иныркылеит. Иаҳәои ари?

Ҳара ҳҳәынҵқарра маҷуп. Уи зыхьчаша амчқәа ҕәҕәам, издыржәыз гәыԥ-ҩык аҿар изжәыртаз аиҳабыра рхыбра ашәқәеи ахышәқәеи ԥыххаа иҩналазар, Апрезидент дрыхьчарц иҩызцәа ддәылга дрымгар амузар, ашьакаршра ааникыларц, ихаҭагьы уи дазааизар.

Ҳҳәынҵқарра шәарҭоуп. Избанзар ҳхада иаҕацәаз аҳәаанырцәынтә напхгара арҭон аоппозициа аусҟәа. Даҽеа ганкала, Апрезидент Анҟәаб ҳҳәынҵқарра ахақәиҭра ихьчарц ипозициа ахьимԥсахуаз дахзырӄьаз атәым мчқәа рус лыҵшәадамхеит.

Даара ишәарҭоу аамҵа ҳҵагылоуп. Ҕьычрак мҩаԥызгаз дҵаҳкырц, азакәан аус аҳаруеит, аха аҳәынҵқарра шьақәзырӄьо рыцәгьоураз лахьынҵа хәычык шьҭухыртә ҳазхиазам, уи ҳаҿагылартә мчы ҳамазам.

Аԥсны Жәлар Реизара ирыдыркылаз ақәҵарақәа закәандароуп, ҳ-Конституциа иакәшәом. Апрезидент Аԥсны дшыӄоу, иԥсы шҵоу, игәы бзианы дышҳалагылоу, адепутатцәа рхымҩаԥгашьа иашам. Урҭ цаҵҕәыс иааргақәо ирҳәозеи? Ишьақәгылеит адиктатура, абри иакәшаҳаҭхеит. Апрезидент Анҟәаб Александр адырра иоуит идгылаз ауаа бҧьар рыҽшеибырҭоз. Инапынҵақәа шышьҭеиҵо ала ашәӄәы инапы аҵаиҩит, ԥсыҵбара заҵәыкгьы ҟамларц. Дпатриотын, хаҵаҵас дныӄәеит. Зыниашьа зхаҵашьаз иакәны ихы мҩаԥигеит. Аиҿагылара ирԥсыеит.

Уи иаанагазом ҳшәарҭа ҳҭыҵит ҳәа. Ҳахьыӄазаалак иаҳҳәо разазароуп. Аԥсны асуверенитет назахару ҳәа, Аԥсуа-абазин (ахьз иашам) Конгресс ахьзала уи аиҳабы Тарас Шамба апроблема шьҭихижьҭеи, заӄа ҳзазо аполитикатә дәы ҳақәхазеи?!.

Ашәарҭа ҳҵагылоуп ажәлари аԥсуареи рыхьзала Аҳәынҵқарра Ахадацәа рҭархарақәа иаарӄәамҵзакәа имҩаԥызго ԥыжәара ахьрымоу.

Аҳәынҵқарра ду аҳәаахьчацәа, иааҳақәыршаны итәоуп ҳәа, ҳара ҳарзыхьчазом, ҳҳаҭа ҳҳы ҳзымыхьчозар. Уҵи-сыҵи еишьҭамкәа аполитикаҿ аиҩызара мчыдоуп рыцхарас иҟалаз.

Даараза ҳгәыҳҿанызароуп.

03. 06. 2014. Ақыҵа Бзыԥҵа

P. S. Перевод.

Статья написана в конце 2013 года. Оппозиционные и государственные печати отказывались опубликоватъ. Наконец газета правительственной партии «Амцахара» стала печатать ее в сокращенном варианте. Предостережения статьи об опасности стали оправдываться. 28 мая 2014 года станет позорным днем в истории Абхазии. Потерявшие народного доверия люди сколотились в оппозиционный блок Координационный Совет Общественных Организаций /КСОО/ и в течение 10 лет терроризируют страну, это настораживало нас, но мы своевременно не сделали достаточно необходимых выводов. Они произвели государственный переворот, естественно, установлена диктатура КСОО. Каков результат?

Наша Родина – маленькая страна. Если группа молодёжи, которую напоили для храбрости, направили штурмоватъ резиденцию главы государства, и она рухнула карточным домиком, а друзьям Президента пришлось его увести из здания, чтобы спасти не только его самого, но и остановить кровопролитие, – у нашей страны слабая защита.

Наше государство в опасности. Личные враги Главы государства из-за рубежа направляли действия оппозиции. С другой стороны, Президент Абхазии Анкваб А. З., защищая суверенитет республики, не менял своей позиции, поэтому другие, по ту сторонние политические силы использовали оппозицию, их усилия не оказались безрезультатными.

Время для нас очень опасное. Наши силовые структуры могут наказатъ простого воришку, но мы не в состоянии вынести какое-либо наказание за противоконституционные действия, не обладаем никакой силой, чтобы противостять крупному преступлению против государтства.

После захвата власти, Народный Совет Абхазии принял ряд постановлений противоконституционного порядка. Президент Абхазии находился в Абхазии, жив, здоров, а депутаты вели себя неправильно. Это говорит о том, что они вынуждены соглашаться с диктатурой.

Президент Абхазии в такой сложнейшей обстановке содействовал приостановке проведения всенародного схода. Он получил информацию о подготовке вооруженного выступления в его поддержку. Чтобы прекратить кровопролитие, которое могло начаться, он ушел в отставку. Он – патриот, поступил как мирный политик, любящий поддерживающих его и тех, кто его не понимал.

Мы в опасности, если на коне те, кто постоянно покушаются на жизни Президентов Абхазии, пренебрегают мнением большинства населения страны, действуют именем абхазского народа и апсуара.

Шаги Президента Анкваб расслабили обшественную напряженность. Однако противостояние сохраняется. Где бы не находились, мы обязаны следить за своей речью. Сомнения относительно суверенитета Абхази, высказанные Председателем абхазо-абазинского /Абаза/ Конгресса /название неправильное/ Тарасом Шамбой толкнуло нас на шаткую политическую арену.

Если погранвойска великой державы стоят на границе, это не означает, что мы защищены. Никто нас не защитит, если мы не в состоянии за себя постоять. К сожалению, бескомпромиссной дружбы в политике не бывает.

Мы в опасности. Очень долго нам необходимо соблюдать бдительность. Террористы нас опередили.

03. 06. 2014. Село Бзыпта.